

ISSN 2414-6714

scientific journal

**INNOVATIVE
SOLUTIONS
IN MODERN
SCIENCE**

N 1 (1)

Dubai 2016

publisher TK Meganom, LLC

ISSN 2414-6714

**SCIENTIFIC JOURNAL
INNOVATIVE SOLUTIONS IN MODERN SCIENCE
No. 1(1), 2016**

FOUNDER: CENTER FOR
INTERNATIONAL COOPERATION TK
MEGANOM, LLC
WAS FOUNDED IN 2016
IT IS ISSUED TEN TIMES A YEAR
<http://naukajournal.org/index.php/ISMSD>

Edition address: Dubai Silicon Oasis
Headquarters Building 4th Floor, C & D
Wing, Dubai Silicon Oasis, Dubai, UAE
Edition e-mail: ismsdubai@gmail.com
Phone: +971 55 1435638
© Center for international cooperation
TK Meganom, LLC

Reprint of materials without the written permission of edition forbidden

Editorial Board:

The Editor-in-chief Doctor of Political
Science, Professor, Kornienko V.
Doctor of Economics Sciences,
Professor Bashnyanin G.
Doctor of Economics Sciences,
Professor, Barsky Y. M.
Doctor of Economics Sciences,
Professor, Shvets N. R.
Doctor of Economics Sciences,
Professor, Shevchuk A. V.
Doctor of Economics Sciences,
Associate Professor, Vdovenko N. M.
Doctor of Economics Sciences,
Professor, Zahorna T. O.
Doctor of Economics Sciences,
Associate Professor, Hrapkina V. V.

Doctor of Economics Sciences,
Professor Babenko A.
Doctor of Historical Sciences,
Professor, Orehovskyy V.
Doctor of Historical Sciences,
Professor, Yuriy M.
Doctor of Historical Sciences,
Bezarov O.
Doctor of Historical Sciences,
Professor, Tsyganenko L. F.
Doctor of Historical Sciences,
Professor, Roebuck Igor Y.
Doctor of Historical Sciences,
Nikitenko K. V.
Doctor of Philosophy, Professor,
Chikarkova M.

Doctor of Philosophy, Professor,
Andrienko O. V.

Doctor of Philosophy, Dulyk P. G.

Doctor of Political Sciences, Professor,
Tkach O. I.

Doctor of Political Sciences, Associate
Professor, Denysyuk S. G.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Belmaz Y. M.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Vlasenko K. V.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Prima R. M.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Kozhevnikov V. M.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Tarnopolskyi O. B.

Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Poluboiaryna I. I.

Doctor of Psychology, Professor,
Volzhentseva I.

Doctor of Medicine, Professor,
Bocharov V. A.

Doctor of Medicine, Professor,
Peklina G. P.

Doctor of Medicine, Chief Scientific
Associate, Zhalko-Titarenko V.

Doctor of Technical Sciences,
Professor, Baranowski V. M.

Doctor of Technical Sciences,
Professor, Gogo V. B.

Doctor of Law, Professor, Krinitsky I. E.

Doctor of Law, Professor, Gumin A. M.

Ulrichsweb™ Global Serials Directory

Indexing:

РИИЦ SCIENCE INDEX

WORLDCAT

BIELEFELD ACADEMIC SEARCH ENGINE

RESEARCHBIB

CITEFACTOR

OPEN ACADEMIC JOURNALS INDEX

GOOGLE SCHOLAR

I. ECONOMIC SCIENCES

УДК: 338.43:633.63

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИРОБНИЧИХ ПОТУЖНОСТЕЙ ЦУКРОВИХ ЗАВОДІВ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

кандидати економічних наук, доценти **Жарун О. В., Соколюк С. Ю., Ткачук С. П.**

Уманський національний університет садівництва, Україна, Умань

Досліджено сучасний стан розвитку виробництва цукрових буряків і цукру в сільськогосподарських і переробних підприємствах Вінницької області, визначено ефективність цукробурякового виробництва в аграрно-промислових формуваннях та виявлено причини кризової ситуації у цукробуряковому виробництві. Зроблено розрахунок потреби цукрових буряків для роботи цукрових заводів Вінницької області за трьома варіантами тривалості їх роботи: 75 діб; 90 діб; 100 діб. Обґрунтовано напрями підвищення ефективності діяльності, визначено перспективні параметри виробництва цукрових буряків у агроформуваннях Вінницької області. Досліджено вплив організаційно-економічного механізму на ефективність функціонування цукробурякового виробництва та узагальнено суспільно-економічне значення галузі через вирішення відповідних завдань.

Ключові слова: організаційно-економічний механізм, цукрові буряки, цукробурякове виробництво, урожайність, рентабельність.

Zharun O., Sokoliuk S., Tkachuk S. Provision of production capacity of sugar plants of the Vinnytsia region / Uman national University of horticulture, Ukraine, Uman

Investigated the current state of development of sugar beet production and sugar in agricultural and processing enterprises of Vinnytsia region, the efficiency of sugar production in the agro-industrial formations and the causes of the crisis in sugar beet production. Made requirements of sugar beet for sugar plants of the Vinnytsia region on the three options for the duration of their work: 75 days; 90 days; 100 days. The basic directions of increase of efficiency of activity, identified promising parameters of sugar beet production in the agricultural enterprises of Vinnytsia region. The influence of organizational-economic mechanism on the efficiency of sugar production and usigliano socio-economic importance of the sector through the related challenges.

Key words: organizational and economic mechanism, sugar beets, sugar beets production, productivity, profitability.

Вступ. Цукор є продуктом повсякденного вживання і у вирішенні продовольчої проблеми відіграє особливу роль. Крім того, цукор використовується як сировина у харчовій промисловості, а у разі повного забезпечення внутрішніх потреб країни, може бути експортним товаром.

Ще недавно Україна мала 192 цукрові заводи, які здатні були забезпечити виробництво цукру обсягом 6 млн. тонн. Такий рівень розвитку галузі забезпечував для країни одне з чільних місць серед країн-експортерів цукру, і для економіки України галузь мала стратегічне значення.

Нині цукробурякове виробництво України характеризується низькою ефективністю та перебуває на етапі пошуку шляхів виходу із економічної кризи. Наразі велика кількість наукових та практичних задач, що виникають в зазначеному проблемному полі, залишаються не тільки не вирішеними, а й, навіть, недостатньо дослідженими.

На сучасному етапі комплексне врахування різних аспектів організаційно-економічного механізму цукробурякового виробництва слід досягати через інтегрування його складових, системи зв'язків, організаційної структури та стадій за рівнями управління. Ефективний розвиток цукробурякового виробництва визначається сформованим організаційно-економічним механізмом. Тому важливим є формування концептуальних засад з формування зазначеного механізму та підвищення ефективності дії його складових. В цьому відношенні є важливим усвідомлення методологічних основ формування та підвищення ефективності дії організаційно-економічного механізму цукробурякового виробництва.

Суть організаційно-економічного механізму ефективного функціонування цукробурякового виробництва полягає в поєднанні планування та організації праці, ціноутворенні, інвестуванні, оподаткуванні та кредитуванні, а також залежить від ефективної державної підтримки, страхової та зовнішньо- економічної політики. Економічний механізм діє через такі основні інструменти: ціни, податки, субсидії, квоти, дотації, кредити, надбавки тощо [1, с.62; 2, с.192]. За допомогою цих інструментів здійснюється вплив на вирішення основних завдань: стимулювання забезпечення країни цукром власного виробництва;

забезпечення налагоджених відносин між сільським господарством і промисловістю; забезпечення стабільних доходів тим хто займається вирощуванням цукрових буряків; підвищення ефективності виробництва; сприяння впровадженню досягнень науково-технічного прогресу; повернення на ринок ближнього і дальнього зарубіжжя.

Сучасний стан цукробурякового підкомплексу характеризується розбалансованістю управління галузями та майже відсутністю міжгалузевої координації. Для розв'язання цих питань має діяти налагоджений організаційно-економічний механізм, що забезпечуватиме регулювання даного підкомплексу: органічне поєднання ринкових механізмів з елементами саморегулювання та методами державного регулювання при виробництві цукрових буряків і продуктів їх переробки, виробництва цукру; здійснення фінансового оздоровлення і підвищення прибутковості виробничої діяльності цукровиків, забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках; удосконалення форми інтегрованих формувань виробників та переробників цукросировини, піднесення технологічного рівня цукробурякового виробництва. Чіткий механізм регулювання економічних відносин сприятиме підвищенню ефективності функціонування цукробурякового виробництва в умовах ринкової економіки [1, с.35].

На сьогоднішній день у Вінницькій області працюють лише 12 цукрових заводи, оскільки інші розібрані на металобрухт, а деякі не запускаються не один рік через відсутність сировини.

Зменшилася площа посіву цукрових буряків. В 2014 році у Вінницькій вирощування буряків здійснювалося виробниками всіх форм власності на площі 59,8 тис. га (в кращі роки сіяли на 650 тис. га) [2]. Однією із причин такого скорочення посівних площ є ціна реалізації цукрових буряків, яка встановлюється щорічною постановою Кабінету Міністрів України. Ціна не відповідає витратам, які несуть господарства на виробництво цукрових буряків. Було вирощено 2323,4 тис. т цукрових буряків при урожайності 358 ц/га.

Аналіз останніх досліджень. Якщо кризова ситуація в агропромисловому виробництві призвела до руйнування матеріально-ресурсного потенціалу, то це зовсім не означає, що через тимчасово не завантажені виробничі потужності, закриття цукрових заводів їх потрібно негайно знищити. Питанню забезпечення ефективності функціонування цукрової промисловості присвячені праці багатьох науковців, серед них П.Т. Саблук, М.Ю. Коденська, В.Д. Слюсар, В.П. Пиркін, М.Г. Лобас, А. Фурса та ряд інших. Але залишилися не вирішені багато питань, і одне із них є забезпечення виробничих потужностей цукрових заводів та ефективність вирощування цукрових буряків.

Формулювання мети статті та завдання. Цукрові заводи мають значні проблеми з коренеплодами, вирощеними з іноземних гібридів, що пов'язано із їх захворюваннями та поганим зберіганням. Це говорить про те, що потрібно підвищувати урожайність цукрових буряків, вкладаючи кошти в насіння, добрива, засоби захисту, не збільшувати посівні площі, що суттєво зменшить постійні виробничі витрати на одиницю продукції. А це в свою чергу забезпечить цукрові заводи сировиною. Виникає необхідність розрахувати потребу цукрових буряків для задоволення переробних можливостей цукрових заводів.

Виклад основного матеріалу статті. На початку 1991 року бурякоцукровий комплекс України мав у своєму складі 192 цукрових заводи, 5 рафінадних заводів, 135 насінницьких господарств, 4 насінневі заводи, понад 8000 колективних господарств, які вирощували цукрові буряки, 10 кар'єрів з видобування вапнякового каменю, 12 машинобудівних і ремонтних заводів, будівельно-монтажні та інші організації, науково-дослідний та проектно-конструкторський інститут, підприємства та організації виробничої і соціальної інфраструктури.

Державна політика в галузі протягом перехідного періоду не була спрямована на збереження, підтримку і розвиток. Навпаки, на початку 90-х, ми самі відмовилися від поставок цукру на безмежний російський ринок. Фактично заводи і працівники були покинуті напризволяще. Маючи надпотужності по виробництву бурякового цукру ми ще й втратили ринки його збуту.

Замість затвердження державної програми і проведення згідно неї виваженої реструктуризації галузі для зменшення руйнівних наслідків переходу до ринку, держава самоусунулася від цих проблем. Таким простим способом було зекономлено сотні мільйонів гривень, які необхідно було б витратити на поступове виведення з експлуатації неефективних цукрових заводів.

У зв'язку із збитковою роботою цукрових заводів багато власників почали їх закривати. При цьому різалися на металобрухт не тільки застарілі малопотужні заводи а і потужні "шеститисячники", звільнялися з роботи тисячі кваліфікованих працівників. Ніяких компенсацій власники цих заводів і їх працівники не отримали.

Із 192 цукрових заводів загальною потужністю 509,8 тис. тонн переробки цукросировини на добу, які працювали на початку 90-х років, з кожним роком залишається працювати все менше. Починаючи з 2000 року спостерігається спад виробництва та скорочення виробничих потужностей.

Сумарна виробнича потужність переробної промисловості регіону за уточненими даними асоціації «Поділляцукор» на сезон 2014 року складає 31,6 тис. тонн переробки цукросировини на добу. Якщо, ми врахуємо коефіцієнт використання потужностей - 85,3%, який є середнім за останні шість років та нормативні природні втрати при виробничому процесі, які становлять 2,8%, то отримуємо такі результати, що загальна потреба у сировині на період роботи переробного підприємства в 75 діб становить 2014,5 тис. т, на 90 діб - 2417 тис. т, на 100 діб - 2686 тис. т цукрових буряків.

Підприємства області, які займаються вирощуванням цукрових буряків, мають змогу виростити необхідну кількість цукрових буряків для забезпечення роботи переробних підприємств. Розрахунок нормативної потреби валового збору цукрових буряків для забезпечення сировиною виробничих потужностей цукрових заводів Вінницької області нами розглянуто за варіантами тривалості роботи цукрових заводів та за різних рівнів урожайності цукрових буряків. Це дасть нам можливість проаналізувати і обрати найбільш ефективний варіант.

Ми розрахували потребу цукрових буряків для роботи цукрових заводів Вінницької області за трьома варіантами тривалості їх роботи:

- 75 діб; 90 діб; 100 діб.

При тривалості переробки коренеплодів 75 діб їх потреба для цукрових заводів, якщо середньодобова переробка цукрових буряків становить 2636 тонн:

$2636 * 12 = 31,6$ тис. т - перероблено цукрових буряків 12 цукровими заводами за добу, а за 75 діб:

$31,6 \text{ тис. т} * 75 = 2370$ тис. тонн.

Врахувавши коефіцієнт використання потужностей - 85,3%, потреба коренеплодів для цукрового заводу тривалості роботи 75 діб становитиме:

$2370 * 85,3\% = 2014,5$ тис. тонн.

Аналогічно розрахуємо потребу для 90 діб.

$31,6 \text{ тис. т} * 90 = 2844$ тис. тонн.

Врахувавши коефіцієнт використання потужностей - 85,3%, потреба коренеплодів для цукрового заводу тривалості роботи 90 діб становитиме:

$2844 \text{ тис. т} * 85,3\% = 2417$ тис. тонн.

Відповідно розрахуємо потребу цукрових буряків для тривалості роботи заводів 100 діб.

$31,6 \text{ тис. т} * 100 = 3160$ тис. тонн.

Врахувавши коефіцієнт використання потужностей - 85,3%, потреба коренеплодів для цукрового заводу тривалості роботи 100 діб становитиме:

$3160 \text{ тис. т} * 85,3\% = 2686$ тис. тонн.

Для того щоб отримати розраховані нами потреби коренеплодів, потрібно врахувати потребу у посівних площах за певних урожайностей. Розрахуємо потребу посівних площ при урожайності 38,5 т/га для одержання потрібної кількості цукрових буряків для кожного варіанту тривалості роботи цукрових заводів.

Для тривалості роботи 75 діб:

$2014,5 \text{ тис. т} : 35,8 \text{ т/га} = 56,3$ тис. га.

Для тривалості роботи 90 діб:

$2417 \text{ тис. т} : 35,8 \text{ т/га} = 67,5$ тис. га.

Для тривалості роботи 100 діб:

$2686 \text{ тис. т} : 35,8 \text{ т/га} = 75,0$ тис. га.

Ми бачимо з наших розрахунків, що при урожайності 35,8 т/га, для задоволення потреби в цукрових буряках з збільшенням тривалості роботи цукрових заводів зростають обсяги виробництва цукрових коренеплодів та, відповідно, посівні площі.

За нашими розрахунками при урожайності 35,8 т/га затрати на 1 га посіву становить 5324 грн/га. Тепер розрахуємо, які будуть загальні затрати на потрібні посівні площі для наших варіантів тривалості роботи цукрових заводів.

Для тривалості роботи 75 діб на площу посіву цукрових буряків потрібно понести такі затрати:

$56,3 \text{ тис. га} * 5324 \text{ грн/га} = 299,7$ млн грн.

Для тривалості роботи 90 діб потрібна площа 67,5 тис. га, а загальні затрати $67,5 \text{ тис. га} * 5324 \text{ грн/га} = 359,4$ млн грн

Для тривалості роботи 100 діб і посівні площі 75,0 тис. га загальні затрати становитимуть: $75,0 \text{ тис. га} * 5324 \text{ грн/га} = 399,3$ млн грн.

Розрахунки свідчать, що затрати зростають із збільшенням тривалості роботи цукрових заводів області. А тому ми запланували збільшити урожайність до 40 т/га, розрахувати потребу в посівній площі і, відповідно, загальні затрати на виробництво цукрових буряків за варіантами періодів тривалості роботи заводів.

Отже, для періоду 75 діб при урожайності 40 т/га розраховуємо потребу в посівній площі:
 2014,5 тис. т : 40 т/га = 50,4 тис. га.

За нашими розрахунками при урожайності 40 т/га затрати на 1 га становлять 5802 грн/га, а загальні затрати -

50,4 тис. га * 5802 грн/га = 292,4 млн грн.

Для періоду 90 діб:

2417 тис. т : 40 т/га = 60,4 тис. га.

Загальні затрати становлять:

60,4 тис. га * 5802 грн/га = 350,4 млн грн.

Для періоду 100 діб:

2686 тис. т : 40 т/га = 67,2 тис. га.

Загальні затрати становлять:

67,2 тис. га * 5802 грн/га = 389,9 млн грн.

З даних розрахунків бачимо, що із збільшенням урожайності до 40 т/га затрати по всіх варіантах тривалості роботи цукрових заводів зменшились порівняно із затратами при урожайності 35,8 т/га.

Ми збільшимо урожайність до 50 т/га і розраховуємо потребу в посівній площі і загальні затрати на виробництво цукрових буряків за варіантами періодів тривалості роботи заводів.

Розраховуємо потребу в посівних площах для варіантів тривалості роботи цукрових заводів:

- 75 діб: 2014,5 тис. т : 50 т/га = 40,3 тис. га.

- 90 діб: 2417 тис. т : 50 т/га = 48,3 тис. га.

- 100 діб: 2686 тис. т : 50 т/га = 53,7 тис. га.

За нашими розрахунками при урожайності 50 т/га затратами на 1 га становлять 6890 грн/га, розраховуємо загальні затрати за різних тривалостей роботи цукрових заводів:

- 75 діб: 40,3 тис. га * 6890 грн/га = 277,7 млн грн.

- 90 діб: 48,3 тис. га * 6890 грн/га = 332,8 млн грн.

- 100 діб: 53,7 тис. га * 6890 грн/га = 369,9 млн грн.

Узагальнення результатів дослідження наведено в таблиці 1.

Дані таблиці свідчать, що із збільшенням урожайності зменшується, відповідно, посівна площа, так при періоді 90 діб за урожайності 50,0 т/га площа зменшилась на 19,2 тис. га порівняно з урожайністю 35,8 т/га. Аналогічна ситуація спостерігається і із затратами на виробництво цукрових буряків, так при тривалості роботи 100 діб за урожайності 50,0 т/га загальні затрати зменшились на 29,4 млн грн, ніж при урожайності 35,8 т/га.

Цукробурякове виробництво потребує підсилення своєї цілісності на базі інтеграції усього технологічного процесу. Досягти такої цілісності неможливо лише за рахунок проведення окремих, навіть дуже важливих заходів, тому виникає необхідність розробки та впровадження комплексної програми розвитку цукробурякового виробництва, основними напрямками якої повинно стати:

- вдосконалення та встановлення ринкового контролю за дотриманням законодавчо-нормативної бази стосовно ринку цукру;
- створення структури підкомплексу, адекватної вимогам регульованого ринку цукру;
- забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного цукру на внутрішньому і зовнішньому ринках за рахунок впровадження інтенсивних технологій вирощування цукрових буряків та виробництва цукру;
- забезпечення підкомплексу необхідною технікою та обладнанням, високоякісним насінням, засобами догляду та захисту тощо [7].

Таблиця 1.

Розрахунок потреби цукрових буряків для забезпечення виробничих потужностей цукрових заводів Вінницької області

Показники	Варіанти тривалості роботи цукрових заводів Вінницької області, діб		
	75	90	100
Потреба коренеплодів, тис. тонн	2014,5	2417,0	2686,0
Фактична урожайність цукрових буряків - 35,8 т/га			
Потреба в посівній площі, тис. га	56,3	67,5	75,0
Затрати на 1 га, грн	5324,0	5324,0	5324,0

Всього затрат, млн грн	299,7	359,4	399,3
Урожайність цукрових буряків – 40,0 т/га			
Потреба в посівній площі, тис. га	50,4	60,4	67,2
Затрати на 1 га, грн	5802,0	5802,0	5802,0
Всього затрат, млн грн	292,4	350,4	389,9
Урожайність цукрових буряків – 50,0 т/га			
Потреба в посівній площі, тис. га	40,3	48,3	53,7
Затрати на 1 га, грн	6890,0	6890,0	6890,0
Всього затрат, млн грн	277,7	332,8	369,9

Джерело інформації: за розрахунками авторів

Базовою умовою вдосконалення організаційно-економічного механізму є усвідомлення його взаємозв'язку з системою управління. Відзначається тісна взаємопов'язаність між функціями управління та функціями організаційно-економічного механізму. Особливість функціонального прояву механізму на етапі планування полягає в обґрунтуванні сукупності впливів складових організаційного та економічного механізмів на досягнення запланованих результатів господарської діяльності з вирощування цукрових буряків та їх

переробки на цукор. Особливість прояву механізму на етапі організації полягає в проведенні організаційних заходів відносно порядку задіяння складових механізму на процеси та суб'єкти господарювання галузі по досягненню запланованих цілей розвитку. Акцентом механізму на етапі аналізу є здійснення аналітичних та контрольних функцій щодо оцінки впливу складових механізму на ефективність досягнення галузевих цілей. В випадку не отримання очікуваних результатів, на етапі регулювання, здійснюється внесення необхідних змін в склад заходів та параметри їх впливу на результативність функціонування підкомплексу. На етапі стимулювання обґрунтовуються зміни в складові механізму для швидкого досягнення запланованих цілей галузевого розвитку.

Висновки. При підвищенні рівня урожайності цукрових коренеплодів зростає валовий збір культури, а це в свою чергу забезпечить сировиною виробничі потужності цукрових заводів.

В цілому відновлення та нарощування обсягів виробництва у цукробуряковій галузі ми бачимо у її реструктуризації та перепрофільюванні підприємств, що сприятиме підвищенню ефективності роботи галузі, забезпечить беззбиткове виробництво цукрових буряків і цукру, дозволить накопичити необхідну суму коштів, в тому числі для здійснення розрахунків підприємств за податками з державою, що дасть можливість створити нові робочі місця та підвищити рівень життя сільського населення в бурякосіючих районах. Варто забезпечити налагодження експортних каналів збуту, вжити дієвих заходів щодо просування вітчизняного цукру на зовнішні ринки та запровадити механізм стимулювання експорту. Крім цього, продукція цукробурякового виробництва може також використовуватись для виробництва альтернативних джерел енергії з метою попередження енергетичної залежності України. Для цього необхідно змінити ставлення до галузі у напрямі об'єктивної оцінки в економіці країни та забезпечити стимулювання її розвитку.

Література:

1. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку: Монографія / [П. Т. Саблук, М. Ю. Коденська, В. І. Власов та ін.]; за ред. акад. П. Т. Саблука, проф. М. Ю. Коденської. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 390с.
2. Сільське господарство України: Статистичний збірник. 2012/ За ред. За ред. Н. С. Власенка; Відп. за вип. О. М. Прокопенко. К., Державна служба статистики України, 2014. – С.161. (402 с.)
3. Національна асоціація цукровиків України «Укрцукор» [електронний ресурс] – Режим доступу: http://sugarua.com/ua/sugarnews_uk -

4. Інвестиційна привабливість аграрно-промислового виробництва регіонів України / [П. Т. Саблук, М. І. Кісіль, М. Ю. Коденська та ін.]; за ред. М. І. Кісіля, М. Ю. Коденської. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 478 с.

5. Державна служба статистики України [електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

References:

1. Sabluk P. T., Kodens'ka M. Yu. and Vlasov V. I. (2007), "Tsukroburiakove vyrobnytstvo Ukrainy: problemy vidrodzhennia, perspektyvy rozvytku: Monohrafiia [Sugar beet production of Ukraine: revival, perspective of development], 390 p., Kiev, Ukraine.

2. Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy: Statystychnyj zbirnyk. (2013), Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Agriculture of Ukraine], p.161 (402 p.), Kiev, Ukraine.

3. National association sugar producers of Ukraine "Ukrsugar, available at: http://sugarua.com/ua/sugarnews_uk.

4. Sabluk P. T., Kisil' M. I. and Kodens'ka M. Yu. (2005), "Investytsijna pryvablyvist' ahrarno-promysloвого vyrobnytstva rehioniv Ukrainy [Investment attractiveness of agro-industrial production of Ukraine regions], 478 p., Kiev, Ukraine.

5. State statistics service of Ukraine (2013), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>- Kiev, Ukraine.

УДК: 658.6

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ПОТРЕБНОСТИ СУБЪЕКТОВ МАРКЕТИНГОВОЙ СРЕДЫ

кандидат экономических наук, доцент, Дейнега А. В.

Ровенский институт славяноведения, Украина, Ровно

Усилена смысловая нагрузка основных понятий теории информации на уровне отражения деятельности предприятия в маркетинговой среде. Описана последовательность анализа информационных потребностей предприятия. Дана характеристика основным потребностям потребителей информации предприятия. Рассмотрены и оценены способы удовлетворения информационных потребностей предприятия

Ключевые слова: маркетинговая информация, информационный поток, информационная потребность, потребитель информации, источник информации

PhD, Associate Professor, Deyneha O. V. The information needs of the subjects of the marketing environment / Rivne Institute of Slavonic Studies, Ukraine, Rivne

Enhanced semantic load of the basic concepts of information theory at the level of reflection of the company's marketing environment. We describe the sequence analysis of enterprise information needs. The characteristic of the basic needs of the customers of the enterprise information. Considered and evaluated ways to meet the information needs of the enterprise

Keywords: marketing information, the flow of information, information needs, consumer information, the source of information

Введение. В современных условиях информация становится определяющей движущей силой развития общества. Без ее использования невозможно существование любого вида человеческой деятельности. Информационная составляющая является базовым элементом национальной безопасности государства, экономической безопасности предприятия, социальной безопасности индивида, качества жизни потребителя. Поэтому актуализируется целесообразность идентификации информационных потребностей разных субъектов, что позволит более качественно их удовлетворить.

Пристального внимания заслуживают информационные потребности потребителей определенных продуктов на товарном рынке, поскольку именно они являются базовой отправной точкой, которая генерирует информационные потребности других участников рыночных процессов.

Наиболее часто информация является объектом исследования в менеджменте для обеспечения принятия эффективного управленческого решения, однако на изучении собственно информационных потребностей, как составляющей информационных систем предприятий, внимание мало акцентируется [2, 4, 6, 7].

Функциональным анализом потребностей занимаются маркетинг и психология, в частности это касается исследования потребностей отдельного потребителя. Так, классическим элементом теории маркетинга считается так называемая «пирамида потребностей А. Маслоу» (определяет иерархическую структуру потребностей потребителя), а в психологии — «теория З. Фрейда» (подчеркивает иррациональность потребностей индивида). Однако, в специальной экономической литературе информационным потребностям отведено очень скромное место,

ведь основное большинство ученых ограничиваются лишь определением их общей сути. При этом не акцентируется внимание на идентификации потребностей других участников маркетинговой среды, в частности предприятий, которые представлены на рынке в качестве производителей, конкурентов, поставщиков, посредников, контактных аудиторий, клиентов.

Формулировка цели статьи и задач. Изложенное выше указывает на необходимость исследования информационных потребностей участников рынка, в ходе которого предстоит конкретизировать смысл понятий "информация" и "информационный поток", идентифицировать в маркетинговой среде потребителей информации о предприятии, а также установить связь характеристик информационных потоков и потребностей пользователей информации.

Изложение основного материала статьи. На предприятиях информация является важным производственным ресурсом вместе с материально-техническими, трудовыми и энергетическими. При этом отсутствие или недостаток информации имеет на развитие производства такое же негативное влияние, как и отсутствие другого вида ресурсов. Получение информации требует определенных трудовых, материальных и энергетических затрат, а поэтому ей присущи качественные и количественные характеристики, как и любому виду производственных ресурсов.

Информация и данные, которые касаются деятельности предприятия, формируют информационные потоки. Информационный поток – "это упорядоченное количество информационных документов, которые циркулируют в информационной системе" [2, с. 16], или "это совокупность сообщений, которые циркулируют в системе и необходимы для осуществления процессов управления" [6, с. 13]. Через предприятие проходит большое количество информационных потоков.

Внешние информационные потоки отражают отношения между предприятием и субъектами, которые действуют за его пределами. Они определяют взаимодействие между предприятием, его реальными и потенциальными потребителями (клиентами), а также конкурентами. Предприятие должно постоянно отслеживать основные компоненты маркетинговой среды: экономические, технологические, политико-правовые, социально-культурные и экологические.

Внешние потоки информации движутся от потребителя продукции к ее производителю и в обратную сторону. Информационные связи формируются следующим образом. Предприятие получает информацию об актуальных рыночных потребностях (прямой информационный поток). На ее основе оно формирует собственное товарное предложение, которое опять сопровождается информационным потоком (смешанный поток). В обратном товарно-информационном потоке направлении движется финансово-информационный поток. Спустя некоторое время на предприятие начинает приходить информация о результатах использования товара. Такая информация является основой для корректировки рыночного предложения предприятия. Готовая продукция, попадая в сферу товарно-денежного обмена, становится товаром. Для большинства товаров конечного потребления характерна система распределения, в которой присутствуют торговые посредники (товарное распределение), формирующие каналы распределения второго и выше уровней.

Чем длиннее цепь, тем больше количество узлов передачи информации и большая вероятность искривления информации [1]. Присутствие этого явления способствует снижению уровня качества информации и, в частности, ее достоверности. Так, например, посредники способны в некоторой мере завышать результаты своей торговой деятельности и это, в свою очередь, влияет на объективность оценки предприятием реальных объемов потребления продукции, которую они производят.

Внутренние информационные потоки предприятия определяются производственными отношениями, которые сложились в трудовом коллективе, а также объемом производственных знаний. Производственные параметры включают характеристики стратегических хозяйственных областей, организации и хода производственного процесса, фирменной культуры, применяемой техники. К кадровым параметрам можно отнести психологические особенности персонала, личные амбиции, возможности профессионального развития, готовность к кооперации [4, с. 33].

Содержание и насыщенность информационных потоков на прямую зависит от потребностей пользователей информации.

Впервые термин "информационные потребности" был употреблен журналистом Р. Тейлором в статье "Способ задавать вопрос" (англ. The Process of Asking Questions), опубликованной в журнале "American Documentation" в 1962 году. В своей статье он попытался описать, как индивид сознательно или бессознательно получает ответ от информационной системы. Также в работе были приведены результаты взаимного влияния между искателем информации и данной системой [9].

В научной литературе к "информационным" чаще всего относят такие основные виды потребности: органическую (биогенную) потребность в сенсорной информации, которая

необходима живым существам так же, как обмен веществом и энергией; духовную потребность в социальной информации; профессиональную потребность в научно-технической информации [8].

Содержание и насыщенность информационных потребностей потребителя информации формируются под воздействием таких основных факторов:

- уровень профессиональной подготовки потребителя информации или его тезаурус, то есть запас сведений, которыми владеет данный субъект;
- важность решения, для решения какого дана информация будет использоваться, что, в свою очередь, обуславливает уровень ее качества [5, с.58].

От качества обеспечения информационных потребностей пользователей информации на предприятии будет зависеть эффективность системы управления в целом, а оно, в свою очередь, зависит от качества информации, четкости идентификации информационных потребностей, а также скорости движения информационных потоков на предприятии.

На четкость идентификации информационных потребностей влияет степень их изучения и систематизации. Обоснованным из этой точки зрения является взгляд на идентификацию информационных потребностей, предложенный донецкими экономистами. Для решения этой проблемы они рассматривают предприятие как "целостную производственную систему, на все элементы которой нанизываются потоки информации". При определении информационных потребностей в первую очередь проводится сегментация пользователей информации на предприятии, а потом анализируются информационные потребности каждого сегмента. Такой подход может обеспечить комплексность удовлетворения информационных потребностей отдельных потребителей информации и способствовать повышению качества информации [3, с. 106].

Анализ информационных потребностей стоит выполнять, придерживаясь такой последовательности:

1. Осуществление анализа структуры информационных потребностей и выявления наивысших потребностей с помощью актуальности той или другой информации (под актуальностью здесь понимается полезность конкретной информации для данного потребителя в определенный момент времени. Основным критерием актуальности является степень соответствия информации текущим и стратегическим потребностям аппарата управления для решения конкретных заданий);

2. Установление финансовых ограничений (важной проблемой, возникающей в процессе удовлетворения информационных потребностей есть то, что большинство предприятий при планировании собственной деятельности не закладывают в бюджет расходы на информацию).

Производителю необходима информация о деятельности конкурентов и их товарах, производстве и расходах, соотношении между выручкой от реализации товара и прибылью, о политике правительства в области предпринимательства, налоговой политике. Характеристика потребностей потребителей информации предприятия приведена в табл. 1.

Большинство необходимой внутренним потребителям информации относится к информации с ограниченным доступом, то есть конфиденциальной информации предприятия (например, показатели бухгалтерской и статистической отчетности). К такой информации, согласно действующему украинскому законодательству, предприятие самостоятельно устанавливает доступ.

Таблица 1

Потребности потребителей информации предприятия

Потребитель информации	Основные информационные потребности	Источники получения информации
Собственник	Обобщенная информация об экономическом состоянии предприятия и использования его ресурсов	Бухгалтерская и статистическая отчетность предприятия
Руководитель	Внешняя или внутренняя информация текущего, тактического и стратегического характера	Первичная бухгалтерская документация; бухгалтерская и статистическая отчетность предприятия; отчеты начальников функциональных подразделений; результаты маркетинговых исследований
Инвестор	Обобщенная информация об экономическом состоянии, использовании ресурсов, планы предприятия	Учредительные документы; бухгалтерская и статистическая отчетность предприятия

Работник	1. Обобщенная информация об экономическом состоянии предприятия	Ежегодные отчеты руководителей предприятия; неформальные источники (личное общение)
	2. Информация, необходимая для исполнения служебных обязанностей	Все источники информации предприятия в соответствии с установленным уровнем доступа отдельного работника
Поставщик	Сведения об экономическом положении предприятия	Средства массовой информации (СМИ) (газеты, журналы, телевидение, Интернет), переговоры, отраслевые выставки, реклама, неформальное общение
Конкурент	Информация об экономическом положении, использования ресурсов, тактические и стратегические планы предприятия	СМИ, печатная продукция предприятия (ППП) (прайсы, буклеты, проспекты), отраслевые выставки, реклама, неформальное общение
Посредник	Обобщенные сведения об экономическом положении предприятия, технические и экономические параметры продукции	СМИ, переговоры, ППП, отраслевые выставки, реклама, неформальное общение
Потребитель	Информация о параметрах продукции; возможность получения гарантийного и послегарантийного обслуживания; экономическое состояние предприятия	СМИ, ППП, отраслевые выставки, реклама, неформальное общение

Незначительная часть информации относительно рыночной деятельности предприятия (например, конкретная внутренняя или внешняя информация оперативного, тактического или стратегического характера) может относиться к его коммерческой тайне и является преимущественно закрытой для других участников маркетинговой среды, а также работников, в компетенцию которых не входит работа с этой информацией.

Основные направления использования информации о предприятии ее потребителями приведены в табл. 2.

Таблица 2

Использование информации о предприятии

Потребитель информации	Направления использования информации
Собственник	Оценка способности предприятия увеличивать собственный капитал
Руководитель	Формирования тактики и стратегии поведения на рынке; определение основных направлений деятельности; контроль за текущей деятельностью предприятия
Инвестор	Оценка ликвидности предприятия
Работник	Оценка способности предприятия обеспечивать гарантированный уровень доходов и социального обеспечения Качественное выполнение служебных обязанностей
Поставщик	Оценка ликвидности предприятия
Конкурент	Оценка факторов, обеспечивающих конкурентоспособность (КСП) предприятия в целом и отдельных видов его продукции (услуг), в том числе с целью формирования собственной тактики или стратегии
Посредник	Оценка КСП предприятия в целом и отдельных видов продукции; сравнение потребительских свойств продукции заявленным производителем; решения оптимизационной задачи "цена-расстояние перевозки продукции"
Потребитель	Сравнение потребительских свойств продукции с заявленными производителем; оценивания КСП товара

В зависимости от того, какими являются задания, для решения которых используется информация, будет зависеть выбор источника ее получения и размер средств, которые потребитель информации будет готов потратить на получение такой информации.

Существует два способа удовлетворения информационной потребности: приобретение информации или ее самостоятельное производство. Каждое предприятие способно самостоятельно производить информацию, однако все предприятия по-разному. Поэтому необходимо оптимизировать процесс получения информации, учтя собственные возможности (финансовые и организационные), и избрать наиболее приемлемый вариант (табл. 3), ведь на информационную систему управления предприятием возложено задание обеспечить необходимой информацией не только управленческий персонал и владельцев предприятия, но и удовлетворить интересы широкого круга внешних пользователей (см. табл. 1).

Таблица 3

Удовлетворение информационных потребностей предприятия

Способ удовлетворения	Состав расходов	Преимущества и недостатки
Аутсорсинг	Расходы на поиск поставщика	"+" скорость получения информации
	Расходы на приобретение информации	"- неопределенность качества информации; необходимость ее декодирования; значительные затраты на приобретение; высокая вероятность утечки
	Расходы на декодирование	
Собственные силы	Расходы на сбор и обработку входных данных	"+" обеспечение необходимого уровня качества информации; конфиденциальность
	Затраты рабочего времени (расходы на оплату труда)	"- значительная продолжительность создания информации; возможна потребность в инвестициях
	Расходы на обеспечение необходимой технической базы	

Выводы. Информационные потребности участников экономических отношений в среде функционирования предприятия разнообразны и взаимосогласованные. Рыночно ориентированное предприятие должно постоянно осуществлять исследования информационных потребностей субъектов маркетинговой среды, оценивать их, поскольку именно таким образом оно сможет полностью удовлетворить потребности своих клиентов (потребителей) и деловых партнеров. Наиболее перспективным в дальнейшем представляется исследование влияния финансового потенциала предприятий, занимающихся разными видами экономической деятельности, на возможности генерирования и масштабы роста информационных потоков для удовлетворения потребностей потребителей информации.

Литература:

1. Василевський М. Ефект „бичачого батога" в ланцюзі поставок / М. Василевський // *Логістика*. - Львів: НУ "Львівська політехніка".-2003.- № 472.- С. 12-21.
2. Інформація в наукових дослідженнях / С. Е. Злочевський, А. В. Козенко, В. В. Косолапов, А. Н. Половинчик.- К.: Наукова думка, 1969.- 288 с.
3. Інформаційні та експертні системи в підприємницькій діяльності / М. І. Крулькевич, І. Ф. Черноволенко, Т. В. Василькова. – Донецьк: ІЗПИ НАН України, 1999.- 144 с.
4. Інформаційні технології управління: Учебное пособие / Под ред. Ю. М. Черкасова. - М.: ИНФРА-М, 2001. - 216с.
5. Маркетингова інформація: підручник / Є. В. Крикавський, О. В. Дейнега, І. О. Дейнега. - Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. - 416 с.
6. Матвієнко О. В. Основи інформаційного менеджменту: Навчальний посібник / О. В. Матвієнко. - К.: Центр навчальної літератури, 2004.- 128 с.
7. Мельник Л. Г. Інформаційна економіка / Л. Г. Мельник. - Сумы: ИТД "Университетская книга", 2003. - 288 с.
8. Соколов А. В. Что есть информационная потребность? / А. В. Соколов // *Труды Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств*. - 2013. - Т. 197. - С. 13.
9. Taylor, Robert S. *The Process of Asking Questions* (англ.) // *American Documentation*. - 1962. - No. 13. - P. 391-396. - DOI:10.1002/asi.5090130405.

References:

1. Vasylevskyy M. Efekt „bychachoho batoha" v lantsyuzi postavok / M. Vasylevskyy // *Lohistyka*. - Lviv: NU "Lvivska politekhnikha".-2003.- № 472.- S. 12-21.

2. *Informacija v nauchnyh issledovanijah* / S. E. Zlochevskyy, A. V. Kozenko, V. V. Kosolapov, A. N. Polovynchuk. - K.: Naukova dumka, 1969. - 288 s.
3. *Informacionnye i jekspertnye sistemy v predprinimatelskoj dejatel'nosti* / M. Y. Krulkevych, Y. F. Chernovolenko, T. V. Vasylova. – Donetsk: YЭPY NAN Ukrainy, 1999. - 144 s.
4. *Informacionnye tehnologii upravlenija: Uchebnoe posobie* / Pod red. U. M. CHerkasova. - M.: INFRA-M, 2001. – 216 s.
5. *Marketynhova informatsiya: Pidruchnyk* / YE. V. Krykavskyy, O. V. Deyneha, I. O. Deyneha. - Lviv: Vydavnytstvo L'vivskoyi politekhniki, 2014. - 416 s.
6. *Matviyenko O. V. Osnovy informatsiynoho menedzhmentu: Navchal'nyy posibnyk* / O. V. Matviyenko. - K.: Tsentri navchal'noyi literatury, 2004. - 128 s.
7. *Melnik L. G. Informacionnaja jekonomika* / L. G. Melnik. - Sumy: ITD "Universitetskaja kniga", 2003. - 288 s.
8. *Sokolov A. V. CHto est informacionnaja potrebnost'?* / A. V. Sokolov // *Trudy Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta kul'tury i iskusstv.* - 2013. - T. 197. - S. 13.
9. *Taylor, Robert S. The Process of Asking Questions (англ.)* // *American Documentation.* - 1962. - No. 13. - P. 391-396. - DOI:10.1002/asi.5090130405.

УДК 330.101

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В АПК В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

кандидат економічних наук, доцент, Косач І. А.,

кандидат економічних наук, доцент, Холявко Н. І.

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

В роботі запропоновано використання методології стратегічного управління в контексті застосування державно-приватного партнерства для вирішення економічних та соціальних задач функціонування агропромислового комплексу із врахуванням зростаючої конкуренції на вітчизняному та світовому агропродовольчому ринках. Метою дослідження є розробка пропозицій щодо впровадження стратегічного управління в сучасний процес становлення ДПП в Україні із врахуванням особливостей функціонування і розвитку агропромислового комплексу з орієнтацією на забезпечення продовольчої безпеки країни. Обґрунтовано необхідність розробки стратегії державно-приватного партнерства в АПК України з метою підвищення ефективності реалізації проектів ДПП.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, проект, стратегія, продовольча безпека, агропромисловий комплекс.

PhD in Economic, Kosach I., PhD in Economic, Kholyavko N. The Strategy for the Development of Public-Private Partnerships in Agriculture in the Context of Food Security / Chernihiv National University of Technology, Ukraine, Chernihiv

In the article authors propose the methodology of strategic management in the context of public-private partnership (PPP) to solve the economic and social problems of agro-industrial complex with the conditions of growing competition in domestic and world agri-food markets. The aim of the article is to develop proposals on implementation of strategic management in the modern process of formation of PPP in Ukraine taking into account peculiarities of functioning and development of agro-industrial complex with a focus on ensuring food security of the country.

Key words: public-private partnership, project, strategy, food security, agro-industrial complex.

Вступ. Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. В становленні ринкової економіки України агропромислове виробництво відіграє важливу роль завдяки своїм специфічним властивостям. Агропромисловий комплекс виконує важливу суспільну функцію – забезпечує населення продуктами харчування. В основі агропромислового комплексу лежить використання потенціалу і ресурсів природного середовища. В основі агропромислового комплексу лежить використання потенціалу і ресурсів природного середовища. Його ключова роль полягає у виробництві сільськогосподарської сировини та продуктів харчування з використанням процесів природного відтворення. П.Т. Саблук стверджує, що АПК – це велике міжгалузеве утворення, органічна частина економіки країни, яка включає сукупність галузей, пов'язаних між собою процесом відтворення, основне завдання якого – забезпечення продовольчої безпеки країни, оптимальних норм харчування населення України, створення експортного потенціалу сировини і продовольства [4].

В умовах зростаючої конкуренції на вітчизняному та світовому агропродовольчому ринках виникла необхідність в нових формах взаємодії між всіма учасниками процесу розвитку агропромислового комплексу. Вектор розвитку інтеграційних процесів - від простіших форм кооперації та інтеграції до формування кластерної політики, стратегічних альянсів, активного впровадження інтеграційних форм, що діятимуть на основі принципів партнерської взаємодії приватного сектора та держави.

Практика показує, що перспективним напрямом розвитку економічних відносин є використання державно-приватного партнерства (ДПП). Для нашої країни, крім інвестиційної проблеми, ця модель може вирішувати не тільки економічну, політичну, але і соціальну задачу.

Низька інвестиційна привабливість або небажання приватного інвестора вкладати засоби в той або інший сектор лежать не в економічній і навіть не в правовій площині. Бізнес часто просто не бачить ані стратегічної інвестиційної мети, визначеної державою, ані самої готовності з її боку утворити коаліцію з бізнесом на рівноправній основі – тобто на принципах партнерства.

Успішна реалізація проектів державно-приватного партнерства в АПК залежить від цілого ряду чинників і умов, надійності учасників, а також особливостей середовища, в якому ця співпраця розвивається. У зв'язку з цим особливу актуальність має розробка стратегії державно-приватного партнерства в АПК з метою підвищення успішності реалізації проектів ДПП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами розвитку ДПП в Україні займалися В. Беседін, О. Єгорова, І. Крейдич, В. Мотриченко, О.Навроцька, В. Островецький, В. Пилипів, В. Ребок, Є. Черевиков та інші. Серед іноземних авторів питання взаємодії приватного сектора та держави досліджували В. Варнавський, А. Ізаїре, Мануель Н. Роджер, Ц. Харріс, М.Хаускамп та ін.

Згідно сучасної теорії управління трансформація економічної системи, її перехід до нового цільового стану забезпечується стратегічним управлінням. Проте ця теорія розроблена в основному для корпоративного рівня управління. Цілісна теорія стратегічного управління розвитком галузі в контексті взаємодії структур приватного та державного секторів поки знаходиться у стадії становлення. Окремі її елементи представлені в працях учених: М. Портера, П.Друкера, І.Ансоффа, Р. Мінсберга, О.Г. Гранберга, Д.С. Львова і інших.

Метою статті є розробка пропозицій щодо впровадження стратегічного управління в сучасний процес становлення ДПП в Україні із врахуванням особливостей функціонування і розвитку агропромислового комплексу в контексті продовольчої безпеки.

Виклад основного матеріалу. Очевидним є той факт, що забезпечення високих і стійких темпів розвитку країни та окремих галузей економіки на даний час залежить від ефективного партнерства державних і місцевих органів влади з представниками приватного сектора. Регіональні стратегії та програми, що орієнтуються тільки на використання бюджетних коштів, не дозволяють органам влади здійснювати масштабні проекти, що здатні забезпечити конкурентоспроможність галузі, сприяти її соціально-економічному розвитку. Визнаною у світі альтернативою такому способу фінансування є державно-приватне партнерство.

Державно-приватні партнерства виникли як механізм забезпечення доступу до капіталу і досвіду управління в приватному секторі з метою їх застосування у сферах, які традиційно є державними монополіями: громадські послуги та розвиток інфраструктури. Згідно з визначенням Європейської комісії, запропонованим у 2003 р., публічно-приватне партнерство (public-private partnerships) можна охарактеризувати як передання приватному сектору частини повноважень, відповідальності та ризиків щодо реалізації інвестиційних проектів, які традиційно впроваджуються і фінансуються публічним сектором [1]. Публічно-приватні партнерства мають потенціал успішного впровадження практично в усіх галузях економіки і сферах суспільства. Досвід зарубіжних країн, у тому числі постсоціалістичних, показує, що державно-приватне партнерство – могутній інструмент для залучення інвестицій і розвитку інноваційної сфери.

На даному етапі сформувалися загальновизнані базові ознаки ДПП:

- сторонами ДПП є держава і приватний бізнес;
- взаємодія сторін в ДПП закріплюється на офіційній, юридичній основі (угоди, контракти і т.п.);
- взаємодія вказаних сторін має партнерський, рівноправний характер (тобто в обов'язковому порядку повинен дотримуватися паритет, баланс обопільних інтересів);
- ДПП має публічну, суспільну спрямованість (його головна мета – задоволення державного інтересу);
- в процесі реалізації проектів на основі ДПП консолідується об'єднуються активи (ресурси і внески) сторін;
- фінансові ризики і витрати, а також досягнуті в ДПП результати розподіляються між сторонами в пропорціях згідно взаємним домовленостям, зафіксованим у відповідних угодах, договорах, контрактах і т. п.[3]

Основною ознакою державно-приватного партнерства є участь в публічно-приватному коопераційному ланцюжку по створенню доданої вартості. В свою чергу, процес створення цієї доданої вартості в значній мірі орієнтується на ступінь перерозподілу задач і ризиків між державним (публічним) і приватним партнерами. При цьому кожний партнер приймає на себе ті задачі і відповідальність, які він може забезпечити з кращою якістю і ефективністю. В цьому проявляється синергетичний потенціал партнерства.

У зв'язку із змінами умов ринкового середовища та погіршенням економічної ситуації необхідні зміни в системі та підходах управління АПК. Тенденція розвитку АПК обумовлює необхідність посилення застосування в контексті галузевого управління стратегічного підходу. Його ключовим елементом є обґрунтування стратегії державно-приватного партнерства, яка покликана визначати пріоритети на довгострокову перспективу і перелік конкретних задач, направлених на усунення існуючих диспропорцій і рішення проблем виходу економіки регіону на траєкторію динамічного і стійкого розвитку.

Стрижнем стратегічного управління виступає система стратегій, що включає ряд взаємозв'язаних конкретних підприємницьких, організаційних і трудових стратегій. Стратегія - це реакція на зміну зовнішнього середовища, лінія її поведінки, вибрана для досягнення бажаного результату [2].

Стратегія – це комплекс установок, правил ухвалення рішень і способів перекладу системи із старого (існуючого) положення в новий (цільове) стан, який забезпечує ефективне виконання її призначення (місії). Стратегія займає подвійне положення. З одного боку, вона є останньою ланкою в ланцюжку цільових орієнтирів: місія – бачення – мета – стратегія (цільовий аспект), а з іншого – початковою ланкою в ланцюжку способів досягнення мети: стратегія – стратегічний план – програма – проект (реалізаційний аспект). Стратегію розвитку ДПП доцільно представити у вигляді загальної і декількох функціональних стратегій, реалізація яких тісно пов'язана із загальною стратегією соціально-економічного розвитку АПК. До функціональних стратегій відносять виробничу, кадрову, інвестиційну та інші. Підтримка розвитку ДПП повинна стати одним з пріоритетів політики розвитку вищевказаної галузі.

Таким чином, потрібно відзначити, що стратегія ДПП дозволяє скоординувати зусилля різних структур на досягненні однієї мети і формувати механізм їх взаємодії. Вона повинна забезпечувати економічну і соціальну ефективність за умови дотримання заходів економічної безпеки, розвиток підтримуючої інфраструктури (рис.1).

У зв'язку з цим в даний час має бути приділено велику увагу забезпеченню продовольчої безпеки, яка є в основі економічної безпеки країни. Для сучасної України питання продовольчої безпеки є досить актуальним і відображає невідповідність виробництва продовольства існуючим потребам. Це характеризується падінням сільськогосподарського виробництва, деградацією соціальної сфери на селі, застарінням матеріально-технічної бази АПК, різким погіршенням якості продуктів харчування через їх екологічне забруднення. Без забезпечення продовольчої безпеки практично неможливо вирішити жодне з завдань, що стоять перед країною, як на національному, так і на регіональному і галузевому рівнях. Головна мета забезпечення продовольчої безпеки — гарантоване і стійке постачання переробних підприємств сировиною, а населення — продовольством, не схильне до впливу зовнішніх і внутрішніх несприятливих дій.

З огляду на вищезазначене процес обґрунтування стратегічних перспектив державно-приватного партнерства в АПК повинен базуватися, з одного боку, на методичних положеннях, що враховують специфіку сучасних умов функціонування галузі, з іншого боку - на використанні основних підходів і методів, напрацьованих економічною наукою у сфері стратегічного управління. Стратегічний аналіз як фундамент для розробки стратегії ДПП одночасно служить і для визначення варіантів стратегій. Вказаний аналіз передбачає визначення спеціалізації регіону в цілому, оцінку його соціально-економічного стану, аналіз інвестиційних потоків та інвестиційного потенціалу з виявленням динаміки параметричних характеристик.

Аналіз інвестиційних потоків є одним з ключових моментів розробки стратегії ДПП, оскільки дозволяє скласти об'єктивну оцінку розвитку інвестиційного сектора області. З одного боку, найсприятливішими для галузі є іноземні інвестиції, тим більше що в Законі України « Про державно-приватне партнерство» прописаний порядок участі іноземного інвестора в партнерстві. Надходження таких інвестицій, як правило, обумовлює створення спільних підприємств, які, у свою чергу, забезпечують населення робочими місцями, регіональний бюджет податковими відрахуваннями, а також свідчать про стабілізацію ситуації в галузі. З другого боку, процес залучення іноземних інвестицій на умовах партнерства повинен бути таким, що контролюється з боку держави.

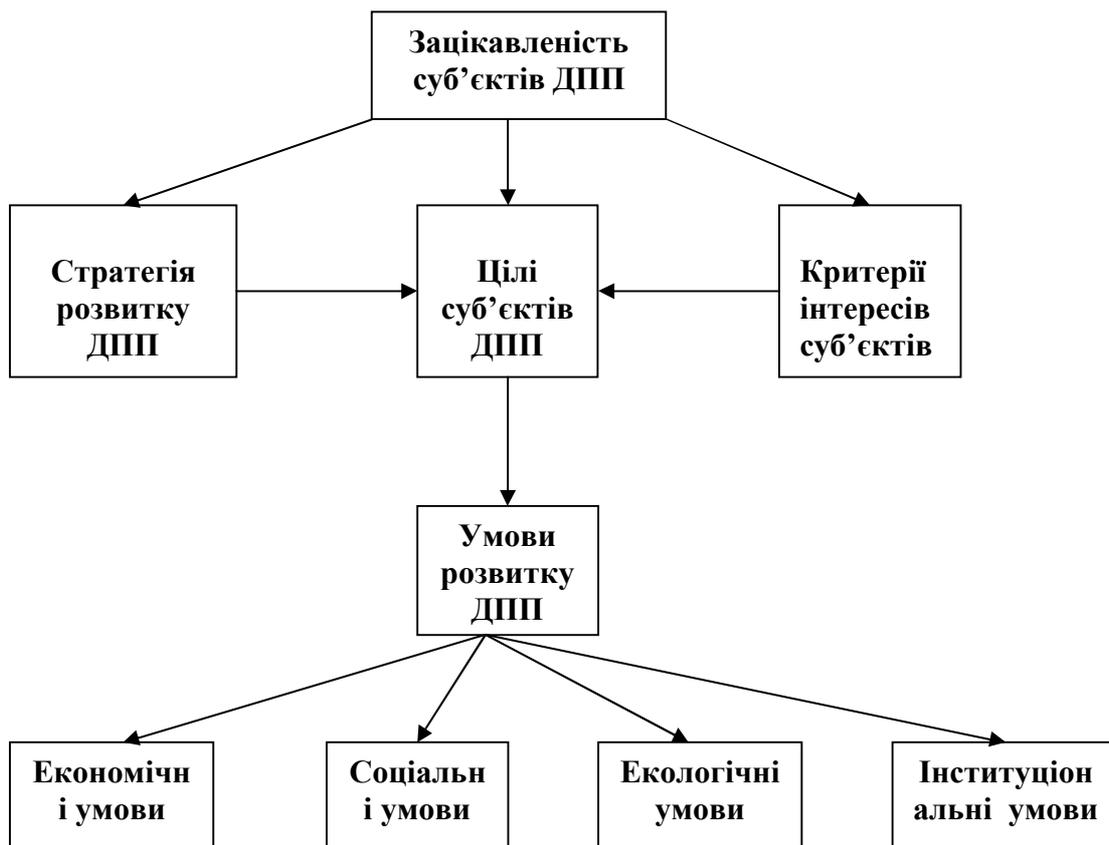

Рис. 1 Елементи формування політики стратегічного розвитку ДПП в АПК

Стратегія розвитку ДПП повинна враховувати наступні основні положення:

- оптимізація законодавчої бази в інвестиційній сфері;
- розробка нових і оптимізація наявних організаційних механізмів залучення інвестицій ;
- стимулювання діяльності по впровадженню перспективних інвестиційних проектів;
- організація підтримки підприємства в пошуку інвесторів;
- проведення заходів щодо підвищення інвестиційної привабливості на міжрегіональному і міжнародному рівнях.

Основними інструментами стратегічного управління ДПП в АПК

є: місія об'єкту управління, цілі діяльності, сценарій його розвитку, встановлення взаємозалежностей між факторами впливу.

Місію (англ.– mission) слід розглядати в ієрархії мети як вище поняття, що характеризує призначення об'єкту управління. Правильно визначена місія, хоча і має завжди філософський відтінок, проте, обов'язково несе в собі щось, що робить її унікальною у своєму роді, характеризуючи саме той об'єкт, заради якого вона була сформована [2].

Як нам представляється, місія партнерства повинна мати цільову орієнтацію і відображати специфічні (унікальні) особливості АПК, територіального положення, а також умови соціально-економічного розвитку.

Для того, щоб партнерство успішно працювало, необхідно поєднання багатьох чинників, що мають відношення, як до представників обох сторін партнерства, так і до середовища, в якому вони взаємодіють в процесі реалізації проекту. Аналіз досвіду в сфері ДПП дозволяє виявити умови успішного розвитку проектів державно-приватного партнерства в АПК, які дозволяють враховувати наявність фінансів, інфраструктури, забезпечення гарантій збуту, наявність всіх правових умов, особливості логістики, а також справедливий розподіл ризиків між всіма учасниками партнерства.

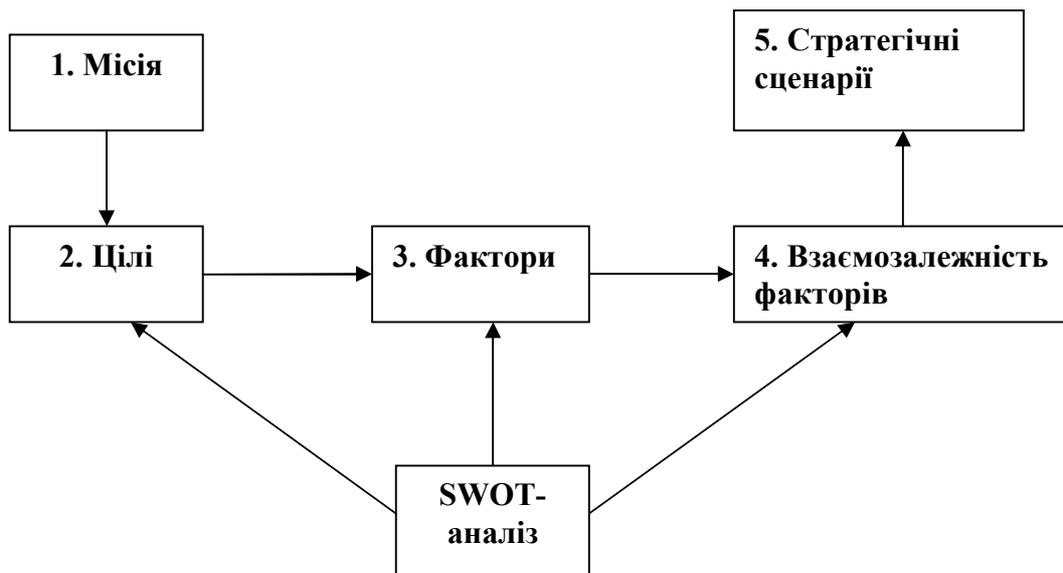

Рис.2. Інструменти стратегічного управління ДПП в АПК

Сценарій розвитку стратегії ДПП в АПК є описом основних параметрів, що характеризують її стан на кінець прогнозованої перспективи, і траєкторії переходу в нього із стану теперішнього часу. Сценарії стратегії можуть принципово відрізнятися один від одного набором основної мети розвитку і траєкторіями їх досягнення, оскільки одна і та ж мета може бути реалізований різними засобами. Зважаючи на багатокomпонентність цілей ДПП сценарії можуть бути наступними:

- бюджетно-фінансовий, в основі якого лежить ідея пріоритетного розвитку тих секторів АПК, які в осяжній перспективі забезпечать значне збільшення рівня бюджетної самозабезпеченості;

- ресурсний, що орієнтується на максимальне використання природних можливостей (грунтових, природно-кліматичних, рекреаційних ресурсів) та припускає відхід від використання зовнішніх джерел;

- інвестиційний, націлений на підвищення інвестиційної привабливості для широкого залучення як великих вітчизняних, так і зарубіжних інвесторів з метою модернізації виробничого потенціалу ;

- інноваційний, що припускає істотні зміни в механізмах і структурі економічного зростання, причому його основним джерелом повинні стати результати використання досягнень науково-технічного прогресу.

В процесі визначення стратегічних пріоритетів доцільно використовувати можливості SWOT-аналізу, що дозволяє виявити і в подальшому системно представити основні чинники і явища, що впливають на розвиток економіки, сильні і слабкі сторони, можливості і загрози.

В процесі розробки стратегії ДПП представляється можливим виділити дві фази, що розрізняються спільністю результатів виконуваних робіт:

- прогнозний аналіз, що передбачає здійснення етапів і робіт,орієнтованих на аналіз поточної ситуації і визначення найбільш ефективного напрямку розвитку ДПП ;

- цілеполагання, що включає етапи і роботи, направлені на подальшу деталізацію і конкретизацію вибраної стратегії соціально-економічного розвитку галузі: визначення пріоритетів, конкретних планів, механізмів реалізації.

З точки зору забезпечення продовольчої безпеки предметом діяльності держави в рамках реалізації стратегії ДПП має бути:

- 1) моніторинг чинників, що визначають виникнення і дію загроз продовольчої безпеки;
- 2) розробка програми дій в області забезпечення безпеки;
- 3) реалізація програми дій.

Зі свого боку держава як соціальний інститут за допомогою економіко-правових механізмів здатна регулювати поведінку і умови діяльності агентів відносин в рамках ДПП в цілях забезпечення ефективності та продовольчої безпеки.

Висновки. В Україні на даний час є досить значний потенціал державно-приватного партнерства у сфері дрібного і середнього бізнесу, який на жаль зараз недостатньо

використовується. Накопичена світовим досвідом різноманітність концептуальних підходів, форм, методів і конкретних механізмів державно-приватного партнерства цілком може бути використана при рішенні ряду важливих задач сучасної агропромислової політики.

Органи і представники державної влади регіонального та муніципального рівнів за допомогою ДПП матимуть можливість залучення уваги суспільства, підприємницьких співтовариств, а також керівників організацій до потенційних можливостей і проблем розвитку галузі, володіючи при цьому ініціативою по підтримці перспективних напрямів розвитку економіки та її інституціональної інфраструктури. Правильно прийнята політика стратегічного управління державно-приватним партнерством в АПК — дієвий інструмент його конкурентоспроможності розвитку потенціалу, підвищення темпів економічного зростання, а також важлива умова забезпечення стійкості в умовах глобалізації.

Література:

1. Грищенко С. *Подготовка и реализация проектов публично-частного партнерства* / С. Грищенко.-К., ФОП Москаленко О. М., 2011.-140 с.
2. Клейнер Г. Б. *От теории предприятия к теории стратегического управления* / Г. Б. Клейнер// *Российский журнал менеджмента*, т. 1.- № 1- 2003. – С.108-124.
3. Навроцька О. В. *Державно-приватне партнерство у фінансуванні розвитку інфраструктури України* / О. В. Навроцька // *Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. праць* / [наук. ред. І. Г. Манцуров]. – К.: НДЕІ, 2009. – Вип. 6 (97). – С. 21–26.
4. Саблук П. Т. *Состояние и перспективы развития агропромышленного комплекса Украины* / П. Т. Саблук // *Экономика Украины*. – 2008. – № 12. – с.4-8.

References:

1. Gryshhenko S. *Podgotovka y realizatsiya proektov publychno-chastnogo partnerstva*/S.Gryshhenko.-K., FOP Moskalenko O.M., 2011.-140 s.
2. Klejner G. B. *От теории предприятия к теории стратегического управления* / G. B.Klejner// *Rossyjskyj zhurnal menedzhmenta*, t. 1.- № 1- 2003. – S.108-124.
3. Navroccka O. V. *Derzhavno-privatne partnerstvo u finansuvanni rozvytku infrastruktury Ukrayiny* / O. V. Navroccka // *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini: zb. nauk. pracz* / [nauk. red. I. G. Manczurov]. – K.: NDEI, 2009. – Vyp. 6 (97). – S. 21–26.
4. Sabluk P. T. *Sostoyanyey perspektivy razvytya agropromishlennogo kompleksa Ukrayni* / P. T. Sabluk // *Ekonomyka Ukrayni*. – 2008. – № 12. – s.4-8.

УДК 330.111.80

ІНВЕСТУВАННЯ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ФАКТОР СТАНОВЛЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

кандидат економічних наук, Овчаренко Л. В.

Національна академія внутрішніх справ, Україна, Київ

кандидат економічних наук, Ожелевська Т. С.

Київський національний торговельно-економічний університет, Україна, Київ

Розглянуто питання людського капіталу як основного фактору становлення інноваційної економіки в Україні. Визначено особливості інвестування в людський капітал, викликані його природою і відмінностями від фізичного капіталу. Звернута увага на характер зношування людського капіталу. Використання методів наукового аналізу дозволило визначити в даній статті існуючі в сучасній економіці України загрози і ризики ефективного використання людського капіталу, серед яких: невідповідність професійно-кваліфікаційної структури, демографічна ситуація, зниження рівня доходів та інші і вказати напрями їх усунення.

Ключові слова: інноваційна економіка, людський капітал, інвестиції в людський капітал, ризики і загрози інноваційного розвитку, особливості людського капіталу.

PhD in Economics, Ovcharenko L. V., PhD in Economics, Ozhelevskaya T. S. Investment in human capital as the factor of development of innovative economy in Ukraine / National Academy of Internal Affairs, Ukraine, Kyiv, Kyiv National Trade-Economic University, Ukraine, Kyiv

The issue of human capital as the main factor of innovative economic development in Ukraine. Determined the particular qualities of investment in human capital due to its nature and differences from physical capital. Using the methods of scientific analysis allowed to determine in this article the risks and threats to the effective use of human capital existing in today's economy of Ukraine, including:

discrepancy vocational qualification structure, demographic situation, lower income etc. and indicate ways of their removal.

Key words: innovative economy, human capital, investments in human capital, risks and threats of innovative development, specifics of human capital.

Вступ. Європейська інтеграційна орієнтація економіки України на сучасному етапі вимагає посилення конкурентоспроможності українських підприємств та української продукції. Оцінюючи сучасне економічне становище країни, зрозуміло, що вона не зможе забезпечити стійке економічне зростання без реструктуризації своєї економіки, без інвестицій у модернізацію виробництва та інфраструктури. Історія розвинених країн свідчить, що інвестиції в інновації є найефективнішим прискорювачем розвитку національного господарства, вони сприяють економічній реструктуризації та зростанню продуктивності, а отже, є одним із головних джерел економічного зростання.

Одним із факторів, що прискорить бажаний результат є посилення інтелектуальної, інноваційної складової господарської діяльності. Інтелектуальні зусилля, спрямовані на зміцнення економіки, пов'язані з розвитком такого фактору як «людський капітал». Загальна тенденція інноваційних економік полягає у новому співвідношенні між людським і фізичним капіталом в сторону збільшення вагомості першого. В умовах посилення інформаційної революції людський капітал набуває нових особливостей, розгляду яких і присвячена дана стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція людського капіталу в сучасному вигляді сформувалась завдяки роботам таких відомих дослідників як Г.Беккер, Т. Шульц (Вашингтонський університет), Дж. Мінцер (Колумбійський університет). Проблематиці формування людського капіталу, його використанню з метою впровадження інноваційної моделі розвитку присвячені праці багатьох науковців, серед них Амосов О. Ю., Дегтяр А. О., Добринін А. І., Дятлов С. А., Климко С. Г., Головінов О. М., Яковенко Р. В. та інші.

Мета статті – розкрити особливості та роль людського капіталу в умовах становлення інноваційної моделі економіки країни.

Питання ролі людини, її здібностей у виробничому процесі досліджувалось, починаючи з 17 століття. У. Петті, один із основоположників класичної політичної економії, висловив ідею щодо первинної цінності трудових навичок населення в національному багатстві країни: «Труд есть отец и активный принцип богатства, а земля его мать» [1]. А. Сміт також включав знання та кваліфікацію в основний капітал суспільства [2]. Новий поштовх розвитку теорії людського капіталу відбувся під впливом науково-технічної революції 60-х років 20 століття. В дослідженнях Т. Шульца і Г. Беккера застосовано інвестиційний підхід до концепції розвитку людського капіталу [3, 4]. Людський капітал – сформований чи розвинений і накопичений людьми певний запас здоров'я, знань, звичок, здібностей, мотивації, що цілеспрямовано використовується в тій або іншій сфері суспільного виробництва, сприяє зростанню продуктивності праці й, завдяки цьому, впливає на зростання доходів його власника (а також і суспільства в цілому) [5]. Поняття «людський капітал» означає не лише усвідомлення вирішальної ролі людини в економічній системі суспільства, а й визнання необхідності інвестування в людину, оскільки капітал набувається і збільшується шляхом інвестування і приносить тривалий економічний ефект. Витрати, які збільшують професійні можливості, продуктивність праці, якісні характеристики працівника, можна розглядати, як інвестиції, оскільки вони будуть багаторазово компенсовані збільшенням доходів від нього в майбутньому.

К. Макконел і С. Брю виокремлюють серед видів інвестицій в людський капітал наступні: витрати на освіту; витрати на охорону здоров'я; витрати на мобільність, завдяки яким працівники мігрують з місць з відносно низькою продуктивністю в місця з відносно високою продуктивністю [6].

Слід зауважити, що інвестиції в людський капітал мають ряд особливостей, що відрізняють їх від інших видів інвестицій.

Першою особливістю є обмеженість тривалості життя. Чим раніше здійснюються вкладення, тим швидше вони починають давати віддачу.

Друга особливість пов'язана з тим, що не будь-які інвестиції в людину можуть визнаватися вкладеннями в людський капітал. Витрати, пов'язані з антисоціальними навичками наносять шкоду суспільству і є недоцільними.

Третя особливість полягає у тому, що людський капітал формується головним чином у результаті певних інвестицій в людину (людей) і крім інвестиційних витрат потребує доброї волі та чималих зусиль самого «об'єкта інвестування». Незалежно від джерел інвестування (державна, підприємство, сім'я чи особисто людина), нарощення та використання людського капіталу визначальною мірою контролюється самою людиною. Тому такий елемент людського капіталу як мотивація є дуже важливим і необхідним для того, щоб процес відтворення (формування,

нагромадження, використання, інвестування) людського капіталу мав остаточно завершений характер[7].

Безумовно, є спільні риси, властиві як фізичному так і людському капіталу: зношування, принесення прибутків, можливість накопичення.

Як і будь-який капітал, людський капітал також зношується, хоча безумовно є певні відмінності в зношуванні людського і фізичного капіталу. Зношування людського капіталу визначається мірою природного старіння організму людини (фізичне зношування) з одного боку, а з іншого, мірою інформаційного, виробничого старіння (моральне зношування) внаслідок відносного зменшення цінності знань отриманих раніше. Але головною особливістю людського капіталу є те, що в процесі використання він не лише зношується, але й покращується за рахунок надбання професійного, життєвого, соціального досвіду. Цей процес здійснюється навіть без додаткових вкладень. Але якщо в ході використання даного ресурсу постійно здійснювати додаткові інвестиції в освіту, здоров'я, мобільність тощо, то його характеристики як кількісні так і якісні можуть покращуватись протягом майже всього життя, що веде до його відновлення та зростання. Обидва види капіталу приносять прибутки своїм власникам. Людський капітал у вигляді знань, навичок та здібностей, як і фізичний, є певним запасом, тобто може накопичуватися.

Функціонування людського капіталу, віддача від його застосування зумовлені волею людини — власника цього капіталу, її індивідуальними інтересами та перевагами, її зацікавленістю, відповідальністю, світоглядом і загальним рівнем культури, зокрема й економічної. Тому капіталовкладенням у людину притаманний вищий, ніж для звичайних капіталовкладень ступінь ризику та невизначеності, а зміни в обсязі людського капіталу залежно від витрат принципово неможливо оцінити з тією самою точністю, що й відносно фізичного капіталу. Вкладення в людський капітал дають значний за обсягом, тривалий за часом та інтегральний за характером економічний і соціальний ефекти. Власники підприємств, роблячи навіть незначні інвестиції в своїх працівників, можуть отримати мультиплікативний ефект.

Для української економіки питання вкладень в людський капітал є надзвичайно актуальними.

Ринок диктує необхідність впроваджувати новинки з метою перемоги в конкурентній боротьбі. В економіці України на сьогодні сформувався ряд загроз і ризиків, які впливають на можливість швидкого зростання.

- поглиблення невідповідності професійно-кваліфікаційної структури пропозиції робочої сили попиту на неї. Крім власне професійно-кваліфікаційної невідповідності, загострюється проблема якісної невідповідності національної робочої сили вимогам постіндустріально-орієнтованої моделі господарства України. На жаль, сьогодні ми можемо спостерігати таке явище як старіння теоретичних знань, умінь та навичок в умовах переходу суспільства до інформаційної, знаннєвої економіки;

- погіршення демографічної ситуації. Чисельність населення в Україні на 1.01.1992 складала 52056,6 тис. чоловік, на 1.01.2016 – 42 760, 6 тис. чоловік. Природний рух населення має від'ємні показники : 2014 рік – -166 774 людини, 2013 – -158 712 осіб. За січень 2016 рівень смертності перевищив рівень народжуваності на 24 468 чоловік [11]. Погіршення демографічної ситуації та якісних характеристик людського капіталу, невідпрацьованість механізму регулярного відтворення трудових навичок і знань призводить до викривлення галузевої структури України, а звідси й зайнятості її населення. На сьогодні вона лише номінально відповідає зарубіжним аналогам, проте за товарною структурою суспільний випуск все більше зміщується у бік сировини і напівфабрикатів низького рівня обробки.

- поляризація престижної та непрестижної діяльності. В Україні під окремі види праці і трудової активності формуються власні соціальні групи. Ці процеси в перспективі загрожують поляризацією продуктивної і непродуктивної, а також престижної і непрестижної праці, всупереч потребам ефективного економічного і соціального розвитку нації. Крім безпосередньо соціальної напруги, подібне структурування придушує потенціал проривного зростання постіндустріальних навичок і трудових практик, професійної мобільності та конструктивної конкуренції.

- падіння рівня доходів і заробітної плати, низький рівень оплати праці. Якщо подивитись динаміку середньої заробітної плати за даними офіційної статистики – на 01.01.2014 р. – 3148 грн., на 01.01.2015 – 3455 грн., на 01.01.2016 – 4362 грн. – то на перший погляд ми бачимо незначне, але зростання. Але якщо ми подивимось на курс НБУ за той же період ми побачимо, що на 8.01.2014 1 USD дорівнював 7, 993 грн., на 5.01.2015 – 15, 7686 грн., на 6.01.2016 – 23, 7837 грн. [10]. Якщо в січні 2014 року в середньому заробітна плата прирівнювалась до 393 доларів, то вже в січні 2016 року вона рівнялась 183 долларам США.

- формування глобального віртуального простору збільшує мобільність інтелектуального продукту до рівня, коли втрачається необхідність його територіального наближення до місць впровадження у матеріальне виробництво. У цих умовах країни, що не здатні локалізувати подібні

центри у межах своїх кордонів, разом із втратою контролю над виробничими процесами на власній території, втрачають можливості інтелектуального забезпечення майбутніх технологічних процесів. Загроза нарощування обертів саме таких процесів є цілком реальною для України.

- надмірне поширення неофіційної зайнятості у потенційно перспективних галузях та самозайнятості у технологічно нерозвинутих видах економічної діяльності.

Досвід світового інноваційного розвитку свідчить, що організаційними передумовами відповідних процесів є концентрація виробничого капіталу та диверсифікація НДКР. З цих позицій можна вказати, що гнучкість неформальної зайнятості певною мірою є корисною з точки зору пом'якшення короткострокових кон'юнктурних циклів, проте вона не здатна підтримати сталий організаційно-технологічний розвиток країни. Так само, самозайнятість, яка формується переважно у вигляді мікропідприємств, без їх включення у мережі потужних виробничих кластерів, об'єктивно скочується до архаїчних організаційних та технологічних будов. В результаті значний людський капітал використовується для відтворення і розширення низькопродуктивних та непрогресивних секторів господарства [9].

З метою збереження і подальшого розвитку трудових знань та навичок у високотехнологічній сфері слід проводити гнучку та неухильну політику щодо розміщення на території України технологічно складних та інтелектуально насичених виробництв. Така політика має спрямовуватися на реальне, а не декларативне формування інноваційної моделі розвитку економіки держави. Крім збільшення поточних доходів вона може створити потужні підйоми масштабного та проривного розвитку інтелектуального людського капіталу нації.

З метою виправлення невідповідності професійно-кваліфікаційної структури пропозиції робочої сили попиту на неї, необхідне впровадження комплексу заходів одночасно у двох споріднених сферах: з одного боку – подолання кризи в каналах узгодження трудових навичок та знань, потрібних на робочому місці, з пропозицією системи освіти та професійної підготовки; з іншого боку, відновлення масштабної професійно-кваліфікаційної орієнтації населення за допомогою більш досконалих методів інформування та пропаганди [7].

Висновки. Людський капітал – найбільш цінний ресурс сучасного суспільства, важливіший, ніж природні ресурси або накопичене багатство. Правильна оцінка людського капіталу дає об'єктивну оцінку всього капіталу підприємства, а також благополуччя країни та суспільства. Перехід на новий щабель економічного розвитку є, перш за все, результатом посилення інноваційної активності та впровадження нововведень у виробництво.

Для України, що володіє багатими природними ресурсами та досвідом індустріального розвитку виробництва питання підвищення конкурентоспроможності національної економіки є одним з основних в економічній політиці. Виходячи з того, що альтернативи інноваційному шляху розвитку для української економіки немає, можна стверджувати: такий вибір безпосередньо буде впливати на динамічний розвиток робочих місць. Тобто мова йде про безперервне впровадження інновацій (технічних, технологічних, організаційних). А це, в свою чергу, спонукає до прийняття відповідних управлінських рішень щодо раціоналізації процесу відтворення людського капіталу. Якщо ці процеси будуть здійснюватися без належного взаємозв'язку, то слід очікувати подальшого загострення даної проблеми. Більше того, це стане серйозною перепорою на шляху переведення вітчизняної економіки на модель інноваційного розвитку.

Література:

1. Петти В. *Экономические и статистические работы* / В. Петти. – М., Соцэкиз, 1940. – 324 с.
2. Смит А. *Исследование о природе и причинах богатства народов* / А.Смит. – М., 1962. – 83 с.
3. Schultz T. *Investment in Human Capital // Economic Growth – an American Problem*. Englewood Cliffs, 1964
4. Беккер Гэри С. *Избранные труды по экономической теории. Человеческое поведение: экономический подход*. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
5. Амосов О., Дегтяр А. *Формування людського капіталу в умовах інноваційної економіки: Методологічний аспект*. – Публічне управління: теорія та практика. Збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління – [Електронний ресурс]. – Х.: Вид-во «ДокНаукДержУпр». – 2011. – № 3(7). – 230 с. – с.164- 172.
6. Макконнелл Кэмпбелл Р., Брю Стэнли Л. *Экономикс: Принципы, проблемы и политика*. В 2 т. Пер. с англ. 11-го изд. Т.2. – М.: Республика, 1992. – 400с. – с.171
7. Головінов О. М. *Людський капітал в умовах трансформації економіки України* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/26987.html#introduction>
8. *Трудовий потенціал – важливий чинник соціально-економічного розвитку України* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=92463436

9. Яковенко Р. В., Козенко Р. О. Проблеми та перспективи розвитку людського капіталу. – Наукові праці КНТУ. Економічні науки, 2010, вип. 17, с.447-451.
10. Финансовый портал Минфин – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/real/>
11. Державна служба статистики України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Добрынин А. И., Дятлов С. А., Цыренова Е. Д. Человеческий капитал в транзитной экономике. Формирование, оценка, эффективность использования. – СПб.: Наука, 2011. – 309 с. – с. 174-175
13. Васильченко В. С., Гриненко А. М., Грішнова О. А., Керб Л. П. Управління трудовим потенціалом - Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2005. — 403с.

References:

1. Petti V. Ekonomicheskie i statisticheskie raboty / V. Petti. – M., Sotsekgiz, 1940. –324 s.
2. Smit A. Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov / A.Smit. – M., 1962. – 83 s.
3. Schultz T. Investment in Human Capital // Economic Growth – an American Problem. Englewood Cliffs, 1964
4. Bekker Geri S. Izbrannye trudy po ekonomicheskoy teorii. Chelovecheskoe povedenie: ekonomicheskij podkhod. – M.: GU VShE, 2003. – 672 s.
5. Amosov O., Dehtiar A. Formuvannia liudskoho kapitalu v umovakh innovatsiinoi ekonomiky: Metodolohichni aspekt. – Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka. Zbirnyk naukovykh prats Asotsiatsii doktoriv nauk z derzhavnoho upravlinnia – [Elektronnyi resurs]. – Kh.: Vyd-vo «DokNaukDerzhUpr». – 2011. – № 3(7). – 230 s. – s.164- 172.
6. Makkonnell Kempbell R., Bryu Stenli L. Ekonomiks: Printsipy, problemy i politika. V 2 t. Per. s angl. 11-go izd. T.2. – M.: Respublika, 1992. – 400s. – s.171
7. Holovinov O. M. Liudskiy kapital v umovakh transformatsii ekonomiky Ukrainy – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/26987.html#introduction>
8. Trudovyi potentsial – vazhlyvyi chynnyk sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=92463436
9. Yakovenko R. V., Kozenko R. O. Problemy ta perspektyvy rozvytku liudskoho kapitalu. – Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauky, 2010, vyp. 17, s.447-451.
10. Finansovyy portal Minfin – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://index.minfin.com.ua/index/real/>
11. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Dobrynin A. I., Dyatlov S. A., Tsyrenova Ye. D. Chelovecheskiy kapital v tranzitnoy ekonomike. Formirovaniye, otsenka, effektivnost ispolzovaniya. – SPb.: Nauka, 2011. – 309 s. – s. 174-175
13. Vasylchenko V. S., Hrynenko A. M., Hrishnova O. A., Kerb L. P. Upravlinnia trudovym potentsialom - Navch. posib. — K.: KNEU, 2005. — 403 s.

УДК: 331.57

АДАПТАЦІЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ ДО РЕАЛІЙ УКРАЇНИ

кандидат економічних наук, доцент, Холодницька А. В., Боярчук Л. В.
Чернігівський національний технологічний університет, Україна, Чернігів

Розглянуто зарубіжний досвід державного регулювання зайнятості та розроблені рекомендації щодо його практичного використання у вітчизняній практиці. З'ясовані особливості державного регулювання зайнятості населення України, вивчений зарубіжний досвід, виконано порівняння вітчизняних та закордонних нормативних актів з даного питання та сформульовані основні напрями адаптації останніх до реалій сьогодення.

Сформовані завдання для державних органів влади, вирішення, яких призведуть до ефективної політики забезпечення затребуваності підготовлених системою професійної освіти і навчання фахівців на ринку праці. Розглянуті шляхи імплементації стандартів ЄС, передбачені Угодою про асоціацію, спрямованих на виконання та впровадження не тільки у законодавство, але й у повсякденне життя громадян України.

Ключові слова: зайнятість населення, попит на робочу силу, пропозиція на робочу силу, ринок праці, Всесвітня Асоціація державних служб зайнятості (WAPES).

Candidate of Economic Sciences, associate Professor Kholodnytska A. V., Boyarchyk L. V. Adaptation of foreign experience in the sphere of state regulation of employment of the population to the realities from Ukraine/ Chernigov Chernihiv national technological University, Ukraine, Chernigov.

Foreign experience of state regulation of employment and recommendations for its practical use in domestic practice. The features of state regulation of employment Ukraine, studied international experience, made a comparison of domestic and foreign regulations on this issue and formulated the basic directions of recent adaptation to the realities of today.

Formed a task for public authorities, a solution which will lead to an effective policy to promote demand for trained vocational education and training in the labor market. The ways of implementation of EU standards envisaged by the Association Agreement aimed at execution and implementation, not only in law but also in the daily lives of the citizens of Ukraine.

Keywords: employment, labor demand, labor supply, labor market, the World Association of Public Employment Services (WAPES)

Вступ. В сучасних умовах реформування української економіки та її євроінтеграційного прагнення, суттєвого значення набуває вивчення зарубіжного досвіду державного регулювання зайнятості населення, адже економічне зростання країни та добробуту її громадян ґрунтується на збереженні норм соціальної справедливості.

Уряди економічно розвинених країн вважають, що вирішення проблем зайнятості впливає на забезпечення соціально-економічної стабільності суспільства. Необхідність врахування і використання зарубіжного досвіду для розробки принципів формування політики зайнятості та механізмів її реалізації досить передбачувана.

Однак, світовий досвід не завжди легко адаптується до вітчизняної практики і потребує здійснення фундаментальних наукових досліджень. В свою чергу, країни – члени Європейського Союзу (ЄС), курс на приєднання до якого тримає Україна, розвивають економіку згідно спільного законодавства.

Вирішенню проблем адаптації зарубіжного досвіду регулювання зайнятості населення та імплементації вітчизняного законодавства до міжнародних норм приділяють увагу багато науковців, серед яких варто відмітити А. Гавердовського[1], В. Гуртова [1], А. Кекконена[1], Н. Забуту [2], М. Максма [3], В. Островерхова [4], О. Гетьмана [5] та інших.

Невирішеними залишаються адаптації вітчизняного законодавства до міжнародних норм, повноцінного використання досвіду провідних країн світу щодо регулювання зайнятості населення, забезпечення верховенства права у сфері праці, впровадження стандартів ЄС у законодавство та реалії життя громадян України.

Зважаючи на це, проблема пристосування вітчизняних нормативних актів та практичної діяльності у сфері державного регулювання зайнятості залишається вкрай актуальною та потребує подальшого вивчення.

Формулювання мети статті та завдань. Метою статті є вивчення зарубіжного досвіду регулювання зайнятості населення та розробка рекомендацій щодо його практичного використання у вітчизняній практиці.

Відповідно до поставленої мети доцільно вирішити наступні завдання: з'ясувати особливості державного регулювання зайнятості населення України, вивчити зарубіжний досвід, порівняти вітчизняні та закордонні нормативні акти з даного питання та сформулювати основні напрями адаптації останніх до реалій сьогодення.

Виклад основного матеріалу статті. Україна, як суб'єкт міжнародного права, приймаючи до уваги нормативні положення міжнародних конвенцій, світовий досвід розвинутих країн, прагне створити гідний рівень праці та соціальної захищеності, а також приділяє належну увагу питанням імплементації норм міжнародного права у цій галузі

Протягом трирічного імплементаційного періоду, передбаченого Угодою про асоціацію, робота Мінсоцполітики у співпраці з представниками інших міністерств, соціальних партнерів, громадських організацій та наукових кіл буде спрямована на виконання нормотворчих, організаційних та інституційних заходів, кінцевою метою яких є впровадження стандартів ЄС не тільки у законодавство, але й у повсякденне життя громадян України.

Стосовно імплементації міжнародних правових норм у науковій літературі сформувались різні погляди, але більшість визначає реалізацію норм міжнародного права як втілення у життя норм міжнародного права через поведінку (дії або утримання від дій) суб'єктів, їхню діяльність щодо практичного здійснення міжнародно-правових розпоряджень.

А.С. Гавердовський вбачає в імплементації норм міжнародного права «цілеспрямовану організаційно-правову діяльність держав, яка проводиться індивідуально, колективно або у рамках міжнародних організацій з метою своєчасної, всебічної та повної реалізації зобов'язань, прийнятих державами відповідно до міжнародного права» [1].

Ефективність реалізації норм міжнародного трудового права у соціально-трудо­вій сфері в Україні залежить від того, наскільки підготовлено до цього національне законодавство. Тобто всі індикатори виконання повинні чітко враховуватися і спрямовуватися на гармонізацію національного трудового законодавства з міжнародним.

З цією метою між Україною та Європейським Союзом наказом Мінсоцполітики затверджено відповідний секторальний план заходів щодо імплементації Угоди про асоціацію. Він передбачає виконання низки заходів з реалізації розділу III «Юстиція, свобода та безпека» (статті 17 та 18) та глави 21 «Співробітництво у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей» (статті 419-425) Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Нормативно-правова система регулювання ринку праці в Україні ґрунтується на основних положеннях Конституції України, Кодексу законів про працю (більшість статей є схожими з статтями директив ЄС), Законів України «Про зайнятість населення», «Про охорону праці», «Про колективні договори і угоди», «Про основи соціального захисту інвалідів в Україні», «Про державну допомогу сім'ям із дітьми» та інші. Розроблені та діють Генеральні та галузеві (тарифні) угоди, колективні договори та регіональними програмами зайнятості населення. Також широкого впровадження в Україні набули вимоги міжнародних стандартів SA 8000 «Соціальна відповідальність», ISO 9001 «Система управління якістю», ISO 9000 «Системи менеджменту якості», ISO 14000 «Системи екологічного менеджменту», OHSAS 18001 «Система управління охороною праці та виробничої безпеки» та ISO 26000 «Настанова по соціальній відповідальності» [6;7].

Державна служба зайнятості України з 2003 року є членом Всесвітньої Асоціації державних служб зайнятості (WAPES), яка є міжнародною неприбутковою організацією, що вільно об'єднує національні громадські установи або урядові інституції, які несуть відповідальність за проведення політики на ринку працевлаштування. Співзасновником WAPES є Міжнародна організація праці (МОП). WAPES виконує певні функції в своїй діяльності (рис.1.)

Європейська стратегія зайнятості (від англ. European Employment Strategy) — це головний інструмент визначення загальносоюзних пріоритетів у сфері зайнятості та координації політики зайнятості держав-членів. Для реалізації стратегії розроблений «відкритий метод координації», тобто Комісія та Рада міністрів щороку аналізують політику зайнятості держав-членів і оприлюднюють «Спільний звіт». Далі Комісія пропонує, а Рада затверджує «Головні напрямки щодо зайнятості», на підставі яких країни ЄС розробляють національні «Плани дій щодо зайнятості». Допомагає Раді в цій роботі Комітет із зайнятості, який здійснює моніторинг політики держав членів ЄС у сфері зайнятості та ринків праці, сприяє її координації.

Також хотілось би зупинити увагу на існуванні мережі EURES, яка розпочала свою діяльність у листопаді 1994 року, спираючись на роботу 450 європейських радників (Euroadvisers), експертів у галузі європейського ринку праці. EURES має дві бази даних: перша містить інформацію щодо вільних робочих місць у всіх державах, а друга стосується загальної інформації про умови життя та праці в цих країнах, а також про регіональні ринки праці. Метою мережі EURES є полегшення пересування працівників у межах Європейського Союзу та Європейського економічного простору, а тим самим розвиток справжнього, європейського ринку зайнятості [3].

Далі проведемо дослідження закордонного досвіду регулювання зайнятості населення та оцінимо можливості його практичного використання в Україні.

Так, однією з найбільш розвинутих у соціально-економічному аспекті країн є Швеція, характерною особливістю якої є поєднання політичної стабільності, стійкого економічного зростання, високого рівня соціального захисту та гідного рівня добробуту суспільства. Політика ринку праці Швеції є частиною економічної політики, а питання зайнятості завжди належали до головних пріоритетів шведських політиків і посадовців. Державна служба зайнятості Швеції є урядовою установою, яка відповідальна за втілення політики зайнятості [2].

Сьогодні Державна служба зайнятості (ДСЗ) Швеції надає послуги клієнтам через: Інтернет; телефонні служби; місцеві бюро. В цьому є досить багато схожих рис з діяльністю ДСЗ України. Стратегічне завдання ДСЗ – сприяти належному функціонуванню ринку праці шляхом: більш ефективного “зведення” вакансій і пошукачів роботи, як чоловіків, так і жінок; адаптації заходів і програм до попиту на робочу силу та потреб ринку праці; скорочення терміну безробіття тих жінок і чоловіків, чий шлях до ринку праці є найбільш тривалим. Крім того, ДСЗ Швеції доручено виконання багатосторонніх проектів за участі країн-членів ЄС, країн-кандидатів, а також країн-сусідів ЄС, мета яких полягає у сприянні мобільності на європейському ринку праці.

Рис.1. Функції WAPES

У Японії відповідно до системи «довічного найму» службовець фактично все своє життя працює на одному підприємстві, постійно просуваючись вгору службовими сходами. Звільнення з підприємства є дуже суворим покаранням, тому що влаштуватися на інше підприємство можна, але за дуже низьку заробітну плату та без будь-яких перспектив просування по службі.

Нові форми найму робочої сили в Японії стають поступово витіснити «довічний найм», їх можна розділити на групи:

1. Звичайний найм робочої сили здійснюється у разі розширення виробництва або поліпшення економічної кон'юнктури та не гарантує знов найманому працівникові постійної роботи на одному підприємстві аж до його виходу на пенсію.
2. Гнучка форма - це повторний або вторинний набір на нових умовах раніше звільнених працівників.
3. «Система обов'язкового набору» – зводиться до того, що робоча сила набирається не кожним окремим підприємством, а адміністрацією компанії одночасно для всіх підприємств.
4. «Груповий довічний найм» - адміністрація підприємства наймає на роботу не кожного працівника окремо, а відразу цілу групу людей і тому не несе персональної відповідальності перед кожним окремим індивідом [4].

Підвищенню трудової активності персоналу в значній мірі сприяють виплати різних одноразової допомоги на підтримку добробуту: допомога на житло, деякі види комерційних послуг, харчування, культурні та медичні потреби, допомоги на житло. На жаль, в Україні допомога на купівлю житла не застосовуються в жодному державному підприємстві.

У Великобританії існує одна з найбільш розвинутих систем попиту на трудові ресурси, де прогнозування попиту на фахівців понад 20 років займається Інститут досліджень зайнятості (IER). Термін прогнозування становить від 5 до 10 років, оновлення прогнозу відбувається щорічно. Окремо готуються прогнози зміни структури галузей економіки, зміни зайнятості в економіці, розподілу зайнятості за професіями і типом зайнятості, пропозицій на кваліфікованому ринку праці. Здійснюються прогнозні розрахунки динаміки товарів і послуг, продуктивності праці для галузей економіки, прогноз зайнятості за 25 укрупненими групами професій у розрізі 50-ти галузей економіки [5].

В свою чергу у Німеччині розробляються два незалежних кадрових прогнози за різними моделями, серед яких:

- Модель Interindustry Forecasting Germany розробляється в Інституті досліджень економічної структури, у якій головним чином досліджуються зміни структури економіки, загальний

прогноз зайнятості, прогноз у розрізі професій і кваліфікацій (рівень компетенції), а також прогноз пропозицій на ринку праці.

- Модель Ifo розробляється Інститутом дослідження зайнятості. Головним елементом моделі є розробка прогнозу попиту на робочу силу й прогнозу пропозиції робочої сили. Результатом прогнозування є інформація про загальне економічне зростання і зміни в економіці в розрізі зайнятості за 22-ма галузями економіки.

Дослідженням змін у професіях й уміннях займаються два інститути: Федеральний інститут професійної освіти та навчання й Інститут досліджень з питань ринку праці та професій при Федеральному інституті зайнятості. За ініціатииви Федерального міністерства освіти й науки в 1998 році була прийнята «система раннього виявлення тенденцій у розвитку вмінь». Таку практику доцільно було б впровадити і в Україні, щоб дозволило своєчасно виявляти тенденції та уміння, а також прогнозування тенденцій розвитку ринку праці.

У Франції використовується велика кількість механізмів, технік і методів прогнозування затребуваності кваліфікацій на національному, регіональному й галузевому рівні та на окремих підприємствах. Макроекономічними прогнозами займається Міжнародне бюро економічних перспектив, на регіональному рівні – Регіональні міжгалузеві комісії з питань зайнятості й галузеві обсерваторії.

У Бельгії діє Проект по виявленню перспективних профілів професій. Механізм його реалізації передбачає опитування експертів, конференції представників галузей/секторів економіки для обговорення проекту документа й заключну конференцію за участю представників освітніх установ для затвердження отриманих результатів. Затверджені профілі професій використовуються для розробки стандартів.

У Данії моніторинг ринку праці й зайнятості здійснюється двома міністерствами. Міністерство праці й структури, що перебувають у його віданні, проводять аналіз ситуації з погляду «пропозиції». Міністерство бізнесу й промисловості аналізує тенденції й потреби з погляду попиту на ринку праці та щорічно видає докладні комплексні огляди розвитку промисловості з виявленням проблем у сфері зайнятості.

В Ірландії Експертна група з вивчення перспективного попиту на професійні навички (EGFSN) проводить аналіз попиту на професії й розробляє пропозиції щодо задоволення цього попиту за участю широкого кола учасників, включаючи представників бізнесу, сфери освіти, профспілок, а також держави. Це дозволяє виявляти зміни в структурі професій у галузях, а також динаміку попиту.

Іспанія прагне наблизити чисельність учнів у сфері професійно технічного навчання до середнього показника по інших європейських країнах, знизити число молодих людей, що залишають навчання в школі, і готувати працівників для нових робочих місць у перспективних галузях. Здійснюються заходи, спрямовані на підвищення попиту на професійне навчання за рахунок надання молодим людям освітніх грантів, удосконалення системи навчання шляхом залучення підприємств і посилення взаємозв'язку професійного навчання з їхніми потребами.

Для вирішення проблеми неузгодженості системи освіти й ринку праці в Нідерландах створена «Комбінована модель», заснована на опитуванні великої групи випускників щодо їхньої поточної зайнятості й роботи і їхнього першого місця роботи після завершення навчання. Цей аналіз дозволяє виявити важливі тенденції в затребуваності базових професійних кваліфікацій. Проводиться опитування керівників середніх і великих підприємств, що використовують новітні технології й форми організації праці, які допомагають сформуванню уявлення про розвиток поточних тенденцій, політику набору кадрів, зміни в організації праці тощо. Такий досвід буде доречним і для України, оскільки така практика дозволить соціальним партнерам брати активну участь у формуванні тенденцій розвитку професійної освіти та ринку праці.

У Фінляндії Міністерство освіти здійснює розробку загальних цілей і структури ПОН, переліку програм навчання й ліцензує місцеві організації, що реалізують програми навчання. Національна рада з освіти розробляє національні програми навчання, що визначають завдання й базовий зміст програм з урахуванням рекомендацій представників галузей і консультантів.

В Австралії здійснюється визначення потреб у професіях і спеціальностях, оцінка системи підготовки кадрів, а також сертифікація й атестація за допомогою механізмів консультування по потребам галузей у професійних навичках. Національна рада з якості встановлює промислові стандарти й консультує державні органи й робочу групу з розвитку професійних навичок і трудових ресурсів, до складу якої входять міністри регіонального й федерального рівнів, з питань кваліфікаційних вимог [5].

Канадська служба з розвитку людських ресурсів і професійних навичок (HRSDC) надає учням, працівникам і роботодавцям інформацію про перспективні потреби у професійних навичках. У Канаді функціонує онлайн-ресурс із питань середньої фахової освіти (CanLearn), що надає інформацію про можливості у сфері освіти й професійного навчання, методи оцінки відповідності цих можливостей очікуванням працівників, а також інформацію про форми

фінансової підтримки бажаючих одержати освіту або підвищувати кваліфікацію у формі безперервного навчання. Діюча Стратегія зайнятості молоді допомагає молодим людям, які перебувають у зоні ризику, а також учням і випускникам середніх шкіл отримати професії та досвід роботи, необхідний для успішного працевлаштування [5].

Канадський досвід може бути використаний і в Україні, оскільки в даний час дуже актуальними є питання забезпечення молоді першим робочим місцем та збереження зайнятості в умовах економічної кризи.

Агентство трудової статистики США проводить дослідження з потреб економіки у кваліфікованих кадрах. Потреби в кадрах за професіями виявляються як шляхом моделювання, так і шляхом переговорів і опитувань роботодавців. Так, Департамент праці США проводить прогнозування зайнятості в рамках шести взаємозалежних етапів, на яких прогноуються шість взаємозалежних елементів: стан ринку робочої сили; макроекономічні показники; особисте споживання; економічна активність; зайнятість у галузях економіки; сукупна зайнятість за видами економічної діяльності.

Враховуючи світовий досвід, при становленні української моделі ринку праці та політики зайнятості слід обов'язково прийняти умови, коли соціально орієнтована ринкова економіка підтримуватиме високі темпи економічного зростання і розумний рівень соціального захисту та соціального консенсусу.

Досягнення такої рівноваги може здійснюватися лише на основі діалогу, стабільних відносин між громадянами, роботодавцями і державою, узгодження між ними на законодавчому, організаційному рівнях основних принципів партнерства. Так, безпосереднім провідником державної політики зайнятості і стрижнем інфраструктури ринку праці є система державної служби зайнятості.

Відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» (ст. 19) ДСЗ: аналізує і прогнозує попит та пропозицію на робочу силу, інформує населення й державні органи управління про стан ринку праці; консулює громадян та роботодавців; веде облік вільних робочих місць і громадян, які звертаються з питань працевлаштування; надає допомогу громадянам у підборі підходящої роботи; організує професійну підготовку й перепідготовку громадян у системі служби зайнятості; надає послуги по працевлаштуванню; реєструє безробітних та надає їм допомогу у межах своєї компетенції; бере участь у підготовці перспективних і поточних програм зайнятості та у розробці заходів щодо соціальної захищеності різних груп населення.

Державна служба зайнятості України тісно співпрацює з міжнародними організаціями в сфері зайнятості та соціальної захищеності працівників, а також разом з громадськими організаціями створює різноманітні програми з метою сприяння зайнятості населення [8].

Досвід розвинених країн світу показує, що досягнення збалансованості освітньої системи і потреб економіки може бути досягнуто лише за умов тісної співпраці усіх зацікавлених сторін: державних органів, системи професійної освіти і навчання, роботодавців та працівників.

Висновки. Здійснивши аналіз зарубіжного досвіду в сфері державного регулювання зайнятості населення, можна сказати, що законодавство України стає більш адаптованим до міжнародного законодавства і сучасних життєвих реалій. В деяких питаннях особливої уваги потребує адаптація населення до законодавчих норм.

Основними завданнями держави є забезпечення такої політики, яка зможе відповідати на виклики світової економіки і мотивувати самостійну відповідальність громадян за свій добробут. Тільки реалізація власних зусиль та ініціативи кожним учасником господарської діяльності в умовах вільної конкуренції може призвести до зростання і власного благополуччя, і добробуту всього суспільства в цілому.

Важливою складовою стратегії професійної підготовки має стати тісний взаємозв'язок між сферами освіти і праці. Для цього потрібна інформація про зміни попиту на професійні навички, оперативне реагування системи освіти та професійного навчання на структурні зміни в економіці й суспільстві. Дієвість стратегічних ініціатив повинна визначатися ступенем їх взаємозв'язку із завданнями, на вирішення яких спрямована соціально-економічна політика.

Ефективна політика забезпечення затребуваності підготовлених системою професійної освіти і навчання фахівців на ринку праці вимагає вирішення таких завдань:

- створення структур, відповідальних за стратегічне прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці як на національному, так і на регіональних рівнях;
- розробка та запровадження ефективних для України сучасних методик стратегічного прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці;
- розширення аналізу потреб у кваліфікаціях на національному рівні до аналізу затребуваних кваліфікацій на регіональному й місцевому рівні й навіть на рівні підприємств;
- приведення ринку освітніх послуг у відповідність до потреб розвитку трудового потенціалу шляхом визначення пріоритетних напрямів підготовки фахівців згідно з потребами національної та регіональних економік;

- широке залучення роботодавців до процесу підготовки кадрів різного освітньо-кваліфікаційного рівня на всіх стадіях процесу (планування обсягів і напрямів підготовки, створення навчальних програм, працевлаштування по закінченні навчання, перепідготовка та підвищення кваліфікації у процесі професійної діяльності;
- забезпечення ринку праці регулярно й своєчасною інформацією про попит на професії й кваліфікації, включаючи раннє виявлення тенденцій у галузях і зміни у технології й професіях, що обумовлюють зміни в структурі професійних навичок);
- створення системи інформування закладів професійного навчання, служб профорієнтації й зайнятості щодо ситуації та прогнозів на ринку праці для коригування навчального процесу з урахуванням мінливого попиту.

Література:

1. Гуртов В., Кекконен А. Модели среднесрочного прогнозирования спроса экономики на квалифицированные кадры // *Кадровик. Рекрутинг для кадровика*, 2010, № 4. – С. 58–66 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://openbudgetrf.ru/download_mssql.php?id=80
2. Забута Н. Регулювання зайнятості населення: теорія і зарубіжний досвід. // *Економіка. Проблеми економічного становлення*. – 2009. – № 5. – С. 76-82.
3. Махсма М. Світові тенденції трансформації зайнятості населення в умовах глобалізації економіки// *Україна: аспекти праці*. - 2007.- № 4. – С. 10-15.
4. Островерхов В. Використання зарубіжного досвіду для вдосконалення концепції зайнятості України в умовах кризи. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Rarpsu/2009_14/Ostroverkhov.pdf.
5. Гетьман О. О. Підвищення ефективності використання персоналу та його розвиток: монографія /О. О. Гетьман; за науковою редакцією доктора економічних наук А.Г. Бабенка.- Дніпропетровськ: УМСФ, 2016.- С.198-203.
6. Боярчук Л. В., Холодницька А. В. Забезпечення ефективного управління роботою служби зайнятості України в умовах невизначеності//Л.В Боярчук, А. В. Холодницька//*Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*.-2015.-Вип. 162.- С. 107-113
7. Холодницька А. Стан та проблеми регулювання соціально-трудова відносин в Чернігівській області/ А. Холодницька [«Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф»] (м. Тернопіль, 16–17 жовтня 2014 р.).– Тернопіль: Крок, 2014. – С. 343-349
8. Боярчук Л. В. Застосування зарубіжного досвіду в роботі державної служби зайнятості / Л. В. Боярчук//*України Науковий вісник Полісся [Текст]* .- Чернігів: ЧНТУ, 2015.- №1(1).- С65-70.

References:

1. Hurtov V., Kekkonen A. Modely srednesrochnogo proghnozyrovanyya sprosa ekonomyyu na kvalyfytsyrovannyye kadry // *Kadrovyyk. Rekrutyng dlya kadrovyyka*, 2010, № 4. – S. 58–66 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://openbudgetrf.ru/download_mssql.php?id=80
2. Zabuta N. Rehulyuvannya zaynyatosti naseleण्या: teoriya i zarubizhnyy dosvid. // *Ekonomika. Problemy ekonomichnoho stanovlennya*. – 2009. – № 5. – S. 76-82.
3. Makhsma M. Svitovi tendentsiyi transformatsiyi zaynyatosti naseleण्या v umovakh hlobalizatsiyi ekonomyyi// *Ukrayina: aspekty pratsi*. - 2007.- № 4. – S. 10-15.
4. Ostroverkhov V. Vykorystannya zarubizhnoho dosvidu dlya vdoskonalennya kontseptsiyi zaynyatosti Ukrayiny v umovakh kryzy. [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Rarpsu/2009_14/Ostroverkhov.pdf.
5. Het'man O. O. Pidvyshchennya efektyvnosti vykorystannya personalu ta yoho rozvytok: monohrafiya /O. O. Het'man; za naukovoyu redaktsiyeyu doktora ekonomichnykh nauk A. H. Babenka.- Dnipropetrovs'k: UMSF, 2016.- S.198-203.
6. Boyarchuk L. V., Kholodnyts'ka A. V. Zabezpechennya efektyvnoho upravlinnya robotoyu sluzhby zaynyatosti Ukrayiny v umovakh nevyznachenosti/L.V Boyarchuk, A.V Kholodnyts'ka//*Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*.-2015.-Vyp. 162.- S. 107-113
7. Kholodnyts'ka A. Stan ta problemy rehulyuvannya sotsial'no-trudovykh vidnosyn v Chernihivs'kiy oblasti/ A. Kholodnyts'ka [«Innovatsiyi tekhnolohiyi ta intensyfikatsiya rozvytku natsional'noho vyrobnytstva: materialy mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konf»] (m. Ternopil', 16–17 zhovtnya 2014 r.).– Ternopil': Krok, 2014. – S. 343-349
8. Boyarchuk L. V. Zastosuvannya zavrubizhnoho dosvidu v roboti derzhavnoyi sluzhby zaynyatosti / L. V. Boyarchuk//*Ukrayiny Naukovyy visnyk Polissya [Tekst]* .- Chernihiv: ChNTU, 2015.- № 1(1).- S65-70.

II. POLITICAL AND LEGAL SCIENCES

УДК: 316.3 : 316.77

ЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

кандидат філософських наук, Санакуєв М. Г.

Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна, Київ

Автор статті розглядає проблему значення статусу в сучасних умовах масової комунікації. Також було продемонстровано особливості впливу засобів масової комунікації на громадськість. Виконано аналіз функції суспільної уваги, що пов'язана з питаннями моралі. В заключній частині статті перераховані можливі наслідки впливу статусу на громадську думку та передбачено потенційні зміни у правовій і соціальній політиці що відбуваються під впливом різних інформаційних кампаній.

Ключові слова: статус, масова комунікація, організована соціальна дія, функція суспільної уваги, інформаційні кампанії, репутація, громадськість, моральні питання.

PhD in Philosophy, Sanakuiev M. G. The meaning of status in the modern environment of mass communication / Boris Grinchenko Kyiv University, Ukraine, Kyiv

The author of the article regards the meaning of status in the modern environment of mass communication. The features of influence of mass media on the public were demonstrated. The analysis of the function of the public attention associated with morality issue was made. At the end of the article possible effects of status influence on public opinion were recited and potential changes in legal and social policy affected by different information campaigns.

Key words: status, mass communication, organized social action, public attention, public information campaigns, reputation, community, moral issues.

Вступ. Досліджуючи соціальну роль масової комунікації, що безпосередньо з нею пов'язана, варто абстрагуватися від питання про соціальну структуру, в рамках якої засоби масової комунікації займають певне місце. Акцентуація повинна зачіпати особливості впливу цих засобів масової комунікації при різних умовах їх власності і контролю, останнє є одним із значущих структурних факторів, які є нагальною проблемою для наукового вивчення.

Засоби масової комунікації виконують ряд важливих соціальних функцій, що повинні стати предметом доказових досліджень. Серед них розглянемо функцію присвоєння статусу.

В науковій проблематиці стосовно присвоєння статусу, як соціальної функції комунікативного засобу наукові доробки мають наступні вчені, як П. Лазарсфельд, Р. Мертон, Б. Малиновські та інші [1, 2, 3, 4].

Метою статті є комплексне дослідження проблеми статусу. Серед основних завдань слід виділити: визначення поняття статусу; дослідження сучасного стану масових комунікацій; визначення характерних ознак впливу статусу на громадськість; аналіз функції суспільної уваги.

Сучасні умови розвитку суспільства, повсякденний досвід, так само як і результати досліджень показують, що суспільна репутація індивіда або політика підвищується в разі сприятливого освітлення в засобах масової комунікації. Яскравим прикладом може виступати авторитетність всесвітньовідомих видань (Times), а точніше точки зору редакції даного видання, що береться як судження групи експертів і викликає повагу непрофесіонала в даній галузі. Авторитетність групи експертів в цьому випадку виступає як складова соціальної функції присвоєння статусу. Більш вагома сторона досліджуваного явища, що є базовою для вивчення це статус того хто або що опинилося в сфері соціальної уваги засобів масової комунікації незалежно від редакційних переваг.

Засоби масової комунікації наділяють престижем і підсилюють владу індивідів і груп, легітимізуючи – тобто визнають законним їх соціальний статус. Увага засобів масової комунікації свідчить про те, що об'єкт повідомлення гідний бути виділеним з анонімної маси, його поведінка і думки досить важливі для соціуму. Функція присвоєння статусу найбільш яскраво проявляється, коли в ході реклами використовуються рекомендації або заяви «відомих людей»[1, с.23].

Такого роду заяви також можуть стосуватися підвищення престижу товару, якщо це стосується комерційної сфери, в цьому випадку підвищення престижу того чи іншого товару відбувається у свідомості широких верств населення з одного боку, а з другого відображають престиж мовця про цей товар. За допомогою цих повідомлень великий і впливовий світ комерції відзначає даного індивіда, в якості статусної персони, чия думка варта уваги багатьох. Заяви мовця являють собою підтвердження його власного статусу.

Аналізуючи проблему статусу, для того щоб більш наочно продемонструвати реалізацію цього циклічного механізму, варто звернутися до дієвого механізму маркетингу - реклами. Торгова фірма і об'єкт, що свідчить про торгівельні переваги товару, включені в нескінченний ряд вираження взаємного схвалення масою. Просування того чи іншого товару на ринку, що буде побудовано навколо ідеї «видатної людини», пізнаваності його ім'я та соціальних досягнень в кінцевому результаті спростить його реалізацію на ринку.

Схвалення видатною людиною товару засвідчує якість як наслідок реалізація такого механізму соціальної взаємодії являється дуже ефективною. З цього випливає, що аудиторія розділяє наступне циклічне переконання: «Якщо ви дійсно важливі, ви будете в фокусі масової уваги і якщо ви перебуваєте в фокусі масової уваги, тоді ви безумовно важливі» [3, с. 51].

Таким чином соціальна функція присвоєння статусу входить до структури організованої соціальної дії, через легітимізацію певних персоналій та груп, що легко отримують підтримку у засобів масової комунікації.

В сучасних умовах такі фрази як «влада преси» (та інших засобів масової комунікації) або «яскраве світло гласності» відносяться до цієї функції. Засоби масової комунікації можуть ініціювати організовану соціальну дію «показом» умов, що відрізняються від суспільно прийнятої моралі. Однак не слід передчасно припускати, що це стосується поширення знань про такі відхилення. У цьому зв'язку звернемо увагу на результати спостережень Броніслава Маліновські за соціальною групою острів'ян Тробріанда.

Поведінка певної групи острів'ян відхиляється від загальноприйнятних норм, які давно існують в світовій культурі. Ця поведінка острів'ян не викликала б ніяких організованих соціальних дій до того моменту, поки про це не було публічно заявлено. При цьому це не просто результат незнання фактів членами групи даного острова. Багато з жителів могли знати, в приватному порядку, про ці відхилення від норм моралі – про кровозмішування серед жителів Тробріанда, або стосовно до нашого суспільства, про політичну і економічну корупцію, проституцію, різні спекуляції. При чому це не призводило до громадських дій. Як тільки про відхилення стає одночасно відомо всім, зростає напруженість між «індивідуально терпимим» і «суспільно прийнятним» [2, с. 56].

Для аналізу значення статусу, варто звернутися до механізму суспільної уваги та з'ясувати як він працює. Суспільні норми найвизначніший інститут розгляд якого викликає найбільший науковий інтерес, водночас з практичної сторони дослідження соціальних норм викликає бурю в суспільному житті, це пов'язано з тим що вони виявляються незручними та скрутними для різних її верств.

Оскільки багато індивідів знаходять норми (закони, правила) обтяжливими, то існує деяка міра терпимості при застосуванні їх як до самого себе, так і до інших. Як наслідок виникає девіантна поведінка і індивідуальна терпимість до їх проявів. Однак це триває тільки до тих пір, коли індивід не виявляє своїх нормативних переваг публічно. Публічність, що підсилюється визнанням членів суспільства (групи) спостерігаючи відхилення від норми або правила, вимагає від заняття певної позиції кожним з її членів.

Існує два варіанти такої позиції: або індивід може віднести себе до конформіста, заявивши про неприйняття їм групових норм і поставивши тим самим себе поза мораллю груп; або незалежно від своїх приватних уподобань він повинен висловити підтримку існуючим нормам. Таким чином ліквідується розрив між «приватними установками» і «суспільною мораллю». Публічність чинить тиск більшою мірою на одиничну, ніж на подвійну мораль, таким чином протидіючи її постійному розмиванню в суспільній свідомості. Як наслідок відбувається апеляція до публічного підтвердження моральних уявлень і реалізації соціальних функцій [4, с. 44].

В умовах сучасного масового суспільства функція суспільної уваги інституціоналізована в діяльність засобів масової комунікації. Преса, радіо, журнали висвітлюють достатньо відомі відхилення від групових норми. Як правило, це призводить у деяких представників громади діяти проти того, до чого в приватному плані вони ставилися терпимо.

Вивчення рухів, які спровоковані засобами масової комунікації сприяє отриманню відповідей на питання про ставлення масової комунікації, підкреслює вагомість значення організованої соціальної дії.

Статус (від лат. status – становище, стан) – сукупність прав і обов'язків, що визначають стан особи; комплексний показник становища певної верстви, групи чи індивідів у соціальній системі, один з найважливіших параметрів соціальної стратифікації. Статус визначає насамперед становище людини в суспільстві. Визначення статусу особи відбувається через якості, одержані від народження та набуті якості. З іншого боку, статус визначається через уявлення суспільства про місце і роль певних суспільних позицій [5, с. 636].

Організована соціальна дія що спровокована засобами масової комунікації цікава для аналізу особливо, як технологія впливу. Рухи можуть діяти по різному серед різних груп населення. У деяких випадках їх основний вплив буде пов'язано не стільки з залученням до

конкретних дій індиферентних жителів, скільки з формуванням тривоги у «об'єктів звинувачення». Це призводить до використання ними крайніх заходів та передбачає відчуження прихильників. Через те що присутня публічність дії маніпуляторів ускладнюються.

Різні інформаційні кампанії можуть безпосередньо впливати на громадськість, на її ставлення, позицію. Увага громадян, що були аморфними та стають більш байдужими через обізнаність про загальнозначущі проблеми, як наприклад корупція, може змінитися на активний стан (протилежний аморфному) за допомогою висвітленню декількох драматично спрощених сюжетів. Як зауважує науковець Л. Лоуелл, чим простіше сюжет проблеми, тим він ефективніше впливає, та сприяє поширенню масових дій. Для того, щоб соціальні дії стали реальними, громадські альтернативи щодо життя мають бути визначені максимально просто, в термінах білого і чорного. Подання ясних альтернатив є однією з найважливіших завдань інформаційної кампанії. Поруч з таким методом можуть використовуватися і інші механізми впливу [1, с. 29].

Проблема корупції, корумпованість органів влади не завжди носить тотальний характер, лише певна група чиновників недобросовісні. Окремі педантичні члени адміністрації зазвичай перемішані зі своїми безпринципними колегами. Інформаційна кампанія може посилити позиції правого боку, привести в дію інертних і послабити вплив корупціонерів. Успішна кампанія може посилити владу і престиж каналів масової комунікації, роблячи їх можливості більш значимими для наступних інформаційних кампаній. В разі чергового успіху це, в свою чергу, призведе подальшому посиленню їх влади і престижу.

Засоби масової комунікації слугують утвердженню соціальних норм. Механізмом даного процесу виступає концентрація суспільної уваги на відхиленні від норми. Вивчення конкретного переліку норм, що були підтверджені таким способом, дозволить сформувати індекс, що фіксує, якою мірою ці засоби стосуються центральних або периферійних проблем структури суспільства що вивчається [4, с. 17].

Висновки. Сучасний досвід та результати досліджень показують, що суспільна репутація індивіда підвищується в разі сприятливого освітлення в засобах масової комунікації. Засоби масової комунікації виконують також ряд важливих соціальних функцій, що повинні стати предметом нових наукових досліджень. Варто зауважити що статус визначається через уявлення суспільства про місце і роль певних суспільних позицій, а на уявлення можна впливати через засоби масової комунікації.

Позиція західної політології критикує застосування маніпуляцій засобів масової комунікації, зокрема паніки яка стосується моральних питань. Свідому експлуатацію засобами масової комунікації нормативної стурбованості суспільства станом моралі, тієї чи іншої умови, будь-якого епізоду з життя особи або групи осіб починають визначати як загрозу соціетальним цінностям та інтересам. Як наслідок від тих явищ або осіб намагаються створити «моральні барикади». А визнані в суспільстві експерти оголошують свої діагнози та рішення.

Наслідки діяльності статусних осіб в кооперації з засобами масової комунікації можуть сприяти паніці в суспільстві, іноді паніка минає і забувається, іноді вона має більш серйозні і затяжні наслідки, може породжувати зміни у правовій і соціальній політиці і навіть у тому, як суспільство розуміє себе.

Література:

1. Лазарсфельд П., Мертон Р. *Массовая коммуникация, массовые вкусы, организованное социальное действие: Пер. с англ. // Макаров М. М. Массовая коммуникация в современном мире. М.: Аспект-пресс, 2000. – 231с.*
2. Bronislaw Malinovski *A Scientific Theory of Culture / Bronislaw Malinovski. – Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2004. – 150 p.*
3. Мертон Р. *Социальная структура и аномия / Р. Мертон // Социология преступности. – 1966 № 33 – С. 50-57. Перевод с французского Е. А. Самарской. Редактор перевода М. Н. Грецкий. - М.: Прогресс, 2003. – с. 299-313.*
4. Мертон Р. *Явные и латентные функции / Р. Мертон М.: Директ-Медиа, - 2007. – 50 с.*
5. *Політологічний енциклопедичний словник / В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемчушенка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.*

References:

1. Lazarsfeld P., Merton, R. *Massovaya communicatsiya, massovie vkusy, organizovanoie socialnoe deystvie: per. s angl. // Makarov M. M. Massovaya komunikatsiya v sovremennom mire. М.: Aspect-press, 2000. – 231 s.*
2. Bronislaw Malinovski *A Scientific Theory of Culture / Bronislaw Malinovski. – Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2004. – 150 p.*
3. Merton, R. *Socialnaya structura i anomiya / Merton R. // Sociologiya prestupnosti. – 1966 No. 33 – s. 50-57. Perevod s francuzkogo E. A. Samarskoy. Redaktor perevoda M. N. Gretskiy. - М.: Progress, 2003. – S. 299-313.*
4. Merton R. *Yavnie i latenniet functsii / R. Merton М.: Direkt-Media, - 2007. – 50 s.*

5. *Politologichniy encyklopedichniy slovník / V. P. Gorbatenko; Za red. Y. S. Shemshuchenka, V. D. Babkina, V. P. Gorbatenka. – 2-e vid., dop. i pererob. – K.: Geneza, 2004. – 736 s.*

УДК: 343.974

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ МОЛОДІ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Гаркуша Ю. О.

Національний університет "Одеська юридична академія", Україна, Одеса

В статті розглядається феномен кримінальної субкультури як кримінологічного явища. Виділяються соціальні і психологічні чинники, що впливають на поширення кримінальної субкультури в молодіжному середовищі сучасного соціуму. Особлива увага приділяється аналізу світогляду кримінального середовища, специфіки ідеології і системи цінностей злочинного світу в соціальних мережах. Розглядається концепція «молодіжного племені» як прояву архаїки в соціальному просторі сучасності. Підкреслюється ступень та масштаби впливу на трансформацію кримінальних субкультур в Україні, під впливом політичних і соціально-економічних перетворень. Проаналізовано дослідження українських та зарубіжних науковців, що розглядали проблеми негативного впливу кримінально-субкультурних псевдозаконів та ідеології, а також методи протидії такому впливу як на суспільство в цілому.

Ключові слова: субкультура, кримінальна субкультура, соціальні мережі, злочинність, кримінальне середовище, девіантна поведінка, асоціальна орієнтація.

Garkusha Y. O. The mechanism of forming the criminal subculture of youth in social networks/ National University "Odessa Law Academy", Ukraine, Odessa

In the article the phenomenon of criminal subculture as criminological phenomena. There are the social and psychological factors that influence the spread of criminal subculture in youth modern society. Particular attention is paid to the analysis of the criminal world environment, the specific ideology and value system of the underworld in social networks. The concept of "youth tribe" as a manifestation of archaic social space in modern times. Emphasizes the degree and extent of impact on the transformation of criminal subcultures in Ukraine under the influence of political and socio-economic transformation. Analysis study Ukrainian and foreign scientists that examined the problem of the negative influence of criminal subculture and pseudo ideology and countermeasures such as the impact on society as a whole.

Keywords: subculture, criminal subculture, social networks, crime, criminal environment, deviant behavior, antisocial orientation.

Вступ. З розвитком науково-технічних технологій з'явився новий унікальний соціокультурний феномен - Інтернет-простір, який став сферою об'єктивації підсистем культури, будуючи свою діяльність навколо технічних, особливо комп'ютерних інновацій. Втіленням цих тенденцій виступає молодіжна субкультура в соціальних мережах. Однак, серед численних і різноманітних субкультур, які існують в сучасному світі і досить широко відомі, як фахівцям-дослідникам, так і суспільству в цілому, кримінальна субкультура молоді займає особливе місце. По-перше, кримінальна субкультура в соціальних мережах є специфічним проявом загальної кримінальної субкультури, яка має значний вплив на людину, а часом приймає характер регуляції.

По-друге, кримінальна субкультура набагато старіше за віком, ніж інші молодіжні субкультури, оскільки певні групи злочинців існували ще задовго до появи перших «дозволених» субкультур в країнах Заходу. Так, в радянські часи, перший значний сплеск злочинності та формування специфічної субкультури молодих злочинців відноситься до часу революції 1917 р і Громадянської війни, і обумовлений сукупністю політичних і соціально-економічних чинників.

Нарешті, кримінальна субкультура найбільшою мірою, ніж інші субкультури, підпорядковує собі все життя певної людини до дрібниць, регулюючи його поведінку і визначаючи, у багатьох випадках, весь його життєвий шлях. Для суспільства кримінальна субкультура становить найбільшу небезпеку в списку інших субкультур, оскільки володіє не тільки яскраво вираженою антигромадською ідеологією, а й здатністю реалізовувати цю ідеологію на практиці - за допомогою вчинення злочинів, залучення в злочинну сферу якомога більшої кількості громадян, пропаганди злочинного світогляду і способу життя в суспільному середовищі.

Стан кримінальної субкультури в українській дійсності заслуговує на особливу увагу. Тривожним симптомом стає поширення елементів злочинної субкультури в повсякденному житті. Самі ж умови існування в сучасному суспільстві, з колосальними соціальними і культурними відмінностями, створюють об'єктивні передумови для розвитку злочинності та кримінальної

субкультури, які стають життєвим орієнтиром для тих людей, які вважають за краще вступати в конфлікт з законом і суспільною мораллю, намагаючись сумнівними способами завоювати собі місце в соціумі, домогтися багатства і влади. «У великих містах склалися особливі, малопридатні для життя умови. Скупченість, тіснота, забруднення навколишнього середовища, шум, інтенсивний вуличний рух, але разом з тим, напружений спосіб життя, скорочення життєвого простору, невірноваженість, агресивність, пригніченість, почуття самотності. Характерними рисами життя міських підлітків все частіше стають п'янство і алкоголізм, наркоманія, насильство, злочинність, проституція» [1].

Наукове дослідження кримінальної субкультури як такої, а також супутніх їй проблем здійснювало багато вчених, серед яких потрібно виділити Александрова Ю. К., Анісімова В. М., Антоняна Ю. М., Барило Т. С., Білогриць-Котляревського Л. С., Брейтмана Г. Н., Биргеу М. М., Бурчака Ф. Г., Вакутіна Ю. О., Водолазського Б. Ф., Дзундзу В. В., Дрьоміна В. М., Долгову А. І., Гурова О. І., Дубягіна Ю. П., Ігнатенко В. І., Ковальову О. Г., Козлова О. Є., Корсакевича М. А., Кондратишка В. Ф., Костенка О. М., Кудрявцева В. М., Кузнєцову Н. Ф., Лановенка І. П., Лебедева С. Я., Ломброзо Ч., Лопушанського Ф. А., Максимова М. М., Матишевського П. С., Мінковського Г. М., Міллера А. Й. тощо.

Однак, незважаючи на велику кількість розробок українських та зарубіжних науковців з питань виникнення і функціонування норм кримінальної субкультури, дії їх криміногенного впливу на злочинність і на формування у громадськості асоціальної орієнтації, досліджень, що розглядають проблему механізму формування кримінальної субкультури в соціальних мережах немає. На сьогодні більшість праць, що присвячені розгляду питань впливу ідеології професійних злочинців на формування у громадян злочинного світосприйняття, розглядають власне кримінальну субкультуру лише факультативно, а не окремо. В українській науці на сьогодні немає розробок, що присвячені кримінальній субкультури в соціальній мережі як такої. Невелика кількість досліджень, присвячених кримінальній субкультури, була проведена в Росії (зокрема, праці Анісімова В. М., Гурова О. І., Лебедева С. Я., Тулегенова В. В.), але вони стосуються лише деяких аспектів виникнення і функціонування кримінальної субкультури, і не розглядають проблему її впливу на злочинність в Інтернет-мережі.

Актуальність дослідження визначається високою соціальною небезпекою, яку несе в собі кримінальна субкультура. Також актуальність визначається недослідженістю вказаної проблеми в українській та зарубіжній науці, труднощами в практичній боротьбі з проявами засилля норм кримінальної субкультури.

Метою статті є кримінологічний аналіз проблем виникнення, функціонування і поширення норм кримінальної субкультури в соціальних мережах, а саме: вплив такої субкультури на особу зокрема, і на злочинність суспільства в цілому, а також розробка на основі такого дослідження заходів, спрямованих на боротьбу з поширенням кримінальної субкультури в Інтернеті, і пропозицій з поліпшення законодавства України в сфері боротьби із рецепцією ідеології Інтернет-злочинності. Відповідно до поставленої мети були сформульовані наступні завдання:

- визначити поняття "кримінальна субкультура" як специфічне психологічне ставлення особи до псевдозаконів злочинного середовища;
- визначити соціальну природу цього явища, закономірності його генезису;
- визначити найбільш характерні зовнішні і внутрішні прояви кримінальної субкультури;
- провести історичний аналіз суспільних явищ, що передували виникненню кримінальної субкультури в Україні у сучасному вигляді;
- встановити риси, що притаманні кримінальній субкультури в теперішньому вигляді тощо.

Протягом багатовікової історії людства, приймаючи різні форми та в залежності від конкретних історичних умов, злочинність завжди посідала центральне місце в кожній країні. У найдавніших державах Сходу з'являються перші зводи законів, які передбачали відповідні покарання за вчинення певних злочинів. У середньовічній Європі і на Сході діяли цілі банди розбійників, що грабували купців і мандрівників, в містах - злочинці, що спеціалізувалися на крадіжках і вуличні грабежі. Мішель Фуко пише: "в класичну епоху на задвірках або в щілинах суспільства існувала неясна, терпима і небезпечна область" поза законом "або принаймні того, що випадало від кігтів влади; невизначений простір, місце формування і притулок злочинності. Там по волі випадку і долі стикалися бідність, безробіття, переслідувана невинність, хитрість, боротьба з можновладцями, відмова виконувати обов'язки, пограння законів і організована злочинність" [2, с. 441]. Простір, неконтрольований владою, породжував професійних злочинців, які в більшості випадків передавали свої навички у спадок. Спадковість злочинності стала приводом для Ломброзо Чезаре говорити про певну біологічну схильність тих чи інших людей і навіть цілих груп до вчинення злочинів [3].

Однак пізніше біологічні теорії злочинної поведінки були відкинуті більшістю дослідників, які звернулися до соціальних і соціокультурних причин злочинності. Тард Габріель, відомий своїми дослідженнями психології мас, звернувся до розгляду злочинності і злочинної поведінки і звернув

увагу на залежність злочинної поведінки не стільки від біологічних факторів (спадковість), скільки від сприйняття певних установок поведінки в процесі соціалізації особистості [4]. Для професійної злочинності в усі часи і в більшості країн світу були характерні: специфічне світосприйняття і ідеологія; поведінкові установки і заборони; особлива мова - "жаргон", або "арго"; фольклор; в більшості випадків - особлива зовнішня атрибутика: татування, одяг або певні способи її носіння. Все це в сукупності відрізняло професійних злочинців від звичайного населення, перетворюючи їх у закрите для сторонніх співтовариство. Так дані явища духовного життя злочинного світу отримали назву кримінальної субкультури.

Однак, не дивлячись на певні напрацювання українських та зарубіжних вчених, розуміння терміну "кримінальна субкультура" і досі є неоднозначним, так само, як і визначення складових елементів вказаної субкультури. Але з точки зору філософських, соціологічних і кримінологічних теорій, можна говорити, що "Субкультура – це відносно самостійна частина у межах домінуючої культури, що сповідується визначеним колом осіб і має свої власні норми, вірування і цінності". Звідси, не будь-яка субкультура повинна розглядатись в якості негативного соціального явища, оскільки чимало субкультурних груп, що існували у різні часи, не виявляли нахилів до проявів девіацій, асоціальної орієнтації, чимало представників субкультурних груп демонстрували право слухняну поведінку, власними силами підтримували дисципліну у межах своєї відносно відокремленої групи, чесною працею заслуговували повагу у суспільстві. Тому, кримінальні субкультури взагалі необхідно відрізнити від інших видів субкультур. Основним критерієм поділу яких є – соціальна шкідливість псевдозаконів субкультури, її асоціальна орієнтованість, прагнення до аморальної, анти суспільної поведінки.

Особливості кримінальної субкультури закладені, насамперед, в девіантній поведінці групи осіб, обумовленому тими цінностями, які принципово суперечать загальноприйнятій культурі. Як правило, носіями кримінальної субкультури є представники різних вікових категорій, або знаходяться в місцях позбавлення волі, або знаходяться на волі, але при цьому володіють кримінальними навичками і схильностями. Кримінальна атрибутика є свого роду пізнавальної системою, а кримінальна субкультура для багатьох стає засобом пізнання світу. Таким чином, відповідно до теорії кримінальної субкультури, злочинна поведінка є результатом специфічного виховання і навчання, в процесі якого новачок засвоює деформовані або девіантні, поняття і цінності. Для особливої спільності людей, об'єднаних в банди та інші злочинні угруповання, кримінальна субкультура є свого роду духовною областю, необхідною навіть тим, чий життя на перший погляд примітивне.

Кримінальній субкультурі в соціальних мережах властивий агресивний характер, при цьому вона являє собою об'єктивне явище, яке знаходиться в складному взаємозв'язку, а часом і в протиріччі з загальноприйнятною культурою, а також із соціальними процесами. У самих злочинних групах вона є фактором взаємної криміналізації, а на її поширення впливає насамперед зростання злочинності в країні. Прийнято вважати, що кримінальна субкультура зародилася в місцях позбавлення волі, а потім поширилася за їх межі, перш за все, закріпившись в самій сприйнятливою середовищі - підлітково-молодіжній.

Так, довгий час великий вплив на вивчення молодіжної субкультури надавала британська концепція Центру сучасного вивчення культури (CCCS), заснованого в 1964 році при Бірмінгемському університеті Річардом Хоггартом. «Молодіжна кримінальна субкультура» інтерпретувалася як форма активного класового, але, в той же час, символічного опору молодих людей пост-військового товариства з метою вирішення проблеми статусу [5, с. 7]. Поняття «опір» було ключовим у розумінні молодіжної культури 60-80-х років, а будь-які провокації з боку молодіжних об'єднань розглядалися як «боротьба» з панівною культурою. Завдяки сучасним «пост-субкультурним» дослідженням [6-7], відбувається зміщення акценту на поняття «життєвий стиль», і більше значення в розумінні сучасної молодіжної кримінальної субкультури набувають «символи» і «ритуали», підтримуваними її представниками, а не їх ідеологією. Трансформації, яким піддалося змістове наповнення поняття кримінальної субкультури, викликані переважно процесами глобалізації та розширення інформаційного простору на сучасному етапі розвитку суспільства.

Соціальні Інтернет-мережі, даючи можливості для онлайн спілкування в будь-який час і в будь-якому куточку країни, розширюють і в той же час стирають межі кримінальної субкультури. Субкультури стають менш «прив'язаними» до певної «системи», онлайн спільноти ростуть, а зловмисникам стає все легше отримати доступ до їх «місць перебування» [5, с. 129].

Згадуючи термін «глобального села», який був введений канадським філософом і культурологом Маклуеном М. стосовно сучасного інформаційного суспільства, можна зробити висновок, що і кримінальна субкультура також стає глобальною: досить мати доступ до Інтернету, зареєструватися в певних соціальних мережах та вже можна стати її віртуальним учасником [7]. Так, кримінальна субкультура поступово позбавляється функції езотеричності (входу в субкультуру тільки вузького кола «втаємничених» людей) і стає відкритою і доступною для кожного, що руйнує

її відмінність і унікальність від панівної культури.

Субкультура набуває рис молодіжної моди. Багато слів і виразів з жаргону засуджених переміщуються в повсякденну мову, вживаються в публікаціях засобів масової інформації, використовуються політиками, керівниками різного рівнів. Так, кримінальна субкультура видозмінюється, набуває нових форм, внаслідок чого можлива своєрідна «конкуренція» між ними [8, с. 22].

Комп'ютерні технології впливають не тільки на вже існуючі субкультури, що з самого початку не мали віртуальної локалізації, але створюють сприятливі можливості для «субкультурного простору» [6, с. 164] і, як наслідок, є генератором нових віртуальних спільнот. Як зауважує Карпіленя С. С., в сучасному суспільстві все більшої сили набирає молодіжна субкультура покоління «Х» - кіберкультура, кримінально-віртуальна молодіжна субкультура [9, с. 15]. Віртуальна спільнота привертає молодь тим, що тут не важливий соціальний статус, вік, стать або раса, тут можна знайти свій спосіб самовираження і самоідентифікації, який буде прийнятний з розумінням і не викличе осуду. Участь у кримінальному віртуальному об'єднанні дає можливість приміряти на себе будь-який вигаданий образ і в його межах отримати бажаний соціальний престиж, в якому відмовляє суспільство. Анонімність надає впевненість і стирає раніше недозволені межі. До того ж, елементи вдосконаленої комп'ютерної графіки та дизайну, до яких вдаються учасники при оформленні свого віртуального субкультурного простору, створюють ефект повного занурення і реальної взаємодії з потенційною жертвою злочину.

Аналізуючи нові віртуальні об'єднання молодих людей, слід сказати, що у них відсутня загальна система цінностей і не простежується ідеологія, тому є не зрозумілим, до якої мети рухаються її представники. Так, наприклад, представники Інтернет-субкультури тролі (або їх ще називають інтернет хуліганами) зацікавлені в поширенні провокаційних повідомлень на форумах або Wiki-проектах. Геймери захоплені самим процесом гри і витонченими способами її програвання, втрачаючи чималу кількість коштів. Причому, приналежність до однієї спільноти не виключає участі в іншій, або відразу в декількох одночасно, оскільки вони представляють собою «місця» для спільного проведення часу і отримання задоволення в непередбачуваній законом формі.

Висновки. За результатами дослідження було сформульоване те, що будь-яка субкультура, як і будь-який невід'ємний компонент суспільства, піддається змінам через розширення інформаційного простору. Молодіжні субкультури, що пропагують неоднозначні цінності і норми поведінки, часто формують певну "подвійну мораль", що призводить до зростання терпимого ставлення молоді до багатьох проявів девіацій і сприяють тому, що порушення певних соціальних норм все більше стають нормою в навколишньому середовищі.

Сучасна субкультура під впливом технічних інновацій глобалізується, втрачаючи свої функції соціального порядку та автономності, і перетворюється на кримінальну субкультуру. В основі якої лежить особлива філософія злочинного світу, центральне місце в якій займає сильна воляова особистість, що відкидає різні обмеження, щодо її свободи, крім "злочинного закону", тобто правил життя, вироблених співтовариством подібних же "сильних особистостей" і обов'язкових до виконання. Кримінальна субкультура має яскраво виражений на зовнішньому рівні колективістський характер, оскільки формується і існує, перш за все, в колективному просторі, як приклад тому, наявність великої кількості Інтернет-сторінок злочинного характеру в соціальних мережах. Але внутрішній зміст кримінальної субкультури визначає індивідуалізм, особисті амбіції і прагнення її прихильників.

Розробка механізму формування кримінальної субкультури в соціальних мережах, і пошук методів боротьби з ними, усього лише справа часу і досвіду. Тому, перспективним напрямом дослідження є подальше вивчення злочинів вчинених у соціальних мережах, з метою виявлення специфічних особливостей їх розвитку в кримінальній субкультурі та розробки програми профілактики і корекції цього явища. Адже подібні процеси в соціальних мережах багато в чому спотворюють уявлення молодих людей про світ, суспільство, найближче оточення і самих себе, що може призводити до серйозних наслідків, як для особистості, так і для суспільства, та нашої країни в цілому.

Література:

1. *Грошева Р. Н. Девіантніе подростки – мальчики и уличная подростковая субкультура / Р. Н. Грошева. // Материали V городской науч. практ. конф. молодых ученых и студентов учреждений высшего и среднего образования городского подчинения. - Москва, 2006.*
2. *Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / М. Фуко. – Москва, 1999. – 441 с.*
3. *Ломброзо Ч. Преступный человек / Ч. Ломброзо. – Москва, 2005.*
4. *Тард Г. Преступник и преступление / Г. Тард. – Москва, 1906.*
5. *Haenfler, Ross, Goths, Gamers, and Grrrls. Deviance and Youth Subcultures - New York, Oxford: Oxford University Press, 2010. - 158 p.*

6. Bennette, Andy and Kahn-Harris, Keith. *After Subculture. Critical Studies in Contemporary Youth Culture* - New York: Palgrave Macmillan, 2004. -195 p.
7. Muggleton, David and Weinzierl, Rupert. *The Post-subcultures reader*. - Oxford, New York: Berg, 2003.
8. Александров Ю. К. *Очерки криминальной субкультуры* / Ю. К. Александров. – Москва: Юрист, 2005. – 280 с.
9. Карпиленя С. С. *Молодежная субкультура как способ социализации молодежи в условиях модернизации российского общества : автореф. дис. на присв. науч. ступеня канд. соц. наук / Карпиленя С. С. – Москва, 2009. – 33 с.*

References:

1. Grosheva R. N. *Deviantnye podrostki – malchiki i ulichnaya podrostkovaya subkultura* / R. N. Grosheva. // *Materialy V gorodskoy nauch. prakt. konf. molodykh uchenykh i studentov uchrezhdeniy vysshego i srednego obrazovaniya gorodskogo podchineniya*. - Moskva, 2006.
2. Fuko M. *Nadzirat i nakazyvat. Rozhdenie tyurmy* / M. Fuko. – Moskva, 1999. – 441 s.
3. Lombrozo Ch. *Prestupnyy chelovek* / Ch. Lombrozo. – Moskva, 2005.
4. Tard G. *Prestupnik i prestupleniya* / G. Tard. – Moskva, 1906.
5. Haenfler, Ross. *Goths, Gamers, and Grrrls. Deviance and Youth Subcultures* - New York, Oxford: Oxford University Press, 2010. - 158 p.
6. Bennette, Andy and Kahn-Harris, Keith. *After Subculture. Critical Studies in Contemporary Youth Culture* - New York: Palgrave Macmillan, 2004. -195 p.
7. Muggleton, David and Weinzierl, Rupert. *The Post-subcultures reader*. - Oxford, New York: Berg, 2003.
8. Aleksandrov Y. K. *Ocherki kriminalnoy subkultury* / Y. K. Aleksandrov. – Moskva: Yurist, 2005. – 280 s.
9. Karpilenya S. S. *Molodezhnaya subkultura kak sposob sotsializatsii molodezhi v usloviyakh modernizatsii rossiyskogo obshchestva: avtoref. dis. na privs. nauch. stepenya kand. sots. nauk / Karpilenya S. S. – Moskva, 2009. – 33 s.*

УДК: 347.447.52.763.3

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СТОРІН ЗА ПОРУШЕННЯ ДОГОВОРУ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖУ
АВТОМОБІЛЬНИМ ТРАНСПОРТОМ**

кандидат юридичних наук, доцент, Лукіна І. М., Ільницький А. А.

ПВНЗ «Макіївський економіко-гуманітарний інститут», Україна, Краматорськ

У статті визначено характерні особливості цивільно-правової відповідальності сторін за невиконання і неналежне виконання договору перевезення вантажу автомобільним транспортом, зокрема, проаналізовано нормативно-правові акти, що встановлюють відповідальність, вказано на окремі проблеми правового регулювання. Охарактеризовано відповідальність за порушення договору перевезення вантажу автомобільним транспортом. Встановлено, що вона має характерні особливості: виключний перелік порушень договору, за які настає відповідальність перевізника, передбачений актами цивільного законодавства; встановлення Статутом автомобільного транспорту конкретних розмірів штрафів за окремі порушення договору перевезення вантажів автомобільним транспортом; встановлення обмеженої відповідальності за втрату, нестачу, псування або пошкодження вантажу (багажу) при виконання договору перевезення вантажу; встановлення у Статуті автомобільного транспорту підстави для звільнення перевізника від відповідальності.

Ключові слова: договір перевезення вантажу, автомобільний транспорт, вантажовідправник, перевізник, вантажоодержувач, договір на користь третьої особи, цивільно-правовий договір, цивільно-правова відповідальність, майнові санкції, правопорушник, наслідки.

PhD in Law, Lukina I. M., Ilynytsky A. A. *The responsibility of the parties for breach of contract of carriage of goods by road / Private higher education institution "Makiyivka Economic and Humanitarian Institute", Ukraine, Kramatorsk*

The article defines the characteristics of civil liability of the parties for failure and improper performance of the contract of carriage of goods by road, including analyzes regulations that establish the responsibilities given to individual problems of legal regulation. Characterized liability for breach of contract of carriage of goods by road. It is established that it has the characteristics: exhaustive list of violations of the agreement, which comes on the carrier's liability provided for acts of civil law; Statute establishing specific road transport penalties for certain violations of the contract of carriage of goods by

road; the establishment of limited liability for loss, shortage, damage or damage to cargo (luggage) under the contract of carriage; installation in the Charter of road transport carrier basis for exemption from liability.

Key words: contract of shipping, road transport, shipper, carrier, consignee, the contract to a third person, a civil contract, civil liability, property sanctions offender, consequences.

Вступ. Цивільне право як система правових норм регулює майнові та особисті немайнові відносини, основані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності та широкій свободі їх учасників у визначенні своїх прав та обов'язків. Норми цивільного права встановлюють низку засобів впливу на поведінку громадян та організацій через їхні інтереси і за допомогою інтересів. Одним із таких засобів впливу на майнові інтереси осіб є застосування до правопорушника майнових санкцій, зокрема, цивільно-правової відповідальності.

Питання юридичної відповідальності, у тому числі цивільно-правової, є одними з найважливіших питань у правознавстві. Це випливає з того факту, що юридична відповідальність є забезпеченням, гарантією виконання правових норм відповідними суб'єктами, у даному випадку гарантією належного виконання сторонами договору перевезення вантажу автомобільним транспортом.

Таким чином, дослідження відповідальності сторін за порушення договору перевезення вантажу автомобільним транспортом є актуальним і доцільним.

Питаннями цивільно-правової відповідальності взагалі і, зокрема, відповідальності за договором перевезення вантажу автомобільним транспортом займалися Л. Я. Свистун, Т. О. Колянковська, С. С. Алексєєв, В. В. Вітрянський, О. З. Прокоп'єва, Т. І. Іванова, Ю. А. Лончакова та інші науковці.

Метою даної статті є визначення проблем і особливостей відповідальності сторін за порушення договору перевезення вантажу автомобільним транспортом

Цивільно-правова відповідальність – це покладення на правопорушника основаних на законі неvigідних правових наслідків, які виявляються у позбавленні його певних прав або в заміні невиконаного обов'язку новим, або у приєднанні до невиконаного обов'язку нового додаткового [1, с. 711-712].

Відповідальність сторін за договором перевезення вантажу автомобільним транспортом – це різновид загальної цивільно-правової відповідальності з особливостями, властивими цьому договору [2, с. 14].

Загально визнано, що цивільно-правова відповідальність настає за умов:

- протиправної поведінки сторін договору;
- шкідливого наслідку (збиток чи шкода) для сторони договору;
- причинного зв'язку між порушенням зобов'язання однією стороною та настанням збитку;
- вини у порушенні взятого за договором зобов'язання.

Не виключено одночасне порушення зобов'язання обома сторонами договору і негативні наслідки, що настають для них. Несвоєчасна оплата послуг із перевезення відстрочує їх виконання перевізником. Якщо відправником не подано вантаж до перевезення, воно не може бути виконане, і перевізник може зазнати збитків. Особливістю цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язань сторонами договору перевезення вантажу автомобільним транспортом є те, що актами чинного законодавства вона встановлена лише для перевізника і не деталізована за наслідками порушення та санкціями за них [3, с. 105-106].

Загальні підходи притягнення до цивільно-правової відповідальності порушників договірних зобов'язань за договором перевезення вантажу встановлюються положеннями таких статей:

а) стаття 611 Цивільного кодексу України;

б) стаття 906 цього Кодексу, де йдеться про відповідальність виконавця за порушення договору про надання послуг;

в) статей 923-924 цього Кодексу, що встановлюють відповідальність при порушенні зобов'язань із перевезення вантажу [4]. Особливістю цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язань сторонами договору перевезення вантажу автомобільним транспортом є те, що актами чинного законодавства вона встановлена лише для перевізника і не деталізована за наслідками порушення та санкціями за них. Таким чином, акти чинного законодавства пов'язують відповідальність за розглядуваним договором із порушеннями зобов'язань перевізником, але не конкретизують порушення зобов'язань замовником та їх наслідки.

Статут автомобільного транспорту містить норми щодо відповідальності у Розділі IX «Відповідальність автотранспортних підприємств і організацій вантажовідправників, вантажоодержувачів і пасажирів, а також громадян, які користуються автомобілями на умовах прокату...». Згідно з пунктом 127 Статуту автотранспортні підприємства і організації, вантажовідправники, вантажоодержувачі і пасажирів, а також громадяни, які користуються автомобілями на умовах прокату, несуть матеріальну відповідальність за порушення зобов'язань,

що впливають з перевезень вантажів, пасажирів і багажу та прокату автомобілів, на підставі цього Статуту.

Передбачено, що вантажовідправник (вантажоодержувач) за непред'явлення до перевезення вантажу в кількості, передбаченій разовим замовленням, сплачує автотранспортному підприємству або організації штраф у розмірі 20 процентів вартості перевезення непред'явленого вантажу. Сума штрафу, належна перевізнику або вантажовідправнику (вантажоодержувачу), підлягає сплаті в п'ятиденний строк.

Відповідно до пункту 128-1 Статуту за неподачу перевізником, або організацією контейнерів для виконання прийнятого разового замовлення, за невикористання вантажовідправником поданих контейнерів або за відмовлення від передбачених замовленням контейнерів винна сторона сплачує штраф у встановленому договором розмірі.

Пунктом 131 Статуту автомобільного транспорту визначено, що при ненаданні автотранспортним підприємством або організацією автомобілів, робота яких оплачується за почасовим тарифом, в кількості, передбаченій в прийнятому до виконання разовому замовленні, або при несвочасній подачі цих автомобілів, автотранспортне підприємство або організація сплачує вантажовідправнику (вантажоодержувачу) штраф у розмірі 10 процентів вартості користування автомобілями, виходячи з часу користування або строку подачі, вказаних у замовленні.

При відмовленні вантажовідправника (вантажоодержувача) повністю або частково використати автомобілі, робота яких оплачується за почасовим тарифом, в кількості, вказаній у разовому замовленні, вантажовідправник (вантажоодержувач) сплачує перевізнику штраф у розмірі 10 процентів вартості користування автомобілями, виходячи з часу користування, вказаного у замовленні.

Статут автомобільного транспорту містить положення про звільнення перевізника або вантажовідправника від сплати штрафу за невиконання разового замовлення, якщо воно сталося внаслідок:

- а) явищ стихійного характеру (заметів, поведі, пожежі та ін.);
- б) аварії на підприємстві, внаслідок якої роботу підприємства було припинено на строк не менше трьох діб;
- в) тимчасового припинення або обмеження перевезення вантажів по автомобільних шляхах в порядку, встановленому статтею 18 цього Статуту.

Згідно з пунктом 133 Статуту автомобільного транспорту перевізники (автотранспортні підприємства або організації) несуть відповідальність за збереження вантажу з моменту прийняття його до перевезення і до видачі вантажоодержувачу або до передачі згідно з Правилами іншим підприємствам, організаціям, установам, якщо не доведуть, що втрата, недостача, псування або пошкодження вантажу сталися через обставини, яким вони не могли запобігти і усунення яких від них не залежало, зокрема, внаслідок:

- а) вини вантажовідправника (вантажоодержувача);
- б) особливих природних властивостей вантажу, який перевозиться;
- в) дефектів тари або упаковки, які не могли бути виявлені по зовнішньому вигляду при прийманні вантажу до перевезення, або застосування тари, що не відповідає властивостям вантажу або встановленим стандартам, при відсутності слідів пошкодження тари у дорозі;
- г) здачі вантажу до перевезення без вказівки в товарно-транспортних документах на його особливі властивості, що вимагають особливих умов або застережних заходів для збереження вантажу при перевезенні або зберіганні;
- д) здачі до перевезення вантажу, вологість або температура якого перевищують встановлені норми.

Перевізник звільняється від відповідальності за втрату, недостачу, псування або пошкодження вантажу в разі, коли:

- а) вантаж прибув у справному автомобілі (контейнері) за справними пломбами вантажовідправника, а штучний вантаж – з справними захисним маркуванням, бандеролями, пломбами вантажовідправника або виготовлювача;
- б) недостача, псування або пошкодження сталися внаслідок природних причин, зв'язаних з перевезенням вантажу на відкритому рухомому складі;
- в) вантаж перевозився у супроводі експедитора вантажовідправника (вантажоодержувача);
- г) недостача вантажу не перевищує норм природних втрат [5].

В зазначених випадках перевізник несе відповідальність за незбереження вантажу, якщо пред'явник претензії доведе, що втрата, недостача, псування або пошкодження вантажу сталися з його вини. Такі правила є загальними і виправданими та мають бути відтворені у Законі України «Про автомобільний транспорт».

Відповідно до пункту 136 Статуту автомобільного транспорту автоперевізники відшкодовують збитки, заподіяні при перевезенні вантажів, у таких розмірах:

а) за втрату або недостачу вантажу – в розмірі дійсної вартості втраченого або невивантаженого вантажу;

б) за пошкодження або псування вантажу – в розмірі тієї суми, на яку знизилася його вартість;

в) за втрату вантажу, зданого до перевезення з оголошеною цінністю, – в розмірі оголошеної цінності, якщо не буде доведено, що вона нижча його справжньої вартості. Перевізники поряд з відшкодуванням встановленого збитку, зв'язаного з втратою, недостачею, псуванням або пошкодженням вантажу, що перевозиться, повертають провізну плату, стягнену за перевезення втраченого, невивантаженого, зіпсованого або пошкодженого вантажу, якщо ця плата не входить в ціну вантажу.

Особливістю відповідальності за порушення договору перевезення вантажу є застосування принципу вини. Проявами вини є, зокрема, невиконання стороною обов'язків за договором перевезення вантажу, невжиття необхідних заходів для їх виконання, непередбачення обставин, що перешкоджають виконанню обов'язків, які він повинен був передбачити і попередити. У більшості випадків сторони договору перевезення вантажів відповідають за невиконання, викликане необережністю.

Термін «вина» вживається у статті 924 Цивільного кодексу України, крім того, наявне в цій статті посилання на обставини, що виключають відповідальність перевізника, яким перевізник не міг запобігти та усунення яких від нього не залежало, означає, що встановлюється презумпція вини перевізника.

Характерною особливістю відповідальності за порушення зобов'язань за договором перевезення вантажу є її обмежений характер. Щодо окремих порушень умов договору перевезення вантажу відповідальність встановлена або у формі відшкодування прямого збитку чи його частини (але не упущеної вигоди), або у формі виключної неустойки. Так, відповідно до частини третьої статті 22 Цивільного кодексу України збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Згідно з частиною третьою статті 624 цього Кодексу договором може бути встановлено стягнення неустойки без права на відшкодування збитків або можливість за вибором кредитора стягнення неустойки чи відшкодування збитків.

Слід зазначити, що коло порушень зобов'язань за договором перевезення вантажу і заходів відповідальності, що застосовують до порушників, обмежене власне договором перевезення, укладеним сторонами, Статутом автомобільного транспорту, а також главою 64 Цивільного кодексу України, яка закріплює норми, що регулюють відносини перевезення. Це застереження необхідне, оскільки в юридичній літературі висловлюється позиція, відповідно до якої у випадках, коли Цивільним кодексом, транспортним законодавством і договором не передбачена відповідальність за певне порушення перевізником своїх зобов'язань, він несе відповідальність у вигляді повного відшкодування збитків за загальними правилами цивільного законодавства.

У випадку порушення сторонами своїх зобов'язань, за яке не передбачена відповідальність ні угодою сторін, ні транспортним законодавством, ні главою 64 Цивільного кодексу України, будуть застосовуватись загальні положення цивільного законодавства про повне відшкодування збитків, що містяться у статті 623 цього Кодексу.

Актуальним є питання про заміну принципу обмеженої відповідальності принципом повного відшкодування збитків в транспортних правовідносинах, але Цивільний кодекс України 2004 року залишив це питання практично без змін. На думку Л. Я. Свистун доцільним є внесення у Цивільний кодекс України і в новий Статут автомобільного транспорту норми про повну відповідальність сторін за договорами перевезення вантажу [6, с. 146].

Також необхідно зазначити, що згідно із пунктом 158 Статуту автомобільного транспорту і пунктом 15 Правил перевезення вантажів автомобільним транспортом обставини, що можуть служити підставою для відповідальності сторін за договором перевезення вантажів автомобільним транспортом оформляються актом. Обов'язкове складання актів передбачене в таких випадках:

а) невідповідність між найменуванням, масою і кількістю місць вантажу в натурі і тими даними, які зазначені у товарно-транспортній накладній;

б) порушення або відсутність пломб на кузові автомобіля або контейнері;

в) простій автомобіля у пунктах вантаження і розвантаження понад встановлені норми часу;

г) інші обставини (пошкодження упаковки, вантажу), які можуть служити підставою для матеріальної відповідальності сторін.

Висновки. Отже, цивільно-правова відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання договору перевезення вантажу автомобільним транспортом регулюється статтями 611, 906, 923-924 Цивільного кодексу України і Розділом IX Статуту автомобільного транспорту. Відповідальність за порушення договору перевезення має характерні особливості. По-перше, актами цивільного законодавства встановлено виключний перелік порушень договору, за які

настає відповідальність перевізника. Статутом автомобільного транспорту встановлені конкретні розміри штрафів за окремі порушення договору перевезення.

По-друге, особливістю цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язань сторонами договору перевезення вантажу автомобільним транспортом є те, що актами чинного законодавства вона встановлена лише для перевізника і не деталізована за наслідками порушення та санкціями за них.

По-третє, цивільним законодавством встановлено обмежену відповідальність за втрату, нестачу, псування або пошкодження вантажу (багажу); відповідальність має обмежений характер – щодо окремих порушень умов договору перевезення вантажу автомобільним транспортом відповідальність встановлена або у формі відшкодування прямого збитку чи його частини (але не упущеної вигоди), або у формі виключної неустойки. Актуальним є питання про заміну обмеженої відповідальності повним відшкодування збитків.

Література:

1. *Цивільне право України: підручник: у 2 кн. / О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Кн. 1. – 736 с.*
2. *Свистун Л. Я. Договори перевезення вантажів автомобільним транспортом: автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03 / Л. Я. Свистун // Національна академія наук України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2005. – 20 с.*
3. *Волкова А. В. Відповідальність сторін за порушення їх зобов'язань за договором перевезення вантажів автомобільним транспортом / А. В. Волкова // Юридичний вісник. – 2014. – № 2. – С. 104-108.*
4. *Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р., № 435-IV (із змін. і доп.) // Відомості Верховної Ради України. – К., 2003. – №№ 40-44. – Ст.356.*
5. *Статут автомобільного транспорту Української РСР: Постанова Ради Міністрів Української РСР від 27 червня 1969 р., № 401 // ЗП УРСР. – К., 1969 р. – № 7. – Ст.88.*
6. *Свистун Л. Я. Договори перевезення вантажів автомобільним транспортом: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Свистун Лариса Яківна. – К.: НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького, 2005. – 190 с.*

References:

1. *Civil law of Ukraine: textbook: in 2 kn. / O. V. Dzera (ker. avt. kol.), D. V. Beaver, A. S. Dovgert and in.; for editor O. V. Dzeri, N. S. Kuznecovoy. - 2th kind., dopov. and pererob. - K.: Yurinkom Inter, 2004. - Kn. 1. - 736 s.*
2. *Svistun I. Ya. Agreements of transportation of loads by a motor transport: avtoref. dis. kand. yur. sciences: 12.00.03 / I. Ya Svistun // A national academy of sciences of Ukraine is Institute of the state and right the name of V. M. Koreckogo. it is K., 2005. - 20 s.*
3. *Volkova A. V. Responsibility of sides for neglect of their duties by agreement of transportation of loads by a motor transport / A. V. Volkova of // the Legal announcer. - 2014. - № 2. - S. 104-108.*
4. *Civil code of Ukraine: Law of Ukraine from January, 16 in 2003 № 435-iv (from changes. and dop.) of // List of Verkhovna Rada of Ukraine. it is K., 2003. - №№ 40-44. - St.356.*
5. *Regulation of motor transport of Ukrainian SSR: Decision of Council of Ministers of Ukrainian SSR from June, 27 in 1969 № 401 // of ZP of UKRAINE. it is K., in 1969 - № 7. - St.88.*
6. *Svistun I. Ya. Agreements of transportation of loads by a motor transport: dis. kand. yurid. sciences: 12.00.03 / Svistun Larisa Yakivna. - K.: of NAN of Ukraine; Institute of the state and right the name of V. M. Koreckogo, 2005. - 190 s.*

III. HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL SCIENCES

УДК 371-054.57(438):94(477.7) «1920/1929»

МЕРЕЖА НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В 1920-Х РР.

кандидат історичних наук, Третякова О. А.

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, Україна, Миколаїв

У статті на основі архівних та інших джерел розглядається процес розвитку шкільної освіти польської національної меншини Півдня України в 1920-х рр. Окреслено історичні місця розселення польського населення у Південному регіоні; охарактеризовано спеціально утворені органи державної влади, на які покладалося завдання організації освітньої роботи серед національних меншин. Визначено причини та умови запровадження нової національної політики; проаналізовано нормативно-правові акти на основі яких створено нову систему освіти. Показано процес організації діяльності навчально-виховних закладів освіти для польського населення. Визначено позитивні та негативні аспекти їх діяльності. Внаслідок проведеного аналізу, ми дійшли до висновку, що польське населення двояко і неоднозначно відносилось до новостворених освітніх закладів. З одного боку, створення мережі національних шкіл з польською мовою навчання мало важливе значення для збереження їх самобутності та ідентичності, а з іншого, широка антирелігійна пропаганда та насадження комуністичної ідеології відштовхували польське населення від радянських національних шкіл. Крім того, погано розвинена мережа польських шкіл підвищеного рівня, слабка матеріально-технічна база навчання та відсутність кваліфікованих польськомовних вчителів негативно впливали на якість навчання в національних польських школах.

Ключові слова: польська національна меншина, Південь України, національна школа, реорганізація, коренізація.

Tretyakova O. The features of educational development of the Polish population in the South of Ukraine in 1920s./ National university of Nicholaev V. A. Sukhomlinsky, Ukraine, Nikolaev

In the article on the basis of the archived and other sources the process of development of school education of the Polish national minority in the South of Ukraine in 1920s is examined. The historical places of Polish population's location are outlined in the South region; specially well-educated public authorities, which are the task of organization of educational work among national minorities are described. Reasons and terms of input of new national politics are defined; normatively-legal acts are analysed on the basis of that the new system of education is created. The process of activity organization of educational establishments for the Polish population is shown. The positive and negative aspects of their activity are determined. As a result of the conducted analysis, we concluded, that the Polish population in two ways and ambiguously behaved to the accrued educational establishments. From one side, networking of national schools with Polish studies had an important value for maintenance of their originality and identity, and from other, wide anti-religious propaganda and planting of communist ideology pushed away the Polish population from the Soviet national schools. Moreover, the badly developed network of Polish schools of the high level, weak material and technical base of studies and absence of skilled Polish teachers, influenced negatively on the quality of studies at the national Polish schools.

Key words: the Polish national minority, the South of Ukraine, national school, reorganization, indigenization.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Радянська влада, будуючи соціалістичне суспільство, розуміла роль та місце в ньому національних меншин. Саме тому, в 1920-ті рр. проголошено політику «коренізації», одним з напрямків якої стало запровадження рідної мови і національних ознак у навчально-виховний процес. Не заперечним є той факт, що «коренізація» мала важливе значення для розвитку польських національних закладів освіти. Однак, саме через освіту влада насаджувала свою ідеологію на польське населення, зовсім не враховуючи його національні особливості.

У зв'язку з цим досить важливого значення набувають питання дослідження та висвітлення процесу створення та організації діяльності мережі освітніх закладів для польського населення Півдня України в означений період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджень, спеціально присвячених розвитку освіти національних меншин Півдня України в 20-х рр. ХХ ст., поки що існує небагато, хоча в цій галузі плідно працює цілий ряд авторів: О. О. Войналович, В. О. Животівський, Б. М. Чирко, Л. Д. Якубова [1, 21, 24, 25] тощо.

Формування цілей статті. Автор статті ставить за мету з власної точки зору розглянути особливості розвитку шкільної освіти польської національної меншини Півдня України в 1920-х рр.

Виклад основного матеріалу. За даними Всеукраїнського перепису населення 1926 року в Південній Україні проживало 23365 осіб польської національності. Більшість з них були міськими жителями і проживали в Миколаєві, Одесі та Херсоні. Компактними групами в сільській місцевості поляки проживали в таких населених пунктах: в Чаплинському районі – села Преображенка, Павлівка, Новокиївка, Григорівка, Білоцерківка; Снігурівському районі – Киселівка; Херсонському районі – Цареводар; Великолепетиському районі – Костянтинівка та Миколаївка, в Нижньосірогозькому – Косаківка, Новопетрівка, Верхні Торгаї та на хуторі Вікторівка. На території Миколаївського округу поляки проживали в таких населених пунктах: на хуторі Жовтень Баланівської сільради Очаківського району, хуторі Іваницькому Новоодеського району та селі Щербані Вознесенського району.

Погляди більшовиків на освітню справу були систематизовані та зіставлені з головними завданнями політичного та державного будівництва і законодавчо закріплені в «Кодексі законів про народну освіту УСРР», затвердженому 22 листопада 1922 року. Згідно з пунктом 23, УСРР, виходячи з прав національних меншин на культурне самовизначення, брала на себе обов'язок забезпечити «населенню всіх націй і національних меншостей, що населяють Україну, виховання і навчання на їх рідній мові» [22, с. 158]. Цим документом вперше підведена законодавча база під національні школи, окреслене їх місце в системі народної освіти України.

Центром, який керував всією освітньою роботою серед національних меншин України, став Народний комісаріат освіти. У 1921 році при ньому створено Раду національних меншин, при якій функціонували єврейське, німецьке, польське, татарське та інші національні бюро. Основною метою їх діяльності визначалося формуванням «наукових та організаційних засад роботи і всієї культурно-освітньої політики» [23, с. 95].

Аналогічні органи діяли при низових (губернських, повітових) ланках освітньої системи. На ці підрозділи покладалася відповідальність за становлення освіти національних меншин, і перш за все – шкільної. Центральна комісія національних меншин та її місцеві органи допомагали у вирішенні всіх практичних питань освітнього розвитку національних меншин.

Загальне уявлення про структуру та характер національної освіти України дає «Схема системи освіти серед національних меншин УСРР», прийнята в 1926 р. В ній сказано, що система освіти серед національних меншин УРСР співпадає зі всією системою народної освіти, що прийнята в УРСР. Відзначалося, що окрема національна школа створюється в тих пунктах, де є не менш 20 дітей національних меншин шкільного віку. Основою системи шкільної освіти була 4-річна школа (молодший концентр 7-річки) – сільська, містечкова, міська, яка будувалася на рідній мові відповідних національних меншин. Крім того, для кожної національності створювалися в районних центрах, більших містечках і містах старші концентри 7-річки [24, с. 68].

На початку 1920-х років національних навчальних закладів для етнічних меншин, крім росіян, у Південній Україні не існувало, за винятком грецької школи в Одесі і незначної кількості німецьких та єврейських шкіл. Після прийняття ряду наведених вище постанов щодо національної освіти, мережа польських шкіл в Україні почала зростати. Отже розглянемо мережу польських освітніх закладів, що почали відкриватися в Південній Україні з середини 20-х рр. ХХ ст.

В Миколаєві працювала польська трудова 7-річна школа, заснована у 1882 році. У 1924 році там навчалося 78 учнів, заняття проходили польською мовою, російська вивчалася як предмет. Не вистачало підручників та дитячої літератури, однак Наросвіта ніякої матеріальної допомоги, крім оплати роботи вчителів, не надавала. «Завідуюча школи лояльно ставиться до радянської влади», проте двох вчителів планувалося замінити, бо вони «не відповідали вимогам радянської школи». Учні школи проводили всі революційні свята [6, арк. 8, 13]. В 1925 році кількість учнів збільшилася до 85, працювало 5 вчителів. Щомісяця випускалася стінгазета та вдалося залучити трьох учнів до організації юних піонерів. За словами доповідача Польбюро, робота піонер загону знаходилася тільки на стадії організації [7, арк. 8].

В 1926/27 н.р. в школі нараховувався 91 учень, з яких 86 – поляки, а 5 – іншої національності. Навчання проводилося польською, російською та українською мовами. Працювало 12 вчителів, з яких 6 – проводило навчання на польській мові, 1 – українською, 5 – російською мовами. При школі діяла книгозбірня (468 книг, з яких на польській мові – 232, на українській – 98, на російській – 128.) [12, арк. 236]. На засіданні Польбюро в травні 1927 року його керівник Ржепинський вказував на те, що багато поляків не посилають дітей до національної школи тільки тому, що вона не повна семирічка [9, арк. 3].

В селах Миколаївської округи, де невеликими але компактними групами польське населення проживало в трьох населених пунктах, польських шкіл не було. Проте, поляки села Щербані Вознесенського району в 1924 році намагалися за власні кошти організувати школу, але через відсутність вчителя, вона пропрацювала лише три місяці зими [10, арк. 25]. Польська 4-річна школа в селі Щербані запрацювала в листопаді 1925 року, навчалося 28 учнів. Керівник

Пюльбюро Ржепинський, який проводив там обстеження в грудні 1925 року, вказував на те, що у школі немає єдиних підручників, лише частина різнорідних для читання, з граматики та арифметики. Майже всі підручники за своїм змістом зовсім не відповідали радянській школі, адже були написані в дусі релігійному і національно-патріотичному, переповнені фотографіями польських королів. Крім підручників, зовсім не було навчальних посібників та карт. Розміщувалася школа в одній маленькій найманій кімнаті, розміром близько 4 кв. метрів, опалювалася за рахунок населення.

На загальних зборах селян, він поставив питання про реорганізацію школи на українську зі збереженням в ній польської мови як предмета. Обґрунтував свою пропозицію тим, що більшість селян асимілювалися, слабо або зовсім не володіли польською мовою та з дітьми своїми, переважно, розмовляли українською. Однак селяни одностайно виступили за збереження польської школи та вимагали побудувати нове шкільне приміщення з гуртожитком для дітей з інших сіл району, бажаних відвідувати польську школу. Запропонували свою допомогу у будівництві [7, арк. 59-61].

Станом на 1926/1927 н. р. школу повністю забезпечили радянською літературою, в книгозбірні нараховувалося 69 книг, з яких 49 – підручників та 20 – для читання. Навчався 21 учень. Працювала школа в одну зміну, викладав один вчитель – Голодова Н. І. [11, арк. 75].

На хуторах Жовтень Очаківського району Баланівської сільради та Іваницький Новоодеського району Ново-Шмідтівської сільради, польських шкіл до 1926 року не існувало, а в українські школи сусідніх сіл населення дітей не відправляло. Це пояснюється частково віддаленістю шкіл, відсутністю взуття та одягу, але найголовніше – це прагненням населення навчати і виховувати своїх дітей національною польською мовою. Молодь, не маючи новітньої радянської літератури, зачитувалася наявними у деяких з селян старими, непридатними та вилученими з обігу книгами Сенкевича, Родзевича та ін. Селяни в домашніх умовах навчали дітей польської мови. Останні разом з молоддю і дорослими співали за наявними у них книжками національні, патріотичні і релігійні пісні та гімни, як-то: «Боже цось польське», «С дымом пожаров», «Я польское дитя – тебя благодарю», «Мы хотим бога, святая пани» і т.д. [8, арк. 38]

В лютому 1926 року на засіданні Польбюро Миколаївського окружного з доповіддю по обслідуванню хутора Жовтень виступав Ф. Васютинський. Він звернув увагу на те, що на хуторі проживає близько 40 дітей шкільного віку від 7 до 16 років, а школи немає. Тому, доповідач висунув пропозицію негайно створити школу на хуторі [8, арк. 15].

Через багаторічний недорід селяни хутора Жовтень сильно зубожіли, розпродали живий інвентар, подекуди голодували. Тому надати допомоги в організації школи не могли, за винятком використання їх робочої сили [26, арк. 38]. А от селяни хутора Іваницький, де нараховувалося 35 дітей віком від 6 до 15 років, за власні кошти на суму 65 крб. купили стіни зруйнованого кам'яного будинку під школу. Для закінчення будівництва необхідна була сума в 300 крб, які селяни дати не могли через багаторічний недорід в районі [8, арк. 28, 38]. Проте за рахунок окрінспектури до початку 1926/1927 н.р. школи в селах були відкриті.

Курс навчання в польській трудовій школі хутора Жовтень становив 3 роки. Навчалася 18 учнів, усі – поляки. Викладання проводилося польською мовою, вчитель – Стаценко О. Є. В селі Іваницькому запрацювала 4-х річна трудова школа. Навчалася 30 учнів – всі поляки, за соціальним походженням – діти хліборобів. Викладання проводила вчителька – Томашевська В. В. польською мовою. Працювала книгозбірня (44 книги, з яких 26 – польською мовою, 18 – українською) [11, арк. 122, 188].

В Херсонській окрузі в 1925/1926 рр. працювало 4 польшколи, в яких почалося 223 учня, що становило 52 % всіх польських дітей. Викладало 6 вчителів [17, арк. 52]. У Херсоні польська трудова школа № 12, заснована в 1910 році, мала виробничий ухил: кустарний та кооперативний. Навчалася 24 учні, з яких 10 – хлопчиків та 14 – дівчаток, за національністю всі поляки. В книгозбірні нараховувалося 76 книг, з яких 26 – підручники та 50 – для читання, більшість яких куплено коштом батьків [20, арк. 105-106].

В селі Цареводар школу з польською мовою навчання відкрили в 1925 році, підручників польською мовою не було, користувалися українськими. Працювала в одну зміну, викладав молодий вчитель В. Семашко, поляк, мав вищу освіту, прибув з Бердичівського повіту. Навчалася 26 учнів, з них хлопчиків – 14, дівчаток – 12 [18, арк. 31].

Киселівська польська трудова школа-семирічка бере початок у 80-ті роки XIX ст. зі звичайної церковноприходської школи. Викладання велося польською мовою, вивчали українську та російську. В 1925 році навчалася 82 учня, а в 1926 їх кількість збільшилася до 137. Школа мала виробничий сільськогосподарський ухил, заняття проводили три вчителі – Гринкевич А. Т. (директор), Гринкевич М. І. та Марковська А. М. При школі діяла книгозбірня для дітей (всього 22 книжки, з яких 5 українською, 7 – російською та 10 – польською мовами) та педагогів (всього 47 книжок, 12 – українською, 16 – російською, 20 – польською мовами), підручників було 36, з яких українською – 6, російською – 8 та польською – 22. Працював дитячий драматичний гурток [13,

арк. 37]. Незважаючи на тяжкі умови навчання, вчилися старанно. Не вистачало зошитів, шкільного приладдя, мали лише по два підручники на клас. Тому уроки робили разом, як тоді говорили «кулками». Одна «кулка» на цій стороні села, а друга – на тому боці.

За свідченням Загорельської Феодосії Андріївни, вчителів вирізняла висока освіченість та культурність. Жінки одягалися в спідниці та блузки, на голові завжди хустка, взимку – тепла, влітку – прохолодна. Чоловіки, як правило, одягали костюми. Вчителі чемно та ласкаво поводитися з учнями. Найбільшим покаранням вважалося, коли вчитель забирав в учня книги. Для того, щоб отримати їх знову, до школи треба було прийти з батьками. Це вважалося великим соромом.

В 1928/1929 рр. в школі вже навчалось 202 учні, хоча загалом по Киселівці нараховувалося 289 дітей шкільного віку.

В інших польських школах округу кількість учнів в 1928/1929 рр. збільшилася: в Цареводарі – з 26 до 37, а в Преображенці з 41 до 59 учнів. Працювала польська школа в селі Григорівка, де навчалось 32 учні [19, арк. 143].

Польське населення Великолепетиського та Нижньосірогозького районів також було достатньо забезпечене національними школами. В Костянтинівці з 1900 року існувала польська 4-х річна трудова школа з польською мовою викладання. На 1 січня 1927 року там навчалось 97 учнів, з яких 48 – хлопчиків та 49 – дівчаток, за національністю – всі поляки. Викладали два вчителі – Івашкевич Т. Я., який обіймав посаду завуча та Скрушинська К. Ф. Також мали сторожа – Релішевська Ю. П. Заробітна плата завуча становила 43 крб., вчительки – 40 крб., сторожа – 12 крб. При школі діяла книгозбірня для дітей (194 книги, з яких для читання – 16, підручників – 178) та для педагогічного персоналу (16 книг) [4, арк. 194-195].

В селі Миколаївка працювало дві трудшколи, що обслуговували польське населення. Миколаївська 4-х річна трудова школа заснована в 1903 році, мова навчання – українська. Станом на 1 січня 1927 року у ній навчалось 86 учнів, з яких українців – 33, а поляків – 53. Викладали два вчителі – Мищенко М. І., яка була завучем та Харченко Г. М. Діяла дитяча книгозбірня (625 книжок) та книгозбірня для педагогів (18 книжок) [4, арк. 196].

Косаківська польська двохрічка заснована в 1926 році, навчання проводилося польською та російською мовами. На 1 січня 1927 року там навчалось 39 учнів, з яких 6 – українці, вони навчалися російською мовою та 33 – поляки, які навчалися на національній мові. Працювала школа в одну зміну, викладав один вчитель – Чернецький П. Р., який був завучем та мав стаж роботи 9 років. При школі функціонувала книгозбірня для дітей та педагогів [5, арк. 17-18].

Новопетрівська 4-х річка заснована у 1917 році. Навчався у ній 71 учень, за національністю всі поляки, мова викладання – польська. Працювала школа у дві зміни, у першій зміні навчалось – 46 учнів, у другій – 25. Викладали два вчителі – Стржильчик Л. І., завуч, 17 років педагогічного стажу та Вебер А. Р., педагогічний стаж 3 роки. В школі діяла дитяча та педагогічна книгозбірня [5, арк. 42].

В Одеському окрузі польські школи працювали лише в місті. В 1924/1925 н. р. працювала лише одна школа, де навчалось 176 дітей. Наступного року вже діяло дві школи, а кількість учнів збільшилася до 394 [16, арк. 28].

В 1926/1927 н. р. в Одесі навчався 761 учень польської національності. Польські школи відвідувало 423 учні, з яких: поляків – 416, інших національностей – 7. Решта навчалася: в російських школах – 186, українських – 157, єврейських – 2 учні [16, арк. 156].

В 1927/28 н. р. близько 64 % польських дітей навчалось в національних школах. Однак повністю охопити польських дітей національними школами, за існуючої мережі польшкіл було важко. Адже поляки дуже розкидано проживали по місту, і з окремих місць польські діти не могли відвідувати польшкіл [14, арк. 81].

В селах польських шкіл не було. Однак, можемо прослідкувати кількісне збільшення польських учнів в загальних школах чи школах інших національностей за роками. Так, в 1924/1925 н. р. навчався 71 учень, а в 1925/1926 році вже 98 учнів. Наступного року навчалось 109 польських учнів, з них: в українських школах – 82, російських – 7, німецьких – 18, молдавсько-українських – 2 учні [16, арк. 16, 156]. Треба відмітити, що польські діти, які не відвідували польських шкіл, в місті більшість навчалися в російських школах, а на селі – в українських.

Польське населення досить позитивно ставилося до польських шкіл. Проте в якості своєї роботи національні школи дуже відставали від українських та російських через недостатню кількість національних педагогічних кадрів, навчальної літератури, шкільного обладнання, спеціальних приміщень тощо. Погано розвинена мережа польських шкіл 2-го концентру порушувала наступність у системі освіти польського населення. Ця проблема була не тільки регіональною, а загальноукраїнською. Більшість польських дітей, що закінчували початкову школу національною мовою, змушені продовжувати навчання в українських чи російських 7-річках, що негативно впливало на досягнення учнів.

З іншого боку були труднощі в продовженні освіти після закінчення 7-річки національною мовою. Наприклад, в Одесі польські діти по закінченні семирічки не мали можливості

продовжувати навчання через відсутність вузів та профшкіл на національній мові. Вступати до профшкіл українських чи російських було неможливо, бо незнаючи спеціальної термінології цими мовами, вони не могли скласти іспити. «Це дискредитує польські школи, негативно впливає на політичний настрій населення і підриває проведення нашої нацмен політики» – відмічалось у відповідній записці щодо стану польшкіл [15, арк. 22].

Висновки. Отже, протягом 20-х рр. для польського населення створено мережу національних шкіл з польською мовою навчання, що мало важливе значення для збереження їх самобутності, в першу чергу – мови, яку вони почали забувати. Радянська компартійна верхівка вклала в цей процес свою мету – формування нової «радянської людини», виховання нових комуністичних кадрів – ідеологів та творців світлого соціалістичного майбутнього. Наштовхнувшись на хвилю несприйняття нової радянської освіти, комуністичне керівництво на початку 1930-х років, починає кардинально змінювати свою національну політику не лише в освітній сфері, а загалом. Зміцнений комуністичний режим, створивши широку мережу психологічного, духовного, а найголовніше адміністративного та карального впливу на населення, переходить до боротьби з усіма незгодними з політикою партії. Це призвело до поступового закриття всіх польських освітніх установ або переведення їх на українську чи російську мову викладання.

Література:

1. Войналович О. О. *Організація шкільної освіти для національних меншин в Україні: 20 – 30-і рр.* – Київ - Полтава: Рідний край, 1992. – 148 с.;
2. Всесоюзний перепис населення 1926 року. – Т. XIV. – М: ЦСУ СРСР, 1929. – С. 12-36.
3. Данильченко О. П. *Ліквідація неписьменності серед національних меншостей півдня України в 20-х рр. ХХ ст.* // УІЖ. – 1999. - № 3. – С. 74-88;
4. *Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО).* – Ф. Р-3756. – Оп. 1. – Спр. 1022. – 199 арк.
5. ДАЗО. – Ф. Р-3756. – Оп. 1. – Спр. 1028. – 162 арк.
6. *Державний архів Миколаївськ області (далі – ДАМО).* – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 116. – 18 арк.
7. ДАМО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 226. – 77 арк.
8. ДАМО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 298. – 69 арк.
9. ДАМО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 403. – 23 арк.
10. ДАМО. – Ф. Р-99. – Оп. 1. – Спр. 889. – 418 арк.
11. ДАМО. – Ф. Р-985. – Оп. 1. – Спр. 1276. – 276 арк.
12. ДАМО. – Ф. Р-985. – Оп. 1. – Спр. 1277. – 255 арк.
13. ДАМО. – Ф. Р-1554. – Оп. 1. – Спр. 226. – 648 арк.
14. *Державний архів Одеської області (далі – ДАОО).* – Ф. П-7. – Оп. 1. – Спр. 1543. – 103 арк.
15. ДАОО. – Ф. П-7. – Оп. 1. – Спр. 2146. – 36 арк.
16. ДАОО. – Ф. Р-969. – Оп. 3. – Спр. 471. – 201 арк.
17. *Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО).* – Ф. Р-2. – Оп. 1. – Спр. 1422. – 285 арк.
18. ДАХО. – Ф. Р-169. – Оп. 1. – Спр. 765. – 140 арк.
19. ДАХО. – Ф. Р-414. – Оп. 1. – Спр. 870. – 184 арк.
20. ДАХО. – Ф. Р-435. – Оп. 1. – Спр. 799. – 230 арк.
21. Животівський В. О. *Освіта національних меншин у 1920-ті роки як знаряддя комуністичного переродження суспільства // Відродження.* – 1995. - № 4. – С. 73-74.
22. *Культурне будівництво в Українській РСР: Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917-1959 рр. : 36. докум. у 2-х т. – Т.1. (1917-червень 1941 рр.). / [упоряд.:*
3. І. Зобіна, Г. О. Кравченко, Ю. Б. Медведєв] – К.: Політвидав, 1959. – 883 с.
23. *Положення про організацію справи освіти національних меншостей, які населяють територію УСРР// УІЖ – 1990. – №6. – С. 95-96.*
24. Чирко Б. В. *Під пресом імперської ідеології. Початок формування національної школи та її денационалізація в умовах тоталітарного режиму (1920-1930-ті рр.) // Відродження.* – 1993. – № 1. – С. 66-68;
25. Якубова Л. Д. *Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20-30 роки): коренізація та депортація.* // УІЖ. – 1998. – № 6. – С. 22-35; 1999. – № 1. – С. 41-55.
26. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління країни.* – Ф. Р-5. – Оп. 2. – Спр. 982. – 27 арк.

References:

1. *Voinalovich O. O. Orhanizatsiia shkilnoi osvity dlia natsionalnykh menshyn v Ukraini: 20 – 30-i rr.* – Kyiv - Poltava: Ridnyi kraj, 1992. – 148 s.
2. *Vsesoiuznyi perepys naseleennia 1926 roku.* – T. KhIV. – M: TsSU SRSR, 1929. – S. 12-36.
3. *Danylchenko O. P. Likvidatsiia nepysmennosti sered natsionalnykh menshostei pivdnia Ukrainy v 20-kh rr. KhKh st.* // UIZh. – 1999. – № 3. – S. 74-88;

4. Derzhavnyi arkhiv Zaporizkoi oblasti (dali – DAZO). – F. R-3756. – Op. 1. – Spr. 1022. – 199 ark. DAZO. – F. R-3756. – Op. 1. – Spr. 1028. – 162 ark.
5. Derzhavnyi arkhiv Mykolaivsk oblasti (dali – DAMO). – F. P-1. – Op. 1. – Spr. 116. – 18 ark.
6. DAMO. – F. P-1. – Op. 1. – Spr. 226. – 77 ark.
7. DAMO. – F. P-1. – Op. 1. – Spr. 298. – 69 ark.
8. DAMO. – F. P-1. – Op. 1. – Spr. 403. – 23 ark.
9. DAMO. – F. R-99. – Op. 1. – Spr. 889. – 418 ark.
10. DAMO. – F. R-985. – Op. 1. – Spr. 1276. – 276 ark.
11. DAMO. – F. R-985. – Op. 1. – Spr. 1277. – 255 ark.
12. DAMO. – F. R-1554. – Op. 1. – Spr. 226. – 648 ark.
13. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti (dali – DAOO). – F. P-7. – Op. 1. – Spr. 1543. – 103 ark.
14. DAOO. – F. P-7. – Op. 1. – Spr. 2146. – 36 ark.
15. DAOO. – F. R-969. – Op. 3. – Spr. 471. – 201 ark.
16. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (dali – DAKhO). – F. R-2. – Op. 1. – Spr. 1422. – 285 ark.
17. DAKhO). – F. R-169. – Op. 1. – Spr. 765. – 140 ark.
18. DAKhO). – F. R-414. – Op. 1. – Spr. 870. – 184 ark.
19. DAKhO. – F. R-435. – Op. 1. – Spr. 799. – 230 ark.
20. Zhyvotivskiy V.O. Osvita natsionalnykh menshyn u 1920-ti roky yak znariaddia komunistychnoho pererodzhennia suspilstva // Vidrodzhennia. – 1995. – № 4. – S. 73-74.
21. Kulturne budivnytstvo v Ukrainiskii RSR: Vazhlyvi rishennia Komunistychnoi partii i Radianskoho uriadu 1917-1959 rr.: Zb. dokum. u 2–kh t. – T.1. (1917–cherven 1941 rr.). / [uporiad.: Z. I. Zobina, H. O. Kravchenko, Yu. B. Medviediev] – K.: Polityvdav, 1959. – 883 s.
22. Kravchenko, Yu. B. Medviediev] – K.: Polityvdav, 1959. – 883 s.
23. Polozhennia pro orhanizatsiiu spravy osvity natsionalnykh menshostei, yaki naseliiut terytoriiu USRR// UIZh – 1990. – № 6. – S. 95-96.
24. Chyrko B.V. Pid presom imperskoi ideolohii. Pochatok formuvannia natsionalnoi shkoly ta yii denatsionalizatsiia v umovakh totalitarnoho rezhymu (1920-1930-ti rr.) // Vidrodzhennia. – 1993. – № 1. – S. 66-68;
25. Yakubova L.D. Natsionalno-kulturne zhyttia etnichnykh men-shoste Ukrainy (20-30 roky): korenizatsiia ta deportatsiia. // UIZh. – 1998. – № 6. – S. 22-35; 1999. – № 1. – S. 41-55.
26. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia krainy. – F. R-5. – Op. 2. – Spr. 982. – 27 ark.

UDC 821.111

THE AXIOLOGICAL ASPECT OF UKRAINIAN EDUCATION

PhD., Professor, Olena Andriyenko

Academician of the Academy of Higher Education of Ukraine, Ukraine, Kiev

The article is devoted to the philosophical analysis of values of modern Ukrainian education. The subject-matter of our work is axiological dimension of modern Ukrainian education. The purpose of the article is to investigate the main values which influence on modern Ukrainian education. It was concluded that the synthesis of the elements of international and national pedagogical and administrative experience is the only rational way of development of the Ukrainian education on modern stage.

Key words: Science, Mentality, Worldview, Values, Ideology.

National Ukrainian system of education is in the process of deep and intensive changes now as well as Ukrainian state. The content and goals of educational programs of Ukrainian universities, economical problems, connections between education and industry and other questions have been analyzed in many works on pedagogics, sociology and theory of management. It's a pity, but Ukrainian investigators of educational sphere very often point out many sharp problems and negative trends which exist in this sphere reflexing in their papers completely objective situation. To find the way of overcoming these negative trends and changing them for the better one should apply to the system of values and other worldview peculiarities of the Ukrainian society because education is also embodiment of social values (in the aspect of content) and mechanism of their transmitting (in institutional and socializing aspects).

The goal of our work is the philosophical inquiry of axiological dimension of the Ukrainian education.

The question of values as the basis of Ukrainian society almost never was in the focus of philosophical analysis. But it should be stressed that this problem has been partly investigated in the works of T. Andrushshenko [1], M. Kazanjyeva [2] and G. Lozko [3].

The values of Ukrainian society are based on the culture and mentality which have been formed during the long period of national history. They differ from the system of democratic values of Western civilization. These differences cause different systems of cultural values and norms, political, legal and others. Modern national education cannot be reduced only to the development of legal consciousness or political culture. Historical development of Ukrainian society proved the impotence of understanding of such human values as Rational Thinking, Morality, Patriotism, Love of Motherland, Mercy, Sympathy, Justice, Tolerance and Cultural Pluralism.

The following four groups of factors can be distinguished in the process of development of modern axiological system of Ukrainian society: a) Factors of conditionally autochthonous (the most ancient, basic) features of Ukrainian social values; b) Factors of Christian worldview in its Orthodox variant; c) Factors of communist ideology which have been firmly fixed in social consciousness of Ukrainians and still have ambiguous influence on the development of all spheres of Ukrainian society; d) Factors of modern western system of liberal democratic values which become more and more active in Ukrainian society and act through different social institutes including education (spread of informational and literature sources, programs of academic exchange, etc.). All these groups of factors of the axiological development of modern Ukrainian society are in complex and dynamic unity with each other. They make great help in social development but at the same time cause numerous conflicts of national consciousness and provoke inconsistent educational policy of the state.

The main problems of axiological sphere of modern Ukrainian society are connected with state-building and axiological extremes which take place in this process. On the one hand, they include excessive accent on national origin and contrast with other national communities. On the other hand, they involve indifference toward everything which is connected with national and state values, accent on something singular, private and personal (for example, family, financial wellbeing, etc.). In accordance to the research of the priorities of development of Ukraine based on the analysis of values, aims and needs of Ukrainians which has been fulfilled in 2011 by the company "GfK Ukraine" was understood that the axiological hierarchy of Ukrainian people had the following structure: a family, health, financial stability, wellbeing and career, traditions, personal self-realization and political values [4]. These results obviously show that among the main values of Ukrainians is an individual material success. At the same time there is decrease of the role of family values and also physical, psychological and social health of citizens. Hard situation in family Ukrainians usually interpret as absolutely private and personal problem. They lack knowledge and skills how to cope with such problems and to harmonize personal relations. The state also lacks highly qualified psychologists which may help to change this situation for better.

The Ukrainian investigator G. Lozko made her own analysis of factors which cause the degradation of national mentality. Among them she names anti-Ukrainian policy of Moscow which took place during a long time, limitations of development of national culture inside Ukrainian community, displacement of accents from the problems of national consciousness to class and professional problems, urbanization and crisis of national values in Ukrainian country [3, p. 90]. Generally we can agree with the conclusions of G. Lozko. But it should be emphasized that overcoming of axiological crisis in modern Ukrainian society can be realized only through rational way. In particular – by analysis of modern circumstances, revival of national educational traditions and involvement of positive world trends.

In the context of crisis of Ukrainian education the results of research of the axiological portrait of a Ukrainian student made by M. Razandjiyeva [2] look rather logical. She points out the process of amorphousation of young people's axiological system and decline of deep cultural senses. According to students' views education in Ukraine has only utilitarian sense. It cannot produce "creators". Instead of that many universities form "narrow specialist". It makes national cultural development slower. Growth of civil uncertainty and ignorance is the result of the problems in development of institutions and traditions of civil society and the state. One more factor which causes these difficulties is illogical state policy in the field of maintaining of national consciousness and lack of mechanisms of spread of knowledge.

The main purposes of Ukrainian education are creation of conditions for the development and self-realization of every person, every member of Ukrainian society, up-bringing generations which are able to study during the lifetime and development of civil social values [5]. The practical realization of these purposes needs transition from the standard educational and up-bringing methods to professional management of the processes of civil education. And of course the reformation of the education content is impossible without establishment of new system of values.

In the National Doctrine of Educational Development [5] and Ukrainian laws about education the methodology and practice of analysis of modern educational paradigms with the accent on values are fully described. For instance, in the National Doctrine of Educational Development stressed the necessity of constant renovation of educational content, organization of educational process according

to democratic values, up-bringing of generation of people who are able to preserve and to develop national cultural values. Special attention is paid to forming of national and human values, to innovations, new informational technologies and enrichment of Ukrainian cultural and historical traditions, development of creativity and self-realization. In the Law of Ukraine "About Education" the accent has been made on the main branches of education such as equality of conditions for every person in the sphere of realization of abilities, personal development, priority of human spiritual values, deep connections between national history, culture and education [6]. Values guide and orientate personal behavior. They also determine personal senses and life aims, goals of activity. Every person understands the world through the system of values which determine its behavior during all period of life.

According to the humanistic aspect of modern education it is based on the general human values which are coordinated with the particular values of separate cultures. The increasing role of axiological background of pedagogics during last few years looks logically under the conditions of rapid growth of the role of education in all spheres of social life and actualization of questions about life sense and axiological perspectives. These trends found their expression in the new sphere of knowledge – pedagogical axiology.

The process of modernization of national education in Ukraine is directed among other goals on the reinforcement of efficiency of educational institutions. The following principles of modernization of higher education can be distinguished on the basis of the National Doctrine of Educational Development and the Law of Ukraine "About Education": continuity, sequence, democratization, humanization, principles of quality, innovation and personal oriented education, differentiation and individualization, unity, variability and national direction.

Educational progress is a basis of successful state building and development of the process of democratization of Ukrainian society. All principles of educational modernization are united system which must be realized on every educational level. Its practical realization will help Ukraine to become a competent member of the world educational community.

In the 21st century a lot of new features of international life have appeared. They are connected, for example, with development of national doctrines, conceptions and programs of stable and safe state development, which produce new trends in higher education: growth of its scale, diversification and internationalization. The requirements to graduates, their professional skills and knowledge of foreign languages and informational technologies grow very fast.

Now in the European educational space rather intensive processes of changes take place. They have been initiated by famous universities and organs of educational management (for instance, conferences in Sorbonne (1998), Bologna (1999), Salamanca (2001) and Berlin (2003)).

It is obvious that in spite of numerous problems and lacks exactly due to Bologna Convention the first in the world history united European educational space has been formed. In this context activity of national system of higher education (national universities) have to be realized on the basis of general strategy, policy and principles of united models of educational and scientific work, free students' and teachers' exchange, transformation of national universities into European scientific and educational centers which will be able to provide European labor market with highly qualified specialists.

The development of European system of higher education in the context of Bologna Convention can be reduced to a number of core ideas and values: introduction of two-cycle study system; credit based modular learning; increasing of mobility; constant control over the quality of education; providing of job placement of graduates; forming of social attractiveness of European educational system. Integrative educational processes in modern Europe influence directly on axiological background of modern Ukrainian education. In this context there are two main trends can be distinguished. On the one hand, it is integration and standardization of national systems into united scientific and educational space. And on the other hand, it is development of cooperation with the main European universities. The documental basis of this is The Magna Carta of Universities. The value of quality of education means rational and harmonic combination of traditions and innovations, effective educational management, progressive reforms and realization of the principle of unity of education and science. The value of correspondence should be understood as the correspondence of educational content to needs of the world and European labor market. Correspondence of education is closely connected with practical realization of a number of other values – flexibility of study programs, transverse skills and habits (ability of quick mobilization of knowledge if the occasion calls for it, ability of communication in different languages, of team work, etc.). As to mobility as a value of modern education should be mentioned that it may be horizontal and vertical, may involve only students or also teachers and scientists. Attractiveness of modern European education is provided due to support of the most talented and creative students and specialists in different fields of knowledge through numerous programs of academic exchange, competitions and other events. In Ukraine it is important to resolve some problems to realize this value more effective. Among them are lacks of Ukrainian labor market, migration processes, financial and informational problems.

Axiological basis of creation of united European educational space is quality of education. It is the main ground of trust to it, its relevance, mobility, attractiveness, and compatibility. Quality control in education is determined first of all by knowledge, skills and habits of graduates. One of the most important demands of The Bologna Declaration is introduction of European Credit Transfer and Accumulation System into Ukrainian higher education [7].

One more important problem which is closely connected with axiological background of modern Ukrainian education is the problem of university autonomy. It helps in the process of forming of educational policy and national system of values in educational sphere which reflects both values and needs of a region and maintains national and international values.

It is important to understand that university autonomy and realization of academic freedoms is not an end itself. It is a method of increasing of competitiveness of Ukrainian specialists and solution of different problems in Ukrainian education (qualitative and quantitative misbalance of universities; high level of corruption; inflation of educational standards; low payments of teachers; isolation from international intellectual community; gap between education and modern science; slow speed and low efficiency of introduction of Bologna principles: potential dangers of increasing of autonomy) [8].

European integration of Ukrainian education is objective and irreversible process. The Bologna process is western model of development. That is why it is important to pay attention to differences between values of Ukraine and Western World. This question has been carefully analyzed in T. Andrushshenko's work [1]. The author said that Ukrainian system of social values has its specific features. Among them are: personal identification in family; interests of family and friends are understood as more important than one's own values; self-identification and self-realization are closely connected with a social group; avoiding from open conflicts; great care of children for a long time after their adulthood, etc.

Therefore, values of Ukrainian society and Ukrainian education differ much from values of Western Europe (which can be characterized by the features of personal identification through individualism, priority of individual interests, accent on individual self-realization, free expression of thoughts, family care for children lasts up to their adulthood). Because of existence of such deep differences in values it is hardly possible to wait for quick change of axiological orientations of Ukrainian people. Such a change is not only irrational but may ruin Ukrainian society. Development of the state educational system seems much more realistic and useful in the context of synthesis of national Ukrainian and the best European elements.

References:

1. Andrushshenko T. *Education of Ukraine in the System of Values of the "Split World"* / T. Andrushshenko // *Vyshsha osvita v Ukraine*. – 2009. – Vol. 2. – S. 31–37.
2. Kazandjiyeva M. S. *Values as a Factor of Life Sense Orientations of Ukrainian Students* / M. S. Kazandjiyeva // *Materialy Vseukrainskoyi naukovoji konferentsiji vkladachiv, aspirantiv i studentiv fakultetu inozemnoji ailologiji ta sotsialnih komunikazij "Sotsialno-gumanitarny aspekty rozvitku suchasnogo suspilstva"* (Sumy, 19–20 kvitnya 2012), In 2 Vol. – Sumy, 2012. – Vol. 1. – S. 134–135.
3. Lozko G. S. *Ukrainian Ethnology* / G. S. Lozko. – K.: Zodiak-EKO, 1995. – 368 s.
4. *Life Sense values, Priorities and Problems of Ukrainians*. *Ukrainsky Fond Demokratiyi "Snachala ludi"*. – [Electronic resource]. – Access regime: https://peoplefirst.org.ua/img/PDF/LIFE_VALUES_PRIORITIES_AND_PROBLEMS_OF_UKRAINIANS_RU.pdf
5. *The National Doctrine of Educational Development*. – [Electronic resource]. – Access regime: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
6. *The Law of Ukraine about Education*. – [Electronic resource]. – Access regime: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
7. *The Bologna Declaration of 19 June 1999. The European Higher Education Area*. – [Electronic Resource]. – Access Regime: http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/99071BOLOGNA_DECLARATION.PDF
8. *Universities' Autonomy as a Part of Higher Education Reform in Ukraine. Analytical Review* // *Sait Natsionalnogo Institutu strategichnih doslign pri Presidenty Ukrainy*. – [Electronic resource]. – Access regime: <http://www.niss.gov.ua/articles/895/>

УДК 246:248.152:2-184(045)

ХРИСТИЯНСЬКЕ САКРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ДУХОВНОГО КОНСОНАНСУ ВІРЯНИНА

кандидат філософських наук, Лещенко А. М.

Херсонська державна морська академія, Україна, Херсон

Обґрунтовано значення християнського сакрального мистецтва як детермінанти духовного консонансу віруючої людини, яка спонукає її до необхідності постійного переживання зазначеного стану та, відповідно, формує необхідність у зверненні до християнського віровчення. Висвітлено умови формування духовного консонансу вірянина завдяки впливу християнського сакрального мистецтва, зокрема сакрального образу сприйняття. Згідно з особистісно-орієнтованим підходом, доведено, що віруюча людина має розглядатися як суб'єкт релігійного самовпливу, а твори християнського сакрального мистецтва – засобом цього самовпливу. Визначено, що ці компоненти складають динамічну систему «людина як суб'єкт релігійного самовпливу – твір християнського сакрального мистецтва» як засіб, а духовний консонанс визначає характер взаємодії у зазначеній системі.

Ключові слова: християнське сакральне мистецтво, консонанс, духовний консонанс, сакральний образ, система.

PhD in, Associate Professor, Leshchenko A. M. Christian sacred art as a determinant of spiritual consonant of a believer / Kherson State Maritime Academy, Ukraine, Kherson.

It is grounded that the meaning of the Christian sacred art, as the determinant of spiritual consonant of a believer, encourages him to permanent experience of this state and, consequently, creates the need for Christian religious faith. There are covered the conditions for developing spiritual consonance with a believer due to the influence of a sacred image of perception. In accordance with a personality oriented approach, it is proved that a believer should be considered as the subject of religious self-impact. It is specified that these elements form a dynamic system «a believer as the subject of religious self-impact – a work of the Christian sacred» art as a means; and spiritual consonance determines the nature of interaction in the mentioned above system.

Key words: Christian sacred art, consonant, spiritual consonant, sacred image, system.

Вступ. Сучасна людина, не дивлячись на колосальні наукові досягнення та секуляризаційні процеси у суспільстві, досить часто звертається до релігії. Вона добровільно приходиться до Храму з бажанням отримати відповіді на ті питання, на які наукове знання не в змозі вичерпно відповісти. Не є виключенням і християнство, яке протягом тисячоліть не втрачає свого впливу на думки, почуття та переживання людини. Залучення мистецтва, як засобу транслювання основних ідей християнського віровчення, сприяє більш інтенсивному його впливу на внутрішній світ вірянина. Тому, **актуальними** є питання щодо сутності та особливостей християнського сакрального мистецтва, механізмів та засобів його впливу, специфіки видів тощо. У цьому контексті особливе **значення** має розгляд та аналіз християнського сакрального мистецтва саме як детермінанти духовного консонансу віруючого, який спонукає його до необхідності постійного переживання зазначеного стану і тим самим формує необхідність у зверненні до християнського віровчення. **Мета** дослідження полягає у визначенні умов формування духовного консонансу вірянина завдяки впливу християнського сакрального мистецтва, зокрема сакрального образу сприйняття.

Оскільки людина добровільно звертається до творів християнського сакрального мистецтва, вона, відповідно до закономірностей особистісно-орієнтованого підходу, повинна розглядатися як суб'єкт релігійного самовпливу, а твори християнського сакрального мистецтва – засобом цього самовпливу. Разом ці два елемента утворюють динамічну систему лінійного типу, а саме: «людина як суб'єкт релігійного самовпливу – твір християнського сакрального мистецтва як засіб». Тож, головним завданням є аналіз впливу духовного консонансу людини на характер взаємодії у системі «людина як суб'єкт релігійного самовпливу – сакральний образ твору християнського мистецтва» та її окремих елементів.

Основою для дослідження послуговували роботи науковців, які пояснюють закономірності розвитку сакрального мистецтва: С. Абрамович, В. Головей, Т. Буркхардт, Р. Жерар, М. Еліаде, Ф. Шуон, Є. Яковлев, інші; визначають специфіку мистецтва та процес сприйняття його творів людиною: С. Аверінцев, В. Асмус, В. Бичков, Л. Виготський М. Ліфшица, О. Лосев, інші. Теоретико-методологічною базою дослідження проблеми розвитку та саморозвитку виступають психологічна теорія особистості О. Леонтьєва, принципи системного підходу П. Анохіна, О. Бодальова, Б. Ломова, А. Маслоу, К. Судакова та інших.

У дослідженні виходимо із загальноприйнятого розуміння сутності явища «консонанс», яке має безпосереднє відношення до мистецтва, та визначає стан приємного спокою людини, її

психологічного задоволення та умиротворіння [1]. Відповідно, такий стан зумовлюється наявністю комфортних зовнішніх умов та відчуттям повного психологічного задоволення. З точки зору суті механізмів, що забезпечують людині такий стан спокою, доцільно звернути увагу на результати роботи відомого нейрокогнітивіста, професора Пармського університету, Джакомо Ріццолатті [2], який ще у 90-ті роки минулого століття, разом з К. Сінігалія, відкрив наявність в корі головного мозку людини специфічних дзеркальних нейронів та пояснив їх основні функції. Ним було доведено, що саме дзеркальні нейрони відповідають не лише за дії самої людини, але і сліdkують за діями, що виконує інша особа. З точки зору предмету нашого інтересу, важливим є висновок вченого про те, що «виявлені в експериментах ... комунікативні нейрони ... відповідають на дії без усяких предметів (нетранзитивність), але важливі для спілкування (жести, пози, рухи губами) ... Ще більшою мірою кодування не транзитивність, важливих для комунікації дій, властиво дзеркальним нейронам людини, ці нейрони можуть кодувати не тільки окремі дії іншого, але і послідовність дій» [2, с. 10].

Більш того, наукові дослідження вченого дозволяють зрозуміти природу механізму, що забезпечує екстраполяцію християнського сакрального сенсу у процесі сприйняття людиною суті символічного сакрального художнього образу. Так, вчений доводить багатофункціональність дзеркальних нейронів і зазначає, що завдяки «системам дзеркальних нейронів мозок встановлює відповідність між образом дії і дією. Вони забезпечують формування в мозку спостерігача репрезентації дії, виробленого іншим індивідом і опис цієї дії в термінах власного моторного акту спостерігача. ... Моторне знання про наші власні дії є необхідна і достатня умова негайного розуміння дій інших» [2, с. 9]. Дж. Ріццолатті доводить, що цей різновид нейронів функціонально дозволяє людині розуміти дії інших та, навіть, їх наміри і причини, що викликали ці наміри, а «емоційні» дзеркальні нейрони забезпечують миттєве, симультанне розуміння емоцій іншої людини. Досягнення Дж. Ріццолатті у галузі нейрокогнітивістики дозволяють говорити про те, що відчуття комфортної довіри віруючого до сенсу сакрального художнього образу твору християнського мистецтва, в певній мірі, зумовлено не лише розумінням людиною суті символічного сакрального образу твору мистецтва, а й його власним ставленням до суті цього сенсу, тобто «внутрішньої установки на співпереживання» [2, с. 12]. Дж. Ріццолатті, акцентує увагу, що «навіть таке соціальне явище як спілкування між людьми, може бути обумовлено біологічними факторами, пов'язаними з роботою мозку» [2, с. 12]. Таким чином, напрацювання вченого дозволяють зробити висновок, що механізми сприйняття специфіки умов дійсності, зокрема сакрального простору, в якому відповідно опиняється людина у процесі сприйняття творів сакрального мистецтва, характеризуються глибоким нейрокогнітивістським походженням. Крім того, важливим є висновок вчених про функцію пристосувального значення цих механізмів.

Враховання висновків дослідників щодо наявності дзеркальних нейронів в мозку людини, та врахування цього фактору у процесі сприйняття людиною змісту символічних сакральних художніх образів, відкриває можливість пізнання причин, що забезпечують процес сприйняття та прийняття людиною сенсу сакрального художнього образу як дійсно існуючого в його особистому реально-ірреальному світі. Також загальноновизнаним у науці є значення духовної взаємодії між двома людьми, її специфіка та закономірності прояву. Крім духовного, в науці, розглядається і взаємодія людей у семантичному полі як взаємодія сенсів; у педагогічній взаємодії як єдність духовного та семантичного аспектів. Так, Г. Звенігородська та С. Сандалова пояснюють, що поза синтезом духовної та семантичної взаємодії в освітянському просторі навчальний процес не може здійснюватися взагалі [3, с. 68-69]. Вчені виходять з позиції, що така семантична взаємодія «... у просторі освітнього процесу... може виникнути при зустрічі суб'єкта зі знаннями (інформацією), тобто однією з компонентів змісту освіти у вигляді словесного, рукописного, друкованого або електронного тексту, що вимагає індивідуального сприйняття осмислення, розуміння, оцінки, відносини і тощо» [4, с. 262]. Тож, звертаємо увагу на значення, у цьому виді взаємодії між двома об'єктами, трьох основних системних складових, що зумовлюють прояв та загальну специфіку семантичної взаємодії: а) безпосередній освітянський простір; б) педагог, як суб'єкт впливу на учнів; в) учні, як об'єкт педагогічного впливу. Разом з тим, вирішальне значення мають і засоби, що стимулюють прояв відповідної взаємодії. В їх якості виступає різноманіття носіїв навчальної інформації, зокрема мовні, друковані, електронні, інші тексти, зміст яких підлягає усвідомленню з боку учня. Відповідно, самі учні знаходяться в динаміці взаємодії та взаємообумовленості в рамках функціонуючої педагогічної системи «вчитель як суб'єкт педагогічного впливу – педагогічне середовище - учні як об'єкт педагогічного впливу». За аналогією, у сакральному просторі цими трьома складовими, що зумовлюють процес функціонування та синергетику руху системи «людина як суб'єкт релігійного самовпливу – сакральний образ твору християнського мистецтва», виступають «людина», «сакральний образ твору християнського мистецтва» та сакральний простір.

Таким чином, спираючись на закономірності синергетичного та особистісно-орієнтованого підходів, виходимо з того, що людина, яка добровільно приходить до Храму зі своїми проблемами

та почуттями, є вільною в обранні свого подальшого життєвого шляху - за характером цивільного, чи, навпаки, релігійного. Тож, зазначимо, що ця свобода зумовлюється та, навіть, гарантується їй тим, що при певних обставинах людина, що прийшла до Храму в стані відчаю та психологічного напруження, може самостійно (за своїм бажанням, чи спонтанно, інтуїтивно, не усвідомлено тощо) перейти зі статусу об'єкта релігійного впливу, в межах системи «сакральний художній образ християнського мистецтва, як суб'єкт релігійного впливу – релігійне середовище Храму – людина, як об'єкт релігійного впливу», в інший статус: «людина, як суб'єкт релігійного самовпливу – релігійне середовище Храму – символічний художній образ твору християнського мистецтва, як засіб її релігійного самовпливу».

Перехід людини в статус суб'єкта релігійного самовпливу, в процесі цієї взаємодії, детермінує розкодування сенсу християнського художнього образу завдяки механізмам інтеріоризації і екстраполяції та самостійного надання цьому сенсу сакральної значущості. Саме така динаміка зумовлює прийняття людиною ідей християнства з відповідним наступним підкоренням власного життя його релігійним вимогам як прояву коеволюційного ефекту. Цей процес відбувається вже іншій системі взаємозв'язку, а саме «сакральний сенс символічного християнського художнього образу, як суб'єкт впливу на людину – людина, як добровільний об'єкт релігійного впливу з боку цього ідеалізованого, нею, ірреально існуючого сакрального сенсу». Разом з тим, зазначимо, що такого кінцевого результату може і не відбутися, якщо людина буде продовжувати залишатися у релігійному полі Храму у статусі об'єкта впливу на неї сакральних образів творів християнського мистецтва, та, відповідно, не відчувати приємного для неї стану духовного консонансу.

Відповідно до закономірностей синергетичного підходу, виникненню необхідного зворотного зв'язку, який забезпечує ефект прийняття людиною ідей християнської релігії, може сприяти стан максимального психологічного комфорту людини, зокрема духовний консонанс. Його вплив може виявлятися у стимулюванні синхронізації дії механізмів інтеріоризації та екстраполяції християнського сакрального сенсу з наступним прийняттям людиною цього сакрального сенсу. Аргументи щодо ліквідності такої концепції знаходимо у цілому ряді наукових досліджень.

Так, С. Сандалова доводить, що органічним джерелом продуктивної педагогічної взаємодії, яку вона розглядає в статусі педагогічного резонансу, виступає сама сутність людини, яка презентується свідомістю та інтелектом, що разом синтезуються в її інтуїції [4, с. 262 - 266]. Але, безперечним енергетичним джерелом такого зв'язку вчені однозначно визнають саму людину, її людську та особистісну сутність, інтелект, свідомість та інтуїцію: «Роль педагогічної інтуїції (як поєднання мимовільного і довільного, ненавмисного і навмисного, безпосереднього і опосередкованого) не знижується, а навпаки, багаторазово зростає з розвитком комп'ютерної техніки, інформаційних та телекомунікаційних технологій» [3, с. 68-69].

Комфортність відчуття людиною стану духовного консонансу в процесі сприйняття сакрального образу твору мистецтва, безумовно, сприятиме, як реалізації процесу інтеріоризації, так і процесу екстраполяції людиною християнського сакрального сенсу твору мистецтва. Більш того, сприятиме їх взаємодії, а також активізації інтуїції людини, що знаходиться в Храмі. Відповідно, в момент сприйняття людиною сенсу сакрального образу значно підвищується значення інтуїції, під якою розуміється «специфічний пізнавальний процес, що полягає у взаємодії чуттєвих образів і абстрактних понять і веде до створення принципово нових образів і понять, зміст яких не виводиться шляхом простого синтезу попередньо сприйнятого або шляхом тільки логічного оперування наявними поняттями» [5, с. 32]. Таке визначення дає підстави зрозуміти її значення для процесу синхронізації інтеріоризації та екстраполяції. Крім інтуїції, людина, що прийшла до Храму та сприймає твори християнського сакрального мистецтва, так само володіє свідомістю і інтелектом, а значить має усе для того, щоб у сакральному просторі потрапити під зачарування таїнства сакрального образу, призначенням якого є ввести її в світ не проявленого, але просвітленого та зважливого. Фактично ці обставини забезпечують процес, в якому мають значення три основні системні складові:

- а) Храмний простір;
- б) людина, що знаходиться в Храмі та має свою людську сутність, зокрема почуття, інтуїцію, а також потреби;
- в) твір християнського мистецтва з символічним образом, сенс якого людина має розкодувати та перевести у статус сакрального. Тому, ці три елементи можна розглядати в якості передумови для відчуття людиною стану духовного консонансу, що стимулюватиме одночасність прояву двох психологічних механізмів – інтеріоризації та екстраполяції. Функціонально інтеріоризація дозволяє людині імпортувати певну інформацію з зовнішнього семантичного поля, в своє індивідуальне психологічне поле. Екстраполяція же – навпаки, переносить інформацію, якою вона вже володіє, в навколишній простір та розповсюджувати її на інші об'єкти дійсності.

Такі обставини детермінують специфіку взаємодії та взаємообумовленість зв'язків зворотного характеру, що формуються у функціонуючій, динамічній системі «людина як суб'єкт

релігійного самовпливу – релігійний простір Храму – художній символічний образ твору християнського сакрального мистецтва як засіб релігійного самовпливу // сакральний сенс символічного християнського художнього образу, як суб'єкт впливу на людину – людина, як добровільний об'єкт релігійного впливу з боку ідеалізованого ірреально існуючого сакрального сенсу, як суб'єкту впливу».

Однак, процес реалізації смислового перекодування людиною сенсу сакрального образу може і не відбутися через дію інших закономірностей, про що говорить і С. Сандалова, аналізуючи специфіку та механізми педагогічної взаємодії. Вчена пояснює, що такого роду духовний зв'язок між педагогом та вихованцем, яких вона називає сутностями, може виникнути, а може і ні [4, с. 265]. Вона зазначає, що виникнення цього контакту залежить від самої специфіки духовного процесу, а також від характеру педагогічної взаємодії, оскільки «... педагогічна взаємодія, за своєю суттю, – завжди духовний процес, це акт «зустрічі – не зустрічі» свідомостей, почуттів, душ; сенс зусиль педагога – у виклиці саме можливості «зустрічі». Тобто, вченими робиться акцент на значення особливо тонкого духовного контакту, забезпечення якого є не простим завданням. Однак, такий контакт обов'язково має бути, оскільки, за К. Ушинським, зумовлюється притаманною людині органічною дуалістичністю двох основних – духовного і матеріального, ідеального та матеріального [6, с. 246].

Враховуючи специфіку та функціональну спрямованість психічних механізмів інтеріоризації та екстраполяції, можна зробити висновок, що саме такий тонкий духовний контакт між людиною та сакральним сенсом художнього образу твору християнського мистецтва забезпечується синхронізацією дії цих двох механізмів на основі максимально повного стану духовного консонансу людини. Тому стан духовного консонансу можна одночасно розглядати і як фактор, і як результат синхронної взаємодії механізмів інтеріоризації та екстраполяції. Завдяки цим механізмам людина стає спроможною переносити певну інформацію в протилежних напрямках, зокрема ззовні до свідомості, та навпаки, в зовнішнє середовище. Тож, значення стану духовного консонансу як стану спокою, рівноваги, психологічного настрою на суть сакрального образу твору християнського мистецтва проявляється у тому, що саме на його підґрунті вірянин стає спроможним одночасно наділяти сенс певного художнього образу сакральним значенням та, відповідно, увірувати в цю сакральність. Результативним наслідком для віруючого синхронності дій інтеріоризації та екстраполяції є відчуття людиною високого нумінозного почуття людини як почуття духовної єдності з сакральним образом, відчуття звільнення від певних протиріч у думках та сумнівів, досягнення стану психологічної рівноваги та спокою. Саме тому, з точки зору теорії самоорганізації систем, наприклад, зв'язок консонантного типу у педагогічному просторі розглядається як «багатовимірний, «конфігураційно правильний» стан суб'єктів освітньої діяльності, пов'язаний з подоланням сумнівів, нестійкості («режиму із загостренням») [4, с. 264].

Відзначимо при цьому важливість, у забезпеченні стану духовного консонансу, ініціативи самої людини, що прийшла до Храму та споглядає і сприймає твори сакрального мистецтва. Ця ініціатива проявляється у власному перетворенні себе з об'єкта релігійного впливу на суб'єкт відповідного самовпливу. Така ініціатива передбачає звернення та концентрацію уваги людини, яка прийшла в Храм, на предметах культового значення, на сенсі їх сакральних образів тощо. Так, в поле її уваги потрапляє: загальний архітектурний ансамбль та сакральність внутрішнього вигляду храму (незвичність його мистецького оформлення – ікони, а для католицького храму ще кількість скульптурних портретів святих; тиша та спокій, що є характерними як для православних, так і для католицьких храмів; специфічність запахів та кольорового колориту; наявність служителя церкви (у канонічно визначеному одязі); конкретний твір сакрального мистецтва, зміст та спрямованість призначення, якого, є особливо привабливими для людини в даний конкретний момент, тобто відповідає її певним життєво важливим та не вирішеним проблемам. Саме ці тонкі сигнали, що надходять до людини з загального середовища християнського Храму, інтерпретуються та перетворюються нею в інформацію неземного походження та значення, що сприяє «встановленню позитивного зворотного зв'язку» [4, с. 264].

Виникнення у людини, що знаходиться у семантичному, зокрема сакральному полі, у стані духовного консонансу, зумовлюється актом відображення нею тонких сигналів, які надходять до неї з цього сакрального простору, а точніше – з боку художнього образу твору християнського сакрального мистецтва. Це відображення здійснюється завдяки процесу «впізнання», усвідомлення схожості та порівняння вже зі знайомим знанням, уявлення суті та сенсу кожного, що забезпечується одночасною дією механізмів інтеріоризації та екстраполяції християнського художнього сенсу. Так, людина, сприймаючи завдяки особистій художній рецепції іконописне зображення лику святого, розуміє і приймає його благородні дії, пишається добрими справами на користь людям, захоплюється почуттями вдячності, глибокої поваги тощо. Але, цей процес має специфіку, оскільки акт відображення не передбачає обов'язкового усвідомлення людиною суті нового для неї семантичного тексту. Наприклад, вона, навіть, не звертає уваги на ресурсні джерела, що дозволяють персоніфікованому нею образу святого, нібито, зробити для неї добрі

справи. Важливим є те, що у подальшому, на цьому підґрунті, у людини можуть виникати зміни в структурі особистості, зокрема, зміни в поведінці та характері життєдіяльності [4, с. 265]. Таким чином, колосальне значення для впливу на людину мають незначні та слабкі сигнали. При цьому сильні за ефектом, навпаки «можуть не давати ніякого ефекту чи бути деструктивними, а слабкі, але резонансні (які відповідають внутрішній структурі суб'єкта, його тенденціям саморозвитку) можуть бути надзвичайно ефективними» [7, с.]

Висновки. Отже, стан духовного консонансу – це «багатомірний, «конфігураційно вірний» стан суб'єктів ... діяльності резонансного походження, пов'язаний з подоланням людиною протиріч, сумнівів, нестійкості («режиму з загостренням») [3, с. 68]. Таким чином, це приводить людину, яка звертається до сакрального образу християнського твору мистецтва та має певні сумніви, певні проблеми, дискомфортні почуття тощо, до стабілізації душевного стану, формування стану спокою та тихої світлої радості. Підґрунтям такої гармонізації виступатиме відповідна взаємодія та органічна єдність між людським особистим духовним станом піднесення, віри, просвітлення та конкретним сенсом символічного художнього сакрального образу.

В такий стан духовного піднесення, відчуття своєї органічної єдності з Богом, людина часто-густо входить раптово, в один момент, через осяяння. Такий ефект відбувається саме на підґрунті виникнення зворотного зв'язку, коли людина, навіть і не усвідомлюючи, стає об'єктом релігійного впливу ідеалізованого, нею, ірреально існуючого в її особистому психологічному просторі сакрального сенсу твору мистецтва. Він перетворюється для неї в суб'єкт релігійного самовпливу.

Результати дослідження будуть корисними при викладанні таких дисциплін, як релігієзнавство, психологія релігії, філософія, психологія тощо. Крім того, їх можна використовувати у роботі практичного психолога, враховувати у роботі соціального працівника тощо.

Література:

1. *Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов: В 2 х т.; [Под ред. Н. Бродского, А. Лаврецкого, Э. Лунина, В. Львова-Рогычевского, М. Розанова, В. Чешихина-Етринского]. – М.; Л.: Изд-во Л. Д. Френкель, 1925. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://enc-dic.com/lit/Konsonans-164.html>*
2. *Риццолатти Дж., Синигалья К. Зеркала в мозге: О механизмах совместного действия и сопереживания / Дж. Риццолатти, К. Синигалья; [Пер. с англ. О. А. Кураковой, М. В. Фаликман]. – М.: Языки славянских культур, 2012. – 208 с.*
3. *Звенигородская Г. П., Сандалова С. Я. Эвристичность педагогического резонанса в образовательном процессе / Г. П. Звенигородская, С. Я. Сандалова // Педагогическое образование и наука. – № 5, 2011. – С. 65-71.*
4. *Сандалова С. Я. Педагогический резонанс как состояние субъектов педагогической деятельности / Светлана Яковлевна Сандалова // Вестник бурятского государственного университета. – 2010. – № 15. – С. 262 – 266.*
5. *Carmine A. C., Chaikin E. P. Creative intuition in science / A. C. Carmine, E. P. Chaikin. – М.: Наука, 1971. – 216 p.*
6. *Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания: опыт педагогической антропологии / Константин Дмитриевич Ушинский. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 576 с.*
7. *Волкова Л. В. Педагоги как субъекты среднего образовательного процесса в школе: автореф. ... канд. пед. н.: 13.00.01 / Лидия Викторовна Волкова. – Рукопись. – Нижний Новгород, 2010. – 22 с.*

References:

1. *Literaturnaya entsiklopediya: Slovar literaturnykh terminov: V 2 kh t.; [Pod red. N. Brodskogo, A. Lavretskogo, E. Lunina, V. Lvova-Rogychevskogo, M. Rozanova, V. Cheshikhina-Yetrinskogo]. – М.; Л.: Izd-vo L. D.Frenkel, 1925. – [Elektronniy resurs] – Rezhim dostupa: <http://enc-dic.com/lit/Konsonans-164.html>*
2. *Ritstsolatti Dzh., Sinigalya K. Zerkala v mozge: O mekhanizmax sovmestnogo deystviya i soperezhivaniya / Dzh. Ritstsolatti, K. Sinigalya; [Per. s angl. O. A. Kurakovoy, M. V. Falikman]. – М.: Yazyki slavyanskikh kultur, 2012. – 208 s.*
3. *Zvenigorodskaya G. P., Sandalova S. Ya. Evristichnost pedagogicheskogo rezonansa v obrazovatelnom protsesse / G. P. Zvenigorodskaya, S. Ya. Sandalova // Pedagogicheskoe obrazovanie i nauka. – № 5, 2011. – С. 65-71.*
4. *Sandalova S. Ya. Pedagogicheskiy rezonans kak sostoyanie subektov pedagogicheskoy deyatelnosti / Svetlana Yakovlevna Sandalova // Vestnik buryatskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2010. – № 15. – С. 262 – 266.*
5. *Carmine A. C., Chaikin E. P. Creative intuition in science / A. C. Carmine, E. P. Chaikin. – М.: Nauka, 1971. – 216 p.*

6. Ushinskiy K. D. *Chelovek kak predmet vospitaniya: opyt pedagogicheskoy antropologii / Konstantin Dmitrievich Ushinskiy.* – M.: FAIR-PRYeSS, 2004. – 576 s.

7. Volkova L. V. *Pedagogi kak subekty sredoobrazovatel'nogo protsessa v shkole: avtoref. ... kand. ped. n.: 13.00.01 / Lidiya Viktorovna Volkova.* – Rukopis. – Nizhniy Novgorod, 2010. – 22 s.

UDC 165.191

PERSONAL CONSCIOUSNESS UNDER THE INFLUENCE OF SOCIAL MYTHS: THE PHILOSOPHICAL ASPECT

Lustin Yu. M.

The Donetsk National University, Ukraine, Vinnitsa

This article deals with the notion of social myth and the interconnection between myths and personal consciousness as a complex system. The purpose of the work is the integrative philosophical analysis of the issue of interaction and interconnection between personal consciousness and social myths. The key problems of transformation of different social myths in post-soviet Ukrainian society are outlined. The connection between social myths and political, cultural, economic, axiological and ecological aspects of social being is defined.

Key words: Person, Society, Myth, Manipulations, Values.

Myths are important elements of social reality. At first sight this statement may look unconvincing. Nowadays the rapid growth of the role of science in society gives people the possibility to have the rational and critical worldview. But on the other hand, the influence of myths on personal consciousness remains very strong, particularly in such spheres as policy, ideology, mass-media, and even science. Myths always exist in every social environment and post-soviet Ukrainian society is not an exception. In the context of the active social transformations the investigation of social myth becomes a question of great importance for adequate and deep understanding of many social and political processes of modernity such as globalization or democratization, and for making social prognosis for the future.

The problem of social myths has been investigated by many scholars. Among them are R. Barthes [1], A. Losev [2], N. Soboleva [3], V. Morgun [4], A. Maydanov [5], M. Marinovich [6], N. Kirilova [7], and Y. Puchhcaev [8]. But the majority of works are devoted to the general analysis of myths in cultural or political context. It is not enough for careful investigation of the mechanism of myths' influence on individual and social consciousness.

This article seeks to analyze the issue of interaction and interconnection between society and social myths.

The role of myths in society differed in different historical periods, but they were always one of the main factors of forming the culture and worldview of the epoch. For ancient Greece mythology became not only the basis of culture but also the source of philosophy and first attempts of scientific understanding of the world. It may be proved by teachings of early representatives of ancient Greek philosophy – Thales, Anaximander and Anaximenes. In the Middle Ages the main direction of social development was determined by mythologies of Christianity (for European civilization) and Islam (for Arabian civilization). Modern concept of progress appeared exactly due to Christianity. It was derived from Christian interpretation of time as a line or arrow which was directed to the future (unlike the model of time-circle in ancient cultures). Christianity gave modern science the idea of rational rules and laws which dominated in nature and which people could get to know. A lot of today's principles of morality, democracy and tolerance are also mythical (in the positive sense of this word) and have they roots in Christian ontology.

Starting from the so-called "rational optimism" of the Age of Enlightenment myths were understood only in their negative aspect – as false and primitive notions which did not correspond to reality. This point of view was very popular among Soviet scholars. In the USSR the influence of myths on social life regarded as absolutely distractive. Myths were associated with the dark and ignorant past, in contrast to the rational and realistic present. In paradoxical way Soviet society was determined by a very rich and complex mythology itself – the mythology of communism. After the breakup of the USSR the position of science with reference to myths and mythology has greatly changed. Today many scientists try to find elements of scientific knowledge in myths. Ukrainian scholar V. Mogrun considers that one should search the roots of quant theory in the ancient Egyptian and Chinese mythological systems and in the philosophical doctrines of Plato and Pythagoras [4, p. 288 – 317]. Russian explorer of myths A. Maydanov stresses the importance of the analyses of mythology as a source of real knowledge about the world. The scholar gives an example of untraditional view on Indo-European myth about demon Vritra who was killed by celestial god Indra in cosmic struggle. According to A. Maydanov's theory, this myth should be decoded as the narration about "extraordinary natural disaster"

[5, p. 91] that really took place in Central Asia in the middle of 2000 BC. A. Maydanov also emphasizes the vital necessity of elaboration of a new approach to the analyzing of myths. This approach should include a system of methods to decode real social and cultural facts of the past. This point of view is sufficiently reasonable because myths always appear in the context of a certain society; hence, they reflect (with the help of symbols) the economic, political and cultural experience and the worldview of its members. Existence of so different approaches to myths says about the complex and many-sided nature of this phenomenon.

Myths do not only reflect the process of social development but make a great impact on it. Mythologization of external world is still one of the main directions of human activity. Unlike classic myths of ancient times modern social myths in most cases have an author. Sometimes it happens that a name of an author is forgotten as it was with the author of popular Russian myths “Moscow is the Third Rome” (i.e., the last orthodox kingdom in the world), monk Philophey.

Social myth is a system of semiotic values that has an ontological status and is actual for a certain society during the certain period of its development. As R. Barthes affirms, myth makes social, cultural, ideological and historical things turn into “natural” (the phenomenon of mythical inversion) [1, p. 47]. Social myths interconnect with a society in various ways. They reflect the interests and values of different social groups. Some myths are closely connected with policy and the interests of elites. Social myths are often used as an instrument of power. According to N. Kirilova, political mythology is practical mythology because every political myth includes interests of certain persons and social groups [7, p. 131]. Political image plays the dominant role in this case. It may be identified as a process of development of “mythical inversion” which takes place in mass-media when the image of a certain official is endowing with the features of a superman. Then this image becomes an object of belief for many people even if it has nothing in common with reality. Usually the process of creating political myths is intensified before election. For example, according to social monitoring before the election of the president of Russian Federation it is twice as many TV programs with the participation of V. Putin’s successor D. Medvedev as TV programs with the participation of V. Putin himself. Besides that, 81% of topics and comments were positive and 19% were neutral. It is also not accidentally that Venezuela’s president and the author of myth about “21st century socialism” H. Chavez is interested in mass-media so much that in 2007 he officially pledged to close an influential TV station and nationalize all telecommunications in the country [9]. Nowadays telecommunications are an effective device for spreading social myths. That is why the absolute freedom of mass-media in democratic societies is just a “quasi-liberal myth” [8, p. 4 – 5]. Every piece of information is not only a piece of information. It contains certain trend and corresponds to a certain social and political purpose. It does not mean that all mass-media are completely mythological but the situation when a person can see certain pictures only one time and fast tempo of giving the information has an influential suggestive effect. Mass-media create the illusion of real presence and lower the level of critical thinking. Like a myth, mass-media often try to be out of contradictions and first of all out of conflict between understanding and its absence. That is why mass-media are widely used for spreading various social myths.

The process of creating myths takes place in every society, but the highest level of this activity can be observed during the periods of dramatic social transformations when old and new mythologies coexist in social consciousness. Usually this coexistence is very far from harmony. For instance, it may be a conflict between myths of totalitarian past and myths of democratization that exist in many post-soviet societies.

In the USSR a political system was followed by forming of corresponding social mythology and rituals. There were such elements of social rituals as agrarian traditions, rituals and traditions of working class, personal and civil ritual (initiation ceremonies of factory or farm workers, tractor-drivers, students, etc.), professional festivals, jubilees, and calendar and family festivals. All these traditions were closely connected with large variety of social myths. But the core of Soviet mythology was the myth about perfect economy. As A. Losev affirms, in Soviet society economic life had the status of an Absolute; it had to be a substitute of God and human personality [2, p. 131]. Economy worked magic and performed sacral rituals. It was believed to be able to give people the cessation of suffering and cure society from its spiritual and ethical wounds such as envy, malice, and criminality. Several the most significant Christian festivals were substituted with state ones. For instance, the Day of Transformation was turned into the Day of Industrialization (i.e., the festival of symbolic transformation and saving of a toiler). In this case the Christian myth about saving of a sinful human soul was used. But instead soul we have economic life and instead saving – the process of industrialization [2, p. 132]. All social ceremonies and traditions of Soviet society had aesthetical and ethical meanings such as cultivating of collectivism, diligence and other socialistic values. But in fact their sense was much deeper. They were an integral part of the process of actualization of social myths (components of the world out-look of Soviet society).

Some myths and social rituals and festivals of Soviet period remained in social consciousness of post-soviet communities, although they were partly transformed. For example, in Ukraine, Russian Federation and other post-soviet states such Soviet holidays as the 8th of March (Women’s Day),

Victory Day on the 9th of May, the 23rd of February (former professional holiday of the Soviet army), and the 1st of May are still popular, though the attitude to them has somewhat changed. For example, in the eastern part of Ukraine Soviet values were firmer than in the western part of the country and today the attitude of people from eastern regions to former Soviet holidays is more positive. Not everybody remembers their original meaning but celebration of these dates has become a tradition. It also plays an important psychological role. It creates the illusion of stabilization and organization of unstable and transforming social reality. According to the results of sociological interrogation (2007) the most favourite holidays of citizens of Kiev, Donetsk, Kharkov, Odessa and some other cities are New Year and personal birthday [10]. In western regions of the country where national Ukrainian folk and religious traditions preserved better the situation is not identical. For instance, in Lvov peoples' attitude to former Soviet holidays differs. One part of citizens still celebrates them together with traditional holidays, another part does not celebrate. Some citizens even have negative attitude to holidays which came from Soviet period. But on the whole the most popular holidays of Ukrainians are following: New Year' Day (83,9%), personal birthday (52,8%), Easter (37,5%), Christmas Day (36,6%), friend's or relative's birthday (25,2%), the 8th of March (23,6%), the October Revolution Day (3,5%), the 23rd of February (3,4%). This statistic speaks about significant role of Soviet traditions in modern Ukrainian society and also about the increasing impotence of Christian values and traditions which is connected with the "religious renaissance" of 1990s.

In Soviet society religious myths and dates of religious holidays were often substituted with socialistic myths and holidays. In modern post-soviet societies religion sometimes overlaps secular spheres. Today in Ukraine priests often take part in ceremonies of initiation of soldiers or students. Many social rituals involve such religious elements as collective prayers and blessings. Before 1989 such things were impossible. These facts characterize the transformations of social consciousness and ways of interaction between social and religious myths and rituals. Many of these transformations are caused by decline from totalitarian system. At the same time there is one more powerful factor – the process of globalization. Modern globalization (which is an equivalent to westernization) brings post-soviet societies new social myth. The "Great American Dream" is among them. A lot of modern people feel the impact of this myth and begin to interpret individual material success as a sense of life and way of saving from all problems. Historically this idea does not correspond to traditional Slav mentality and often causes a feeling of disorientation.

Social myths often include the idealistic project of the future social development. In successful social systems this project is deeply infiltrated into social consciousness. Sometimes it is articulated as a national idea which is able to become a powerful factor of social transformations itself. A national idea and other myths establish an ideal scheme of actions for all members of social community. It is the result of collective agreement between citizens of a state about the most important values and convictions. A national idea should not be obligatory connected with a certain nation. Its inner sense consists in potential ability to integrate and consolidate the whole social community which may be mononational (like in Japan) or multinational (like in Russia or Ukraine). A national idea is a national myth but it helps society to find its real position in the geopolitical and economical environment. Artificial creation of modern Ukrainian national idea speaks about its mythological nature. A success of any national idea depends upon that how firmly it is established in public mind. Every idea which has a national status plays a tremendous role in the economical, political and cultural development of a state because it operates as a unifying force within society. Many modern democratic societies become increasingly individualized. But at the same time they are based on a universal system of values which may not change for a very long period. Absence of such system or trying to transform it in mechanical way usually causes a deep social, political, and axiological crisis as it was in Ukraine after the Orange revolution (2004).

Most of post-soviet societies faced the problem of conflict between old and new myths. Modern Ukrainian society experiences it especially hard because of absence of stable democratic tradition. After the disintegration of the USSR political system many social myths of that period continue to act in modern society. The myths about the omnipotence of bureaucracy, about the defectiveness of national social system in comparison with other social systems, about the total social harmony are among them. Russian scholar N. Soboleva argues that there is a paradox in the process of forming of new social mythology: spreading of new social myths is always followed by setback for progress of social changes [3, p. 148]. If a society has no powerful unifying idea this trend becomes dangerous and destructive. Many modern scientists express the view that the idea of private property is the most effective for social consolidation but on the whole, this theory remains open to question.

In the context of social transformations myths have the meaning of ideological convictions or objects of quasi-religious belief. A rapid change of social order is a serious stress for practically all members of the social community. When any rational planning does not correspond to reality the general strain is often realized in the active creating of social myths. The highest level of such activity can be observed during the wars, revolutions and other manifestations of social disorder. In this case

the ancient mythical opposition “We – They” (or “Our –Their) is actualized. This phenomenon took place during the Orange revolution in Ukraine. The name of one of the most influential political forces of that time a party “Nasha Ukraina” (“Our Ukraine”) may serve as a bright example of the attempt to actualize the opposition “We – They”.

Speaking about the situation in modern Ukraine many scholars argue that the country is open for infiltration of new ideas and trends, social, political and religious movements. As A. Kolodny and L. Philipovich affirm, it is possible to characterize modern Ukrainian out-look as uncertain, disorientated, inconsistent, and unprotected from potentially negative influences [11, c. 173]. Modern Ukrainian society is also described as increasingly open and this aspect explains the active process of creating new myths. At the same time this thought is not shared by all scholars. For instance, N. Kachan expresses the contrary position: Ukrainian society is closed, non-plural and oriented on its own identity [12, c. 60]. According to this conception all today’s political processes can be reduced to the attempts of the state to preserve its national independence. The idea of national state is proclaimed the highest purpose of social development. This trend causes the excessive concentration on the national history, forming of the “sacrifice complex”, identification of national idea with the notion of sacred. All these phenomena prevent people from forming adequate and critical national self-awareness. Social mythology becomes a quasi-religion and even tries to substitute religion as a form of spiritual culture. It can be exemplified by establishing of the cult of national language, culture, state, and highly-politicized discussion about the problem of the Ukrainian National Church.

Social myths interact with society not only in cultural, economic and political spheres. It is also strongly connected with a current ecological situation. Scientific and technical progress is a powerful factor that determines social development. It provides society with economical welfare. At the same time scientific and technical progress has negative consequences such as ecological problems, trends of consumerism and over-consumption, violence and dehumanization. Solutions to these problems necessitate new ways of thinking. Criticism of modern civilization often includes a discussion about the increasing crisis of humanism. But on the other hand, humanism as a mythology that proclaims an individual the highest value may cause the ecological crisis itself. Humanism is based on a myth about the dominant role of people in nature and provokes inadequate attitude to nature resources. The root of this myth can be found in Bible (Adam as a master of nature). In philosophy and science of the Age of Enlightenment this myth was transformed into the idea of omnipotence of a person armed with scientific knowledge. One of the brightest formulations of this idea is the words of Francis Bacon, who said: “Knowledge is a power”. In spite of intensive scientific development it is obvious that society is still dependent upon nature and should try to harmonize relations between nature and culture. In answer to ecological crisis a mythology of ecological culture has appeared. This mythology takes plays through policy, social and religious movements, science, and even fashion. Philosophy of Russian cosmism (V. Vernadsky and others) became one of the new alternatives to the traditional scientific paradigm based on a strict distinction between people and nature. Modern society needs to continue the elaboration of original approaches to nature and to renew the ancient mythological feeling of unity with it on the new practical and theoretical level. On the whole, phenomenon of ecological culture is not absolutely new. It goes back to the revival of traditional values of ancient period the most important of which were a belief in the inward relationship of all living beings and mythological image of Mother-Earth. A person of traditional culture was not a conqueror of nature. On the contrary, it tried not to destroy the natural and cosmic order of the world but maintained it through myths and rituals. A lot of modern theories of healthy way of life are based on ancient philosophical and religious traditions such as yoga or Daoism.

The worldview of modern society is based on scientific rationality but in certain moments of historical development irrational factors begin to play the dominant role. A clear example of it is the actualizing of the Christian myth about Armageddon after Chernobyl catastrophe of 1986 which was connected with a myth about a “sinful people” [6, p. 33]. In modern social consciousness the myth about Armageddon in most cases is connected with the global ecological crisis. Thus, today’s ecological problems are perceived not only through real facts and processes but also through the lens of different social myths.

Therefore, social myths are an integrate part of any social system. Social myth and society interact on political, ideological, scientific, cultural, and ecological levels. Social myths express the interests of different social groups and may be used as an instrument of power or object of quasi-religious belief, etc. The activity of social myths increases during the periods of intensive changes and transformations of social reality.

References:

1. Bart R. *Iz knigi “Mifologiyi” / R. Bart // Izbranniye raboty: Semiotika: Poetika. – M.: Progress, 1989. – S. 46–141.*
2. Losev A. F. *Dopolneniye k “Dialektike mifa” (noviye fragmenty) / A. F. Losev // Voprosy filosofiyi. – 2004. – Vol. 8. – S.117–133.*

3. Soboleva N. I. *Socielnaya mytologiya: sociokulturny aspect* / N. I. Soboleva // *Sotsis*. – 1999. – Vol. 10. – S. 145–148.
4. Morgun V. A. *Kvantovaya psychoistoriya kak universalnaya metodologiya poznaniya* / V. A. Morgun // *Nauka. Religiya. Suspilstvo*. – 2004. – Vol. 2. – S. 287–317.
5. Maidanov A. S. *Mif kak istochnik znaniya* / A. S. Maidanov // *Voprosy filosofiyi*. – 2004. – Vol. 9. – S. 91–105.
6. Marynovich M. *Unikannia apokalipsisu: shansy ta illusiyi* / M. Marynovych // *Topos porazky: Nezalezhnyy kulturologichniy chasopis Ī*. – Lviv: Yu. M. I., 2002. – S. 32–39.
7. Kirillova N. B. *Mediakultura: ot moderna k postmodernu* / N. B. Kirillova. – M.: Akademichesky proekt, 2005. – 448 s.
8. Pushshayev Yu. V. *Liberalism, kvasiliberalniye mify I svoboda SMI (Karl Popper o roly televideniya v obshshestve)* / Yu. V. Pushshayev // *Voprosy filosofiyi*. – 2006. – Vol. 8. – S. 3–14.
9. Lapper R. *Oil-fired socialism* / R. Lapper // *Financial Times*. – 2007. – Wednesday January 24. – P. 15.
10. *Zhzhately Ukrainy nazvali lubimiye prazdniki* // *Gorod. Sovremenniy ezhzhenedel'nik*. – 2007. – Vol. 45. – S. 11.
11. Kolodny A. M. *Religiyna duhovnist ukraintsev: viyavy, postati, stan* // A. M. Kolodny, L. O. Filipovych. – Lviv: Logos, 1996. – 182 s.
12. Kachan N. *Religiya yak ideologiya v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi* / N. Kachan // *Religiya I suspilstvo v Ukraini: factory zmin*. – K.: Asta, 1998. – S. 52–63.

УДК: 101.37

КОРДОМЕДІЙНІСТЬ У ВИРІШЕННІ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

доктор філософських наук, професор, Скотна Н. В.

Дрогобицький державний університет імені Івана Франка, Дрогобич, Україна

кандидат психологічних наук, доцент, Коновальчук В. І.

Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників, Черкаси, Україна

Зорієнтованість освітнього процесу у сучасній школі на раціональне оволодіння знаннями, з метою подальшого використання зовнішнього світу відбувається на фоні культурної та духовної деградації, сліпого ідолопоклонства, копіювання зразків чужих культур, способу життя, стилю поведінки. Актуальною проблемою освіти є збереження цілісності людини на основі розвитку розуму і серця, мислення і почуттів, дати їй сутнісні, фундаментальні знання про світ задля самостійної організації на цій основі своєї діяльності, відповідно до загальнолюдських цінностей.

Метою статті є філософська рефлексія ролі кордомедійності у вирішенні суперечностей сучасної освіти. Звернення до традиції «філософії серця» дозволяє розібратися в доцільності інтеграції традицій та інновацій в сучасній системі освіти для здійснення гармонійного взаємозв'язку розуму і серця людини. Гармонія людини зі світом буде виявом їх оптимальної взаємодії. Кордомедійність передбачає роль сердечної функції у якості провідної у процесі освіти і розвитку особистості. Кордомедійність ґрунтується на емоційності, щирості, чуйності, милосерді.

Ключові слова: філософія серця, серце, освіта, розвиток особистості, криза, кордомедійність.

Doctor of philosophy, Skotna N. V., Doctor of psychology, Konovalchuk V. I. Cordos-mediation in solving of modern education contradictions/ Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine, Cherkasy Regional Institute of Post-diploma Education for Pedagogical Workers, Cherkasy, Ukraine

Orientation of educational process in modern school on the rational learning with the aim of further usage of the surrounding world goes on the background of cultural and spiritual degradation, blind idolization, coping of alien cultures' patterns, way of life, style of behaviour. Challenging problem for education is to preserve person's holism on the basis of the development of mind and heart, thinking and feelings, to provide them with essential, fundamental knowledge about the world for independent organization of their activity due to universal human values.

The aim of this paper is philosophical reflection of the role of cordos-mediation in the solving of contradictions of modern education. Referring to the "philosophy of heart" tradition provides the possibility to study out the appropriateness of integration of traditions and innovations into modern system of education for implementation of harmonious interconnection of mind and heart of a person. Harmony in person and world relations is the demonstration of their optimal interaction. Cordos-

mediation presupposes the leading role of heart's function in the process of education and development of the personality. Cordos-mediation is based on emotionality, sincerity, sensitivity, mercifulness.

Key words: philosophy of heart, heart, education, development of personality, crisis, cordos-mediation.

Вступ. Сучасна освіта перебуває у стані загострення таких складних і різноманітних суперечностей, які часом видаються нерозв'язними. Найскладнішою із них дослідниками визнається суперечність між освітніми традиціями та інноваціями у розвитку особистості у контексті збереження цілісності навчально-виховного процесу. Суть проблеми полягає в тому, що зосередження освітнього процесу у масовій школі на раціональному способі освоєння знань, орієнтованого на максимальне використання зовнішнього світу, відбувається на фоні неймовірного загострення, нестабільності у всіх областях життя суспільства: більшість людей перебуває у зоні соціальних ризиків, ілюзія виходу із якої пов'язується із володінням владою і матеріальними благами у супроводі падіння рівня культури, духовності, сліпого ідолопоклонства, наслідування і запозичення найчастіше не найкращих зразків чужих культур, способу життя, стилю поведінки. Тому добір знань та інших елементів культури, необхідних і достатніх для ефективної реалізації цілей освіти, виховання і розвитку передбачає створення: по-перше, умов для становлення ідентичності особистості на основі її прийняття соціумом, вироблення у людини власної світоглядної позиції; по-друге, альтернативи для вибору особою конструктивних орієнтацій в освітньому інформаційному потоці; по-третє, реорганізація фундаментальних засад освіти для забезпечення цілісного розвитку індивідуального творчого потенціалу дитини. Тому завдання нинішнього періоду культурно-історичного розвитку освіти полягає в тому, щоб визнати пріоритетними духовні та загальнолюдські цінності, які влучно визначають фахівці як своєрідний код людства, який передається від старших поколінь до прийдешніх. Необхідно освідомити, що майбутнє суспільства, як і людства в цілому, в першу чергу залежить не від нових технологій і надприбутків на основі експлуатації людини і природи, а від розвитку духовно-морального потенціалу людей.

На специфічних особливостях нинішнього етапу освіти із притаманними для нього суперечностями і способами їх вирішення відображаються протиріччя, які несе в собі конкретний історичний час. Свідченням чому може бути факт великого цивілізаційного стрибка, вчиненого суспільством всього за сто попередніх років в технічній сфері, хоча, поряд з цим, в гуманітарній області людство мало в чому просунулося вперед за ціле тисячоліття. У науковій літературі це пояснюється тим, що відбувається щось, аналогічне явищу акселерації в розвитку індивідуума: духовний розвиток людства не встигає за його технічним розвитком. Отже, ми стикаємося з однією з основних соціальних проблем, представлених у сучасному суспільному розвитку, коли прогрес в науці і техніці випереджає осягнення сенсу і мети людського існування. Підготовка людини до виконання нею певних соціальних ролей, відповідних вимогам часу, повинна йти шляхом як освоєння інструментальних знань і дій (освоєння основ наук і застосування отриманих знань у відповідних областях професійної діяльності), так і освідомлення визначальності духовних цінностей, які є засадами становлення семантичного простору особистості, світу її моральної, релігійної, політичної, правової, естетичної культури. Функціонально людина має бути готовою до виконання не тільки своїх професійних обов'язків, але бути людиною, особистістю в сукупності всіх її складових - духовності, гуманізму і соціальної відповідальності. Очевидно, що система знань є найважливішою складовою духовності. Однак, це лише частка, аспект її. Цілісність феномену духовності визначається особистісними якостями людини - її здатністю до існування в соціумі, відкритістю до спілкування з іншими людьми, прагненням до осягнення сенсу і мети свого буття.

Метою статті є філософська рефлексія сутності суперечностей сучасної освіти та виявлення ролі кордомедійності у їх вирішенні задля забезпечення цілісного пізнання та розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу статті. Основні протиріччя сучасної дійсності взаємопов'язані із кризою духовності і можуть бути зняті саме розвитком духовного потенціалу людини. Сучасна вітчизняна філософія освіти пов'язує цей ефект із чинним в суспільстві законом, сформульованим М.Піщупініним і Ю.Огородніковим, як вроджене прагнення людини «до діяльної єдності зі світом, буттям», в той час як «розрив цієї діяльної єдності, або бездуховність, веде людину до агресивності, антисоціальних дій, саморуйнації» [1, с. 111]

Розрив поглиблюється суперечністю лавиноподібного зростання обсягу раціональних знань, що є об'єктивною необхідністю і провідною ознакою технократичного суспільства, та блокуванням можливості розкриття та розвитку індивідуального особистісного потенціалу на основі збереження та відтворення духовності людини, які сприяє гармонізації та цілісності особистості і суспільства. В результаті - розщеплення психіки людини, пригнічення суб'єктивної сутності пріоритетом зовнішніх чинників, невротизація особи і її духовне спустошення. Разом із

цим, помітне випередження інноваційними педагогічними технологіями розвитку у масовій свідомості розуміння доцільності раціональних пізнавальних процесів на основі формування у громадській думці спільноти духовних потреб і ціннісних орієнтації, відповідних цим нововведенням. Доводиться констатувати, що сьогодні сфера освіти більш-менш успішно займається ретрансляцією із покоління в покоління даних, передбачених освітніми програмами або одержуваними при самостійному їх вивченні. Успішно здійснюється передача, націлених на швидку віддачу, досить вузьких, по суті, фрагментарних, технократично зорієнтованих знань, умінь і навичок. Щодо формування цілісної картини матеріального і духовного світу, передачі від покоління до покоління цінностей духовних, культурних, моральних в їх національному і загальнолюдському розумінні, то такі цілі мають або декларативний характер, або ж ігноруються зовсім.

Цілком очевидним є той факт, що життєдіяльність лише тоді має певний сенс, коли визначається внутрішніми спонуками особи та свідомо спрямована на певну мету. Коли освітній процес здійснюється заради самого процесу, порушується елементарна логіка цілеспрямованої діяльності, якою має бути освітня діяльність. Тому, характеризуючи сучасну ситуацію в освіті, слід визнати її безперспективність через ігнорування творчого потенціалу особистості, який передбачає індивідуальну стратегію розвитку на основі взаємодії внутрішніх процесів саморегуляції та саморозвитку. А невизначеність духовних і моральних цілей і цінностей і пасивне сприйняття тих життєвих пріоритетів, які спонтанно складаються в суспільстві, - чи не головна вада сучасної освіти, тому що вона позбавляється своєї основної функції – освітньої – у значенні висвітлення актуальних явищ, тому і втрачає можливість впливати на суспільні ідеали, вести активну, перетворювальну роботу щодо їх вдосконалення.

Наш час настійно диктує нам необхідність збереження цілісності людини, як основи для здатності розвивати розум і серце, мислення і почуття, уяву та інтуїцію, мати сутнісні, фундаментальні знання про світ, самостійно організовувати на цій основі свою діяльність, але так, щоб вона відповідала головному знанню - знанню моральних законів людської сутності. Бо, як показує практика, розщеплена людина представляє серйозну небезпеку, як для світу, так і для себе, оскільки вона діє «не відаючи, що творить». Володіючи могутніми науково-технічними можливостями, за відсутності розвитку душі і серця, відповідно до загальнолюдських цінностей уяви і буттєвої інтуїції, вона здатна до самознищення. У цьому зв'язку перед нами і виникає необхідність звернення до традиційних поглядів вітчизняних філософів в тій сфері, яка народжує філософію освітньої діяльності, що служить основою для побудови педагогічної теорії, методики виховання і навчання. Досліджуючи ж зв'язок традицій з новаціями в навчанні, ми вважаємо, що необхідно розібратися в тому, які традиції потрібно зберігати і як здійснювати їх перенесення в сучасну систему освіти. Тому, процес розвитку традиції представляється нам як перехід до такого нового стану системи, коли задовольняється не лише пізнавальний інтерес до минулого, історичної спадщини, але й актуальні життєві та культурні потреби нинішніх поколінь.

Однією із стратегій вирішення проблем сучасної цивілізації має бути протистояння духовному руйнуванню людини, і завдання сучасної науки, найперше, філософії освіти полягає в захисті і утвердженні гуманістичних цінностей та сенсів на засадах формування цілісного духовно-екологічного світогляду цивілізації XXI століття. В його основі такі категорії, як всеєдність, істинність, довіра, софійність, гідність, а особлива роль має бути визнана за людським серцем. Саме серце є центром активності людини в діапазоні її життєдіяльності. Культурами різних народів визнано, що серце виступає джерелом кращих людських якостей, та наука, на жаль, зосередилась поки лише на тілесно-вітальних його характеристиках.

Традиція наукової рефлексії онтології «серця» характерна для філософії та культури України. Аналізуючи особливості «кордоцентризму» вітчизняної філософії І.Бичко, акцентує увагу на ментальній співзвучності української та європейської філософської традиції [2]. Парадигмою українського менталітету «філософію серця» визначають дослідники, аналізуючи спадщину наукових надбань «філософії серця» Г.Сковороди, П.Юркевича [3]. Однак, належної наукової уваги та розробки «філософії серця», на жаль, не набула у системі сучасної філософії освіти.

Освіта є унікальним інформаційним потоком розвитку особистісного потенціалу, розбудови духовного світу людини. Кожна людина - це складна багаторівнева система, яка проявляє себе як на матеріально-речовинному (тілесному), так і на нематеріально-енергетичному (безтілесному, душевно-духовному, енергоінформаційному) рівнях. Очевидно, що процеси пізнання на буденному чуттєво-раціональному рівні, забезпечуються діяльністю мозку. Серцева ж діяльність за допомогою взаємодії з енергоінформаційним полем світу і психіки, охоплює світ і людину в цілому, тоді як чуттєво-раціональне пізнання реалізується, в основному, частково, парціально. Цілісне уявлення про серце, дозволяє глибше зрозуміти цілісність структури самої людини через інтегрування знань про три її субстанції - тіло, душу і дух.

У тлумачних словниках української мови цей орган людини визначається як: - символ зосередження почуттів, настроїв, переживань і т. ін.;

- здатність почувати й розуміти інших; чуйність, сердечність;
- як символ любовних почуттів, любовної прив'язаності;

У переносному значенні - внутрішній психічний світ людини, її настрої, переживання, почуття [4, с.141]

Термін «коронарний» (від древньорим., «Corona», від древньогрецьк. «Cor» - серце) - називає кровоносні судини, що живлять серцевий м'яз [5, с.297]. Завдяки цьому організм забезпечується життєвою силою і енергією, що надходить з навколишнього середовища. У сучасному варіанті життєві сили розуміються як фундаментальна змістовна детермінантна соціологічна категорія, що позначає сукупність і взаємодію потенційних можливостей і реальних видів діяльності активної соціальної системи, що включає механізми формування, накопичення та збереження життєвого потенціалу системи, а також способи його актуалізації, шляху перетворення в різні види індивідуальної та громадської діяльності [6]. Функція духовного серця (згідно із Б.Вишеславцевим) полягає в тому, що воно прибирає надлишковий егоїзм, гордину в людині, як прояв внутрішнього дисбалансу людини і повертає до гармонійного внутрішнього стану і відповідних взаємовідносин зі світом [7]. Саме непомірне его сучасної людини зумовило породження технологічної загрози для світу. Тепер завдання людства – нейтралізувати її, змінити орієнтацію із експлуатації природи на творення свого внутрішнього світу, адекватний шлях до цього, може визначити лише серце людини.

За умови гармонійного взаємозв'язку розуму і серця людини, гармонія зі світом буде виявом їх оптимальної взаємодії. У ісихастській практиці досягнення принципу гармонії здійснюється через стан «зведення розуму в серце» (або ж їх з'єднання), що надає подвижнику сили протистояння пристрастям, поселяє в його душі благодать Духа святого. Мир який приходиться в душу супроводжується відновленням цілісності людини. Цю важливу функцію покликана здійснювати релігія. У цьому зв'язку доцільно Ю.Урманцев слово «релігія» буквально перекладає як «відновлення (re) зв'язку (ligio)» [8, с.100].

Серце і почуття здатні працювати на «тонкому» (енергоінформаційному) рівні. Закрите серце - це стан втрати ним механізмів взаємодії із енергоінформаційними, «тонкими» субстанціями світу. Однак, інформація, яка йде від серця, як зазначають дослідники, особлива. Коли інформація від серця надходить у мозок, інтегрується з емоційними підкірковими центрами або з центрами кори головного мозку, які народжують почуття, емоції, інтуїцію, то саме тоді, очевидно, і виникають сердечні якості людини. Таким чином, очевидно, і відбувається народження і розвиток сердечного розуму, почуттів, сердечної духовної інтуїції.

Етимологічне дослідження змісту поняття «серце» свідчить, що ще із античних часів давньогрецьке «Cor» та давньоримське слово «Corona» означали не тільки анатомічний орган, а одночасно й душу, настрої, думку погляд, розсудливість [9, с.33].

У християнстві серце розглядається як символ біблійного уявлення про людину, як місце зустрічі Бога і людини. У даоській традиції серце вважалось духовним центром тіла [10, с.83]. Серце людське - це місце, в якому кров і любов перетинаються. У китайців серце - вмістилище розуму і має декілька очей, отворів. В ісламській традиції у священній книзі - Коран термін «калб» (серце) позначає орган осягнення і осмислення релігійних думок, вмістилище віри і благочестя. Серце виступає як розміщена в людині «Божественна таємниця», як місце, де зустрічаються трансцендентальна і матеріальна сторони єдиного божества, Абсолюту [11, с.52]. Таким чином, серце як виключно складний і багатовимірний феномен піддавалося осмисленню в різних галузях культури і різних пізнавальних ракурсах і привертало до себе увагу в усі історичні часи.

Концептуальне осмислення серця розгорнуте в релігійно-філософській традиції низкою філософів. Найперше, Г.Сковорода пов'язував серце з думкою, з самою людиною, з її душею. «Думка володарка тіла, вона є головна наша точка і середня. А тому то вона часто й серцем називається», «... не зовнішня наша плоть, але наша думка - то головна наша людина» [12, с. 128]. Він зазначає, що «... пророк називає людиною серце ... Утаємничених думок наших безодня і глибоке серце все одно» [12, с.129]. Він посилається на вчення Єремія про те, що «істинна людина, є серце в людині, глибоке ж серце й одному тільки Богові пізнаване не що інше є, як думок наших необмежена безодня, просто сказати - душа, тобто ревне істота» [12, с. 142].

Одним із засновників концепції серця в філософії визнають П.Юркевича, вважаючи його творцем «філософії серця». П.Юркевич вважає, що саме серце є зосередженням морального життя людини, виступає вихідним пунктом всього доброго і злого в думках, словах і вчинках людини, воно є скрижалем, на якому написаний природний моральний закон. Серце є фундаментом духовного життя, в ньому має свою основу совість людини. П.Юркевич дає кілька визначень серцю, показуючи, що воно є: хранитель і носій усіх тілесних сил людини; осереддя душевного і духовного життя; сідалище всіх пізнавальних дій душі; осереддя різноманітних, душевних почувань, хвилювань і пристрастей [13, с. 70-71].

Аналізуючи філософські надбання П.Юркевича Б.Марков зазначає, що філософ у серці

«розміщує волю і бажання: вільний вчинок; любов здійснюються як сердечні акти. Серце - центр пізнання і розуміння: людина думає, розуміє, бачить, сповіщає, судить, глаголить, вірить, чує і т. і., саме серцем. Серце є осередком різних душевних почуттів, хвилювань і пристрастей: воно радіє, засмучується, болить, відчуває сум'яття, збентеження. Серце - центр морального життя, в ньому корениться любов до бога і людей; воно є джерелом ненависті, зарозумілості, гніву, злоби, лукавства та інших вад. Таємнича робота совісті, сорому, самоосуду також здійснюється серцем. Метафора «серце» об'єднує чуттєве і раціональне, природне і культурне, чоловіче і жіноче. Серце залежить від тілесного самопочуття і, навпаки, серцевий біль загрожує здоров'ю і власному життю. Якщо «плотське» серце шукає тілесного спокою і задоволення, то серце духовне орієнтоване на вищі цінності. При такому підході виявляється, що гармонія тілесних і духовних центрів - вищий ідеал життя» [14, с. 189-190]. Серце з'єднує всі сили тіла, в серці всі значущі системи людського організму мають свого представника, який з цього осередку піклується про їх збереження і життя. Залучаючи фізіологічну гіпотезу свого часу про з'єднання в серці різних нервових систем, П.Юркевич припускає, що серце є специфічним тілом духовних процесів. Також фізичне серце людини (або точніше нервові вузли серця) є тим місцем, де душа людини таємниче стикається з її тілом. Звідси походить поняття про «душевне серце» [14, с.32]. Найбільш яскраво виражена П.Юркевичем думка про серце як єдність духовних актів, які об'єднують пізнання і любов, віру і докази, пристрасть і розрачунок, моральний обов'язок і добролюбність. Серце є основою життя, світогляду і діяльності. Серце - це і осередок унікальності, і індивідуальності особистості [14, с. 90].

Б.Вишеславцев зазначає, що серце – «це ніби вісь землі, однаково присутня в усіх глибинах - і в прихованому центрі і на периферії. За кожну подію на периферії відповідає центр, бо навколо нього все обертається» [7, с.77]. Стосовно людини, серце означає її істинне Я [7, с.192]. Це більш глибокий центр особистості, ніж розум, душа або дух, центр таємничий і незбагнений для людини, так само як незбагнений Бог. Вирішальним аргументом на користь символу серця є те, що воно є центром любові: люблять не розумом і не пізнанням, а серцем [8, 193]. «Втрата культури серця є втрата життєвої сили. Наше існування перетворюється на постійне вмирання, засихання, якийсь склероз серця ...» [7, с.74].

Ми розділяємо переконання І. Ільїна стосовно того, що основною вадою сучасної культури та сучасної людини є «розколотість» - протиставлення розуму –Серця, розуму - почуттів [18, с.381]. Виходом з такого стану є подолання «розколотості (душевної), у тому, щоб відновити в правах досвід як інтуїцію, сердечне споглядання» [18, 313]. Переконання автора надзвичайно актуальне для сучасної філософії освіти, найперше у контексті вирішення проблеми цілісного розвитку особистості та розкриття її творчого потенціалу.

Висновки. Осягнення релігійно-філософських джерел виявляє очевидність зв'язку душевних переживань і реалізації всіх процесів життєдіяльності людської особистості. У спадщині духовних містичних знань, надбань релігійних культур серцю відводиться особливий статус. Так, в ісламській культурній традиції серцю надається важливе значення, його розглядають як дух, душу. Аналогічні уявленням християнства і даосизму, серце в ісламі є також органом, за допомогою якого набуваються знання, не тільки звичайні, але і потаємні. Це орган пізнання, духовного бачення, самовдосконалення людини, центр здобуття совісті і вищого морального закону.

Саме серце визначає той «ареал» духовно-моральної свободи, який допомагає людині відчувати, сприймати та приймати інформаційні потоки «Божественного світу», співвідносити власні потреби та можливості із законами світової гармонії. Серце виступає своєрідним показником духовності людини, відображає її вміння розпоряджатися своїм творчим потенціалом і виконує функцію провідності у його вільному розкритті та розгортанні. Таким чином, саме серце виступає регулятором розвитку у системі зовнішніх умов та індивідуальної стратегії розгортання творчого потенціалу особистості. На цій підставі у пізнавальній діяльності особистості у системі освіти набуває особливого значення кордомедійність.

Тому, у системі освіти кордомедійність передбачає роль сердечної функції у якості провідної у процесі пізнання і розвитку особистості. Лише та інформація, яка сприймається серцем і проходить через серце засвоюється людиною. Вибірковість та фрагментарність сприймання інформації у пізнавальному процесі зумовлюється і визначається значною мірою захисними механізмами, які актуалізуються суперечливістю між раціональним та емоційним у людині. Зняття цієї суперечності сприяє відкриттю доступу до сердечного потенціалу людини, очищенню серця, а також уможливорює встановленню повноцінної природної взаємодії людини зі світом. Кордомедійність ґрунтується на емоційності, щирості, чуйності, милосерді. «Думати серцем» - очевидно є першим важливим кроком до відновлення цілісності буття сучасної людини. Кордомедійність найтіснішим чином пов'язана із принципом довіри, бо провідність освітньо-інформаційного потоку передбачає відкритість психіки.

Література:

1. Пищулин Н. П. *Философия образования* / Н. П. Пищулин, Ю. А. Огородников. – М.: Центр инноваций в педагогике / Москкомобразования / МГПУ, 1999. – 234 с.
2. Бичко І. *Спізвучність української та європейської філософської традиції: «кордоцентричні мотиви»* // Київські обрії: історико-філософські нариси. – К., 1997. – № 11. – С.9-14.
3. Дубровіна К. О. «Філософія серця» в українській культурній традиції / К. О. Дубровіна [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_52/Dubrovina.htm
4. *Словник української мови: в 11 томах.* — Том 9, . (С)— К.: Наук. думка. 1978.
5. Білодід І. К., Бурячок А. А. та ін. *Словник української мови: у 11 т.* — Т. 4 . (І-М)-К.: Наук. думка, 1973. - С. 1-840.
6. Ушакова Е. В. *Системная философия и системно-философская научная картина мира на рубеже третьего тысячелетия: Ч. 2.* - Барнаул: АГУ, 1998. - 222 с.
7. Вышеславцев Б. П. *Значение сердца в религии / Путь. Орган русской религиозной мысли. Кн.1.* - М.: Информ-Прогресс, 1992. - 752 с
8. Урманцев Ю. А. *О формах постижения бытия // Вопросы Философии.* - 1993. -№4, С.98-108.
9. Малявин В. В. *Молния в сердце.* - М.: Наталис, 1997. - 367 с
10. Этинген Л. Е. *О символике сердца. Тайна сия велика // Человек.-1998. - №5.-С.44-56*
11. Шульгин И. Я. *Душа человеческая с ее главными свойствами и способностями. Вильно, 1859.* - С. 68-69.
12. Скворода Г. *Соч. в 2т.* -М.: Мысль, 1973-Т. 1. - 511 с, Т.2.-486 с.
13. Юркевич П. Д. *Сердце и его значение в духовной жизни человека по учению Слова Божия / Философские произведения.* - М.: Правда, 1990. - 669 с.
14. Марков Б. В. *Философская антропология: очерки истории и теории.* - СПб.: Лань, 1997.-381 с.
15. Пестов Н. Е. *Душа человеческая.* - М.: Православное братство святого апостола Иоанна Богослова, 2003. - 190 с.
16. Алексеев П. В. *Философы России XIX-XX столетий. Биографии, идеи, труды.* - 2-е изд. - М: Академический проект, 2002. - 1152 с.
17. Ильин И. А. *Книга раздумий и тихих созерцаний / Иван Ильин.* – Москва: Альта-Принт, 2005. – 527 с.

References:

1. Pishchulin N. P. *Filosofiya obrazovaniya* / N.P.Pishchulin, Yu. A. Ogorodnikov. – М.: Tsentr innovatsiy v pedagogike / Moskomobrazovaniya / MGPU, 1999. – 234 s.
2. Bichko I. *Spizvuchnist ukraïnskoï ta evropeyskoï filosofskoï traditsii* : «kordotsentrichni motivi» // Kiiivski obrïi : istoriko-filosofski narisi. – К., 1997. – № 11. – S.9-14.
3. Dubrovina K. O. «*Filosofiya sertsya*» v ukraïnskiy kulturniy traditsii / K. O. Dubrovina [Yelektronniy resurs] – Rezhim dostupu: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_52/Dubrovina.htm
4. *Slovník ukraïnskoï movi: v 11 tomakh.* — Tom 9, . (S)— K.: Nauk. dumka. 1978.
5. Bilodid I. K., Buryachok A. A. ta in. *Slovník ukraïnskoï movi: u 11 t.* — T. 4 . (I-M)-K.: Nauk. dumka, 1973. - S. 1-840.
6. Ushakova Ye. V. *Sistemnaya filosofiya i sistemno-filosofskaya nauchnaya kartina mira na rubezhe tretetogo tysyacheletiya: Ch. 2.* - Barnaul: AGU, 1998. - 222s.
7. Vysheslavtsev B. P. *Znachenie serdtsa v religii / Put. Organ russkoy religi-oznoy mysli. Kн.1.* - М.: Inform-Progress, 1992. - 752 s
8. Urmantsev Yu. A. *O formakh postizheniya bytiya // Voprosy Filosofii.* - 1993. -№4, S.98-108.
9. Malyavin V. V. *Molniya v serdtse.* - М.: Natalis, 1997. - 367 s
10. Etingen L. Ye. *O simvolike serdtsa. Tayna siya velika // Chelovek.-1998. - №5.-S.44-56*
11. Shulgin I. Ya. *Dusha chelovecheskaya s ee glavnymi svoystvami i sposobnostyami. Vilno, 1859.* -S. 68-69.
12. Skovoroda G. *Soch. v 2t.* -М.: Mysl, 1973-Т. 1. - 511 s, Т.2.-486 s.
14. Yurkevich P. D. *Serdtsa i ego znachenie v dukhovnoy zhizni cheloveka po ucheniyu Slova Bozhiya / Filosofskie proizvedeniya.* - М.: Pravda, 1990. - 669 s.
15. Markov B. V. *Filosofskaya antropologiya: ocherki istorii i teorii.* - SPb.: Lan, 1997.-381 s.
16. Pestov N. Ye. *Dusha chelovecheskaya.* - М.: Pravoslavnoe bratstvo svyatogo apostola Ioanna Bogoslova, 2003. - 190 s.
17. Alekseev P. V. *Filosofy Rossii XIX-XX stoletiy. Biografii, idei, trudy.* - 2-e izd. - М: Akademicheskij proekt, 2002. - 1152 s.
18. Ilin I. A. *Kniga razdumiy i tikhikh sozertsaniy / Ivan Ilin.* – Moskva: Alta-Print, 2005. – 527 s.

UDC 141:165.6

EDUCATION AND SCIENTIFIC RATIONALITY IN MODERN SOCIETY: THE AXIOLOGICAL DIMENSION

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Stasenko S. O.

The Donetsk National University, Ukraine, Vinnitsa

The article is devoted to the philosophical inquiry of the axiological connection between education and science. The purpose of the work is the integrative philosophical analysis of the interaction between values of education and scientific rationality in the modern social context. It has been concluded that strong connection between education and science is necessary for forming of scientific thinking and innovational economy as factors of social progress in the post-informational epoch.

Key words: Truth, Knowledge, Values, Rational Thinking, Society.

Reinforcement of the connection between education and science is one of the main trends of educational development in Ukraine and all over the world. On the modern phase of social progress much attention is paid to forming of scientific worldview and thinking among people. This trend actualizes meaning of interaction of educational sphere of social life and scientific rationality.

The purpose of the work is the integrative philosophical analysis of the interaction between values of education and scientific rationality in the modern social context.

Subjective and objective character features of axiological correlation are usually determined by social and cultural contexts which include norms, ideals and views which form so called "attitude to values" in the sphere of scientific cognition. The question of axiological dimension of science has been investigated by many scholars. Among them are – V. Gorohov [1], M. Mamardashvily [20], M. Openkov [3], M. Sergeyeva [4] and other. General theoretical thoughts about correlation between axiological and cognitive aspects step by step attain certain sense. Together with the process of comprehension of forms and methods of interaction of axiological and cognitive factors in scientific development the problem of axiological interaction of education and science becomes a separate paradigm of investigation. For example, rather often in scientific literature the question of correlation of values and science has been analyzed. And here the next questions arise: How the methodological and worldview principles do predetermine the very ability of axiologization of science? How are internal scientific and external scientific bases and axiological factors of cognitive activity connected with each other? Very often answers on these and other questions are based on stable view that values have only external character and correlation between knowledge and values is equal to the correlation between, for instance, natural sciences and ethics which gives them humanistic sense. It is logically that in this case the problem becomes wider than methodology of science. It gains wide social meaning.

It is about value of scientific rationality itself as about specific human method of orientation in social and natural reality. The main principles, theories, hypotheses, methods and ways of rationalization of scientific thoughts are also regarded as values. The great role of axiological problems of science is connected with necessity of overcoming of limitations of classic scientific ideal which inner social and cultural potential is completely exhausted today. In the 20th century the image of science has changed. Today philosophers, sociologists and historians of science have come into position of cultural and axiological determinism of cognition and have proved that even physical or mathematical knowledge depends on the cultural context and has axiological dimension. To make the axiology of scientific cognition possible one should first of all to destroy stereotypes which prevent comprehensive understanding of axiological problems in the context of the new image of science.

One of such stereotypes is the idea of axiological neutrality of scientific knowledge. Here should be mentioned the fact that in history of science the image of axiologically neutral knowledge played an important role of dissolution of science in ideology and providing of its free and rapid development. The notion of neutrality in this very context should be understood as rather ambiguous. The model of axiologically neutral science expressed itself both as methodological principle and element of scientific consciousness. It is closely connected with the understanding of fundamental researches as a pure cognition of nature or society which has no practical purpose. But at the same time this model may be used as a background for elitist interpretation of science. Generally, the abstract character of this model allows interpreting it in different ways.

Modern science is characterized by individuality and soleness of personal thinking and being that correspond to the conception of freedom from all narratives which has been proclaimed by postmodernists (J. Lyotard, J. Deleuze, R. Rorty and other). This idea has become the meta-paradigm of the general relativism. Positive aspect of this situation is development of tolerance and peaceful coexistence of different scientific schools and positions, pluralism of thoughts and avoiding of danger of

totalitarianism. Negative aspects also exist. They are chaos of thoughts, scientific and cultural searches, worldview disorientation and dehumanization of science.

Today it is possible to speak about the absence of united standard and value scale. Instead of them there are different standards and schools which are completely equal. The problem of deep transformation of values and development of axiological pluralism are important steps on the way of understanding not only modern scientific problems but also social and cultural problems. Generally, science is still has a dominant position as a leading sphere of development of modern society and culture. But scientific and technical achievements demonstrate their double nature very bright. They ate both good and potential way of self-destruction of humanity. Development of informational civilization demands from global community transition from technical thinking to scientific because the last one has a number of obvious advantages. Scientific thinking corresponds to the challengers of the epoch (rapid development of many scientific brunches, necessity of overcoming of crises in some of them, high dynamic of technical progress, building of innovative economy, etc.). Scientific thinking is directed on preserving of humanistic values and not only individualistic needs. It also helps in development of human individuality. Under the conditions of quite spread cultural and axiological pluralism scientific thinking helps to maintain tolerant relations but not conformism and adaptation to the negative aspects of modern social life.

A modern person lives in the informational epoch and should not only to understand how to use modern technologies and independently cope with constantly growing difficulties of social life and ambiguity of social process but also to be open for everything new. So, a person of the 21st century should have highly developed scientific thinking to maintain future civilizational development.

No one was born with scientific thinking. It can be attained only in the process of education. M. Sergeyeva gives in her work an interesting illustration of this fact. She describes scientific career of Nobel Prize Laureate of 1915 L. Bragg who in the age of 23 made with his father U. G. Bragg the outstanding discovery which attained later the international acknowledgement [4]. Such cases can be described as results of heredity. But in the history of science there are a lot of cases when future Nobel Prize Laureates studied and worked with other Nobel Prize Laureates. So, it helped them in corresponding education and up-bringing of values of scientific rational thinking and allowed them to achieve prominent results in science. Therefore, convergence of science and education is natural and inevitable process. Forming of scientific thinking is one of the most important values of modern science.

Unity of education and science and scientific detractor of education create more qualitative motivation of professional training and has deep up-bringing sense. Scientific detractor of the educational process should be realized in every university and institute.

Speaking about the progressive experience of some leading western universities A. Karpov says that in the students' community research work does not play the role of acquired service. It becomes a kind of up-bringing and determines high quality of education [5, p. 90]. Commoditize attitude to researches (for instance, as to the source of grants) causes estrangement between education and science in general and in the sphere of scientific partnership and mobility in particular. Still in the works of R. Merton and B. Barber had been distinguished such basic scientific values as universalism, united character, organized skepticism, unselfishness, rationalism and emotional neutrality. In fact these values are simultaneously qualities of a scientist as an embodiment of scientific knowledge and thinking. Such values as knowledge, professionalism, critical thinking, intellectual freedom, truthfulness, individualism and cooperation, financial, ideological and political autonomy, rationality, efficiency and emotional neutrality are shared by science and educational sphere.

I. Nalyotova and A. Prohorov are absolutely write when say that today because of influence of commodification of education and science they go through systematic and deep transformational processes which change their axiological basis [6]. Universalism is replaced by local context, generality – by multidisciplinary character, organized skepticism – by competition, individualism – by team work [6]. The same way the educational values have changed which are the values of scientist-teacher. It proves that teachers who integrate in their work the principles of pedagogical and scientific activities. The deeper and wider is personal competence as a scientist and teacher the more unique becomes a system of knowledge which he or she generates and transmits.

Of course, science cannot be reduced only to the profession of teacher. But the status of a scientist (as also the status of a teacher) supposes some qualities and values. And this status is a value itself.

In postindustrial epoch science preserve its elitism while education has public character. Belonging to scientific community means belonging to the intellectual elite of society. At first sight it might seem that to become a member of such a community is rather simple. A scientist is a person who works with informational – the one of the most democratic sources of power. Of course in the case of L. Bragg his family status (father-scientist) played its role. But in general a person who has a burning desire to become a scientist consciously forms needed for successful scientific work qualities.

One more important aspect of analysis of axiological aspect of science and education is their connection with technique. Technique is a unity of human activities directed on the increasing of human power over nature and giving a certain cultural form to the environment. In the 20th century science and technique become so united that special terms have appeared – “scientific and technical brunch”, “scientific and technical progress”, etc. In the context of public mind science has become a theoretical background of technical innovations. Dominant positions in education more and more often are occupied by polytechnic universities. These processes can be unified through the value of human control over the objects of the material world. Today the correlation between science and technique must be revised because at the beginning of the 21st century the trend of alternative human values has appeared (harmony with natural environment, social justice, existence of different types of rationality, etc.).

Today science is much ramified and involves huge number of different disciplines. Now mottoes about necessity of integration and unification of education and science are very popular and they contain rational sense. But no less rational are the words of M. Sergeyeva which says that today as never before it is important to distinguish humanities from technologies because if we would not do it humanities will be later discriminated in public mind like natural sciences are today. In public mind physicist is guilty of invention of atomic bomb and chemists – in environmental pollution. Psychologists and sociologists can be similarly blamed in manipulations of mass consciousness [4].

Because of influence of industrial and post-industrial values and commodification of education and science some scientific brunches differentiated according to different levels of prestigious. It is considered that technical and natural sciences are more adapted to market relations in comparison with social and humanities. They contain bigger applied element and produce knowledge which can be sold faster. There are also two aspects which limit the meaning of this trend. Firstly, today the problem of forming in universities of skills of management and technical competences has been discussed by the analogy with commercial structures. It may seem paradoxical but the results of later researches have shown that students can get these skills studding humanities [1, p. 10]. Secondly, it is hard not to agree with M. Mamardashvilly who said that there were no applied sciences but there was the only science and its application; and in those places where knowledge was out of the process of producing of other knowledge we were out of science and out of knowledge [2, p. 100].

Therefore, scientific rationality and education are two factors which determine personal and cultural development. Scientific rationality is a value to the extant it is not a value at all if it is stop to be a human-forming phenomenon. Any strict division of education and science would be artificial. It becomes especially obvious in post-informational epoch when on the agenda shall be made the question of renovation of scientific thought of all members of society and development of innovative economy.

References:

1. Gorohov V. G. *Kak vozmozhzhny nauka I nauchnoye obrazovaniye v epohu akademicheskogo kapitalizma* / V. G. Gorohov // *Voprosy filosofiyi*. – 2010. – Vol. 12. – S. 3–14.
2. Mamardashvilli M. K. *Nauka i tsennosty – beskonechnoye I konechnoye* / M. K. Mamardashvilli // *Voprosy filosofiyi*. – 1973. – Vol. 8. – S. 98–100.
3. Openkov M. Yu. *Tsennost' nezamenimogo spetsialista I transformatsiya sysemi obrazovaniya* / M. Yu. Openkov // *Sovet rektorov*. – 2008. – Vol. 3. – S. 27–30.
4. Sergeyeva M. G. *Tsennosty nauki kak bazoviye tsennosty yevropeyskoy tsivilizatsiyi* / M. G. Sergeyeva [Electronic resource]. – Access regime: <http://www.researcher.ru/>
5. Karpov A. O. *Kommodifikatsiya obrazovaniya v rakurse yego tseley, ontologiyi I logiki kulturnogo razvitiya* / A. O. Karpov // *Voprosy filosofiyi*. – 2012. – Vol. 10. – S. 85–96.
6. Nalyotova I. V. *Transformatsiya tsennostey akademicheskoy kultury v usloviyah globalizatsiyi* / I. V. Nalyotova, A. V. Prohorov // *Analitika kulturologiyi*. – 2009. – Vol. 3(15) [Electronic resource]. – Access regime: http://www.analiculturolog.ru/archive/item/300-article_10.html

IV. PEDAGOGICAL SCIENCES

УДК: 372.853(373.3):004

МУЛЬТИМЕДІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У НАВЧАННІ МАТЕМАТИКИ УЧНІВ 1 – 4 КЛАСІВ

доктор педагогічних наук, Власенко К. В.

Донбаська державна машинобудівна академія, Україна, Краматорськ

Борисенко М. Ю.

Донецький національний університет, Україна, Вінниця

Описано використання мультимедійних технологій у навчанні математики в початковій школі. Здійснено синтез, систематизацію, узагальнення наявних теоретичних положень, що ermöglichen організацію навчання математики учнів початкової школи з використанням мультимедійних технологій. Використано системний і порівняльний аналіз науково-методичної та психолого-педагогічної літератури. Уточнено поняття мультимедійного супроводу навчання математики в початковій школі. Розроблено вимоги та запропоновано методичні рекомендації щодо створення та використання мультимедійного супроводу навчання під час уроків математики у 1 – 4 класах. Показано, що використання досліджуваних технологій ґрунтоване на мультимедійному супроводі навчання математики учнів початкової школи, під час розроблення якого важливо забезпечувати вибір відповідних компонентів методики, що має створювати можливості нової підготовки учнів під час зміни умов життєдіяльності, стимулювати самоосвіту.

Ключові слова: навчання математики, початкова школа, мультимедійні технології, мультимедійний супровід навчання, вимоги.

Doctor of pedagogical sciences, Vlasenko K., Borysenko M. Multimedia technology in teaching mathematics pupils 1 – 4 classes / Donbass State Engineering Academy, Ukraine, Kramatorsk; Donetsk National University, Ukraine, Vinnitsa

We describe the use of multimedia technology in teaching mathematics in elementary school. The synthesis, systematization, synthesis of existing theoretical positions that make it possible to organize teaching mathematics elementary school students using multimedia technology. Used systematic and comparative analysis of scientific-methodological and psycho-pedagogical literature. The concept multimedia support teaching mathematics in elementary school. Developed requirements and proposed guidelines for creating and using multimedia learning support during lessons in mathematics 1 – 4 classes: presentations, simulators, dynamic models, educational expert systems. Proved that the use of the investigated technologies grounded in multimedia teaching mathematics accompanied by elementary school students during development is important to ensure the selection of appropriate methods of components that should create new opportunities prepare students while changing living conditions, encourage self-education.

Keywords: teaching mathematics, primary school, multimedia technology, multimedia support training requirements.

Вступ. Одним із завдань Державної цільової програми «Сто відсотків» [13], чинної впродовж 2011 – 2014 рр., було впровадження в навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій та створення певних умов для поступового переходу до нового рівня освіти на основі зазначених технологій. Виконання названої програми передбачало стовідсоткове забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів сучасними навчальними засобами мультимедійних технологій, системними й прикладними навчальними програмними продуктами, що створювало необхідні умови для впровадження сучасних методик навчання з використанням мультимедійних технологій.

Особливості застосування мультимедійних технологій під час навчання математики в загальноосвітній школі з'ясовано в працях Васильєвої Д. В. [2], Грамбовської Л. В., Яковчук О. М. [3], Дубової Т. В. [6], Кондратової В. В. [7], Куліченко Н. М. [9], Скафи О. І., Тутової О. В. [14], Югової Л. Ю. [16] та інших. У наукових студіях мультимедійний супровід навчання витлумачений як потужний засіб інтенсифікації навчального процесу й активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів під час опанування математики в середніх і вищих навчальних закладах. Науковці не ставили за мету розробити систему використання мультимедійного супроводу навчання математики молодших школярів, з'ясувати можливість різнобічного подання учням початкової школи навчальної інформації, що передбачає залучення різних можливостей її створення, обробки, зберігання і передачі.

Формулювання мети статті та завдань. Проведені дослідження ставили за мету описати особливості використання мультимедійних технологій під час навчання математики учнів початкової школи.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися наступні завдання:

- здійснено синтез, систематизацію, узагальнення наявних теоретичних положень, що вможливають організацію навчання математики учнів початкової школи з використанням мультимедійних технологій;
- уточнено поняття мультимедійних технологій і мультимедійного супроводу навчання математики в початковій школі;
- запропоновано методичні рекомендації щодо розроблення і використання мультимедійного супроводу навчання під час уроків математики у 1 – 4 класах.

Виклад основного матеріалу статті. Дуже часто в дослідженнях разом із терміном «мультимедійні технології» використовується поняття «мультимедіа».

Розглянемо деякі визначення поняття «мультимедіа» та «мультимедійні технології», що пропонуються різними вченими. Так, Підласий І. П. [12] зазначає, що «мультимедіа» (з англійської multi – багато і від латинської media – носій, засіб, середовище) вживається як аналог терміну «засоби масової комунікації» (друк, фотографія, відео, мультимедійні комп'ютерні системи, включаючи Інтернет). Це визначення відрізняється від того, що пропонують Дорота В. Л. та Новіков Ф. О. [5]. Науковці розуміють «мультимедіа» як спеціальну інтерактивну технологію, що за допомогою технічних і програмних засобів забезпечує роботу з комп'ютерною графікою, текстом, мовленнєвим супроводом, високоякісним звуком, статичними зображеннями й відео. За формулюванням Дорота В. Л. і Новікова Ф. О. мультимедіа має такі ж самі можливості як і мультимедійні технології. Аналіз вживання мультимедійних технологій здійснили Корчевський Б. Б., Дякова В. В. [8]. Дослідники розуміють під зазначеними технологіями «спектр інформаційних технологій, що використовують різноманітні програмні та технічні засоби з метою найефективнішого впливу на користувача (що став одночасно і читачем, і слухачем, і глядачем). Завдяки застосуванню в мультимедійних продуктах і послугах одночасної дії графічної, аудіо- (звукової) і візуальної інформації ці засоби сприяють активному включенню уваги користувача (слухача)». Останнє визначення більше відповідає дійсності. Трактуючи Дорота В. Л. і Новікова Ф. О., на нашу думку, взагалі не відповідає дійсним можливостям мультимедіа як інформаційної системи, що забезпечує різні форми одночасного представлення інформації. Крім того, формулювання «мультимедіа» і «мультимедійних технологій» не можуть ототожнюватись через їхню різницю у функціональному призначенні. Враховуючи проблему нашого дослідження, призначення досліджуваних технологій полягає у різнобічному поданні учням навчальної інформації, що передбачає залучення різних можливостей її створення, обробки, зберігання і передачі. Тому, найбільш дієвим для нас є визначення мультимедійних технологій, під якими розуміються інформаційні технології, що забезпечують синтез різноманітних видів інформації (аудіальної, візуальної тощо) у програмних інструментах, застосування яких уможливорює активацію усіх каналів сприйняття (зорового, слухового, емоційного тощо). Отже, враховуючи різницю вищевказаних понять, далі у дослідженні ми маємо вживати тільки останній термін «мультимедійні технології».

Учителі і математики-методисти розглядали використання мультимедійних технологій на різних етапах уроку. Так, Югова Л. Б. [16] пропонувала використовувати мультимедійні технології під час самостійної роботи учня, для перевірки його вмінь та навичок. Враховуючи це, Андрієвська В. М. [1] рекомендувала використовувати ці технології для перевірки усної лічби на уроках математики, під час вивчення нових тем. Дослідниця вважала мультимедійні технології потужним засобом, що здатні забезпечити середовище розвитку категорій умінь учнів. Зауважимо, що Скафа О. І. та Тутова О. В. [14] вказували, що мультимедійні технології слід використовувати під час подання нового матеріалу, для закріплення та контролю знань, у позакласній роботі, як засіб наочного представлення роботи учнів над науково-дослідними проектами. Залучення таких технологій допомагає утримати увагу учнів, прослідкувати за розгортанням думки доповідача і звернути увагу на основні моменти відповіді. Ми дотримуємось думки Куліченко Н. М. [9], яка зазначала, що доцільно використовувати мультимедійні технології на різних етапах уроку: актуалізації знань, перевірки домашнього завдання, ознайомлення з новим матеріалом, закріплення, узагальнення та систематизації знань. Також дослідниця пропонувала відвести більше часу на проведення мотиваційного етапу в ході уроку, оскільки завдяки мультимедійних технологій можна збільшити його пізнавальне навантаження. Правильно мотивовані учні, за Куліченко Н. М. [9], легше й з більшою охотою здобувають знання, прагнуть до навчально-пізнавальної діяльності. Ця думка підтверджується результатами анкетування учителів. У своїх анкетах учителі початкової школи вказують на переваги використання мультимедійних технологій під час навчання та наголошують на тому, що мультимедійних розробок, які можуть

супроводжувати навчальний процес, дуже мало, а ті, що існують, дуже однотипні. Отже, використання мультимедійних технологій на різних етапах уроку математики у початковій школі уможливорює перехід до діяльнісних способів організації навчально-пізнавального процесу, завдяки чому дитина стає активним суб'єктом навчання, що важливо для неї у старших класах. Залучення досліджуваних технологій для опанування математики учнів ґрунтоване на мультимедійному супроводі навчання математики в 1 – 4 класах.

З'ясуємо, що означає мультимедійний супровід навчання. За академічним тлумачним словником української мови [15], супровід – це те, що супроводжує якусь дію чи процес. У дослідженні таким процесом є навчання із використанням технології, що допомагає учням усвідомити навчальну інформацію. Супроводжувати вказаний процес – це означає передавати чи подавати школярам новий для них навчальний матеріал у демонстраційній формі з використанням локальних пристроїв відтворення цифрової інформації (ноутбука, планшета, проектора тощо). Таким чином, мультимедійний супровід навчання ми позиціонуємо як демонстраційний матеріал, що доцільно застосовувати вчителю для подання навчальної інформації учням у вигляді комп'ютерних слайдів. З'ясуємо, яким має бути мультимедійний супровід навчання математики учнів початкової школи.

Серед демонстраційних матеріалів, що можуть бути представлені у вигляді комп'ютерних слайдів і використані учителем для мультимедійного супроводу, виокремлюють презентації, тренажери, динамічні моделі, навчальні експертні системи.

За Олексюк Н. В. [11], комп'ютерні слайди презентацій через відповідне подання тексту, відео, анімації та звуку вможливають здійснення віртуальної взаємодії учня з об'єктами чи процесами пізнання. Ми застосовуємо презентації з метою мультимедійного супроводу подання молодшим школярам нового навчального матеріалу. Тренажери, на думку Андрієвської В. М. та Олєфіренко Н. В. [1], мають навчально-тренувальне призначення та сприяють відпрацюванню учнями вмій і навичок з конкретної дисципліни. Враховуючи думку дослідників, ми використовуємо тренажери з метою засвоєння молодшими школярами пам'яток і схем розв'язування завдань, формування та удосконалення практичних навичок тощо. Крім того, ми погоджуємось з міркуваннями Югової Л. Б. [16], яка пропонувала використання тренажерів не тільки з метою мультимедійного супроводу формування та удосконалення практичних навичок учнів, але й як супроводу перевірки досягнутих результатів, повторення та закріплення навчального матеріалу. Під час навчального процесу з математики в 1 – 4 класах ми пропонуємо застосовувати навчальні експертні системи, що за Лунак О. М. [10], мають пропонувати школярам рекомендації до розв'язування завдань, сприяють аналізу, класифікації об'єктів тощо. Ми також враховуємо, що вони дозволяють організувати автоматизований контроль (самоконтроль) та корекцію результатів навчальної діяльності школярів, тренування, тестування. Використання комп'ютерних слайдів навчальних експертних систем як мультимедійного супроводу навчання арифметичного матеріалу учнів початкової школи сприяє розвитку їхнього мислення, удосконаленню комунікативних здібностей, формуванню вміння приймати оптимальні рішення. Комп'ютерні слайди динамічних моделей через анімацію і напівавтоматичне управління допомагають учителю створювати моделі об'єктів чи процесів пізнання, реалізувати принцип моделювання навчальних ситуацій під час пояснення навчального матеріалу та організації розв'язування завдань. Динамічне моделювання уможливорює більш глибоке усвідомлення учнями навчальної інформації. Комп'ютерні слайди з динамічними моделями можна використовувати як мультимедійний супровід демонстрації навчального матеріалу, самостійної роботи учнів під керівництвом вчителя у школі чи батьків вдома.

Аналіз можливостей програм, що лежать в основі розробки комп'ютерних слайдів мультимедійного супроводу навчання, підтвердив, що Microsoft PowerPoint Online є лідером серед систем створення презентацій. За її допомогою текстові й числові інформаційні дані легко перетворюються в професійно виконані слайди і сценарії уроку, мультимедійні конспекти уроку математики, що містять короткий текст, основні формули, креслення, рисунки, необхідні відеофрагменти, анімації, мультиплікацію тощо. Це підтверджується анкетуванням учителів. Зауважимо, що серед 98 вчителів початкової школи, які приймали участь у анкетуванні, серед запропонованих програм, що використовуються чи можуть бути засвоєними для розробки мультимедійного супроводу навчання, усі обрали Microsoft PowerPoint Online. Ця програма уможливорює створення файлів комп'ютерних слайдів, що не потребують для свого запуску встановленого офісного пакету. Ми з'ясували загальні вимоги до розробки комп'ютерних слайдів, що можуть використовуватись учителем для представлення навчальної інформації учням.

Слайди, що допомагають подавати навчальну інформацію учням початкової школи, мають відповідати низці вимог:

– об'єкти чи завдання, використовувані для створення фрагментів, можуть бути пов'язані з життєвим досвідом дитини;

- параметри, які характеризують об'єкти, потенційно змінюються й полегшують аналіз і синтез результатів, простежуваних під час навчально-пізнавальної діяльності;
- кількість об'єктів, що використовують для моделювання навчальної інформації, має бути невеликою, щоб будь-які їхні кількісні зміни відразу помічали учні;
- навчальний матеріал або текст можуть бути подані за допомогою анімаційного та звукового ефектів у невеликому обсязі й забезпечувати максимальну інформативність;
- фрагменти мають відображати всі етапи розв'язування математичних завдань чи перетворень, що відбуваються з об'єктами;
- завдання, використовувані для створення фрагментів, потенційно забезпечують організацію контролю або самоконтролю з корекцією результатів навчальної діяльності учнів;
- презентований навчальний матеріал може бути орієнтованим на досягнення максимального дієвого результату в ході навчання арифметичного матеріалу та містити невеличкі підказки.

Дотримання названих вимог уможливіє використання мультимедійного супроводу опанування арифметичного матеріалу молодших школярів на різних етапах уроку математики.

Використання під час уроків мультимедійного супроводу навчання математики вможливіє подання школярам навчального матеріалу в демонстраційній формі із залученням локальних пристроїв відтворення цифрової інформації. Отже, результативність використання досліджуваних технологій також залежить від характеристик локальних пристроїв відтворення цифрової інформації та дотримання санітарно-гігієнічних вимог їх використання.

Застосування мультимедійних технологій впливає на організм користувача в залежності від його віку, стану зору, інтенсивності роботи з монітором, телевізором, планшетом, мультимедійною дошкою, часу перегляду навчального матеріалу на проєкційному екрані та організації робочого місця учня. Крім того, використання всіх цих засобів, крім планшета, впливає на мікроклімат середовища класної кімнати. Він характеризується такими факторами, як вібрація, шум, статична електрика, електромагнітне поле, зміни температури, вологості і хімічного складу повітря. Під час занять учитель має бути особливо уважним до кожного з учнів, уміти виявляти ознаки втоми і диференціювати для дітей час роботи з мультимедійними технологіями. Ми з'ясували зовнішні ознаки стомлення учня, що можуть бути помічені вчителем та проявляться у нахилі голови набік, в опорі на спинку стільця, в частих відволіканнях, розмовах, переключенні уваги на інші предмети тощо. Крім того, вчитель має дотримуватись норм тривалості протягом години безперервної праці молодших школярів перед монітором комп'ютера: – для дітей 6-річного віку (перший клас) – 10 хвилин; – 7 – 9 річних (2 – 4 класи) – 15 хвилин. Після уроків, під час яких відбувається використання мультимедійних технологій, бажано не проводити заняття, що пов'язані з навантаженням на зір (читання, письмо). Протягом тижня мультимедійні технології можна використовувати 3 – 4 рази під час уроків.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, використання досліджуваних технологій ґрунтоване на мультимедійному супроводі навчання математики учнів початкової школи, під час розроблення якого важливо забезпечувати вибір відповідних компонентів методики, що за дослідженням Unesco Institute for Education [17] має створювати можливості нової підготовки учнів під час зміни умов життєдіяльності, стимулювати самоосвіту. Проведене дослідження, звичайно, не розкриває всі питання використання мультимедійних технологій під час навчання математики в початковій школі. До подальших векторів наукового пошуку належить розробка методики застосування мультимедійного супроводу навчання математики в 1 – 4 класах.

Література:

1. Андрієвська В. М. *Мультимедійні технології у початковій ланці освіти [Електронний ресурс] / Андрієвська В. М., Олефіренко Н. В. // Information Technologies and Learning Tools. – Режим доступу: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/viewFile/228/214>. – Дата звернення: 28.12.2015.*
2. Васильєва Д. В. *Методика навчання математики учнів 5-6 класів з використанням мультимедійної дошки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – «Теорія і методика навчання» / Дарина Володимирівна Васильєва; Інститут педагогіки НАПН України. – Київ, 2012. – 267 с.*
3. Грамбовська Л. В. *Комп'ютерні динамічні моделі як засіб дидактичного забезпечення процесу навчання геометрії в сучасній школі / Грамбовська Л. В., Яковчук О. М. // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2010. – № 7. – С. 14 – 17.*
4. Гризун Л. Е. *Комп'ютерні динамічні моделі як інструмент підтримки дослідницького підходу в навчанні математики старшокласників / Гризун Л. Е. // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2012. – № 7. – С. 10 – 14.*
5. Дорот В. Л. *Толковий словарь современной компьютерной лексики / Дорот В. Л., Новиков Ф. А. – СПб.: БХВ-Петербург, 2004. – 608 с.*

6. Дубова Т. В. Розвиток пізнавальної активності учнів 5 – 6 класів на основі нових інформаційних технологій навчання на уроках математики: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – «Теорія і методика навчання» / Тетяна Володимирівна Дубова; НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 2002. – 18 с.
7. Кондратова В. В. Застосування комп'ютерної графіки у навчально-виховному процесі школи: навч.-метод. посібник / Кондратова В. В. – Кіровоград: Видавництво обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. В. Сухомлинського, 2007. – 48 с.
8. Корчевський Б. Б. Мультимедійні технології в навчанні. Створення навчальних відеофільмів / Корчевський Б. Б., Дякова В. В. // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2010. – № 3. – С. 118 – 123.
9. Куліченко Н. М. Використання ІКТ на уроках в початковій школі [Електронний ресурс] / Куліченко Н. М. // Мережа шкільних навчальних закладів Львівської області. – Режим доступу: <http://lvivedu.com/uk/article/vikoristannya-ikt-na-urokakh-v-pochatkovii-shkoli.html>. – Дата звернення: 09.02.2016.
10. Лунак О. М. Огляд видів експертних систем та їх класифікація [Електронний ресурс] / Лунак О. М. // ТНТУ Wiki. – Режим доступу: http://wiki.tntu.edu.ua/Огляд_видів_експертних_систем_та_їх_класифікація. – Дата звернення: 09.02.2016.
11. Олексюк Н. В. Актуальність використання мультимедійних засобів у попередженні агресивної поведінки молодших школярів / Олексюк Н. В. // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2014. – Т. 43, вип. 5. – С. 128 – 139.
12. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології: інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти / Підласий І. П. – К.: Слово, 2004. – 616 с.
13. Про затвердження Державної цільової програми впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій «Сто відсотків» на період до 2015 року: постанова від 13.04.2011 № 494 // Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України : офіц. вид. М-ва освіти і науки, молоді та спорту України. – 2012. – № 1/2. – С. 15 – 30.
14. Скафа О. І. Комп'ютерно-орієнтовані уроки в евристичному навчанні математики: навчально-методичний посібник / Скафа О. І., Тутова О. В.; [Донецький національний університет]. – Донецьк : Вебер (Донецька філія), 2009. – 320 с.
15. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970 – 1980) [Електронний ресурс] // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970 – 1980). Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/suprovid>. – Дата звернення: 14.09.2012.
16. Югова Л. Б. Использование мультимедиа технологий на уроках математики в начальной школе [Электронный ресурс] / Югова Л. Б. // Информационные технологии в образовании. – Режим доступа : <http://www.rusedu.info/Article942.html>. – Дата обращения : 12.03.2016.
17. Dave R. H. Lifelong education and school curriculum / Dave R. H. – Hamburg, Unesco Institute for Education. – 1973. – Pp. 20 – 30.

References:

1. Andrievska V. M. Multimediyini tekhnologii u pochatkoviy lantsi osviti [Yeletronniy resurs] / Andrievska V. M., Olefirenko N. V. // Information Technologies and Learning Tools. – Rezhim dostupu: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/viewFile/228/214>. – Data zvernennya: 28.12.2015.
2. Vasileva D. V. Metodika navchannya matematiki uchniv 5 – 6 klasiv z vikoristannyam multimediynoi doshki: dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.02. – «Teoriya i metodika navchannya» / Darina Volodimirivna Vasileva; Institut pedagogiki NAPN Ukraini. – Kiiv, 2012. – 267 s.
3. Grambovska L. V. Komp'yuterni dinamichni modeli yak zasib didaktichnogo zabezpechennya protsesu navchannya geometrii v suchasniy shkoli / Grambovska L. V., Yakovchuk O. M. // Komp'yuter u shkoli ta sim'i. – 2010. – № 7. – S. 14 – 17.
4. Grizun L. Ye. Komp'yuterni dinamichni modeli yak instrument pidtrimki doslidnitskogo pidkhodu v navchanni matematiki starshoklasnikiv / Grizun L. Ye. // Komp'yuter u shkoli ta sim'i. – 2012. – № 7. – S. 10 – 14.
5. Dorot V. L. Tolkovyy slovar sovremennoy kompyuternoy leksiki / Dorot V. L., Novikov F. A. – SPb.: BKhV-Peterburg, 2004. – 608 s.
6. Dubova T. V. Rozvitok piznavalnoi aktivnosti uchniv 5 – 6 klasiv na osnovi novikh informatsiynikh tekhnologiy navchannya na urokakh matematiki: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.02. – «Teoriya i metodika navchannya» / Tetyana Volodimirivna Dubova; NPU im. M.P. Dragomanova. – K., 2002. – 18 s.
7. Kondratova V. V. Zastosuvannya komp'yuternoї grafiki u navchalno-vikhovnomu protsesi shkoli: navch.-metod. posibnik / Kondratova V. V. – Kirovograd: Vidavnitstvo oblasnogo institutu pislyadiplomnoi pedagogichnoi osviti im. V. Sukhomlinskogo, 2007. – 48 s.

8. Korchevskiy B. B. *Multimediyni tekhnologii v navchanni. Stvorenniya navchalnikh videofilmiv / Korchevskiy B. B., Dyakova V. V. // Visnik Vinnitskogo politekhnichnogo institutu. – 2010. – № 3. – S. 118 – 123.*
9. Kulichenko N. M. *Vikoristannya IKT na urokakh v pochatkoviy shkoli [Yelektronniy resurs] / Kulichenko N. M. // Merezha shkilnikh navchalnikh zakladiv Lvivskoi oblasti. – Rezhim dostupu: <http://lvivedu.com/uk/article/vikoristannya-ikt-na-urokakh-v-pochatkovii-shkoli.html>. – Data zvernennya: 09.02.2016.*
10. Lunak O. M. *Oglyad vidiv ekspertnikh sistem ta ikh klasifikatsiya [Yelektronniy resurs] / Lunak O. M. // TNTU Wiki. – Rezhim dostupu: http://wiki.tntu.edu.ua/Oglyad_vidiv_ekspertnikh_sistem_ta_ikh_klasifikatsiya. – Data zvernennya: 09.02.2016.*
11. Oleksyuk N. V. *Aktualnist vikoristannya multimediynikh zasobiv u poperedzhenni agresivnoi povedinki molodshikh shkolyariv / Oleksyuk N. V. // Informatsiyni tekhnologii i zasobi navchannya. – 2014. – T. 43, vip. 5. – S. 128 – 139.*
12. Pidlasny I. P. *Praktichna pedagogika abo tri tekhnologii: interaktivniy pidruchnik dlya pedagogiv rinkovoi sistemi osviti / Pidlasny I. P. – K.: Slovo, 2004. – 616 s.*
13. *Pro zatverdzhennya Derzhavnoi tsilovoi programi vprovadzhennya u navchalno-vikhovniy protses zagalnoosvitnikh navchalnikh zakladiv informatsiyno-komunikatsiynikh tekhnologiy «Sto vidsotkiv» na period do 2015 roku: postanova vid 13.04.2011 № 494 // Informatsiyniy zbirnik ta komentari Ministerstva osviti i nauki, molodi ta sportu Ukraini: ofits. vid. M-va osviti i nauki, molodi ta sportu Ukraini. – 2012. – № 1/2. – S. 15 – 30.*
14. Skafa O. I. *Komp'yuterno-orientovani uroki v evristichnomu navchanni matematiki: navchalno-metodichniy posibnik / Skafa O. I., Tutova O. V.; [Donetskiy natsionalniy universitet]. – Donetsk: Veber (Donetska filiya), 2009. – 320 s.*
15. *Slovník ukraínskoj movi. Akademichniy tlumachniy slovník (1970 – 1980) [Yelektronniy resurs] // Slovník ukraínskoj movi. Akademichniy tlumachniy slovník (1970 – 1980). Rezhim dostupu: <http://sum.in.ua/s/suprovid>. – Data zvernennya : 14.09.2012.*
16. Yugova L. B. *Ispolzovanie multimedia tekhnologiy na urokakh matematiki v nachalnoy shkole [Elektronnyy resurs] / Yugova L. B. // Informatsionnye tekhnologi v obrazovanii. – Rezhim dostupu: <http://www.rusedu.info/Article942.html>. – Data obrashcheniya: 12.03.2016.*
17. Dave R. H. *Lifelong education and school curriculum / Dave R. H. – Hamburg, Unesco Institute for Education. – 1973. – Pp. 20 – 30.*

УДК: 378.14

ОБГРУНТУВАННЯ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПРАЦЯХ ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВЦІВ

кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник, Дебич М. А.,
кандидат наук з державного управління, доцент, старший науковий співробітник,
Сікорська І. М.

Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, Україна, Київ

Проблема інтернаціоналізації вищої освіти є ключовою темою досліджень зарубіжних науковців. Визначено, що вона включає в себе різні заходи міжнародного масштабу: мобільність студентів; міжнародний обмін студентами та залучення іноземних студентів; наукове співробітництво; зміцнення міжнародного змісту навчального плану; спільні або подвійні дипломи; мобільність персоналу; розвиток і нарощування потенціалу проєктів; інтернаціоналізацію вдома. Виокремлено чотири головні обгрунтування для інтернаціоналізації, а саме: політичні, економічно-фінансові, культурні (соціальні) і академічні. Підкреслено, що міжнародний досвід можна використати при розробці стратегії інтернаціоналізації вищої освіти України.

Ключові слова: мобільність, міжнародний вимір, спільні / подвійні дипломи, наукове співробітництво, зарубіжний досвід.

PhD, associate professor, senior researcher, Debych M. A., PhD, associate professor, senior researcher Sikorska I. M. Rationals internationalisation of higher education in foreign scholars' studies/ Institute for Higher Education at the National Academy for Educational Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

The internationalization of higher education is a key topic for foreign scholars' studies. Various measures of international scope, namely: student mobility; students' international exchange and students recruitment; scientific cooperation; curriculum internationalisation; joint or double degrees; staff mobility; development and capacity building projects; internationalization at home are revealed. There

are four main rationals for internationalization, namely political, economic and financial, cultural (social), and academic. International experience is of high value for development of the Ukrainian Strategy for internationalization.

Key words: mobility, international dimension, joint / double degrees, scientific cooperation, foreign experience.

Вступ. Інтернаціоналізація вищої освіти є одним з найважливіших напрямів політики для вищих навчальних закладів по всьому світу. Хоча університети є міжнародними за своєю природою, необхідність активізації якісної освітньої діяльності міжнародного характеру сприяла тому, що інтернаціоналізація стала областю досліджень та перебуває в центрі уваги дослідників, адміністраторів та осіб, що визначають політику.

Аналіз зарубіжних джерел засвідчив, що проблема інтернаціоналізації вищої освіти є ключовою у дослідженнях Джейн Найт та Ханса де Віта.

Зауважимо, що професор Джейн Найт (Торонто, Канада) та професор Ханс де Віт (Амстердам, Голландія) займаються дослідженнями в галузі міжнародного аспекту вищої освіти на інституційному, національному, регіональному і міжнародному рівнях. Їх професійний досвід і співробітництво з університетами, урядами та установами ООН в багатьох країнах світу дозволили їм розвинути порівняльний і міжнародний погляд на дослідження, викладання і політичну діяльність. Вони є авторами численних публікацій з питань концепцій і стратегій інтернаціоналізації, забезпечення якості, інституційного управління, торгівлі освітніми послугами, освітніх центрів та транскордонної освіти. У 2013 році Джейн Найт нагороджена медаллю Гілберта, засновника Universitas 21, за внесок в інтернаціоналізацію вищої освіти.

Ханс де Віт обіймає посаду директора Центру інтернаціоналізації вищої освіти Католицького університету Sacro Cuore (Мілан, Італія), є співредактором журналу досліджень в галузі міжнародної освіти Асоціації досліджень міжнародної освіти та Видавничої групи SAGE (Нідерланди).

Мета статті – проаналізувати науковий доробок Джейн Найт та Ханса де Віта з метою використати цей досвід для розробки стратегії інтернаціоналізації вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу статті.

За словами де Віт, обґрунтування (англійською – rational) служить тим засобом, що відповідає на питання чому вищі навчальні заклади беруть участь в заходах з інтернаціоналізації [1].

При аналізі мотивування, важливо мати на увазі, що кілька зацікавлених сторін (від державного та приватного секторів або сектор освіти), які впливають на вищі навчальні заклади, мають вплив на відбір обґрунтувань інтернаціоналізації для ВНЗ. Кожний вищий навчальний заклад вирішує сам, як саме займатися міжнародною діяльністю. Більшість університетів, особливо в «розвинутому світі» почала планувати це стратегічно.

В рамках освітнього сектора необхідно виокремити три підгрупи: інституційний рівень, академічний та студенти [2]. Ці підгрупи мають свої власні обґрунтування для інтернаціоналізації. Оскільки ці підгрупи взаємодіють між собою, їх обґрунтування можуть перетинатися, що призводить до комбінації або зміни напрямку обґрунтувань інтернаціоналізації. Дж. Найт пояснює, що обґрунтування, яким університети вирішили слідувати, пов'язані з факторами, які залежать від місії, учнів, викладачів, географічного положення, джерел фінансування, рівня ресурсів, орієнтації на місцеві, національні та міжнародні інтереси [3].

Інтернаціоналізація вищої освіти включає в себе різні заходи міжнародного масштабу, що здійснюються вищими навчальними закладами. Характери цих видів діяльності різняться в залежності від інститутів, країн і культур. Багато дослідників класифікували їх в різних тематичних областях. Один з найбільш повних внесків у цю тему було зроблено німецькими дослідниками Кемом і Тайлером, які акцентували на наступному:

- Мобільність студентів і викладачів.
- Взаємний вплив систем вищої освіти.
- Інтернаціоналізація сутності викладання, навчання і досліджень.
- Інституційні стратегії інтернаціоналізації.
- Обмін досвідом.
- Співпраця і конкуренція.
- Національні та наднаціональні політики щодо міжнародного аспекту вищої освіти [4].

В опитуванні, проведеному Міжнародною асоціацією університетів у 2009 році, яке охоплювало 115 країн, інституційні пріоритети щодо інтернаціоналізації за результатами дослідження визначаються наступним:

- Мобільність студентів.
- Міжнародний обмін студентами та залучення іноземних студентів.

- Наукове співробітництво.
- Зміцнення міжнародного змісту навчального плану.
- Спільні або подвійні дипломи.
- Мобільність для викладачів / співробітників.
- Розвиток і нарощування потенціалу проектів.
- Інтернаціоналізація вдома [5].

Для того, щоб зрозуміти, чому всі вищі навчальні заклади, як правило, прагнуть до інтернаціоналізації, вкрай важливо дослідити обґрунтування інтернаціоналізації та її аспекти. Обґрунтування можна охарактеризувати як мотивацію для інтеграції міжнародного аспекту в галузі вищої освіти. Як зазначив Ханс де Віт, треба знайти відповідь на питання «чому» [6, с.8]. Аналізуючи публікації останніх кількох років, присвячених питанням «чому», можна побачити чотири головні обґрунтування для інтернаціоналізації, визначені Джейн Найт і Ханс де Вітом: політичні, економічно-фінансові, культурні (соціальні) й академічні.

У 2004 році Найт розділила дві групи на чотири окремі обґрунтування:

- Економічне – основане на економічному зростанні й конкурентоспроможності, ринку праці й фінансових стимулах для установ до урядів.
- Політичне – іноземна політика, національна безпека, технічна допомога, мир і взаємне розуміння, національна та регіональна ідентичність.
- Соціально-культурне – національна культурна ідентичність, міжкультурне розуміння, розвиток громадянства, соціальний та суспільний розвиток.
- Академічне – міжнародний аспект наукових досліджень і викладання, розширення академічного горизонту, організаційне будівництво, профіль і статус, підвищення якості й міжнародні академічні стандарти [7].

Обґрунтування є рушійною силою для пояснення того, чому країна, сектор, установа або фізична особа хоче вкладати кошти в інтернаціоналізацію. Обґрунтування знаходять своє відображення в політиці та програмах, які розробляються й в кінцевому підсумку реалізуються. Таким чином, вони допомагають визначити переваги або очікувані результати від зусиль з впровадження інтернаціоналізації. Без чіткого набору обґрунтувань, який має супроводжуватися стратегією, набором цілей, планом і системою моніторингу – процес інтернаціоналізації часто є лише реактивною і фрагментарною відповіддю на переважну кількість міжнародних можливостей. Важливо дивитися на цінності, які формують мотивування і які можуть бути стартом для деяких з основних змін і очікувань інтернаціоналізації [8]. Важливо, що для того, щоб очолити процес інтернаціоналізації, повинно існувати чітке і логічне обґрунтування. Хоча Ульріх Тайлер сказав це більше, ніж десять років тому, інтернаціоналізація досі перебуває в центрі уваги, особливо, коли ми дивимося на світ в цілому, де деякі країни недавно почали працювати в напрямку інтернаціоналізації своєї системи вищої освіти [9, с.18].

Цікаво подивитися, як обґрунтування інтернаціоналізації розвивалися протягом багатьох років відповідно до розробок галузі вищої освіти. Де Віт та Дж. Найт всебічно представили ці тенденції в своїх роботах. Ван дер Вейде [12], Девіс [13], Колен [14] з ними погоджуються у своїх дослідженнях та також дотримуються ідеї щодо розподілу обґрунтувань на чотири групи.

Таблиця 1.

Обґрунтування, які стимулюють інтернаціоналізацію [3, с. 23]

Обґрунтування	Рівень
1. Соціально-культурне	Національний рівень <ul style="list-style-type: none"> • Розвиток людських ресурсів • Стратегічні альянси • Формування доходів / Комерційна торгівля • Побудованації/побудова інституцій • Розвиток соціальної культури і взаєморозуміння Інституційний рівень <ul style="list-style-type: none"> • Міжнародний брендинг і профіль • Підвищення якості/ Міжнародні стандарти • Формування доходів • Розвиток студентів і викладачів • Стратегічні альянси • Виробництво знань
2. Політичне	
3. Економічне	
4. Академічне	

Цікаво відзначити тут результати глобальної доповіді Міжнародної асоціації університетів у 2005 році, в якій наступні обґрунтування інтернаціоналізації були виокремлені як найголовніші:

• На інституціональному рівні:

1. Підвищення міжнародних знань і міжкультурного взаєморозуміння студентів і викладачів
2. Зміцнення потенціалу в галузі досліджень і виробництва знань

• На національному рівні:

1. Підвищення науково-технічної та економічної конкурентоспроможності.
2. Розробка політичних, культурних, наукових та торговельних стратегічних альянсів [8].

Зрозуміло, що обґрунтування інтернаціоналізації в кінцевому підсумку будуть варіюватися в залежності від країни з урахуванням національних пріоритетів.

У 2009 році Міжнародна асоціація університетів провела ще одне глобальне дослідження з питань інтернаціоналізації вищої освіти. В результатах оголошено список пріоритетних обґрунтувань для інтернаціоналізації, а саме:

- Готовність студентів.
- Навчальний план і якість.
- Профіль університету і репутація.
- Дослідження і виробництво знань [5].

Джейн Найт та де Віт у своїх дослідженнях [1,2,3,6] розмежували обґрунтування на національному та на інституціональному рівні.

А. ПОЛІТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ

Повертаючись до основ політичної мотивації для інтернаціоналізації, можна звернутись до епохи колонізації, яка послідувала за другою світовою війною. Кожна з домінуючих держав на той час хотіла нав'язати свою систему вищої освіти для своїх колоній. У процесі розвитку нації - держави і епохи колоніальної експансії, політичні обґрунтування ставали все більш і більш сучасними. Відтворюючи європейську модель вищої освіти в колоніях в Північній і Південній Америці, Африці та Азії, європейські країни шукали політичної, культурної, економічної та академічної домінантності [1]. В даний час, політичні міркування мають абсолютно різні функції, тому що світ став свідком значних змін протягом останніх декількох десятиліть. Розвинені, а також непромислові та бідні країни (наприклад, країни Африки і Близького Сходу) мають свої власні політичні обґрунтування для інтернаціоналізації. Ці обґрунтування мають свою специфіку, таку як політичні системи, стратегії і інституції.

Політичні обґрунтування діляться на наступні аспекти:

1. Зовнішня політика.

Цей аргумент, як пропонує де Віт, вважає співпрацю в галузі освіти однією з форм дипломатичних інвестицій в майбутні політичні відносини. В першу чергу, надання стипендій вважається способом наділення стипендіатів знаннями щодо приймаючої країни, а також розумінням її політичної системи, культури та цінностей. Вищу освіту можна використати у зовнішній політиці цієї країни в освітньому співробітництві, а також можна ініціювати співробітництво з країнами, з якими відсутні дружні стосунки.

2. Національна безпека.

Це тісно пов'язано з попереднім обґрунтуванням і було очевидно, в період 1960-1980х років, протягом якого конфлікт між двома основними державами світу був абсолютно очевидним. Негативні ефекти на процес інтернаціоналізації освіти були визначені після терактів у вересня 2001 року. Сполучені Штати обмежили доступ іноземних студентів до своїх університетів, особливо з деяких країн.

3. Мир і взаєморозуміння.

де Віт говорить, що інтернаціоналізація з ідеологічних причин сприяє реалізації миру і взаєморозуміння, оскільки мобільність є одним з основних аспектів інтернаціоналізації, обмін студентами, персоналом, програмами, знаннями та інформацією є прикладом цього. Ця концепція передбачає, що кожна «спільнота» допомагатиме людям, які приходять з інших середовищ зрозуміти «іншого» та врешті-решт, прийняти його. Просування ідей миру і взаєморозуміння має особливе місце у процесі інтернаціоналізації.

4. Національна ідентичність.

Найт і де Віт виявили, що посилення національної ідентичності є одним з аспектів політичних обґрунтувань для інтернаціоналізації вищої освіти [6, с.23-27].

5. Регіональна ідентичність

Це обґрунтування широко присутнє в європейському вимірі, в програмах Європейського Союзу. Це відноситься до будь-якої країни в межах свого регіону в залежності від характеру і сили зв'язків із сусідніми країнами. До сьогоднішнього часу, тільки континентальна Європа може сказати про якісну та сильну освітню сферу, особливо з впровадженням Болонського процесу.

Б. ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ

Економічні підґрунтя пов'язане з довгостроковими економічними наслідками, де інтернаціоналізація вищої освіти розглядається в якості внеску в кваліфіковані людські ресурси, необхідні для міжнародної конкурентоспроможності нації, і де іноземні випускники розглядаються

як ключі до торговельних відносин країни. По-друге, це – прямі економічні вигоди, наприклад, інституційний дохід і чистий економічний ефект від іноземних студентів.

1. Економічне зростання і конкурентоспроможність.

Інтернаціоналізація вищої освіти має позитивний вплив на багато промислових і технологічних секторів і, відповідно, сприятиме економічному зростанню країн.

2. Ринок праці.

Сучасний ринок праці є ринком, який виходить за рамки національних кордонів, де компетентні й кваліфіковані люди мають ширші можливості для досягнення вищих посад. Чим більше міжнародним в результаті глобалізації економіки ринок праці стає, тим більше випускник повинен конкурувати з людьми з інших країн і тим більше він/вона повинен працювати в міжнародному середовищі [2].

3. Фінансові стимули для установ та урядів.

Фінансові стимули можна розглядати з двох точок зору. Для розвинених країн тільки ті, які стягують з іноземних студентів плату, матимуть фінансові мотиви (наприклад, Великобританія). Для країн, які не стягують ніякої плати, вони не утворюють обґрунтувань (наприклад, Німеччина).

С. КУЛЬТУРНІ Й СОЦІАЛЬНІ ОБҐРУНТУВАННЯ

Збереження і розвиток національної культури поряд з повагою і розумінням інших культур є сильною мотивацією для інтернаціоналізації. Визнання культурного і етнічного розмаїття всередині і між країнами розглядається як сильне обґрунтування для інтернаціоналізації у системі освіти нації [6, с. 11]. Викладачі та вчені можуть бути саме тими людьми, які можуть успішно мати справу з культурними відмінностями. Це - відповідальність університету розвивати здатність розуміти, цінувати і артикулювати реальність взаємозалежності між країнами і готувати викладачів, співробітників і студентів для функціонування в міжнародному та міжкультурному контексті. Міжкультурні та комунікативні навички є одними з найбільш затребуваних в будь-якій спробі побудови зв'язку між культурами. Такого роду навички можуть бути вивчені і заохочуватися тільки, якщо вони є в контакт з іншими культурами. Набуття цих навичок мають бути інтегровані в академічну або навчальну програму.

Соціальні обґрунтування підкреслюють важливість інтернаціоналізації для людини, зокрема студента. У зв'язку з цією точкою зору, Найт говорить про те, що існує необхідність в поліпшенні міжкультурного взаєморозуміння і спілкування. Підготовка випускників, які мають глибокі знання і базові навички в міжкультурних відносинах і комунікаціях, розглядається багатьма вченими як одне з найсильніших обґрунтувань для інтернаціоналізації [6, с. 17].

Д. АКАДЕМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ

Академічне обґрунтування безпосередньо пов'язане із розширенням навчального процесу і досягнення передового досвіду в галузі наукових досліджень і наукової діяльності [7]. Говорячи про всі ці аспекти вищої освіти, стає необхідним розділити академічні мотивування на наступні:

1. Забезпечення міжнародного виміру для наукових досліджень і викладання: дослідження і навчання, які отримали міжнародний вимір, та ймовірно більше кращої якості.

2. Розширення академічного горизонту:

Досліджувальні, навчальні, адміністративні, наукові та управлінські горизонти б розширюються й покращуються з урахуванням міжнародного досвіду.

3. Інституційне будівництво.

Інтернаціоналізація може зміцнити основні структури і діяльність установи, і може дозволити ініціативи, які не були б можливими на основі залучення тільки місцевих ресурсів і/або досвіду. Не існує країни, яка залежить виключно від своїх власних ресурсів для виробництва знань. Таким чином, міжнародне співробітництво є способом обміну знаннями, експорту-імпорту знань.

4. Профіль і статус.

Для багатьох університетів, і особливо в країнах, що розвиваються, вступ до міжнародних мереж, співпраця з відомими міжнародними університетами є способом поліпшити свій профіль та покращити свій імідж. Для університетів з високорозвинених країн, інтернаціоналізація – це конкуренція і отримання місця в міжнародних списках рейтингу.

5. Підвищення якості.

Якість необхідно інтернаціоналізувати і інтернаціоналізація необхідна, щоб вчитися якісно.

6. Міжнародні академічні стандарти.

Дотримання міжнародних академічних стандартів є способом для вищих навчальних закладів відповідати прийнятним національним та міжнародним стандартам та отримувати визнання на міжнародній арені.

Висновки. Інтернаціоналізація стала невід'ємним компонентом вищої освіти. Вона існувала на практиці задовго до того, як термін інтернаціоналізація з'явився в науковому обиході. В епоху глобалізації, в умовах ускладнень сьогоденного світу з усіма його розбіжностями і конфліктами, інтернаціоналізація отримала додатковий сенс і функції. Її можна охарактеризувати

як каталізатор в організації міжнародної діяльності у вищих навчальних закладах задля виховання громадян світу, які зможуть працювати в інтеркультурному середовищі.

Інтернаціоналізація також має свої власні політичні та культурні виміри, які відіграють, значну роль в розвитку нових форм надання вищої освіти. Політичні та культурні виміри інтернаціоналізації також можна охарактеризувати як «інтерполітичні» й «інтеркультурні», оскільки освіта з її міжнародною складовою, як правило, не бачить меж і перестрибує через них, якщо вони існують.

Література:

1. de Wit, H. *Changing Rationales for the Internationalization of Higher Education. In Internationalization of Higher Education: An Institutional Perspective.* Bucharest: UNESCO. 2000
2. de Wit, H. *Internationalization of Higher Education in the United States of America and Europe, A Historical, Comparative, and Conceptual Analysis.* London: Greenwood Press. 2002
3. Knight, J. *Internationalization remodeled: Definitions, Approaches, and Rationales. Journal of Studies in International Education.* - 2004 – Vol. 8, - No 1 - pp. 5-31.
4. Kehm, B. and Teichler, U. *Research on Internationalization in Higher Education. Handbook of Internationalization of European Higher Education.* Berlin: EUA, ACA, and RAABE. 2010.
5. *International Association of Universities (IAU). Initial Results: 2009 IAU Global Survey Report on Internationalization of Higher Education.* IAU.
6. Knight, J. *Internationalization of higher education: A Conceptual Framework.* In J. Knight & H. de Wit (Eds) *Internationalization of Higher Education in Asia Pacific Countries.* Amsterdam: European Association for International Education. 1997.
7. Knight, J. *Issues and Trends in Internationalization: A Comparative Perspective.* In *A New World of Knowledge, Canadian Universities and Globalization.* Canada: IDRC. 1999. Retrieved from: http://www.idrc.ca/en/ev-9400-201-1-DO_TOPIC.html#begining.
8. *International Association of Universities (IAU). Global Survey Report. Internationalization of Higher Education: New Directions, New Challenges.* Prepared by Jane Knight. IAU. 2005
9. Teichler, U. *Internationalization as a Challenge for Higher Education in Europe. Tertiary Education and Management.* 1999. – pp. 5-23.
10. Welch, A.R. & Denman, B. (1997) *Internationalization of Higher Education: Retrospect and Prospect. Forum of Education.* – 1997 - pp. 14–29.
11. van der Wende, M. *Missing links: The Relationship Between National Policies for Internationalization and those for Higher Education in General.* In T. Kalvermark & M. van derWende (Eds.), *National policies for the internationalization of higher education in Europe.* Stockholm: Hogskoleverket Studies, National Agency for Higher Education. 1997
12. Davies, J. *A European Agenda for Change for Higher Education in the XXIst Century: Comparative Analysis of Twenty Institutional Case Studies. CRE-action.* 1997. – pp. 47-92.
13. Coelen, R. *The Development of an Institutional Internationalization Strategy. Handbook of Internationalization of European Higher Education.* Berlin: EUA, ACA, and RAABE. 2008

УДК 378.147.091.313

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОБЛЕМНО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ НА ЗАНЯТТЯХ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

кандидат педагогічних наук, доцент, Дмитренко Н. Є.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна, Вінниця

В статті розглянуто основні аспекти впровадження проблемно-орієнтованого навчання на заняттях у вищому навчальному закладі. Автором висвітлено основні характеристики і риси проблемно-орієнтованого навчання; розглянуто рівні проблемності та вимоги до створення проблемної ситуації; запропоновано модель і етапи реалізації проблемно-орієнтованого навчання на занятті, а також звернено увагу на роль студента та компетенції викладача у проблемно-орієнтованому навчанні. Результати дослідження можуть бути застосовані у процесі впровадження проблемно-орієнтованого навчання на заняттях у вищому навчальному закладі з різних навчальних дисциплін із урахуванням їх специфіки.

Ключові слова: проблемно-орієнтоване навчання, фасилітатор, тьютер, мультидисциплінарний підхід, самоосвіта, проблемна ситуація

PhD in Pedagogy, Dmitrenko N. Y. Implementation of problem-based learning in tutorials at higher educational institution / Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskyi, Ukraine, Vinnytsia

The article deals with the basic aspects of implementation of problem-based learning in tutorials at higher educational institution. The author highlights the main characteristics and features of problem-based learning; considers levels of the problem and requirements to creation of a problem situation; offers the model and stages of implementation of problem-based learning in a tutorial and draws reader's attention to student's role and teacher's competences in problem-based learning. The results of the study can be applied in the process of implementation of problem-based learning in tutorials at higher educational institution in a variety of academic disciplines with taking into account their specificity.

Keywords: problem-based learning, facilitator, tutor, multidisciplinary approach, self-education, problem situation

Вступ. У сучасній вищій школі велика увага приділяється застосуванню інноваційних методів навчання в навчально-виховному процесі. Раціональне поєднання традиційних і інноваційних методів навчання сприяє розвитку пізнавальних процесів і творчих здібностей студентів, їх підготовці до практичної роботи. В сучасному, стрімко змінюваному світі, де конкуренція з кожним днем стає все сильнішою, відсутність практичного досвіду і навичок у студентів можуть бути серйозною і вагомою перешкодою на шляху до працевлаштування і кар'єрного зросту. У зв'язку з цим все більшої популярності набувають сучасні методики навчання, спрямовані на формування у студентів певних практичних навичок.

Згідно з останніми світовими тенденціями удосконалення системи підготовки випускника, головними навичками, які повинні бути сформовані під час навчання, є:

- вирішення проблеми: критичне мислення, вміння аналізувати;
- навчальні навички: здатність здобувати нові знання, робити висновки з досвіду і застосовувати їх у пошуку інновацій;
- комунікативні навички: вміння читати і писати, знаходити і використовувати інформацію для спілкування з іншими;
- особисті навички: самоменеджмент, прийняття обґрунтованих рішень і керування ризиками;
- соціальні навички: співробітництво і мотивація інших членів команди, керування стосунками з клієнтом, здійснення керівництва, вирішення конфліктів, нетворкінг.

Серед сучасних новітніх методів організації навчально-виховного процесу, які застосовуються для формування і розвитку окреслених навичок, покращують процес засвоєння матеріалу, вчать студентів мислити і по-справжньому застосовувати знання на практиці, і **проблемно-орієнтоване навчання** (ПОН) на чільному місці. Саме проблемно-орієнтоване навчання дозволяє особистості на основі наявної багатоаспектної інформації сформулювати свої власні позиції, співвіднести їх з поглядами інших, знайти серед них ті, що перетинаються з власними поглядами, і розробити своє ставлення до різних точок зору, тобто створити інформаційне світосприйняття, яке є відкритим для уточнення, поглиблення і зміни.

Метою статті є розглянути основні аспекти впровадження проблемно-орієнтованого навчання на занятті у вищому навчальному закладі.

Основне завдання проблемно-орієнтованого навчання полягає у забезпеченні глибокого і всебічного розуміння навчального матеріалу, розвитку аналітичного, креативного мислення. Це є засіб створення мотивації, стимулювання пізнавальної діяльності студентів. Проблемно-орієнтоване навчання сприяє інтегруванню навчального процесу з наукою, з проблемами реальної дійсності і з життєвим досвідом тих, хто навчається. Застосування ПОН дозволяє виявити рівень знань і здібностей студентів, краще зрозуміти їх психологію. Під час проблемно-орієнтованого навчання у студентів з'являється можливість самореалізації і розвитку навичок командної роботи.

Проблемно-орієнтованому навчанню притаманні такі риси:

1. Центральне місце курсу чи програми займає складна, погано структурована, оригінальна проблема.
2. Оригінальна задача прив'язана до реальної життєвої ситуації і потребує від студентів застосування широкого спектру знань і вмінь.
3. Процес навчання орієнтований на студентів і очікується, що вони візьмуть на себе ініціативу і відповідальність за процес навчального пізнання.
4. Індивідуальний підхід до студентів у процесі вирішення проблеми.
5. Мультидисциплінарний підхід до рішення проблем.
6. Викладач виконує роль супроводжуючого фасилітатора, наставника (тьютера), а не є джерелом знань.
7. Студенти працюють у маленьких групах, для того щоб визначити потреби пізнання і знайти рішення проблем.

8. Оцінка досвіду навчання включає оцінку тьютера, самооцінку і оцінку одногрупників.

9. Оцінка використовується як інструмент рефлексії і аналізу навчального процесу [1, с. 10].

Основними характеристиками проблемно-орієнтованого навчання виступають:

– актуальність, яка обумовлюється необхідністю активної участі в комплексних проектах, що забезпечує розвиток здібностей, творчого мислення і самостійності студентів, застосування набутих ними теоретичних знань і практичних навичок, вмінь;

– міждисциплінарний характер навчання, пов'язаний з постійною потребою використання студентами знань, набутих в процесі вивчення різних дисциплін з метою виконання завдань, ефективного вирішення поставлених задач;

– комплексне вирішення завдань, яке ставить за мету постановку і спільне дослідження складних проблем, аналіз і узагальнення вивченого і зібраного самостійно матеріалу з метою віднаходження оптимального шляху і виявлення можливих варіантів вирішення задач;

– мотивуючий характер навчання, направлений на розвиток інтересу студентів до навчального процесу, їх потреби в постійному самовдосконаленні, самоосвіті шляхом пропонування їм права вибору, можливості самим контролювати процес і співробітничати з одногрупниками;

– достовірність і реалістичність навчання, спрямованого на реалізацію таких проектів, які представляють інтерес для сучасного суспільства, науки і освіти;

– налаштування на співробітництво, що обумовлено необхідністю спільного виконання завдань, рішенням складних задач, встановленням партнерських відношень з викладачем;

– позитивний настрій, який виникає внаслідок стимулювання пізнавальної діяльності студентів, надаючи їм свободу вибору і самостійності [2, с. 244].

На відміну від традиційних інструкцій, які досить часто студенти отримують із лекційного курсу, вивчення матеріалу в процесі ПОН зазвичай проходить у вигляді практичних занять, у невеликих за чисельністю групах студентів, у формі дискусії, яку направляє викладач. Внаслідок того, що об'єм прямих інструкцій в ПОН зведено до мінімуму, студенти беруть на себе більшу відповідальність за власне навчання. При цьому роль викладача може зводитися до ролі експерта з обговорюваної проблеми, керівника з використання інформаційних джерел і консультанта у виконанні групового завдання.

Проблемно-орієнтоване навчання обумовлює широке використання в процесі навчання інформаційних і комунікаційних технологій. Їх застосування дозволяє суттєво підвищити ефективність пояснення матеріалу, розширити діапазон пошуків при виконанні проектних завдань, забезпечити візуальний супровід наданим фактам і результатам дослідної діяльності.

Таким чином, в проблемно-орієнтованому навчанні роль викладача полягає в заохоченні активного обговорення проблеми, організації взаємодоповнюючої роботи студентів, забезпеченні можливості отримання відповідної інформації, підтриманні суті проблеми під час введення обговорення.

У процесі проблемно-орієнтованого навчання викладач не повідомляє готові знання (інформацію), а ставить перед студентами проблему і шляхом пробудження інтересу до неї викликає в них бажання знайти засіб для її вирішення. В даному випадку мова не йде про вирішення проблеми, яка стоїть перед наукою, а про характер передачі (викладання) відомої навчальної інформації, хоча і не виключається постановка і обговорення питань, які не розроблені наукою і не вирішені на практиці.

Зміст навчального матеріалу визначає рівні проблемно-орієнтованого навчання, тобто залежить від наявності визначених умов для створення проблемних ситуацій того чи іншого ступеня важкості. На цій основі виділяють чотири рівні проблемності:

1. Рівень, який забезпечує застосування попередньо засвоєних знань у нових ситуаціях.

2. Рівень, який забезпечує діяльність, засновану на репродукції, повторенні.

3. Пошуково-репродуктивний рівень.

4. Творчий рівень [3, с. 347].

Ключовим питанням проблемно-орієнтованого навчання є «проблемна ситуація», яка створюється викладачем з початковою метою. Вона включає складне теоретичне і практичне питання, яке вимагає вивчення, розширення, дослідження у співвідношеннях з певними умовами і обставинами, які створюють ту чи іншу ситуацію. Проблемна ситуація, як правило, має дві сторони:

– предметно-змістову, пов'язану з виокремленням протиріччя базових знань, невивченням якоїсь вагової інформації;

– мотиваційну, яка направлена на усвідомлення протиріччя і пробудження бажання його подолати при умові засвоєння студентами певних нових знань.

Проблемно-орієнтоване навчання дозволяє сфокусувати увагу студентів на аналізі і розширенні конкретної проблемної ситуації, що стає відправною точкою в процесі навчання.

Основними рисами вдало розробленої проблеми є:

- зв'язок з реальним життям і мотивацією студентів;
- опис кількох взаємопов'язаних явищ і подій;
- незадовільно сформульована і комплексна проблема;
- потреба у прийнятті рішень, розсудливості і поміркованості;
- створена для групового прийняття рішень;
- потреба у розгорнутих відповідях, які спонукають до обговорення;
- потреба у вивченні нових ключових концепцій;
- пов'язана з навчальними цілями і задачами;
- адаптується з попередніми знаннями;
- представлена у відповідному аутентичному контексті;
- стимулює інтерес;
- включає інтеграцію мислення;
- має підсумковий результат, який можна застосувати в реальному житті [4, с. 85].

Існують різні способи створення проблемних ситуацій. Це підведення студентів до протиріччя і пропозиція їм самим знайти рішення, зіткнення з протиріччям практичної діяльності, викладення різних точок зору на одне й те саме питання, пропозиція розглянути явище з різних позицій, спонукання робити власні порівняння, узагальнення і висновки.

Без проблемної ситуації і вирішення проблеми не формуються прийоми і способи самостійної пошукової діяльності студентів, їх стійкої пізнавальної потреби, не забезпечується достатній розвиток творчих здібностей студентів.

Така форма спілкування дозволяє успішно обговорювати всі питання, досягати їх суті, і що найважливіше, залишає глибокий слід у пам'яті, ніж «озвучування» авторитарної думки викладача.

Хоча коріння ПОН можуть бути простежені від методів так званого цільового навчання, які були запропоновані Дж. Дьюї і його послідовниками, найбільш активно ця педагогічна стратегія стала розповсюджуватися в США з другої половини 1960 років. Структура викладання, яка була розроблена в Західному університеті Каліфорнії та канадському університеті МакМастера, зараз слугує основою багатьох навчальних рекомендацій і викладацьких планів у провідних вищих навчальних закладах світу. Європейські традиції в проблемно-орієнтованому навчанні розвивалися паралельно і незалежно від північноамериканського підходу. Найактивніше ПОН розробляється і застосовується в університетах Маастрихта (Нідерланди), Ольборга і Роскильда (Данія). Проблемно-орієнтоване навчання широко використовується і в австралійських університетах.

Реалізація проблемно-орієнтованого навчання складається з декількох етапів:

I. Планування:

- сформулювати проблему;
- вивчити студентські стилі навчання, визначити, що їм вже відомо, і як передбачити потреби навчання;
- визначити результати навчання;
- пройти через увесь процес вирішення проблеми, для того, щоб продумати можливі питання студентів, напрями, які вони можуть обрати і виявити потенційні збої;
- підібрати необхідні матеріали, включаючи Інтернет-ресурси, враховуючи можливі питання студентів.

II. Процес:

- визначити, як згрупувати студентів (за інтересами, стилем навчання, вміннями чи поєднуючи різні фактори) для покращення процесу вирішення проблеми;
 - продумати, як найбільш ефективно регулювати роботу маленької групи;
 - ефективно інтегрувати в навчальний процес технологічні інструменти і ресурси;
 - розробити стратегічні інструменти підтримки навчання студентів, наприклад, створити веб-сайт з прямим посиланням на потрібні ресурси, використовувати заголовки, щоб студенти чітко уявляли суть кожного етапу навчання;
 - підготуватися до оптимального використання технології, особливо, як інструменту розвитку, і застосовувати на практиці потрібні навички.
 - бути гнучким керівником і змінювати, за потреби, стратегію навчання.
- Модель процесу проблемно-орієнтованого навчання включає:

1. Знайомство з проблемою, спостереження і обговорення отриманої інформації: студентам пропонується обговорити представлену викладачем проблему, з'ясувати терміни і концепції.

2. Формулювання питань, ідей і гіпотез: для кращого розуміння проблеми студенти використовують знання з попереднього життєвого досвіду і з'ясовують, що залишається невизначеним і формулюють питання для подальшого дослідження.

3. Збір інформації для вирішення проблеми: розподіл ролей і завдань, пошук необхідної інформації, самостійне навчання.

4. План дій: студенти інтегрують отриману інформацію, порівнюють результати, обмінюються аргументами і пропонують рішення проблеми.

5. Рефлексія: студенти обговорюють, які знання і навички вони набули в процесі вирішення проблеми, проводять само і взаємооцінювання.

III. Оцінка:

– створити можливість для самоаналізу, оцінки групи, оцінки викладача і одногрупників;

– розробити ефективну методику оцінювання, у співвідношенні з способом навчання, змістом дисципліни і результатами програми;

– створити ефективні інструменти оцінювання з акцентом на постійну оцінку завдань курсу;

– зробити постійну оцінку невід'ємною частиною процесу викладання і навчання.

У процесі вирішення проблеми кожен студент виконує певну командну роль, яка змінюється з кожною проблемною ситуацією, або ж протягом вирішення однієї проблеми (за певних умов). Це може бути:

1. Лідер команди, який керує роботою студентів.

2. Секретар, який фіксує думки, висловлені в ході обговорення.

3. Виконавчий директор, який вислуховує, делегує, підтримує, зосереджує на питаннях.

4. Дослідник, який використовує різні джерела, вміє визначати потрібну інформацію.

5. Людина, яка слідкує за часом і термінами виконання завдань.

6. Представник – людина, яка представляє роботу групи.

7. Людина, яка робить заключні висновки і визначає найкращий вибір.

8. Креативний консультант, який відповідальний за творче представлення результатів командної роботи.

9. Юридичний консультант, який перевіряє дотримання правил цитування і посилань на першоджерела [5, с. 452].

За проблемно-орієнтованого навчання роль викладача-тьютера складається зі стимулювання групи до проведення більш детального дослідження, виконання обов'язків фасилітатора навчального процесу і формального контролювання окремих студентів у групі. Діяльність педагога полягає в тому, щоб він довів у необхідних випадках пояснення змісту найбільш складних понять, систематично створював проблемні ситуації, повідомляв навчальні фактори і організував їх навчально-пізнавальну діяльність, для того щоб на основі аналізу фактів студенти самостійно могли створювати висновки і узагальнення, формулювати за допомогою педагога певні поняття, закони.

Під час роботи з групою викладач (тьютер) повинен:

– сприяти взаємодії між студентами і співпраці в групах для досягнення цілей;

– уважно вислуховувати студентів і готувати їх до нових проблем;

– задавати питання і спонукати до обговорення;

– пояснювати як організовано навчальний матеріал;

– слідкувати за прогресом і виконанням.

Тьютеру слід уникати наступних дій:

– виступати в якості керівника, голови;

– читати лекції на традиційній основі;

– нав'язувати свої знання і стандарти групі, а допомагати студентам самим вивчати проблему [6, с. 93].

До компетенцій викладача-фасилітатора відносять:

– володіння внутрішньою мотивацією, тобто міцною вірою в підхід зорієнтований на студента;

– знати, як розробити гарну проблемну ситуацію;

– володіти знаннями з предмета і внутрішніми ресурсами;

– бути ефективним супроводжуючим процесу навчання, здатним допомогти студентам самостійно вести своє пізнавальну діяльність без надмірного керівництва і настанов;

– бути ефективним менеджером роботи в групі;

– вміло направляти студентів до додаткових ресурсів;

– бути здатним ефективно застосовувати технології в якості інформаційного джерела та інструменту розвитку.

Висновки. Отже, проблемно-орієнтоване навчання дозволяє формувати і закріплювати навички отриманих знань, форми досягнення консенсусу, здатності орієнтуватися в інформаційних полях та міждисциплінарних ситуаціях. Однією з головних вимог в ПОН є активне співробітництво з метою різнобічного вивчення проблеми і формування життєздатних рішень. Застосування проблемно-орієнтованого навчання можливе у будь-якій галузі науки, але вимагає ретельної підготовки в організації навчально-виховного процесу і врахування особливостей вивчення, які притаманні тій чи іншій дисципліні.

Література:

1. Barrows, H. S. (1996). *Problem-based learning in medicine and beyond*. In L. Wilkerson, & W. H. Gijsselaers (Eds.), *Bringing problem-based learning to higher education: Theory and practice*. New directions for teaching and learning, No. 68. (pp. 3-13). San Francisco: Jossey-Bass Inc. Publishers.
2. Hmelo-Silver, C. E. (2004). *Problem based learning: What and how do students learn?* *Educational Psychology Review*, 16, 235-266.
3. Cockrell, Karen Sunday, & Caplow, Julie A. Hughes. (2000). *A Context for Learning: Collaborative Groups in the Problem-Based Learning Environment*. *The Reviews of Higher Education*. Volume 23, no 3: 347.
4. Maurer H., Neuhold Ch. (2012). *PBL in European studies – Maastricht experience: The Higher Education Academy Social Science Conference “Ways of Knowing, Ways of Learning”, 28 and 29 May 2012, Liverpool Session 4 – Tuesday, 29 May, 14h, Canada Suite*.
5. Beringer, Jason. (2007). *Application of Problem Based Learning through Research Investigation*. *Journal of Geography in Higher Education*. Vol. 31: 445-457.
6. Dmitrenko, Natalia. (2016). *Problem-based learning as a learner-centred approach: general review*. *Proceedings of the international conference “Modern peculiarities of the identity formation and social adaptation in conditions of liberal values crisis”, 9.02.2016 – 15.02.2016, London, UK*.

УДК: 378.147:614.8

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЙ З БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ ЕНЕРГЕТИКІВ

**доктор педагогічних наук, професор, Кобилянський О. В.
кандидат педагогічних наук, Дембіцька С. В.**

Вінницький національний технічний університет, Україна, Вінниця

Обґрунтовано необхідність формування компетенцій з безпеки життєдіяльності на основі міждисциплінарного підходу. Визначені особливості навчання з питань безпеки життєдіяльності у процесі фахової підготовки фахівців у галузі електричної інженерії. Проаналізовані особливості формування професійно-творчого мислення майбутнього фахівця та його основні характеристики. Вказані аспекти культури безпеки, які враховуються в процесі фахової підготовки енергетиків, зокрема такі як: пріоритетність питань безпеки для керівництва організації, безумовне дотримання вимог інструкцій з охорони праці, обов'язковий аналіз безпеки перед виконанням робіт, розвинута комунікативна культура, критичне ставлення до небезпеки й інноваційне мислення.

Ключові слова: компетенції, безпека життєдіяльності, культура безпеки, професійне мислення, підготовка фахівців енергетичних галузей.

Dr. Sc. (Ped.), Professor, Kobylansky Alexander, Cand. Sc. (Ped.), Dembitskaya Sofiya
Formation of competence on life safety in the training of power engineers / Vinnitsa National Technical University, Ukraine, Vinnitsa.

The article substantiates the need for the formation of life safety competencies based on an interdisciplinary approach. Identified particular qualities in training of life safety in the course of vocational training in the field of electrical engineering. Analyzed the features of the formation of professional and creative thinking of the future specialist and its main characteristics. Listed aspects of safety culture, which are considered in the process of training of power engineering, in particular, such as security issues the priority for the management of the organization, unconditional compliance with occupational safety regulations, the mandatory safety assessment before work, development of communicative culture, a critical attitude to danger and innovative thinking.

Key words: competence, life safety, security culture, professional thinking, training energy industries.

Вступ. Питання енергозбереження та енергоефективності з кожним роком стають все більш актуальними. Для цього є ряд причин, серед яких можна виділити: дефіцит і постійне зменшення природних ресурсів, посилення вимог до енергетичної безпеки України, висока енергоємність української економіки, поступове збільшення споживання, щорічне зростання цін на імпортовані енергоресурси (вугілля, газ, нафта, ядерні паливні елементи). Представники великих виробничо-промислових компаній України вже сьогодні почали приділяти велику увагу показникам енергоспоживання, енергозбереження та підвищення енергоефективності виробництва. З метою виявлення потенціалу енергозбереження в різних регіонах України, був розроблений і розрахований спеціальний індекс (Ukrainian Energy Index, UEI), що дає можливість порівнювати ефективність використання енергоресурсів в різних регіонах України з урахуванням структури національної економіки. За результатами проведених у 2012 році досліджень, потенціал енергозбереження української економіки становив 13,8 млрд. євро або 39 млрд. кубометрів природного газу.

За затвердженим постановою КМУ № 266 від 29 квітня 2015 р. переліком галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, проблемами перетворення, збереження та використання певних видів енергії повинні займатися фахівці у галузі електричної інженерії, до складу яких входять спеціалісти з електроенергетики, електротехніки та електромеханіки, енергетичного машинобудування, атомної енергетики, теплоенергетики та гідроенергетики. А головною метою їхньої роботи повинно стати раціональне використання енергії та енергоносіїв.

Впровадження стандарту ISO 50001 «Системи енергетичного менеджменту», прийняття Закону України «Про засади функціонування ринку електричної енергії України» від 24.10.2013 № 663-VII та розвитку концепції Smart Grid в Україні передбачають виникнення нових підвищених вимог до підготовки фахівців у галузі електричної інженерії.

Мета статті полягає у визначенні особливостей навчання з питань безпеки життєдіяльності у процесі фахової підготовки фахівців у галузі електричної інженерії.

Виклад основного матеріалу. Професійна діяльність сучасних фахівців у галузі електричної інженерії суттєво відрізняється від роботи професіоналів у минулому, коли держава та роботодавці ставили на перше місце потреби організації, а не працівників; прагнули уникати ризику, в умовах дії концепції про потребу досягнення 100% безпеки виконання будь-яких робіт; відносилися до працівника як взаємозамінного ресурсу організації тощо.

Низка авторів: Волошина М.С. [1], Зимня І.А. [2], Селевко Г.К. [3] та інші, звертають увагу на те що одним із основних показників професійної компетентності майбутнього фахівця є сформованість його професійного мислення, яка полягає у здатності до розв'язання фахових проблем в умовах постійних змін внутрішнього та зовнішнього виробничого середовища. В зв'язку з цим, завдання курсу безпеки життєдіяльності під час підготовки фахівців з енергетики значно ускладнюються – виникає проблема пошуку педагогічних умов для формування професійного мислення на етапі фахової підготовки.

Отже, на сучасному етапі розвитку вищої освіти від випускника вимагають не просто володіти певним обсягом знань, а бути компетентним професіоналом із сформованим професійним та загальнокультурним мисленням. Аналізуючи особливості формування професійно-творчого мислення майбутнього фахівця, Л. В. Засєкіна вказує на наступні характеристики професійного мислення [4]:

1. Професійне мислення проявляється у різноманітних видах практичної діяльності і спрямоване на розв'язання специфічних задач за певних умов.

2. Об'єктом пізнання професійного мислення є складна, багатоелементна система, до якої належить і сам суб'єкт мислення.

3. Мета мислення фахівця-практика – досягнення конкретних результатів у складних умовах. Саме тому вивчення об'єкта опосередковується цілями практичної реалізації.

4. Професійному мисленню властиві ціле-мотиваційний, змістовий, функціонально-операційний аспекти. Особливості цих аспектів зумовлюються специфікою понять, пов'язаних з певною сферою діяльності, операцій (аналіз, синтез, узагальнення), які засновані на досвіді та теоретичних знаннях, порівняннях з елементами оцінювання, розрахунку та комплексністю практичних цілей.

5. Професійному мисленню властива якісна своєрідність: спрямованість на реалізацію, оригінальність, гнучкість, оперативність, евристичність тощо.

Професійне мислення – це інтелектуальна діяльність щодо розв'язування складних професійних задач. Оскільки специфіка професійної діяльності зумовлена особливостями задач, які їх розв'язують спеціалісти різних галузей знань, то якість професійної діяльності або рівень професіоналізму залежить від типу мислення. Високий рівень професіоналізму пов'язаний з теоретичним (не емпіричним), творчим, часто інтуїтивним мисленням і розвиненим практичним

інтелектом. Підготовка професіонала вимагає обов'язкового аналізу специфіки професійних задач і стратегії їхнього розв'язування, оскільки процес мислення полягає в розв'язуванні тих або інших не завжди типових задач.

Враховуючи зазначене і те, що під час фахової діяльності перед кожним фахівцем у галузі електричної інженерії постають потреби з розв'язання питань з безпеки життєдіяльності, оскільки специфіка діяльності підприємств паливно-енергетичного комплексу України передбачає наявність робочих місць на виробництві з небезпечними та шкідливими умовами праці. Крім того, при формуванні професійного мислення потрібно застосовувати міждисциплінарний підхід.

Зокрема, міждисциплінарному підходу відповідає ознайомлення в процесі вивчення дисциплін професійного спрямування стандарту ISO 50001 «Системи енергетичного менеджменту», впровадження якого надає підприємствам наступні переваги:

- управління ризиками, пов'язаними з теперішнім і майбутнім енергопостачанням компанії;
- виявлення можливостей для більш ефективного споживання енергії;
- скорочення енергетичних витрат і підвищення загальної продуктивності компанії;
- скорочення викидів і досягнення встановлених цільових показників;
- суттєві конкурентні переваги в тендерах.

Відповідно фахівці у галузі електричної інженерії, які займаються впровадженням даної системи у виробництво, повинні мати ґрунтовну фахову підготовку з суто електротехнічних дисциплін, але їй набути компетентності з менеджменту та адміністрування, математичного моделювання, екології, ризикології тощо, що вимагає ґрунтовних знань з безпеки життєдіяльності.

Зазначимо, що нормативна навчальна дисципліна «Безпека життєдіяльності» вивчається студентами за програмою підготовки бакалаврів. Це – інтеграційна дисципліна, мета якої полягає у набутті студентом компетенцій, знань, умінь і навичок для здійснення професійної діяльності за спеціальністю з урахуванням ризику виникнення техногенних аварій й природних небезпек, які можуть спричинити надзвичайні ситуації та привести до несприятливих наслідків на об'єктах господарювання, а також формування у студентів відповідальності за особисту та колективну безпеку [5, с. 3].

Завдання вивчення дисципліни передбачає опанування знаннями, вміннями та навичками вирішувати професійні завдання з обов'язковим урахуванням галузевих вимог щодо забезпечення безпеки персоналу та захисту населення в небезпечних та надзвичайних ситуаціях і формування мотивації щодо посилення особистої відповідальності за забезпечення гарантованого рівня безпеки функціонування об'єктів галузі, матеріальних та культурних цінностей в межах науково-обґрунтованих критеріїв прийняттого ризику [5, с.4].

У розроблених МАГАТЕ рекомендаціях визначено, що поліпшення стану безпеки на колективному рівні (на підприємстві, в організації) здійснюється в три етапи: використання пристроїв та систем високоякісного технічного контролю, розробка комплексної системи управління безпекою в організації і залучення більшості персоналу на всіх рівнях організації в активну та повсякденну роботу з підвищення рівня безпеки [6, с.17].

Як засвідчив аналіз, розробленими в Україні нормативно-правовими актами з безпеки життєдіяльності (охорони праці) передбачено, в основному, реалізацію в організаціях другого етапу поліпшення стану безпеки, якого досягають завдяки зусиллям працівників, що за професійними обов'язками займаються питаннями безпеки. Ефективна реалізація третього етапу передбачає формування в майбутніх фахівців розуміння, що належного рівня безпеки можна досягти завдяки її постійному вдосконаленню кожним працівником. Для успішної реалізації цього етапу на підприємстві, в організації персоналу потрібно оволодіти такими аспектами культури безпеки: пріоритетність питань безпеки для керівництва організації, безумовне дотримання вимог інструкцій з охорони праці, обов'язковий аналіз безпеки перед виконанням робіт, розвинута комунікативна культура, критичне ставлення до небезпеки й інноваційне мислення [6, с.19].

Пріоритетність питань безпеки для керівництва організації. Реальне сприяння безпеці передбачає виконання таких заходів: персонал організації розробляє спільні шляхи поліпшення безпеки на підприємстві; керівники організації виконують розроблені заходи безпеки; у порядку денному їхніх виробничих нарад на всіх рівнях питання безпеки визначено першими пунктами; вони використовують відповідні індивідуальні засоби захисту під час перебування у виробничих приміщеннях і постійно аналізують досягнутий рівень безпеки та підвищують свою компетентність у питаннях безпеки.

Безумовне дотримання вимог інструкцій з охорони праці. Існує потреба дотримуватися балансу в кількості й обсязі інструкцій. У них треба визначити і розглянути основні ризики, вони мають бути доступними для тих, хто буде ними користуватися. Якщо інструкції не сприймаються належним чином, то має місце практика невиконання їхніх окремих етапів або «приблизне» виконання. Ефективність використання інструкцій досягається завдяки дотриманню таких умов: інструкції розробляють у співпраці з тими працівниками, які будуть ними користуватися; вони

відповідають своєму призначенню і написані досить зрозуміло, щоб легко було застосовувати їх на практиці тощо.

Обов'язковий аналіз безпеки перед виконанням робіт. Кожен працівник або бригада перед початком роботи мають провести попередній аналіз можливості її безпечного виконання за відповідною інструкцією. Розроблено багато методик такого аналізу, зокрема принцип STAR (зупинись, продумай, виконай, проаналізуй). Аналіз безпеки перед початком виконання робіт передбачає такі заходи: персонал розуміє технологічний процес виробництва продукції на підприємстві; керівництво заохочує пошук працівниками додаткової інформації, коли в них є сумніви щодо безпеки виконання робіт; керівництво також підтримує консультації працівників з експертами з безпеки; зупинення виконання робіт з причин, пов'язаних з безпекою, має підтримку з боку керівників.

Розвинута комунікативна культура. Усі помилки і відмови, зокрема й ті, що «ледь не сталися», варто розглядати як уроки, які треба обов'язково аналізувати, щоб уникнути більш серйозних неприємностей. Для практичної реалізації цього аспекту культури безпеки потрібно, щоб усіх працівників заохочували до повідомлення навіть про незначні недоліки. Тому постає важливе питання про безкарність повідомлень про виявлені недоліки.

Критичне ставлення до небезпеки. Більшість аварійних ситуацій починається з незначних порушень вимог безпеки персоналом або відмов чи порушень у роботі технологічного обладнання. Часто подібні стани або процеси є прихованими або ж персонал розглядає їх як «звичайну практику» і тому ігнорує. Далі, у поєднанні з яким-небудь іншим викликом для системи, відбувається більш значна відмова. Тому, щоб уникнути більш серйозних наслідків, життєво важливою є мінімізація наявних прихованих недоліків у роботі обладнання.

Для мінімізації прихованих недоліків працівники мають не тільки володіти загальнокультурними та професійними компетенціями, але й треба заохочувати до дослідження потенційно небезпечних об'єктів обслуговування і виявлення недоліків, де б і коли б вони з ними не зіткнулися. Відмова від виявлення будь-яких недоліків, особливо з боку керівників підприємства та начальників змін, не тільки не дозволяє усунути конкретні недоліки в роботі, але й формує культуру небезпеки, у якій помилки та невиконання окремих вимог інструкцій уже стають нормою.

Інноваційне мислення. Важливо, щоб досягнуті поліпшення стану безпеки одержали широке визнання як серед окремих працівників, так і в бригадах, що, зокрема, веде до ще більшої орієнтації їх на процес поліпшення культури безпеки. Для досягнення досконалості працівники повинні мати змогу порівнювати власні результати виконання роботи з результатами колег. В ідеалі всі працівники розробляють пропозиції з поліпшення умов праці і набувають уявлення про те, що означає «виконання робіт на рівні світових стандартів» щодо їхньої роботи.

Якщо працівники мають змогу самостійно покращувати систему безпеки на підприємстві, за умов підтримки й заохочення з боку керівництва, вони будуть відчувати задоволення від досягнутих результатів. Постійного прагнення працівників до роботи в команді та пошуку шляхів поліпшення умов праці можна досягти за допомогою визначення пріоритетних заходів, які коригуються в процесі їх виконання. Кількісно показники оцінки якості окремих аспектів культури безпеки в будь-якій організації вимірювати складно, але й приблизні можна використовувати для визначення подальших шляхів удосконалення умов праці.

Така активна позиція працівників забезпечує поліпшення стандартів якості й захист навколишнього середовища. Отже, нова епоха вимагає формування культури безпеки життєдіяльності кожної особистості на основі застосування наукових підходів і системного внесення питань безпеки в освіту, починаючи з ранніх етапів життєдіяльності людини [7].

Таким чином, ми вважаємо, що завдання дисципліни БЖД під час підготовки фахівців у галузі електричної інженерії є такими:

- знати загальні закономірності виникнення небезпек та їх властивості, зокрема, небезпек, які виникають в процесі фахової діяльності;
- визначати небезпечні, шкідливі та вражаючі фактори, що породжуються джерелами цих небезпек;
- забезпечувати допустимий рівень безпеки функціонування об'єктів енергетичної галузі;
- прогнозувати можливість і наслідки впливу небезпечних та шкідливих факторів на організм людини;
- розробляти заходи та застосовувати засоби захисту від небезпечних, шкідливих та вражаючих факторів, які можуть виникнути в процесі фахової діяльності;
- вміти визначити доцільні громадсько-політичні, соціально-економічні, правові, технічні, природоохоронні, медико-профілактичні та освітньо-виховні заходи, які спрямовані на забезпечення здорових і безпечних умов існування людини.

У відповідності до визначених завдань, були внесені корективи у навчально-методичний

комплекс дисципліни «Безпека життєдіяльності» для підготовки фахівців енергетичних галузей (рис.1).

Рис. 1. Структура навчально-методичного комплексу дисципліни

Висновки. Таким чином, нові вимоги до підготовки фахівців у галузі електричної інженерії передбачають переосмислення досвіду їх підготовки та розробки нового міждисциплінарного підходу у навчанні. Зокрема, вдосконалення курсу безпеки життєдіяльності, з метою формування їх професійного мислення, ми вбачаємо у наступному:

- пошук теоретичних засад щодо формування професійних компетенцій у фахівця-енергетика в процесі вивчення безпеки життєдіяльності;
- формування професійної компетентності фахівця-енергетика як під час навчальної, так і позанавчальної роботи;
- вивчення, систематизація і творче використання позитивного національного та іноземного досвіду з питань безпеки життєдіяльності під час підготовки майбутніх фахівців-енергетиків;
- зміна стереотипів у студентів у ставленні до БЖД, як другорядної дисципліни у їх майбутній фаховій діяльності на підставі формування позитивної мотивації;
- формування уявлення про місце, роль, завдання та функції БЖД в процесі підготовки сучасного фахівця-енергетика.

Література:

1. Волошина М. С. Профессиональная инкультурация в образовании: теория и практика: / М С. Волошина. – Новокузнецк: ИПК, 2001. – 114 с.
2. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34-42.
3. Селевко Г. К. Компетентности и их классификация / Г. К. Селевко // Народное образование, 2004. – № 4. – С. 138-143.

4. Засєкіна Л. В. Особливості формування професійно-творчого мислення майбутнього фахівця іноземної мови: дис. ...канд. псих. наук: 19.00.07 / Засєкіна Лариса Володимирівна. – Луцьк, 2000. – 200 с.
5. Типові навчальні програми нормативних дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Охорона праці в галузі», «Цивільний захист». – К.: Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, 2011. – 72 с.
6. Ключевые вопросы практики повышения культуры безопасности. Доклад Международной консультативной группы по ядерной безопасности. – Серия изданий по безопасности, INSAG -15. – Вена: МАГАТЭ, 2002. – 24 с.
7. Кобилянський О. В. Теоретичні засади формування компетенцій з безпеки життєдіяльності у студентів економічних спеціальностей: монографія / О. В. Кобилянський, С. В. Дембіцька, І. М. Кобилянська. – Вінниця: ВНТУ, 2014. – 264 с.

References:

1. Voloshyna M. S. Professiionalnaia ynkulturatsiia v obrazovannyi: teoriia y praktyka: / M. S. Voloshyna. – Novokuznetsk: YPK, 2001. – 114 s.
2. Zymniaia Y. A. Kliuchevye kompetentsy – novaia paradyhma rezultata obrazovaniia / Y. A. Zymniaia // Vysshee obrazovaniie sehodnia. – 2003. – № 5. – S. 34-42.
3. Selevko H. K. Kompetentnosty u ykh klassy- fykatsiia / H. K. Selevko // Narodnoe obrazovaniie, 2004. – № 4. – S. 138-143.
4. Zasiiekina L. V. Osoblyvosti formuvannia profesiino-tvorchoho myslennia maibutnoho fakhivtsiia inozemnoi movy: dys. ...kand. psykhn. nauk: 19.00.07 / Zasiiekina Larysa Volodymyrivna. – Lutsk, 2000. – 200 s.
5. Typovi navchalni prohramy normatyvnykh dystsyplin «Bezpeka zhyttiediialnosti», «Osnovy okhorony pratsi», «Okhorona pratsi v haluzi», «Tsyvilnyi zakhyst». – K.: Ministerstvo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, 2011. – 72 s.
6. Kliuchevye voprosy praktyky povysheniia kultury bezopasnosti. Doklad Mezhdunarodnoi konsultativnoi hruppy po yadernoi bezopasnosti. – Seryia yzdanyi po bezopasnosti, INSAG -15. – Vena: MAHATE, 2002. – 24 s.
7. Kobylianskyi O. V. Teoretychni zasady formuvannia kompetentsii z bezpeky zhyttiediialnosti u studentiv ekonomichnykh spetsialnostei: monohrafiia / O. V. Kobylianskyi, S. V. Dembitska, I. M. Kobylianska. – Vinnytsiia: VNTU, 2014. – 264 s.

УДК: 37. 037

**ЛИЧНОСТЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ В
ИННОВАЦИОННОМ РАЗВИТИИ ОБРАЗОВАНИЯ**

кандидат педагогических наук, доцент Кожевникова И. И.

Макеевский экономико-гуманитарный институт, Украина, Краматорск

Обоснован инновационный подход к профессиональной деятельности преподавателя инновационного типа. Раскрыты возможности инновационных проявлений в деятельности преподавателей. Представленный подход базируется на комплексном, системно – структурном, системно – функциональном методах, соответствует методологии парадигмы субъект – субъектных отношений, учитывает развитие личности студентов и преподавателей. Обозначены стороны и аспекты инновационных особенностей педагогических, психологических, исследовательских, учебно – исследовательских, научно – исследовательских, экспериментальных подходов. Выделена необходимость психологического и педагогического диагностирования в повышении качества и эффективности преподавания и учения в вузе. Дальнейшая разработка темы требует рассмотрения конкретных теоретических, методологических, методических, научных и практических основ создания моделей личности преподавателя – инноватора и личности студента креативного типа в современном педагогическом процессе высшей школы

Ключевые слова: инновационный подход, парадигма субъект – субъектных отношений, комплексное информационное поле, интегративное инновационное решение, модели личности, преподаватель – инноватор, студент креативного типа.

PhD in Pedagogics, Kozhevnikova I. I. High school teacher's personality in the innovative development of education / Makeyevka Institute of Economics and Humanities, Ukraine, Kramatorsk

The modern approach to the personality of the teacher of innovative type is substantiated. The possibilities of innovative displays of teachers' activities are revealed. The presented approach is based on an integrated, system and structural, system and functional methods, corresponds to the

methodology paradigm subject - subjective relations, take into account the personal development of students and teachers. The areas and aspects of the innovative features of the pedagogical, psychological, research, training and research, scientific and research, experimental approaches are marked. The necessity of psychological measurement, pedagogical diagnostics in improving the quality and effectiveness of teaching and education at the higher education institution is pointed out. Further development of the foundation requires the consideration and the allocation of specific theoretical, methodological, methodical, scientific and practical bases of the creation of the teacher-innovator's personality models and creative personality type student in modern pedagogical process of high school.

Keywords: innovative approach, paradigm subject-subjective relations, complex information field, integrative innovative solution, personality's models, teacher - innovator, creative type's students.

Введение. Педагогика высшей школы все еще отстает от теоретических разработок в русле практического решения в процессе обучения проблемы инновационного подхода, создания соответствующих методических разработок от нарастающих инновационных тенденций в современном образовании. Анализ научно - методической литературы и представленной практики показывает, что в деятельности преподавателей вуза, имеющих психологическое, педагогическое образование, владеющих знаниями научного исследования, эксперимента, педагогического управления наблюдается более весомое внедрение образовательных, педагогических, дидактических, управленческих технологий, инновационных подходов в создании эффективных систем обучения, воспитания, развития, личностного и профессионального роста будущих специалистов.

Очевидно, что инновационные процессы в высшем образовании требуют решения насущных психолого-педагогических, научно-исследовательских, экспериментальных, организационно - управленческих проблем, так как не все преподаватели профессионально готовы к роли субъектов инноваций, а реализация профессорско-преподавательским составом вуза этой роли требует целенаправленной разъяснительной работы, обновления деятельности не только преподавателей, но и руководителей, а также деканатов и кафедр [1;2].

Основным противоречием на пути инновационного обновления выступают устоявшиеся взаимоотношения, взаимодействия, традиционная коммуникативная сфера общения и организационно-управленческих связей между субъектами образовательного процесса, а в целом, отсутствие научно – обоснованной, методически построенной и практически реализованной системы мер (на базе модели личности преподавателя – инноватора и модели личности студента креативного типа) по совершенствованию, повышению эффективности психолого - педагогической, научно-исследовательской, экспериментальной, организационно - управленческой (самоуправленческой) деятельности преподавателей и активной, творческой учебной деятельности студентов, магистров, аспирантов, что остается актуальной проблемой.

Формулирование целей статьи и задач.

Нам представляется правомерным рассматривать в инновационных проявлениях личность современного преподавателя высшей школы как педагога, психолога, исследователя, экспериментатора, менеджера в сегодняшнем инновационном развитии образования, способного разрабатывать и внедрять модели подготовки студента креативного типа, который умеет самостоятельно находить и овладевать знаниями, умениями в учебной деятельности, модели собственной деятельности инновационного типа, специалиста в своем предмете и в методике обучения этому предмету.

Данный подход соответствует сущности методологии парадигмы субъект – субъектных отношений. При этом, речь идет не о количестве дипломов преподавателя, а о выделении, разработке содержания теоретико –методических основ конструирования комплексного информационного поля (знания, умения, навыки, особенности, качества личности преподавателя вуза) адекватного данной парадигме, на базе которого преподаватель индивидуально принимает интегративное инновационное решение в конкретных ситуациях, что будет полезным и для системы повышения квалификации или стажировки преподавателей высшего учебного заведения. В то же время необходимо соблюдать принцип оптимального сочетания элементов уже наработанных репродуктивных технологий в образовании и интенсивных, что соответствует принципу преемственности.

Изложение основного материала статьи.

Рассмотрим кратко стороны, специфические особенности, аспекты обозначенной темы данной статьи на уровне комплексного, системно-структурного, системно-функционального методов.

Педагогический аспект. Инновационная педагогическая деятельность выполняет гностическую (познавательную), проектировочную (перспективное планирование педагогических задач и способов их решения), конструктивную (сотрудничество преподавателя и обучаемых),

коммуникативную (взаимодействие преподавателя с обучаемыми и коллегами), организаторскую (авторская поэтапность действий преподавателя и обучаемых) функции.

Главными особенностями инновационной педагогической деятельности являются: личностный подход (направленность на личность студента, гуманные отношения, индивидуализация), творческий исследовательско - экспериментальный характер работы, стойкая мотивация на поиск нового в организации учебно-воспитательного процесса.

Коммуникативная компетентность становится стержнем профессионализма преподавателя любого учебного курса, так как общение определяет основу и сущность педагогической деятельности. Профессиональные коммуникативные умения включают социально-психологические, морально-этические, эстетические, технологические. В структуру педагогической компетентности входит система научных знаний и практических умений. Педагогика общения, как инновационное направление, сегодня выступает интеграцией исследований социальной психологии и собственно педагогики. Профессиональная культура общения преподавателя остается социально значимым показателем его способностей и умений осуществлять целесообразные взаимоотношения. Наиболее эффективно решать педагогические задачи позволяет демократический стиль личности.

Авторитет преподавателя базируется на высоком уровне развития следующих педагогических составляющих: педагогическая наблюдательность, уважение к студентам, стимулирование их активности и интеллектуальной деятельности, гибкость и нестандартность в принятии педагогических решений, удовлетворение от процесса общения со студентами, быстрота реакции и мышления, доброжелательность и терпеливость.

Специфика современной профессиональной деятельности преподавателя вуза заключена в реализации истинного смысла обучения, воспитания и развития личности студента (который проповедовали великие педагоги всех эпох): ведение, поддержка, сопровождение обучающегося.

На фоне вышесказанного достаточно серьезной проблемой невысокого уровня компетенций преподавателей вуза выступают недостаточные педагогические знания в сфере процесса обучения: преподаватели общих и специальных дисциплин - специалисты в конкретных областях, что сказывается на низком уровне умений педагогически, дидактически правильно осмыслить специальные знания, а главное эффективно преобразовать их в учебный материал для студентов. Срабатывает также недостаточный методический, организационно-управленческий опыт преподавателей, что снижает качество подготовки будущих специалистов.

Психологический аспект. Ригидность мышления преподавателя, а отсюда и ригидность взаимодействия его со студентами становится основой формирования скрытого сопротивления инновационным изменениям: не активные учебные и практические занятия, заорганизованные формы работы, устоявшиеся тексты лекций и т.п. Ригидность снижает уровень компетентности преподавателя, наносит ущерб профессиональному становлению студентов. Видеть целостно задачи дисциплины, курса в подготовке будущей профессиональной деятельности выпускников вуза становится высоким смыслом деятельности преподавателя.

Толерантность преподавателя проявляется в терпимости к иным мнениям, высказываниям, особенностям другой личности. Развитая толерантность позволяет одинаково уважительно относиться к каждому студенту с присущими ему индивидуальными чертами, установками, притязаниями.

Важными качествами психологически развитого преподавателя являются наблюдательность и внимательность. Внимательность, к тому же, необходимое условие индивидуально ориентированного дидактического процесса. Наблюдательность помогает в необходимых случаях усилить педагогическое воздействие, изменить технологию обучения, форму подачи материала, повысить заинтересованность студентов при снижении их внимания.

Высокий уровень наблюдательности позволяет выявить (на макроуровне) структуру и тип темперамента, интересы обучающихся для обеспечения продуктивного взаимодействия, когда реализуется психологическое понимание другого человека. Сегодня в вузе остро востребован не только преподаватель - предметник, но и психолог, создающий профессионально подготовленную, конкурентно способную личность.

Исследовательский аспект. Исследовательская деятельность предполагает осуществление научного подхода к изучаемым явлениям, фактам, событиям, применение методов научного исследования, психологическую и педагогическую диагностику субъектов процесса обучения. Научно - исследовательская деятельность преподавателя связана также с изучением отечественного и зарубежного опыта психолога - педагогических исследований, с освоением различных методик, с обобщением и оформлением результатов собственного исследования.

Исследовательская деятельность современного преподавателя высшей школы должна охватывать основные функции: целевую (воспитание, обучение, развитие, мотивация средствами

учебного предмета), операциональную (диагностическая, конструктивно – проективная, организационная, коммуникативная, гностическая, прогностическая, коррекционно - оценочная (здесь же рефлексивная), методическая, исследовательская).

К учебно – исследовательской работе студентов относят: выступления с научными сообщениями; участие в научно-практических, научно-теоретических или научно-методических конференциях; сообщения об опыте своей исследовательской работы; дискуссии по научным проблемам, которые исследуют ученые, работающие на кафедрах; конкурсы на лучшую студенческую работу; выставки лучших студенческих работ; публикации результатов своего исследования в периодической литературе; изготовление средств по материалам научного исследования, разработку проектов, моделей и др.; конструкторскую работу. К видам учебно-исследовательской работы студентов традиционно относят рефераты, курсовые работы, исследовательские курсовые работы, дипломные проекты, магистерские работы.

Научно-исследовательская работа студентов не имеет обязательного характера и осуществляется на добровольной основе, начиная с первого курса. Обычно, студенты группируются вокруг ведущих преподавателей кафедр. Практикой работы высших учебных заведений доведено, что выполнение научных исследований гарантирует развитие самостоятельности, креативности, аналитического мышления студентов. Однако остается проблемой поиск современных инновационных механизмов организации учебно-исследовательской и научно-исследовательской работы студентов.

Экспериментальный аспект. Преподаватель вуза в современных требованиях к организации обучения призван экспериментировать, то есть на основе изучения, диагностики обосновывать результаты творческого поиска оригинальных, нестандартных подходов к решению проблем совершенствования как своего образования, так и студентов. Он должен уметь изучать самого себя и студентов, здесь повышается роль качественных методов исследования. Продуктом его исследовательского (экспериментального) поиска могут стать: оценка результатов внедрения созданной инновационной технологии обучения, оригинальных методов, приемов, средств и форм организации активной познавательной учебной работы студентов, диагностика качества педагогического мастерства, качества овладения студентами учебной деятельностью, в ходе которой они подготавливаются и подготавливают себя как будущих специалистов [3;4].

Актуальность экспериментальной деятельности преподавателей вуза можно связать с понятийным аппаратом психолого-педагогического эксперимента в вузовском обучении: констатирующий эксперимент – предварительное тестирование; введение независимой переменной (апробирование выбранных или сконструированных элементов внедряемой инновационной технологии, элементов созданной оригинальной методической системы) в условиях и требованиях формирующего эксперимента; анализ зависимой переменной (как обратная связь того, что приобрели студенты в сфере знаний, умений, навыков, развития качеств личности, воспитанности); контрольный эксперимент (итоговое тестирование, выполнение индивидуальных заданий, виды самостоятельной работы, результаты исследовательской деятельности, обучения в рамках изучаемого курса или дисциплины). Безусловно, это реальный путь к написанию научной и практически обоснованной статьи или обоснованию результатов кандидатского, докторского исследования. Наша идея в том, что инструменты экспериментального исследования должны стать не только диссертационным, но и обычным делом в массовой практике преподавателей вуза [5].

Отметим особенности и возможности психолого-педагогического эксперимента: практическое внедрение той или иной идеи в русле инновационных технологий, подходов на базе методологии теоретического и эмпирического исследования; расширение сферы использования психолого-педагогического эксперимента в процессе обучения высшей школы; экспериментальная проверка результатов обучения в условиях преемственности исследовательской, учебной, самостоятельной, научно-исследовательской деятельности вчерашних старшеклассников, сегодняшних студентов, творческой деятельности преподавателей.

Аспект преподавателя - менеджера учебной группы студентов. Данный аспект реализуется на основе внедрения демократического стиля отношений между преподавателями и студентами. Преподаватель – менеджер призван признавать студента партнером во взаимодействии, видеть его личность, что определяет характер межличностных отношений, когда у него формируется устойчивое желание управлять учебной деятельностью студентов, то есть сознательно, научно обоснованно реализовать управленческую функцию. В рамках профессиональной педагогической деятельности управление выступает руководством учения студентов с целью выполнения принятых ими задач рациональными способами. Преподаватель – менеджер в учебной группе студентов должен уметь взвешивать альтернативы, быть лидером, принимать инновационные решения, обеспечивать соответствие потребностей студентов их индивидуальным ожиданиям.

Безусловно, развитие личности преподавателя и студента высшей школы следует рассматривать в рамках акмеологического развития их профессионализма, ибо предметом акмеологии выступают процессы, закономерности и механизмы усовершенствования человека как индивида, индивидуальности, субъекта труда и личности, жизнедеятельности, профессии, которые приводят к оптимальному пути самореализации, достижения вершин в развитии [6].

Выводы. Сказанное выше требует дальнейшего рассмотрения теоретических, методологических, методических, научно-практических основ построения содержания комплексного информационного поля преподавателями вуза в условиях инновационного подхода. Перспективами дальнейших исследований становится создание моделей личности преподавателя - инноватора и личности студента креативного типа, творчески взаимодействующих в современном педагогическом процессе высшей школы.

Литература:

1. В. А. Слостенин. Педагогика: инновационная деятельность / Слостенин В. А., Подымова Л. С. – М.: «Издательство Магистр», 1997. – 224 с.
2. Хуторской А. В. Педагогическая инноватика: учеб. пособие для студ. высших учеб. заведений / А. В. Хуторской. – 2 – е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2010. – 256 с
3. Кожевников В. М., Кожевникова И. И., Лунев В. Е. Экспериментальное психологическое исследование: теория, методология, методика: Учебник / В. М. Кожевников, И. И. Кожевникова, В. Е. Лунев / общ. ред. В. М. Кожевникова. – Макеевка: МЭГИ, Донецк: Донецк: «Східний видавничий дім», 2015. – 472 с.
4. Сафонова С. В. Педагогическая диагностика качества организации образовательного процесса в вузе: диссертация. ...кандидата педагогических наук: 13.00.08 / С. В. Сафонова, [Место защиты: Ун – т РАО]. – Москва, 2008. – 257 с.: ил. РГБ ОД.
5. Кожевникова И. И. Творческая работа преподавателей и студентов кафедры психологии / Фундаментальные и прикладные исследования в практиках ведущих научных школ / И. И. Кожевникова. - 2016.- № 1(13); URL: fund-issled intern.esrae.ru / 6-91.
6. Пальчевський С. С. Акмеологія: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / С. С. Пальчевський. – Київ: Кондор, 2008. – 398 с.

References:

1. V. A. Slostenin. *Pedagogika: innovatsionnaya deyatel'nost'* / Slostenin V. A., Podymova L. S. – M.: «Izdatel'stvo Magistr», 1997. – 224 s.
2. Hutorskoy A. V. *Pedagogicheskaya innovatika: ucheb. posobie dlya stud. vysshih ucheb. zavedeniy* / A. V. Hutorskoy. – 2-e izd., ster. – M.: Izdatel'skiy tsentr «Akademiya», 2010. – 256 s.
3. Kozhevnikov V. M., Kozhevnikova I. I., Lunev V. Ye. *Eksperimental'noye psihologicheskoye issledovaniye: teoriya, metodologiya, metodika: Uchebnyk* / V. M. Kozhevnikov, I. I. Kozhevnikova, V. Ye. Lunev / obshch. red. V. M. Kozhevnikova. – Makeevka: MEGI, Donetsk: Donetsk: «Shidniy vydavnychiy dim» 2015. – 472 s.
4. Safonova S. V. *Pedagogicheskaya diagnostika kachestva organizatsii obrazovatel'nogo protsessa v vuze: dissertatsiya. ...kandidata pedagogicheskikh nauk: 13.00.08* / S. V. Safonova, [Mesto zashchity: Un – t RAO]. – Moskva, 2008. – 257 s.: il. RGB OD.
5. Kozhevnikova I. I. *Tvorcheskaya rabota prepodavateley i studentov kafedry psihologii / Fundamental'nyye i prikladnyye issledovaniya v praktikah vedushchih nauchnyh shkol* / I. I. Kozhevnikova. - 2016.- № 1(13); URL: fund-issled intern.esrae.ru /6-91.
6. Pal'chevs'kiy S. S. *Akmeolohiya: Navchal'nyy posibnyk dlya studentiv vyshchikh navchal'nykh zakladiv* / S. S. Pal'chevs'kiy. – Kyiv: Kondor, 2008. – 398 s.

УДК: 372.853

**ИДЕЯ «ПОЧЕМУЧКИ» В АСПЕКТЕ СОЗНАТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ ФИЗИКЕ В
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ**

кандидат педагогических наук, доцент, Лымарева Ю. Н.

Донбасский государственный педагогический университет, Украина, Славянск,

старший преподаватель, Белашапка А. Я.

Донбасский государственный педагогический университет, Украина, Славянск,

учитель физики, Войнов О. Л.

общеобразовательная школа I-III ступеней № 3, Украина, Николаевка

В статье на основе архивных материалов и анализа педагогического опыта рассмотрено дидактическое значение и особенности практического применения идеи «Почемучки» в реализации принципа сознательности в обучении (на примере изучения физики), выделены основные преимущества и раскрыта дидактическая значимость вопросов при изучении материала, показана методическая целесообразность их использования в учебном процессе, выделены основные приемы обучения учащихся формированию и постановке вопросов. Осознание изучаемого материала напрямую зависит от полноты его восприятия, целостного представления о проблеме. Умение формулировать вопрос отображает способность личности воспринимать, синтезировать и анализировать входящую информацию. Появление вопроса свидетельствует о сознательном подходе учащегося к рассмотрению изучаемой проблемы, что принципиально важно в изучении естественных наук.

Ключевые слова: сознательность, обучение, педагог, вопрос, активность.

Ph.D., Lymareva Y. N., Senior Lecturer, Beloshapka A. Y., Physics teacher Voinov O. L. The idea of «Questions» conscious in the aspect of teaching in comprehensive schools / Donbass State Pedagogical University, Ukraine, Slavyansk; Secondary school № 3, Ukraine, Nikolaevka

In article is considered didactic importance and practical particularities of the using to idea «Questions» in realization of the principle to consciousness's in education (on example of the study physicists). It highlights the main advantages and disclosed didactic importance of the issues in the study of material. The article shows the methodological feasibility of their use in the educational process, highlighted the basic techniques of student learning and the formation of posing questions. Awareness of the material being studied depends on the completeness of its perception, a holistic view of the problem. The ability to formulate a question displays a person's ability to perceive, synthesize and analyze incoming information. The emergence of the issue indicates that the student's conscious approach to the consideration of the problem in question, which is crucial in the study of natural sciences.

Key words: consciousness, education, teacher, question, activity.

Введение. Современные требования стоящие перед системой образования требуют от педагога все большей изобретательности. С целью повышения уровня сознательного подхода учащихся к овладению знаниями в педагогических кругах возникла идея «Почемучки». Как и все новое, на начальных этапах своего существования она воспринималась со скептицизмом и отвергалась. Однако, со временем, осознание вариативности такого приема в работе дало возможность педагогу принять ее в свой арсенал.

Различные аспекты проблемы рациональности использования вопросов в учебном процессе отображали в своих исследованиях П. Атаманчук [1], А. Вербицкий [2], А. Касперский [3], О. Пташный [4] и др., привлекая тем самым все больше внимания к ней.

Формулировка цели и заданий. Раскрыть суть идеи «Почемучки», рассмотреть ее преимущества и возможность вариативного использования в учебном процессе, обобщить и показать дидактическую значимость вопросов в организации сознательного обучения.

Изложение основного материала статьи. Осознание информации – это получение ответов на множество вопросов «почему?», «кто?», «где?», «что?», «как?», «сколько?», «зачем?». Метод вопросов является исторически оправданным. Свое начало он берет со второй половины XIX века, когда лекция-монолог, как единственная общепринятая форма обучения утрачивает свои главенствующие позиции. Вопрос как дидактический прием проникает во все формы обучения выступая в роли коммуникативного проводника между основными субъектами учебного процесса. Он находит поддержку многих известных педагогов-практиков. Учитывая весомую роль вопросов, в указанный период были четко установлены правила их постановки и использования.

Почетное место в образовании XIX века занимал сократовский метод, согласно которому преподаватель путем вопросов приводил студентов к размышлению и таким образом – к осознанию истины, познанию особенностей и свойств. Требуя систематической «отчетности» о

правильности суждений и действий, он непрерывно подталкивал их к самостоятельности [5, л. 213 об.].

Преподаватель «во время чтения лекций часто отступал от принятого метода изложения, обращался к аудитории, требуя ответов от слушателей на поставленные им вопросы, охотно разбирал неверные, объясняя в чем причина их ошибочности, преобразуя, таким образом, лекцию в аналог взаимной беседы» [4, с. 8 – 9]. Не смотря на то, что классически вопросы служили для проведения опроса, они постепенно проникали во все этапы учебного процесса: с помощью вопросов делались обобщения, устанавливались общие положения и характеристики, проводились параллели [6, л. 120 об.]. Обращая внимание на всестороннее знание и понимание материала, преподаватели ставили вопросы, ответы на которые не были прямо озвучены при объяснении [7, л. 259]. Часто генератором вопросов выступали экскурсии, которые становились все более популярными. Вопрос также находится в основе тренингового и дискуссионного методов проведения занятий, где появляется возможность доказать и обосновать собственное мнение или уяснить его ошибочность.

Различали учебные, опосредованные, контролирующие, беглые, наводящие, вспомогательные, итоговые вопросы. Учебно-контролирующие вопросы предполагали главным образом воспроизведение информации, а итоговые – кроме закрепления материала и стандартного его применение предусматривали расширение кругозора, способствуя общему развитию [6, л. 120 об.].

Учитывая современные требования к организации и проведению учебно-воспитательного процесса, следует отметить, что все большую популярность и признание получает идея «Почемучки». Целью является научить задавать вопросы, активизируя тем самым мыслительную деятельность учащихся и осознанный подход к изучению материала. Суть ее достаточно проста и состоит в том, что после учащиеся получают задание: «Подготовить по теме 10 дополнительных вопросов, которые вы хотели бы задать преподавателю». Такое задание выглядит одновременно просто и сложно, понятно и непонятно, конкретно и абстрактно. Если раньше домашнее задание формулировалось четко, конкретно и однозначно, то при новой его подаче возникает масса «уточняющих» вопросов. Возникают они у тех учащихся, которые серьезно подходят к своей подготовке.

Например, в теме «Электролиз» вопросы могут быть такие:

1. Как определить валентность химического элемента по его формуле?
2. Как проводились первые опыты по электролизу?
3. Можно ли провести электролиз в домашних условиях? Как?
4. Можно ли электроды поменять местами?
5. Чем отличаются не подключенные электроды?
6. Можно ли путем электролиза из рассола получить соль?
7. Где и как применяется электролиз на заводах нашего города (района)?
8. Является ли экономически выгодным процесс электролиза?
9. Всегда ли ровным слоем оседает вещество по поверхности электрода?
10. В металлах может быть несколько примесей. При очистке удаляются все сразу или нет? Как это регулируется?

Анализ задаваемых вопросов позволяет утверждать, что основные из них – практического значения, т. е. «Зачем это используется?» и «Как это применяется?». Метод вопросов предполагает «смену ролей»: формулируют вопросы учащиеся, а не учитель или задачник, как это более привычно. Получение ответа на эти вопросы является неоспоримым преимуществом «Почемучки»: для учащихся – приобретение знаний и расширение кругозора, для преподавателя – возможность выявления истинных интересов личности исходя из системы задаваемых ею вопросов. Кроме того, это позволяет педагогу активно способствовать формированию целостных представлений о рассматриваемой проблеме, обеспечить прочность знаний, способствовать их преемственности и, тем самым, заложить фундамент самообразовательной деятельности вне стен учебного заведения [8].

Прежде чем получить ответ на вопрос должен появиться сам вопрос. Таким образом, задача педагога так организовать учебный процесс, чтобы, во-первых, у личности появились вопросы, во-вторых – у нее появилось желание получить ответ на него, в-третьих – появилось желание найти ответ. Узнать об этом педагог сможет при одном условии: если позволит на занятии задавать вопросы. Такие навыки могут быть сформированы посредством:

- представления информации методом диалогического монолога;
- акцентирования внимания учащихся на дополнительных практических вопросах темы;
- последовательности усложняющихся заданий;
- различных видов эксперимента;
- использования проблемных вопросов;
- создания проблемных ситуаций;

- привлечения к сознательным наблюдениям;
- расхожести мнений в решении поставленной проблемы;
- использования «умышленных» ошибок и «недосказов». [9, 10, 11]

Без осознания личностью необходимости изучать предлагаемый материал, коэффициент его усвоения резко снижается и ответ «Я не понял» не может быть конкретизирован, неся в себе подтекст «ничего не понял». Педагог, к сожалению, не редко сталкивается с подобным ответом и бороться с этой проблемой тяжело, ибо нет той «точки опоры» чтобы «перевернуть мир», внести ясность, конкретизировать, донести до понимания и осознания. Каковы есть пути ее решения? Как научить личность работать с вопросами? – Это проблема методической стороны ведения учебного процесса.

Для успешного решения поставленной проблемы педагог сам, прежде всего, должен начать активно использовать вопросы в учебном процессе. В этом случае выигрывает не только учащийся, но и учитель, ибо он при этом может выявить, что в его объяснении понятно, а что нет. Таким образом, уже наличие вопроса позволяет начать процесс сознательного обучения и поддерживать его в процессе изучения всего курса [12].

Особенностью этого задания является то, что количество вопросов должно быть оптимальным: их не должно быть слишком мало, т. к. есть возможность что-нибудь быстрее написать, но их не должно быть слишком много, ибо в этом случае их тяжело сформулировать и есть вероятность не успеть получить (дать) ответы на все поставленные вопросы. Преподавателем должно быть заранее предопределено время, отводимое для ответов на вопросы: в противном случае утратится их актуальность для учащегося, появится возможность в следующий раз не выполнить задание не полностью или не выполнить вообще. Их количество должно быть таким, чтобы на занятии в той или иной форме были даны ответы на все!!!

Сформулированные вопросы могут быть классифицированы следующим образом:

- возникшие по невнимательности (недослушанное, недочитанное);
- недоученная или невыученная информация;
- практического значения (применения): для расширения кругозора, бытового направления, касающиеся технической стороны проблемы;
- уточняющие или требующие знаний из других предметов.

На основе вышеизложенного можно выделить следующие преимущества использования «Почемучки»:

- интеграция индивидуальной, парной, групповой и коллективной работы;
- возможность подслушать (все интересно, что не легко доступно);
- мнимый уход учащихся из-под контроля педагога;
- возможность организации самостоятельной работы и взаимообучения;
- мониторинг учителем сознательного подхода и истинных интересов учащихся;
- свобода общения с педагогом (за вопросы не наказывают, за вопросы не оценивают)
- консультативный характер получения знаний (ничего никому не навязывается);
- возможность выяснить интересующие вопросы;
- необходимость внимательного подхода к изучаемому материалу;
- необходимость акцентировать свое внимание на не понятных моментах;
- дополнительное общение с другими учащимися (Что кого интересует?);
- списывание домашнего задания (или его части) приветствуется;
- мотив обменяться яркими ответами после занятия (типа «А знаешь почему?...»);

Выводы. Метод вопросов является методически оправданным. Идея «Почемучки» не только имеет место быть, но и должна занимать свое заслуженное место в учебном процессе. Прогрессивные педагоги современности оценивают высоко роль вопросов в учебно-воспитательном процессе, подчеркивая их дидактическую и практическую значимость. Именно в вопросах кроется необходимость делать обобщения, устанавливать общие положения и характеристики, проводить параллели и сравнения и т. д.

Занятия, содержащие вопросы увеличивают и закрепляют знания, удерживают внимание, заинтересовывают, контролируют, расширяют кругозор, активизируют умственную деятельность, мотивируют, способствуют общему развитию, сознательному обучению и овладению знаниями.

Работа с вопросами, особенно при изучении естественных дисциплин, должна быть поставлена на более высокий уровень в современной системе образования. Уже со школьной скамьи личность должна уметь находить, формулировать и задавать вопросы, т. е. работать с ними. В свою очередь, перед педагогом стоит дополнительная задача по формированию у учащихся умения находить, формулировать и задавать вопросы, что является целью дальнейшего изучения.

Литература:

1. Атаманчук П. С. Элементы интерактивных технологий обучения физике: учеб. пособ. / П. С. Атаманчук, П. И. Самойленко, Н. Л. Сосницкая. – М.: АПК и ППРО, 2007. – 148 с.
2. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А. А. Вербицкий. – М.: Высшая школа, 1991. – 208 с.
3. Касперський А. В. Система формування знань з радіотехніки у середній та вищій педагогічній школах / А. В. Касперський – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова. – 2002. – 325 с.
4. Пташный О. Д. Теория и практика контроля результатов учебно-познавательной деятельности студентов высших учебных заведений Украины во второй половине XIX века: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / О. Д. Пташный. – Х., 2002. – 290 с.
5. ЦДІА України. Ф. 707. Оп. 34. Спр. 51. Статьи учителей гимназий и уездных училищ о преподавании учебных предметов и воспитании учащихся указанных, учебных заведений. Из циркуляров по управлению Киевским учебным округом 1865 – 1867 г. – 1868 г. – 173 с.
6. ДАХО. Ф. 265. Оп. 2. Спр. 23. Циркуляры попечителя Харьковского учебного округа. – 1905. – 151 с.
7. ЦДІА України. Ф. 707. Оп. 31. Спр. 1. Статьи учителей гимназий и уездных училищ о преподавании учебных предметов и воспитании учащихся указанных, учебных заведений. Из циркуляров по управлению Киевским учебным округом 1865 – 1867 г. – 1865 г. – 386 с.
8. Шарко В. Д. Сучасний урок фізики: технологічний аспект: посіб. для для вчителів і студ. / В. Д. Шарко. – К.: Есе, 2005. – 220 с.
9. Нестандартні уроки фізики. – Х.: Вид. гр. «Основа», 2005. – 144 с.
10. Учнівські наукові конференції з фізики. – Х.: Вид. гр. «Основа», 2005. – 96 с.
11. Як розвинути в учня якості дослідника. – Х.: Вид. гр. «Основа», 2005. – 118 с.
12. Шаталов В. Ф. Куда и как исчезли тройки / В. Ф. Шаталов. – М.: Педагогика, 1979. – 134 с.

References:

1. Atamanchuk P. S. Elementy interaktivnykh tekhnologiy obucheniya fizike: ucheb. posob. / P. S. Atamanchuk, P. I. Samoylenko, N. L. Sosnitskaya. – M.: APK i PPRO, 2007. – 148 s.
2. Verbitskiy A. A. Aktivnoe obuchenie v vysshey shkole: kontekstnyy podkhod / A. A. Verbitskiy. – M.: Vysshaya shkola, 1991. – 208 s.
3. Kasperskiy A. V. Systema formuvannia znan z radiotekhniki u serednii ta vyshchii pedahohichnii shkolakh / A. V. Kasperskiy – K.: NPU im. M. P. Drahomanova. – 2002. – 325 s.
4. Ptashnyy O. D. Teoriya i praktika kontrolya rezultatov uchebno-poznavatel'noy deyatel'nosti studentov vysshikh uchebnykh zavedeniy Ukrainy vo vtoroy polovine KhIKh veka: dis. kand. ped. nauk: 13.00.01 / O. D. Ptashnyy. – Kh., 2002. – 290 s.
5. TsDIA Ukraini. F. 707. Op. 34. Spr. 51. Stati uchiteley gimnaziyy i uездnykh uchilishch o prepodavanii uchebnykh predmetov i vospitaniy uchaschichikhsya ukazannykh, uchebnykh zavedeniy. Iz tsirkulyarov po upravleniyu Kievskim uchebnym okrugom 1865 – 1867 g. – 1868 g. – 173 s.
6. DAKhO. F. 265. Op. 2. Spr. 23. Tsirkulyary popechitelya Kharkovskogo uchebnogo okruga. – 1905. – 151 s.
7. TsDIA Ukrainy. F. 707. Op. 31. Spr. 1. Stati uchiteley gimnaziyy i uездnykh uchilishch o prepodavanii uchebnykh predmetov i vospitaniy uchaschichikhsya ukazannykh, uchebnykh zavedeniy. Iz tsirkulyarov po upravleniyu Kievskim uchebnym okrugom 1865 – 1867 g. – 1865 g. – 386 s.
8. Sharko V. D. Suchasnyi urok fizyky: tekhnolohichniy aspekt :posib. dlia dlia vchyteliv i stud. / V. D. Sharko. – K.: Ese, 2005. – 220 s.
9. Nestandardni uroky fizyky. – Kh.: Vyd. hr. «Osnova», 2005. – 144 s.
10. Uchnivski naukovy konferentsii z fizyky. – Kh.: Vyd. hr. «Osnova», 2005. – 96s.
11. Yak rozvynuty v uchnia yakosti doslidnyka. – Kh.: Vyd. hr. «Osnova», 2005. – 118 s.
12. Shatalov V. F. Kuda i kak ischezli troyki / V. F. Shatalov. – M.: Pedagogika, 1979. – 134 s.

УДК 378.147:811.133.1:004

**ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ
ІНОЗЕМНИХ МОВ:
ОСОБИСТІСНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД**

кандидат педагогічних наук, доцент, Майєр Н. В.

Київський національний лінгвістичний університет, Україна, Київ

Визначено особливості реалізації особистісно-діяльнісного підходу до формування методичної компетентності у магістрантів – майбутніх викладачів французької мови в процесі їхньої самостійної позааудиторної роботи. Особистісно-діяльнісний підхід розглянуто у єдності обох його компонентів та з позиції викладача дисципліни «Методика навчання

іноземних мов у вищій школі». У контексті особистісного компоненту з позиції магістранта акцентовано розвиток його особистості, професійно значущих особистісних та психічних якостей, а діяльнісного компоненту – вміння магістрантів організувати власне учіння за індивідуальною траєкторією. В особистісному компоненті з позиції викладача наголошено на його мотивації до здійснення творчої діяльності навчання та бажанні застосовувати різні технології навчання. Діяльнісний компонент реалізується шляхом добору змісту навчання, розроблення засобів навчання, з використанням інформаційно-комунікаційних технологій зокрема.

Ключові слова: магістрант, майбутній викладач, методична компетентність, особистісно-діяльнісний підхід, позааудиторна робота, французька мова

PhD in Pedagogic, senior lecturer, Mayer N. V. Formation of methodical competence of future teachers of foreign languages: the personality-activity approach/ Kyiv National Linguistic University, Ukraine, Kyiv

The article defines peculiarities of personal activity approach in forming methodological competence with master's degree students – future French teachers in the process of their self-dependent out-of-classroom work. Personality activity approach is studied in unity of its both components and from the position of a teacher of the subject called «Methodology of teaching foreign languages at high school». In the context of personal component from the position of a master's degree student it is emphasized the development of his/her personality, professionally meaningful personal and psychical qualities, and in the context of the activity component – ability of the students to organize personal learning on the individual trajectory. In personal component from the position of a teacher it is emphasized the motivation for creative process of learning as well as the wish to use various learning technologies. The activity component is fulfilled by defining the content of study, developing means of study including application of informational and communicative technologies.

Key words: master's degree students, future teacher, methodological competence, personal activity approach, out-of-classroom work, French language.

Вступ. Методична компетентність майбутнього викладача іноземних мов (ІМ) формується шляхом виконання відповідної діяльності в умовах навчально-виховного процесу вищих навчальних закладів (ВНЗ), яка має бути особистісно значущою, сприяти розвитку різних його якостей, професійно значущих зокрема. Основи особистісно-діяльнісного підходу (ОДП) викладені у працях Б.Г. Ананьєва, Л.С. Виготського, І.О. Зимньої, О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна, де особистість розглядається як суб'єкт діяльності, що наразі не втратило актуальності. Сучасна особистісно-діялісна парадигма освіти актуалізує необхідність активного залучення студента до навчального процесу, що передбачає забезпечення його особистісної й інтелектуальної свободи, можливість вибору способів і методів досягнення цілей. Створення умов для особистісної самореалізації і саморозвитку означає, що студента слід розглядати як сформовану особистість, яка а) самостійно визначає рівень своєї активності; б) не потребує імперативної організації і керування її учінням; в) може розглядатися як рівноправний партнер в навчальному процесі [1, с. 18]. В основі навчального процесу має бути суб'єкт навчальної діяльності та його самостійне, самокероване, продуктивне навчання [2, с. 39].

О.Б. Бігич зазначає, що ОДП уможлиблює розгляд студента як активного суб'єкта професійної освіти в межах двох його компонентів – особистісного та діяльнісного [3, с. 7], які є взаємопов'язаними, оскільки особистість виступає суб'єктом діяльності [4]. Отже, ОДП розглядається у єдності обох його складників (особистісного й діяльнісного) з позиції студента, але залишається поза увагою їх реалізація з позиції викладача як суб'єкта організації освітнього процесу у вищій школі.

Формулювання мети статті та завдань. Метою цієї статті є визначення особливостей реалізації ОДП до формування методичної компетентності в процесі самостійної роботи як з позиції магістрантів – майбутніх викладачів ІМ, так і з позиції викладача дисципліни «Методика навчання ІМ у вищій школі».

Виклад основного матеріалу статті ОДП у реалізації його **особистісного** компоненту передбачає, що процес формування методичної компетентності в умовах самостійної позааудиторної роботи має бути спрямований на розвиток особистості магістрантів (урахування їхніх потреб, мотивів, цілей, рівня методичних знань, навичок і вмінь), їхніх професійно значущих особистісних та психічних якостей.

Підтримуємо точку зору М.В. Давер у тому, що в контексті організації методики навчання з використанням ОДП слід чітко розрізняти поняття навчання (діяльність викладача) й учіння, засвоєння, вивчення (діяльність студента) [1, с. 20]. У той час, коли навчання є процесом педагогічного впливу, учіння – це індивідуалізований і особистісний вид діяльності, заснований на індивідуально-психологічних особливостях особистості – пам'ять, увага, стиль мислення, сприймання, мотиви навчання тощо, що набуває особливої актуальності як для професійного

розвитку майбутнього викладача ІМ, так і для організації процесу його методичної підготовки у ВНЗ.

Науковці вважають, що сучасні умови навчання у вищій школі вимагають високого рівня особистісного та психологічного розвитку майбутнього викладача, важливими психічними якостями якого є толерантність, спостережливість, увага [5]. Відсутність толерантності знижує якість педагогічної взаємодії та може сформувати у студентів негативне ставлення як до викладача, так і до навчання взагалі [6, с. 47]. Спостережливість допомагає викладачу у відповідних ситуаціях підсилити педагогічну взаємодію, змінити технологію діяльності, форму презентації матеріалу, викликати зацікавленість студентів, а необхідною умовою забезпечення ефективності навчання є також увага викладача.

Операційною стороною продуктивної діяльності викладача є *мислення*, яке визначають як здатність використовувати педагогічні ідеї в конкретних ситуаціях професійної діяльності [7]. Науковці акцентують необхідність сформованості різних типів мислення викладача. Передусім йдеться про *методичне* мислення як важливий компонент професійної підготовки викладача ІМ, своєрідний феномен із властивим йому змістом і структурою, характеристиками та функціональними зв'язками з методичною майстерністю та особистістю викладача, засіб керування його діяльністю; відносно самостійну специфічну діяльність, засіб керування усіма діями, які лежать в основі дослідницької та навчаючої діяльності викладача, необхідну передумову реалізації цих дій [8]; об'єкт методичної підготовки викладача, що визначає його готовність до майбутньої професійної діяльності [9, с.188]. Сучасне методичне мислення, наголошує Г.І. Саранцев, виходить за межі практичної діяльності викладача. Його основою є уявлення про методику як самостійну галузь науки, що значно розширює сферу методичної діяльності методологією та теорією методичної науки [10, с. 31]. Важливим для викладача є *психолого-педагогічне* [11] (передбачає нестандартний, пошуковий підхід до своєї діяльності, постійне вдосконалення свого психолого-педагогічного досвіду тощо) та *критичне* (є мисленням самостійним, оціночним, рефлексивним [12]) мислення

Основою мислення є пам'ять, тому рівень її розвитку є надзвичайно важливим для викладача ІМ. Особистість викладача, його методична, педагогічна, психологічна підготовленість є запорукою якості навчання студентів [13, с. 3]. Не залишаємо поза увагою креативність викладача як особливу психічну реальність [14, с. 3], інноваційність, творчий підхід до професійної діяльності, постійне прагнення до творчих пошуків, до власного професійного зростання, самовдосконалення [11], ерудицію, імпровізацію, цілепокладання [15, с. 203].

Особистісний компонент представлений також низкою мотивів, які, у свою чергу, уможливають ефективну реалізацію діяльнісного компоненту. Серед них особливого значення набувають мотиви учіння майбутніх викладачів ІМ в процесі оволодіння методичною компетентністю. До основних мотивів учіння відносять, передусім, пізнавальні мотиви та мотив самовдосконалення. Пізнавальні мотиви майбутніх викладачів ІМ пов'язані зі змістом професійно орієнтованої навчально-пізнавальної та науково-дослідницької діяльності студентів та процесом її реалізації. Беручи за основу запропоновану Л.І. Божович [16] класифікацію пізнавальних мотивів (широкі пізнавальні, навчально-пізнавальні мотиви, мотиви учіння), розглянемо їх у контексті нашого дослідження. Отже, широкі пізнавальні мотиви пов'язані з інтересом до майбутньої професії; усвідомленням важливості оволодіння методичною компетентністю для реалізації усіх видів професійно-методичної діяльності викладача ІМ та його соціальних ролей; бажанням набувати нових методичних знань, оволодівати методичними вміннями в позааудиторний час під час самостійної роботи. Навчально-пізнавальні мотиви – усвідомлення способів оволодіння методичними знаннями, навичками та вміннями; володіння прийомами самостійного набуття знань; інтерес до проектування власного освітнього маршруту; здатність магістрантів до саморегуляції. До запропонованої класифікації додамо *науково-пізнавальні мотиви* магістрантів, до яких відносимо інтерес до наукового знання; бажання проводити власне наукове дослідження з «Методики навчання ІМ у вищій школі»; прагнення до постійного підвищення науково-методичного рівня (опрацювання наукових та науково-методичних джерел, у тому числі ІМ).

Мотиви учіння тісно пов'язані зі стратегіями оволодіння методичною компетентністю та передбачають спрямованість майбутніх викладачів ІМ на формування та розвиток власних стратегій, способів, прийомів самостійного оволодіння методичною компетентністю в процесі самостійної позааудиторної роботи. Тому важливим є мотив самовдосконалення. Отже, особистісний складник ОДП до формування методичної компетентності передбачає розвиток пізнавальних мотивів (серед яких широкі пізнавальні, навчально-пізнавальні, мотиви учіння), науково-пізнавальних мотивів та мотиву самовдосконалення.

Погоджуємося з Н.Ф.Тализіною у тому, що сформовані в процесі учіння пізнавальні мотиви є основою для розвитку професійної мотивації та професійних якостей особистості майбутнього викладача ІМ [17, с. 157], чому також сприяє, як ми вважаємо, створення близьких до реальних професійно-методичних ситуацій, ефективна організація самостійної позааудиторної роботи

магістрантів з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), удосконалення методів контролю й оцінювання набутих знань, сформованих навичок і вмінь. Якщо йдеться про організацію самостійної позааудиторної роботи з метою формування методичної компетентності, то особливої актуальності набуває вибудовування майбутнім викладачем ІМ *індивідуальної траєкторії учіння*, яку, спираючись на тлумачення П.В. Сисоєва [18, с. 125], розуміємо як індивідуальний освітній маршрут магістранта для досягнення мети відповідно до індивідуальних стратегій оволодіння навчальним матеріалом, здібностей, особистісних мотивів, потреб. Реалізації індивідуальної траєкторії учіння магістрантів в умовах самостійної позааудиторної роботи якнайкраще сприяє виконання розроблених і запропонованих викладачем прийомів і засобів навчання з використанням ІКТ.

Індивідуальна траєкторія учіння майбутнього викладача ІМ реалізується з метою оволодіння методичною компетентністю в умовах самостійної позааудиторної роботи. Тому, **діяльнісний компонент** реалізується через уміння магістрантів 1) проектувати та реалізовувати індивідуальну траєкторію учіння на основі запропонованих викладачем прийомів та засобів навчання, зокрема з використанням ІКТ; 2) керувати власним учінням від постановки мети до оцінювання результату, здійснюючи самоконтроль за термінами виконання завдань, аналіз способів діяльності, якості отриманих результатів на різних етапах реалізації індивідуальної траєкторії учіння; 3) виявляти прогалини та організувати власну діяльність щодо їх усунення; 4) самостійно оцінювати особистий прогрес у процесі оволодіння методичною компетентністю; реалізовувати власні стратегії учіння та корекції його результатів.

Організація навчального процесу з метою формування методичної компетентності у майбутніх викладачів ІМ – це спільна діяльність викладача і магістрантів, що вибудовується на засадах співробітництва, взаємоповаги, довіри і передбачає відповідні розумові дії, свідому і цілеспрямовану регуляцію навчання й учіння, формування індивідуального стилю учіння в процесі реалізації індивідуальної траєкторії. Відтак, услід за І.О. Зимньою [4], вважаємо за доцільне розглядати ОДП не лише з позиції того, хто навчається (у нашому випадку – магістранта – майбутнього викладача ІМ), але й з позиції викладача.

Особистісний компонент з позиції викладача передбачає його *мотивацію* до творчої діяльності навчання, до урахування потреб та інтересів магістрантів, *бажання* забезпечувати можливості для їхнього індивідуального темпу учіння, урахувати доцільність і ефективність використовуваних прийомів і засобів навчання для їхньої майбутньої професійно-методичної діяльності та застосовувати з цією метою різні технології навчання: модульні технології (як один із шляхів реалізації ОДП до організації навчання [Ошибка! Источник ссылки не найден., с.154-155] та ІКТ (несуть у собі величезний мотиваційний потенціал [Ошибка! Источник ссылки не найден., с.164]).

Реалізація діяльнісного компоненту вимагає від викладача визначення мети навчання й учіння, консультування й допомоги у проектуванні індивідуальної траєкторії учіння кожного магістранта, її спрямування і, за необхідності, коригування. Відповідно, всі методичні дії викладача (добір і організація навчального матеріалу; вибір прийомів навчання, змісту навчальних завдань, їх номенклатури та ієрархії, форми пред'явлення тощо) мають відбуватися через призму особистості майбутнього викладача ІМ з метою створення комфортного навчального середовища, психологічної атмосфери, умов для активізації його творчої та особистісної самореалізації, підготовки до професійно-методичної діяльності, що передбачає, передусім моделювання змісту й умов цієї діяльності в навчальному процесі, формулювання особистісно орієнтованих інструкцій до завдань. Крім того, посилаючись на точку зору П.В. Сисоєва [18, с. 125], вважаємо, що вибір індивідуальної траєкторії – це спільна діяльність викладача і магістранта, спрямована на розвиток у майбутнього викладача вмінь самостійного учіння, визначення адекватних цілей учіння та відповідних задач, рефлексію, самооцінку особистісних досягнень, ініціативи й відповідальності за прийняття рішень і виконання завдань, а під час учіння магістранта за індивідуальною траєкторією роль викладача полягає в моніторингу самостійної діяльності магістрантів та, за необхідності, її коригування, чому сприяє використання ІКТ.

Висновки. Відповідно до меті статті та з огляду на викладене вище особливостями реалізації ОДП до формування методичної компетентності є такі: 1) визнання пріоритету індивідуальності, самоцінності майбутнього викладача ІМ, який є суб'єктом навчання та учіння; 2) добір змісту учіння магістрантів з урахуванням а) потреб магістрантів у майбутній професійно-методичній діяльності, їхніх індивідуально-психологічних особливостей; б) рівня розвитку методики навчання ІМ як науки та сучасних ІКТ, б) сучасних вимог до викладача ІМ ВНЗ; 3) забезпечення випереджувального характеру учіння, що уможливіло професійно орієнтований та особистісний розвиток майбутніх викладачів ІМ у процесі реалізації індивідуальної траєкторії учіння; 4) використання ІКТ, що уможливіло створення комфортного середовища не лише для формування

методичної компетентності, але й умінь самонавчання, самоконтролю, самокорекції, саморозвитку і самоорганізації майбутніх викладачів ІМ.

Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямку вбачаємо в обґрунтуванні засобів формування методичної компетентності майбутнього викладача ІМ у контексті особистісно-діяльнісного підходу.

Література:

1. Давер М. В. Мотивационно-стратегические аспекты личностно-ориентированного подхода к изучению русского языка как иностранного на начальном этапе: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.02 / Давер Маргарита Валентиновна. – М., 2008. – 452 с.
2. Коряковцева Н. Ф. Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык: [пособие для учителей] / Наталия Фёдоровна Коряковцева. – М.: АРКТИ, 2002. – 176 с.
3. Бігич О. Б. Теорія і практика формування методичної компетенції вчителя іноземної мови початкової школи: навчальний посібник / Оксана Борисівна Бігич. – К.: Ленвіт, 2006. – 200 с.
4. Зимняя И. А. Личностно-деятельностный подход с позиции обучающегося: [Электронный ресурс] / И. А. Зимняя – Режим доступа: <http://algebra-5.narod.ru/index4.htm>
5. Гринкруг Л. С. Человеческий потенциал вуза: потребности и возможности развития: монография / Л. С. Гринкруг, Б. Е. Фишман; Минобрнауки России, Федеральное гос. бюджетное образовательное учреждение высш. проф. образования «Дальневосточная гос. социально-гуманитарная акад.». – Биробиджан: ДВГСГА, 2011. – 226 с.
6. Коржув А. В. Толерантность в контексте педагогической культуры преподавателя вуза / А. В. Коржув, Н. Ю. Кудзиева, В. А. Попков // Педагогика. – 2003. – № 5. – С. 44–49.
7. Мышление учителя: Личностные механизмы и понятийный аппарат / Под ред. Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской. – М.: Педагогика, 1990. – 104 с.
8. Кузовлева Н. Е. Развитие методического мышления в процессе профессиональной подготовки будущего учителя: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Кузовлева Наталья Ефимовна. – Липецк, 1995. – 233 с.
9. Таможня Е. А. Методическое мышление как разновидность профессионального педагогического мышления / Е. А. Таможня // Вестник МГОУ. – 2010. – № 1. – С. 188-193.
10. Саранцев Г. И. Современное методическое мышление / Г. И. Саранцев // Педагогика. – 2010 (январь). – № 1. – С. 31-40.
11. Євтух М. Б. Пріоритети професійної підготовки вчителя в системі університетської освіти / М. Б. Євтух // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002 : [зб. наук. праць до 10-річчя АПН України]. – Харків: ОВС, 2002. – С. 66–76.
12. Семенова О. М. Формирование критического мышления студента-будущего учителя в процессе обучения в педагогическом университете: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Семенова Ольга Михайловна. – Самара, 2009. – 235 с.
13. Золотухина Е. Н. Формирование готовности к педагогической деятельности в вузе у аспирантов в системе дополнительного образования: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Е. Н. Золотухина. – Шуя, 2011. – 22 с.
14. Фрицко Ж. С. Проектная деятельность студентов педагогического колледжа при обучении иностранному языку как средство формирования методических умений: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Фрицко Жанна Сергеевна. – Екатеринбург, 2006. – 208 с.
15. Щербакова Т. Н. Профессиональный имидж современного учителя иностранного языка / Т. Н. Щербакова // Теория и практика образования в современном мире (II): материалы междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, ноябрь 2012 г.). – СПб.: Реноме, 2012. — С. 200 – 203.
16. Божович Л. И. Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович / Под ред. Д. И. Фельдштейна. – М.: Международная педагогическая академия. – 1995. – 212 с.
17. Талызина Н. Ф. Педагогическая психология: [учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений] / Нина Фёдоровна Талызина. – М.: Издательский центр «Академия», 1998. – 288 с.
18. Сысоев П. В. Обучение по индивидуальной траектории / П. В. Сысоев // Язык и культура. – 2013. – № 4(24). – С. 121-131.
19. Конышева А. В. Организация самостоятельной работы учащихся по иностранному языку / Ангелина Викторовна Конышева. – СПб.: КАРО, Мн.: Издательство «Четыре четверти», 2005. – 208 с.

References:

1. Daver M. V. Motivatsionno-strategicheskie aspektyi lichnostno-orientirovannogo podhoda k izucheniyu russkogo yazyika kak inostrannogo na nachalnom etape: dis. ... doktora ped. nauk : 13.00.02 / Daver Margarita Valentinovna. – M., 2008. – 452s.

2. Koryakovtseva N. F. *Sovremennaya metodika organizatsii samostoyatelnoy raboty izuchayuschih inostrannyiy yazyk: [posobie dlya uchiteley]* / Nataliya Fyodorovna Koryakovtseva. – M.: ARKTI, 2002. – 176 s.
3. Bihych O. B. *Teoriya i praktyka formuvannya metodichnoyi kompetentsiyi vchytelya inozemnoyi movy pochatkovoyi shkoly: navchal'nyy posibnyk* / Oksana Borysivna Bihych. – K. : Lenvit, 2006. – 200 s.
4. Zimnyaya I. A. *Lichnostno-deyatelnostnyiy podhod s pozitsii obuchayuschegosya: [Elektronniy resurs]* / I. A. Zimnyaya – Rezhim dostupu: <http://algebra-5.narod.ru/index4.htm>
5. Grinkrug L. S. *Chelovecheskiy potentsial vuza: potrebnosti i vozmozhnosti razvitiya: monografiya* / L. S. Grinkrug, B. E. Fishman; *Minobrnauki Rossii, Federalnoe gos. byudzhethoe obrazovatelnoe uchrezhdenie vyssh. prof. obrazovaniya «Dalnevostochnaya gos. sotsialno-gumanitarnaya akad.»*. – Birobidzhan: DVGSGA, 2011. – 226 s.
6. Korzhuev A. V. *Tolerantnost v kontekste pedagogicheskoy kulturyi prepodavatelya vuza* / A. V. Korzhuev, N. Yu. Todorzina, V. A. Popkov // *Pedagogika*. – 2003. – № 5. – S. 44–49.
7. *Myshlenie uchitelya: Lichnostnyie mehanizmyi i ponyatiyniy apparat* / Pod red. Yu. N. Kulyutkina, G. S. Suhobskoy. – M.: Pedagogika, 1990. – 104 s.
8. Kuzovleva N. E. *Razvitie metodicheskogo myshleniya v protsesse professionalnoy podgotovki buduschego uchitelya: dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.02* / Kuzovleva Natalya Efimovna. – Lipetsk, 1995. – 233 s.
9. Tamozhnyaya E. A. *Metodicheskoe myshlenie kak raznovidnost professionalnogo pedagogicheskogo myshleniya* / E. A. Tamozhnyaya // *Vestnik MGOU*. – 2010. – № 1. – S.188-193.
10. Sarantsev G. I. *Sovremennoe metodicheskoe myshlenie* / G. I. Sarantsev // *Pedagogika*. – 2010 (yanvar). – № 1. – S. 31-40.
11. Yevtukh M. B. *Priorytety profesiynoyi pidhotovky vchytelya v systemi universytets'koyi osvity* / M. B. Yevtukh // *Rozvytok pedahohichnoyi i psykholohichnoyi nauk v Ukraini 1992–2002: [zb. nauk. prats' do 10-richchya APN Ukrainy]*. – Kharkiv: OVS, 2002. – S. 66–76.
12. Semenova O. M. *Formirovanie kriticheskogo myshleniya studenta-buduschego uchitelya v protsesse obucheniya v pedagogicheskom universitete: dis.... kand. ped. nauk: 13.00.01* / Semenova Olga Mihaylovna. – Samara, 2009. – 235 s.
13. Zolotuhina E. N. *Formirovanie gotovnosti k pedagogicheskoy deyatelnosti v vuze u aspirantov v sisteme dopolnitelnogo obrazovaniya: avtoref. dis. na soiskanie uch. stepeni kand. ped. nauk: spets. 13.00.08 «Teoriya i metodika professionalnogo obrazovaniya»* / E. N. Zolotuhina. – Shuya, 2011. – 22 s.
14. Fritsko Zh. S. *Proektnaya deyatelnost studentov pedagogicheskogo kolledzha pri obuchenii inostrannomu yazyiku kak sredstvo formirovaniya metodicheskikh umeniy: dis. ...kand. ped. nauk : 13.00.08 / Fritsko Zhanna Sergeevna. – Ekaterinburg, 2006. – 208 s.*
15. Scherbakova T. N. *Professionalnyiy imidzh sovremennogo uchitelya inostrannogo yazyika* / T. N. Scherbakova // *Teoriya i praktika obrazovaniya v sovremennom mire (II): materialy mezhdunar. nauch. konf. (g. Sankt-Peterburg, noyabr 2012 g.)*. – SPb.: Renome, 2012. — S. 200 – 203.
16. Bozhovitch L. I. *Izbrannyye psihologicheskie trudyi. Problemy formirovaniya lichnosti* / L. I. Bozhovitch / Pod red. D. I. Feldshteyna. – M.: Mezhdunarodnaya pedagogicheskaya akademiya. – 1995. – 212 s.
17. Talyizina N. F. *Pedagogicheskaya psihologiya: [ycheb. posobie dlya stud. sred. ped. ucheb. zavedeniy]* / Nina Fyodorovna Talyizina. – M.: Izdatelskiy tsentr «Akademiya», 1998. – 288 s.
18. Syisoev P. V. *Obuchenie po individualnoy traektorii* / P. V. Syisoev // *Yazyik i kultura*. – 2013. – № 4(24). – S. 121-131.
19. Konyisheva A. V. *Organizatsiya samostoyatelnoy raboty uchaschihsya po inostrannomu yazyiku* / Angelina Viktorovna Konyisheva. – SPb.: KARO, Mn.: Izdatelstvo «Chetyire chetverti», 2005. – 208 s.

УДК 373.3:37.011.31

ЗБАГАЧЕННЯ ДОСВІДУ ТВОРЧОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

доктор педагогічних наук, професор, Пріма Р. М.

Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк, Україна

У статті проілюстровано функційну зорієнтованість проектних технологій, технологічних прийомів «Карта особистісного росту» студента, «Портфоліо (портфель) на активізацію професійної мобільності, збагачення досвіду творчої педагогічної діяльності майбутнього вчителя початкових класів.

Ключові слова: активізація, майбутній учитель початкових класів, науково-дослідницька діяльність, портфоліо, проект, професійна мобільність, технологія.

Doctor of Pedagogic Sciences, Professor, Prima R. An enriching experience of creative pedagogical activity as means of enhancing professional mobility of students / Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine

The functional orientation of projects, manufacturing methods "Map of the personal growth" of the student, "Portfolio" that activate the professional mobility, the enrichment of creative experience of pedagogical activity of future teacher of initial classes are illustrated in the article.

Key words: activation, the future teacher of initial classes, research, portfolio, project, professional mobility, technology.

Вступ. Реалії сьогодення об'єктивно зумовлюють зростання вимог до фахівця-професіонала, конкурентноспроможного, з гнучким розумом, із швидкою реакцією на все нове, з виразно розвинутими потребами подальшого пізнання і самостійних дій, мобільного як у засвоєнні інформації, так і у власній професійній діяльності. Відтак, посилюється увага до професійно-практичної підготовки майбутнього педагога, досягнення якісно нового рівня його мобільності.

Аналіз досліджень (Амірова Л. [1], Ігошев Б. [2], Кузьмінський А. та ін.) засвідчує, що інтерес до означеної проблеми зростає у зв'язку із радикальними змінами в освіті, пов'язаними зі створенням єдиного освітнього простору як умови і першопричини підготовки мобільного фахівця європейського рівня.

Акцентується на тому, що для формування професійної мобільності майбутнього фахівця потрібна така організація навчального процесу у ВНЗ, за якої головним є не передача знань, а закріплення механізмів їх цільового пошуку, вміння трансформувати різнопланову навчальну інформацію на вирішення практичних завдань. Такими можливостями володіє науково-дослідницька діяльність студентів, оскільки, з одного боку, вона вирізняється всіма якостями навчально-пізнавальної роботи (передбачає вивчення певного об'єкта педагогічної дійсності у процесі розв'язання пізнавального завдання, насамперед, проблемного характеру); з іншого – носить ознаки творчої діяльності, актуалізує креативні можливості особистості в аспекті вироблення власного «бачення» шляхів розв'язання проблеми [3], адже саме проблемність мобілізує творчий пошук особистості. При цьому саме проектне навчання заохочує та посилює усвідомлене навчання студентів, розширює сферу суб'єктності у процесі самовизначення, творчості й конкретної участі щодо самостійного конструювання своїх знань, розвитку критичного і творчого мислення.

Мета статті: проаналізувати й обґрунтувати функційні можливості проектних технологій, технологічних прийомів «Карта особистісного росту» студента, «Портфоліо (портфель)» як засобів активізації професійної мобільності, збагачення досвіду творчої педагогічної діяльності майбутнього вчителя початкових класів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Зауважимо, як засіб активізації професійної мобільності студентів і водночас збагачення досвіду їхньої творчої педагогічної діяльності, на нашу думку, слід використовувати проектні технології (метод проектів), доцільність застосування яких зумовлена спонукою студентів виявляти здатність

- до осмислення професійно-педагогічної діяльності з позицій ціннісного підходу;
- до цілевизначення, орієнтованого на значущі результати;
- до саморганізації і самоосвіти;
- до синтезування, інтеграції й узагальнення інформації з різних джерел;
- бачити проблему, робити вибір та приймати рішення.

Ми виходимо з того, що долучення до системи фахової підготовки студентів «ресурсу» творчості дозволяє активізувати творчий потенціал як фундаментальну якість особистості і через нього комплексно, природньо і послідовно здійснювати досліджуваний процес, створюючи простір для вільного самовираження особистості, становлення індивідуальних схильностей та інтересів майбутніх учителів початкових класів. Творче навчання сприяє вихованню та розвитку всіх суб'єктів навчального процесу. Студенти при виконанні проектів освоюють алгоритм творчої діяльності, вчать самостійно шукати й аналізувати інформацію, інтегрувати й застосовувати отримані раніше і набуті нові знання й уміння.

Розробка проекту кожним студентом передбачає їх послідовні, поетапні дії під керівництвом викладача:

- ✓ «занурення» у проблему (вибір та усвідомлення проблеми);
- ✓ збір і обробка інформації;
- ✓ розробка власного варіанту розв'язання проблеми: актуальність і важливість означеної проблеми, аналіз різноманітної інформації, програма дій, розробка варіанту реалізації своєї програми);

- ✓ реалізація плану дій (проекту), аргументація власної особистісно-професійної позиції;
- ✓ підготовка до захисту проекту (поділ на підгрупи): розробка презентації, оформлення портфоліо, підготовка стендового захисту тощо;
- ✓ презентація проекту;
- ✓ рефлексія (самоаналіз та самооцінка виконаної роботи, свої враження).

Означена технологія характеризується високою комунікативністю, передбачає вираження студентами власних думок, почуттів, активне включення у реальну професійно-педагогічну діяльність, прийняття особистої відповідальності у ситуаціях вибору тощо, що дозволяє розглядати її також як інструментарій створення «ситуацій успіху» у навчанні студентів. Зауважимо, використання проектного завдання можливе на різних етапах вивчення предметної теми чи елективного курсу, а саме: на початку – як спосіб створення проблемної ситуації; на етапі застосування вивченого теоретичного матеріалу при розв'язанні практичних завдань (вправи-тренінги); як творча робота, що зараховується в особисте портфоліо для накопичувальної рейтингової оцінки.

І що найголовніше, метод проектування сприяє виникненню такої взаємодії студентів між собою та викладачем, за якої не тільки досягається запланований результат, але й відбувається розвиток внутрішнього світу майбутнього вчителя, що відбивається у їхніх думках і почуттях, у глибині вольових зусиль особистості. Атмосфера творчості створюється при цьому шляхом:

- ✓ виконання «закону гуманності»: сприймати не тільки себе, але й інших як особистість (Я = Я);
- ✓ виконання «закону саморозвитку»: прагнути до постійного самоудосконалення (я = Я);
- ✓ виконання «закону діалогічності та співдружності» (я поруч із іншими і ми разом вирішуємо всі проблеми).

За такого підходу творча педагогічна діяльність розглядається нами як педагогічний ресурс щодо технологічного забезпечення активізації професійної мобільності студентів в освітньому процесі ВНЗ, що виявляється у таких технологічних прийомах, як: «Карта особистісного росту» студента, «Портфоліо (портфель) досягнень » тощо.

Карта особистісного росту

Компоненти :

- власні досягнення (позитивне в кожному студентіві);
- індивідуальні проблеми (найбільші труднощі);
- особистісно-професійні перспективи (шляхи саморозвитку).

Основні параметри :

- 1) Наявність професійних цілей і планів: їх спрямованість, характер, структурованість, чіткість, оперативність щодо досягнення.
- 2) Сформованість педагогічної рефлексії.
- 3) Оцінювання ролі едукативного (освітнього) середовища неперервної професійної підготовки в особистісно-професійному розвитку та самовизначенні майбутнього вчителя.

«Карта особистісного росту» запроваджується на першому курсі як індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) відповідно до програми дисципліни «Вступ до спеціальності» виконується протягом семестру і дозволяє відстежити динаміку якісних особистісних змін студента як результат самоаналізу і самооцінювання своїх достоїнств, проблем, труднощів. Це допомагає майбутнім педагогам рухатися вперед у своєму особистісно-професійному розвитку, відшліфовуючи у подальшому педагогічну майстерність, набуваючи досвіду професійно мобільної поведінки.

При вивченні, наприклад, таких навчальних дисциплін, як «Методика виховної роботи», «Педагогіка початкової школи», «Основи педагогічної майстерності», «Інтерактивні технології навчання», «Методика викладання педагогіки», «Професійно-педагогічний тренінг» можна запропонувати студентам підготувати «Портфоліо (Портфель своїх досягнень)». У широкому значенні портфоліо – це спосіб фіксування, накопичення й оцінки індивідуальних творчих досягнень студента. Поширена думка [4], що він належить до аутентичних індивідуалізованих оцінок та орієнтований на процес не тільки оцінювання, але й самооцінювання, оскільки надає допомогу майбутнім учителям у розвитку їх здібностей аналізувати власну діяльність, зіставляти її із загальноприйнятими стандартами і на основі цього самовдосконалюватися, тобто вибудовувати траєкторію власного професійного саморозвитку. У нашій інтерпретації – це своєрідне дос'є (справа), комплект документів, самостійних робіт студента, що розробляється спільно з викладачем та передбачає: індивідуальні завдання студенту щодо відбору матеріалу, параметри і критерії їх оцінки; анкети для експертизи після презентації зібраних матеріалів з метою

об'єктивного оцінювання представленого, що дозволяє відстежити творче особистісно-професійне зростання майбутнього вчителя.

Ми розглядаємо портфоліо як сукупність індивідуальних навчальних досягнень студента за педагогічної підтримки педагога.

Перш ніж розпочати збирання портфоліо, а у подальшому й практично його використовувати, слід залучити студентів до визначення мети цієї роботи, технології її реалізації у контексті професійного самовизначення, самовдосконалення, формування успішної, мобільної особистості майбутнього вчителя початкових класів.

Означена технологія «спрацьовує» таким чином: студент за власним вибором чи завданням викладача відбирає у своє «досьє» матеріали, виконані ним самостійно на практичному занятті (контрольні роботи, тести), навчально-дослідницькій роботі (проекти, реферати, доповіді тощо). Відбір може здійснюватися або за одним навчальним предметом, або за різними протягом навчального року (семестру) чи протягом усіх 4-5-ти років навчання (наприклад, це можуть бути творчі письмові роботи чи проекти). Головне у цій роботі – самооцінка студента, причому у вигляді роздумів, аргументації своєї позиції, її обґрунтування.

Акцентуємо, що портфоліо як освітній продукт і своєрідна технологія контролю результату підготовки фахівця значною мірою націлене на виявлення таких показників: об'єктивно наявного рівня володіння вміннями та навичками, труднощів щодо засвоєння навчального матеріалу, мотивів учіння, пізнавальних інтересів, рівня розумової діяльності, критичного ставлення до навчальної діяльності тощо. Але найголовніше – це сприяє «опредмеченню» компетенцій у галузі самоорганізації та самооцінки, тобто вміння аналізувати, узагальнювати, систематизувати, де «внутрішнім механізмом» аутентичного оцінювання виступає рефлексія власної освітньої траєкторії, навчальної діяльності, академічних та особистісних досягнень студента.

Погоджуючись із думкою Є. Мегем [5], відзначимо, що практичним орієнтиром для викладача під час формування рефлексивних умінь майбутніх фахівців початкової освіти є врахування таких взаємопов'язаних видів рефлексії :

- предметна рефлексія (що я роблю?) – усвідомлення змісту діяльності;
- процесуальна рефлексія (як я роблю?) – усвідомлення себе у процесі діяльності;
- ціннісна рефлексія (для чого я роблю?) – виявлення власного ставлення до зробленого, що є особливо важливим в особистісно орієнтованому контексті формування мобільного вчителя.

Звертаємо увагу на те, що в ході рефлексії відбувається подвійне, ніби дзеркальне, взаємовідображення студентами один одного (я – у власних очах, я – в очах іншого), результатом чого стає розуміння кожним того, ким він є насправді. При цьому майбутній учитель має знайти відповіді на такі запитання: що я думаю про свою майбутню професійну діяльність?; що я думаю про дітей, як я їх сприймаю?; мої індивідуальні особливості (особистісні, емоційні, когнітивні), як вони проявляються у діяльності; як я сприймаю себе у професії тощо.

Із таких позицій цілком правомірно розглядати портфоліо альтернативним щодо традиційних форм способом оцінювання, що дозволяє вирішити такі завдання :

- відстежити динаміку особистісно-професійного становлення кожного студента;
- об'єктивно схарактеризувати готовність кожного студента до вияву мобільності у професійно-педагогічній діяльності;
- забезпечити формування у майбутнього вчителя школи першого ступеня умінь самопроекування професійного становлення на основі адекватного сприйняття і оцінки своїх достоїнств і недоліків;
- надати кваліфіковану допомогу у виборі напрямків саморозвитку, активізації особистісних сил і здібностей студента, вибудові власної траєкторії досягнення мети – формування професійно мобільного вчителя початкових класів;
- оцінити індивідуальні освітні, професійні та особистісні досягнення студента [6, с.311].

Принагідно зазначимо, що для студентів випускних курсів портфоліо поглиблює уявлення про майбутнього спеціаліста, визначає його освітній рейтинг при підведенні підсумків навчальної, науково-дослідницької діяльності, при працевлаштуванні, а для магістрів – отримання рекомендації щодо вступу до аспірантури.

Результати дослідження, виконаного у межах портфоліо, можуть бути представлені у змісті курсових, дипломних (магістерських) робіт, оскільки накопичені матеріали підтверджують дидактичну потужність розробленої майбутнім учителем початкових класів оптимальної системи педагогічних заходів аргументацію його власної професійної позиції.

Висновки. Таким чином, науковий пошук, до якого долучаються студенти, не лише мобілізує, але й формує впевненість у власних силах, організованість, зібраність, дисциплінованість, відповідальність, водночас, створює умови для роботи за самостійно розробленими алгоритмами. Означені якості є провідними для професійно мобільного педагога, засвідчуючи його особистісно-професійне зростання. Це переконливо доводить, що творча педагогічна діяльність студентів, збагачена проектними технологіями, технологічними прийомами педагогіки успіху («Карта

особистісного росту», «Портфоліо») є не тільки чинником позитивного впливу, але й педагогічним ресурсом активізації професійної мобільності, джерелом практико орієнтованого навчання майбутнього вчителя початкових класів.

Література:

1. Амирова Л. А. Развитие профессиональной мобильности педагога в пространстве его личностной самореализации / Л. А. Амирова. – Уфа: Восточный университет, 2006. – 460с.
2. Игошев Б. М. Организационно-педагогическая система подготовки профессионально мобильных специалистов в педагогическом университете / Б. М. Игошев. – М.: ВЛАДОС, 2008. – 201с.
3. Князян М. О. Самостійно-дослідницька діяльність майбутніх учителів іноземних мов: монографія / Маріанна Олексіївна Князян. – Ізмаїл: Сміл, 2006. – 242с.
4. Мегем Є. І. Рефлексія в особистісно орієнтованій проектно-технологічній підготовці – спосіб саморегуляції студентів / Є. І. Мегем // Вісник Глухівського державного пед.унів.-ту. Серія: педагогічні науки. – Вип.8. – Глухів: ГДПУ. – 2006. – С. 34–38 (276с.).
5. Зеленко Н. Портфоліо будучого педагога / Н. В. Зеленко, А. Г. Могилевская // Стандарти и мониторинг в образовании. – 2009. – №1. – С. 61 – 63.
6. Пріма Р. М. Формування професійної мобільності майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика. Монографія. – Дніпропетровськ: ІМА-прес. – 2009. – 367 с.

References:

1. Amyrova L. A. Razvitye professional'noy mobyl'nosti pedahoha v prostranstve eho lychnostnoy samorealyzatsyy / L. A. Amyrova. – Ufa: Vostochnyy unyversytet, 2006. – 460s.
2. Yhoshev B. M. Orhanyzatsyonno-pedahohycheskaya systema podhotovky professyonal'no mobyl'nykh spetsyalystov v pedahohycheskom unyversytete / B. M. Yhoshev. – M.: VLADOS, 2008. – 201s.
3. Knyazyan M. O. Samostiyno-doslidnyts'ka diyal'nist' maybutnikh uchyteliv inozemnykh mov: monohrafiya / Marianna Oleksiyivna Knyazyan. – Izmayil: Smil, 2006. – 242s.
4. Mehem Ye. I. Refleksiya v osobystisno oriyentovaniy proektno-tekhnolohichniy pidhotovtsi – sposib samorehulyatsiyi studentiv / Ye. I. Mehem // Visnyk Hlukhivs'koho derzhavnoho ped.univ.-tu. Seriya: pedahohichni nauky. – Vyp.8. – Hlukhiv: HDPU. – 2006. – S. 34–38 (276s.).
5. Zelenko N. Portfolyo budushcheho pedahoha / N. V. Zelenko, A. H. Mohylevskaya // Standarty y monytorynh v obrazovanyu. – 2009. – № 1. – S. 61 – 63.
6. Prima R. M. Formuvannya profesiyanoi mobil'nosti maybutn'oho vchytelya pochatkovykh klasiv: teoriya i praktyka. Monohrafiya. – Dnipropetrovs'k: IMA-pres. – 2009. – 367 s.

УДК 378.147:358.4

**ПОЛІКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ВИЩИХ
ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

кандидат педагогічних наук, доцент, Марченко О. Г.

Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна, Харків

З'ясовано, що концептуальним та методологічним підґрунтям полікультурного виховання майбутніх військових фахівців є гуманістичні філософські, психологічні, педагогічні ідеї, а також системний, аксіологічний, діяльнісний, особистісний підходи. Уточнено поняття полікультурного освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах як організаційно-педагогічної цілісності, що сприяє засвоєнню загальнолюдських цінностей, культурно-країнознавчих відомостей, вмінь міжкультурної взаємодії, комунікаційних особистісних якостей. Побудовано модель формування полікультурного освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах, визначено навчально-методичне забезпечення його архітектурно-семантичного, соціально-виховного, змістово-методичного, комунікаційно-організаційного компонентів.

Ключові слова: культура, полікультурне виховання, міжкультурна комунікація, полікультурне освітнє середовище, модель, курсант.

PhD, assistant of professor, Marchenko O. Aspects of multicultural educational environment in higher military institutions/ Kozhedub Air Force University, Ukraine, Kharkiv

It was found that the conceptual and methodological basis of future military specialists' multicultural education are humanistic philosophical, psychological, pedagogical ideas, as well as systemic, axiological, activity, personality-oriented approaches. The notion of a multicultural educational environment in higher military educational institutions of both organizational and pedagogical integrity,

which promotes absorption of human, cultural and natural history knowledge, intercultural skills, communicational personal qualities. Built model of multicultural educational environment in higher military educational institutions, defined training and methodological support of its architectural and semantic, social, educational, meaningful and methodical, communication and organizational components.

Keywords: culture, multicultural education, intercultural communication, multicultural learning environment, higher military educational institutions.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми організації полікультурного освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах ми вбачаємо в об'єктивному, об'єктивно-суб'єктивному та суб'єктивному вимірах. Об'єктивні фактори, на наш погляд, такі: розширення міжнародного військового співробітництва між Збройними Силами України та інших держав, зростання кількості міжнародних контактів, необхідність в успішному вирішенні завдань з реалізації міжнародних договорів і програм, миротворчих місій тощо. На об'єктивно-суб'єктивному рівні зазначимо, що останнім часом в силу дії геополітичних і економічних чинників у вищих військових навчальних закладах України відчутно зросла кількість іноземних слухачів (Конго, Туркменістан, Китайська народна республіка), студентів (Конго, Індія, Єгипет). Серед курсантів і випускників вищих військових навчальних закладів є діти, які народилися у змішаних браках. У суто суб'єктивному плані, як правило, курсанти, слухачі, студенти знаходять спільну мову, але й спостерігається виникнення міжособистісних конфліктів (в основному на побутовому ґрунті). Іноді курсанти дозволяють собі некоректні висловлювання на адресу представників інших культур, мають труднощі в побудові ефективної взаємодії з ними, не повною мірою дотримуються загальнолюдських моральних норм. Зазначені чинники актуалізують проблему полікультурного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів. Злободенність проблеми підсилюється кризою мультикультуралізму, що спостерігається в Європі, США, по всьому світові.

Мета статті полягає у висвітленні полікультурних аспектів формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти розвитку полікультурної освіти вивчали як західні вчені Дж. Бенкс, К. Беннет, Дж. Мейл, В. Фтенакіс, Т. Ховард, так вітчизняні науковці О. Овчарук, О. Пометун, А. Солодка, Н. Ткачова.

Ідеї формування полікультурного середовища у вищих військових навчальних закладах певною мірою використовуються в дослідженні О. Зеленської в контексті формування полікультурної компетентності курсантів вищих військових навчальних закладів. Споріднену проблематику вирішує дослідниця О. Жежера, яка доводить, що неодмінною умовою формування соціокультурної компетентності курсантів є створення у вищому навчальному закладі інноваційно-рефлексивного середовища [1; 2].

Проте проблема формування полікультурного освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах ще не знайшла системного вирішення на теоретичному та практичному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо доцільним уточнити зміст поняття «полікультурне освітнє середовище», в якому «освітнє середовище» є родовим, «полікультурне» – видовим поняттям.

У широкому розумінні освітнє середовище є різноманітним, різнорівневим світом, який оточує людину, формує її уявлення про оточуючий світ, ставлення до людей, природи, навколишньої дійсності. У вузькому значенні йдеться про освітнє середовище навчального закладу, що інтегрує освітній процес, зміст навчального матеріалу, взаємодію суб'єктів освітньої діяльності в певному педагогічному просторі.

Слово «полікультурний» є складним, що походить від «полі» (грецьк. polys), що означає «багато», та «культурний» (англ. cultural) той, що має відношення до мистецтва, почуттєвої сфери, побуту представників окремого соціуму.

Концептуальне підґрунтя полікультурної освіти знаходимо у філософській, психологічній, педагогічній думці.

Так, філософія закладає ціннісно-світоглядну основу життєдіяльності полікультурного соціуму, вивчає вплив об'єктивних і суб'єктивних факторів на можливість виникнення та попередження війн і збройних конфліктів, пошук шляхів мирного врегулювання міжнаціональних суперечностей. Предметом філософської науки є також формування та взаємовплив загальнолюдських і національних цінностей, визнання цінності життя та його збереження як основи проведення внутрішньої та зовнішньої політики держави, роль вселюдського в організації конструктивного полілогу представників різних культур.

Слушною в контексті дослідження ми вважаємо дефініцію З. Фрейда, який визначав культуру як суму досягнень і інституцій, які відрізняють людське життя від життя попередніх

покоління і тваринного світу та забезпечують захист людства від природи та *врегулювання взаємин від людьми* [3].

На наш погляд, в основі філософської концепції полікультурності як принципу існування поліетнічного світу та людини в ньому лежить сентенція: «*Homo sum et nihil humanum a me alienum puto*» («Я людина та все людське мені не чуже»). Філософ М. Огарьов з цього приводу писав, що все, що виходить з людської діяльності, підпадає під визначення людського або загальнолюдського: думки та почуття, свідомість, яка може проявлятися в мистецтві, науці, житті [4, с. 42–44].

Саме наявність загальнолюдського у представників різних етносів, культур, релігій, конфесій актуалізує думку філософа В. Соловйова про те, що в кожного народу є моральний обов'язок відносно інших народів і всього людства. Неприпустимими є «міжнародне людоїдство», «національний егоїзм» що виправдовується національною над-ідеєю [5, с. 356–361].

Проблеми етнічної толерантності, культурного співіснування, міжнаціонального спілкування були та є у фокусі досліджень етнопсихологів – авторів теорій етногенезу Ю. Бромлея, Л. Гумільова, Б. Поршнева, Е. Сміта, Г. Теджфела, Дж. Тернера та психологів (зокрема, культурно-історична концепція розвитку особистості Л. Виготського). Етнопсихологія вивчає особливості поліетнічного та полікультурного колективу, стратегію та тактику конструктивної поведінки суб'єкта процесу взаємодії з представниками інших національностей, особливості формування ментальності, національної самоідентифікації представників різних етносів, зокрема, українського етносу, культурно зумовлених особливостей комунікації, етикету [6; 7].

У фокусі психологічних досліджень знаходяться питання самовиховання особистості, розвитку її психофізіологічних можливостей, вироблення конструктивного стилю взаємодії суб'єктів діяльності, попередження та розв'язання конфліктних ситуацій у полікультурній спільноті, формування толерантності як норми полікультурної взаємодії, прийняття особистістю адекватних рішень в умовах політичного напруження в суспільстві та усвідомлення відповідальності за їх наслідки.

У педагогіці проблеми формування полікультурної особистості порушують педагоги, учителя-практики, які наполягають на необхідності інтеграції особистості в культуру, її безконфліктному існуванні в багатокультурному суспільстві. Полікультурна освіта передбачає виховання людської гідності та високих моральних якостей (гуманізму, емпатії, підготовку до співіснування із соціальними групами різних рас, релігій, етносів, виховання толерантності, готовності до співробітництва).

У контексті нашого дослідження особливу цінність мали науково-педагогічні дослідження з приводу формування патріотизму та інтернаціональних уявлень особистості в умовах полікультурної дійсності, безконфліктного існування та співробітництва, розбудови діалогу та полілогу представників різних етносів, релігій, культур.

Ідеї полікультурного виховання реалізуються, насамперед, у школі діалогу культур В. Біблера, одним із головних завдань якої є виховання духовної культури, що проявляється у взаємостосунках людей, особливо в комунікаціях між представниками різних культур; формування «людини культури», яка володіє діалогічною свідомістю, діалогічним мисленням, умінням працювати на рівні емоційного та інтелектуального піднесення, здатна до діалогічного спілкування.

На основі вивчення фундаментальної праці А. Джуринського [8] встановлено, що формування полікультурної особистості відбувається в декілька етапів. Це такі етапи:

- 1) плюралізм, що передбачає про повагу й збереження культурного різноманіття;
- 2) рівність – підтримка рівних прав на освіту і виховання;
- 3) об'єднання – формування в душі загальнонаціональних політичних, економічних і духовних цінностей.

За цими етапами йде залучення особистості до культури через толерантне сприйняття представника іншої культури, прийняття його; розуміння його менталітету та повага до нього; солідарність і взаємодія, взаємозалежність, взаємний обмін надбаннями національної культури як мета, найвища фаза та результат полікультурної комунікації.

Готовність до полікультурної комунікації забезпечується соціокультурною ідентифікацією особистості, розвиненими навичками соціального спілкування, позитивним ставленням до проявів багатогранності світової культури, засвоєною системою понять і уявлень про полікультурне середовище. Зокрема, здатність до полікультурної взаємодії сучасного військового професіонала передбачає:

- сформованість гуманістичних загальнолюдських цінностей, високий рівень загальної культури;
- широкий кругозір, ерудицію, освіченість;
- здатність до кооперації з різними невоєнними структурами (державними, суспільними, професійними);

- уміння співпереживати, взаємодіяти з мірним населенням і нести відповідальність за свої дії;
- уміння застосовувати навички обмеженого насильства або не використовувати його зовсім [9].

З урахуванням ідей [10] з позицій системного, аксіологічного, діяльнісного та особистісно зорієнтованого методологічних підходів під полікультурним освітнім середовищем будемо розуміти розвиваючу цілісність, структурні компоненти якої можуть бути використані суб'єктами освітнього процесу для трансляції та засвоєння гуманістичних цінностей, знань культурно-країнознавчого характеру, формування вмінь міжкультурної комунікації, особистісних якостей, необхідних для життя та ефективної професійної діяльності в умовах полікультурного соціуму (толерантності, емпатійності, комунікабельності, креативності, щирості, доброзичливості).

Виключно цінною у контексті дослідження є запропонована автором [10] модель полікультурного освітнього середовища навчального закладу як розвиваючої цілісності, структурні компоненти якої використовуються суб'єктами освітнього процесу для засвоєння гуманістичних загальнолюдських цінностей, толерантність і здатність до діалогу з представниками різних етносів, культур і конфесій.

Зазначена модель інтегрує:

1) просторово-семантичний компонент (архітектурно-естетична організація життєвого простору суб'єктів освітнього простору, символічний простір закладу освіти);

2) змістовно-методичний компонент (концепції навчання, виховання, навчальні плани, навчальні та робочі програми, форми і методи організації фахової освіти, науково-дослідницького простору);

3) комунікаційно-організаційний компонент (розподіл ролей, цінності та установки суб'єктів освіти, комунікаційна сфера – стиль спілкування та викладання, організаційні умови – наявність творчих груп педагогів, педагогічних майстерень, майстер-класів тощо).

Залишаючись на цих позиціях, уточнимо особливості навчально-методичного забезпечення зазначених компонентів полікультурного освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах. На нашу думку, навчально-методичне забезпечення формування полікультурного освітнього середовища передбачає, насамперед, високу культуру архітектурно-естетичної організації символічного простору вищого військового навчального закладу: навчальних корпусів, плацу, клубу, спортивного залу, спортивного майданчику. У цьому зв'язку слід констатувати значні можливості для полікультурного виховання курсантів, що полягають у належному оформленні музею бойової слави військової частини, народознавчих світлиць, як правило, розташованих у гуртожитках казарменного типу, різноманітному фонді навчальної та художньої бібліотек.

Зазначимо, особливу роль військового оркестру у створенні полікультурного освітнього середовища у вищому військовому навчальному закладі. Цю роль ми вбачаємо у виборі відповідного репертуару, який може включати музичні твори композиторів різних країн та наближувати до курсантів надбання світової музичної культури. Адже традиційно військова музика, військові пісні мають неабияке значення в системі військових ритуалів.

Зрозуміло, що для реалізації змістовно-методичного компонента полікультурного освітнього середовища значний потенціал мають соціально-гуманітарні навчальні дисципліни, зокрема філософія, культурологія, політологія, історія України, конфліктологія, військове навчання та виховання, психологія, педагогіка, іноземні мови. Провідна роль зазначених навчальних дисциплін обумовлена їх змістом, насиченням загальнокультурною, етнокультурною інформацією, знаннями світових релігій, гуманістичними ідеями та цінностями. У цьому зв'язку зазначимо необхідність гуманітаризації як напрямку вдосконалення світової освіти, що має на меті посилення загальнокультурної складової і гуманітарного спрямування освіти. Гуманітаризація передбачає пріоритет гуманітарних навчальних дисциплін, підвищення їх питомої ваги, посилення гуманітарної спрямованості викладання суспільних, загальнонаукових, військово-технічних навчальних дисциплін, інтеграцію змісту дисциплін на основі гуманізму, єдності науково-природничої та гуманітарної освіти.

Зазначимо, що на часі приведення до світових стандартів розподілу навчального часу за циклами професійної підготовки у вищих військових навчальних закладах. Зауважимо, що за євроатлантичними стандартами, обсяг військових дисциплін у військово-навчальних закладах США не перевищує 15% від загальної кількості навчальних годин, а на гуманітарні дисципліни у військових коледжах відводиться до 55% навчального часу на першому курсі, до 30% – на другому, до 66% – на третьому і до 70% – на четвертому [11].

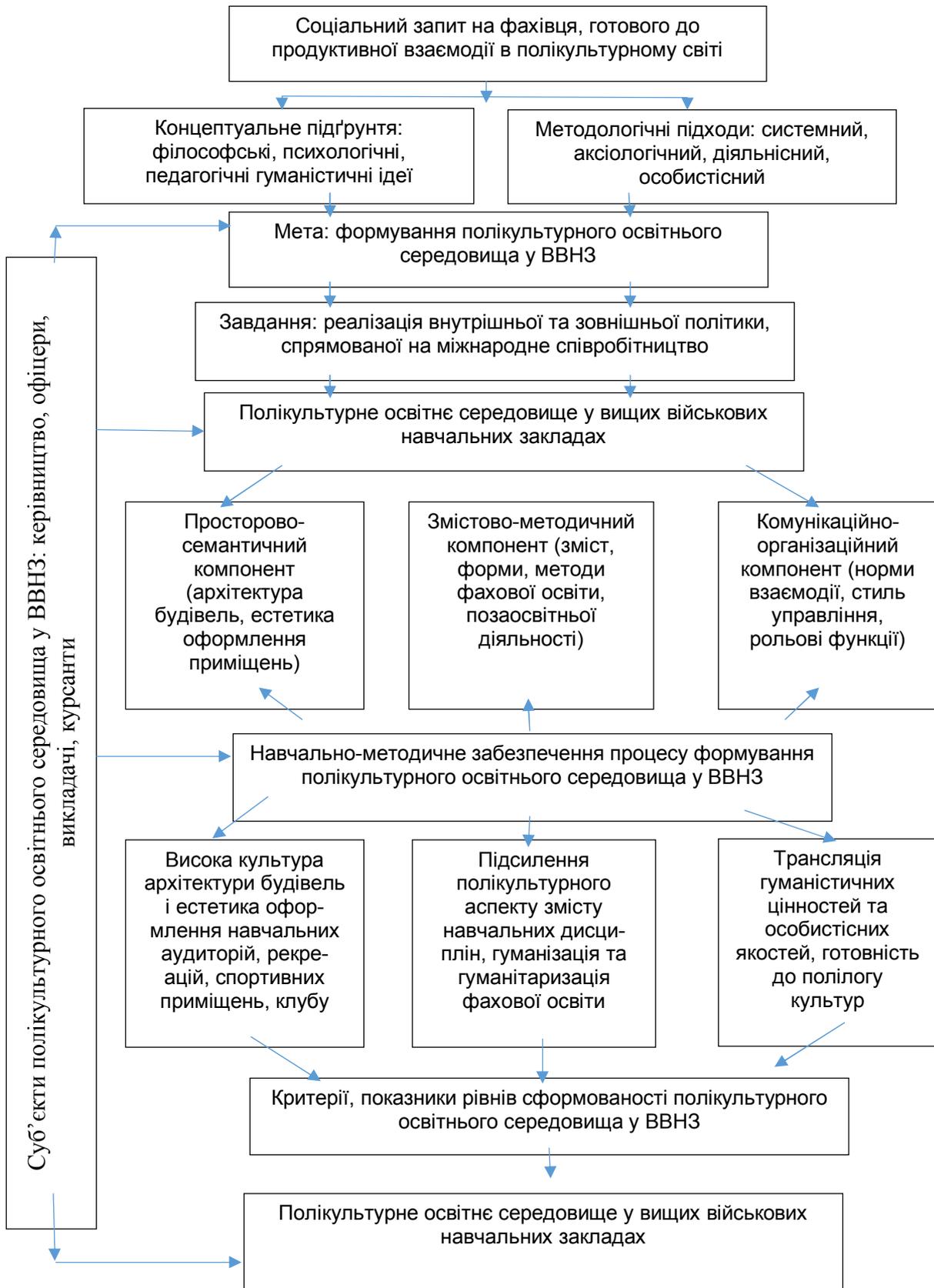

Рис. Модель педагогічної системи формування полікультурного освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах

Щодо методів, прийомів, форм організації освіти, що сприяють формуванню полікультурного середовища у вищих військових навчальних закладах, то практика засвідчує продуктивність використання інтерактивних педагогічних технологій, які забезпечують створення творчої атмосфери, культивування інтересу до ініціатив та нововведень, створення

соціокультурних умов, що сприяють розвитку творчої особистості, ініціювання та введення найбільш перспективних нововведень, продуктивних проектів [12].

Комунікаційно-організаційний компонент полікультурного освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах охоплює: національні особливості суб'єктів, особливості управлінської, військово-корпоративної культури, людські фактори (просторова і соціальна щільність розміщення суб'єктів навчально-виховного процесу та її вплив на їхню соціальну поведінку, наявність персонального й міжособистісного просторів в умовах вищих військових навчальних закладах); особистий приклад командирів, їхня культура, досвід, спосіб життя, діяльність, поведінка, взаємовідносини; психологічний мікроклімат; устрій академічної групи та інших колективів, з якими контактує курсант (наявність лідерів, відстаючих, які виділилися за тих чи інших обставин), реальне місце особистості у структурі своєї групи, залучення її до інших груп, рівень захищеності її в даному колективі від різноманітного роду посягань.

Щодо реалізації організаційно-комунікаційного компонента полікультурного освітнього середовища зупинимось на розвитку в курсантів умінь адекватно орієнтуватися та діяти в ситуації спілкування, правильно розуміти інших людей, їхні взаємовідносини, прогнозувати міжособистісні події, ситуативну адаптивність і вільне володіння вербальними і невербальними засобами соціальної поведінки в умовах полікультурної взаємодії.

Зазначимо, що важливим моментом в області професійних взаємовідносин військовослужбовців є запобігання агресії, націоналізму, ворожому ставленню до представників іншої культури. Модель педагогічної системи формування полікультурного освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах подана на рис.

Висновки. Тож на підставі проведеного дослідження уточнено сутність полікультурного освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах як єдності архітектурно-естетичного, змістово-методичного, комунікаційно-організаційного компонентів, що сприяють трансляції загальнолюдських гуманістичних цінностей, знань і умінь міжкультурної комунікації, особистісних якостей, необхідних для мирного співіснування, ефективної співпраці в умовах багатокультурного соціуму.

У перспективі подальших розвідок передбачається вточнити критерії з відповідними показниками для діагностики рівнів сформованості полікультурного освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах.

Література:

1. Зеленська О. М. Формування полікультурної компетентності майбутніх офіцерів у процесі навчання у ВНЗ / О. М. Зеленська // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2010. – Вип. 7. – С. 115–120.
2. Жежера Е. А. Формирование социокультурной компетентности курсантов высших военно-учебных заведений в процессе изучения гуманитарных дисциплин: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Жежера Елена Анатольевна; [Место защиты: Юж.-гор. ун-т]. – 20 с.
3. Фрейд З. Недовольство культурой / Фрейд З // Психоанализ. Религия. Культура. – М.: Ренессанс, 1992. – 296 с. – С. 65–134. – (<http://books.atheism.ru/philosophy/>).
4. Огарев Н. П. Заметки и наброски / Н. П. Огарев // Избранные социально-политические и философские произведения: В 2 т. – М.: Наука, 1956. – Т. 2. – 682 с.
5. Соловьев В. С. Нравственность и политика / В. С. Соловьев // Мир философии: книга для чтения. Ч. 2. Человек. Общество. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – 624 с.
6. Мосіяшенко В. А. Українська етнопедагогіка: навч. посіб. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – 174 с.
7. Культура спілкування та етикет керівника: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. Г. Рибалка, Л. М. Газнюк, В. О. Копилов та ін. – Харків: «Федорко», 2012. – 292 с.
8. Джури́нский А. Н. Развитие образования в современном мире: учебное пособие / А. Н. Джури́нский. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 200 с.
9. Арсен'єва Н. Б. Засади суб'єктивно-діяльнісного підходу у підготовці майбутніх військових фахівців до професійної діяльності в умовах полікультурного середовища / Н. Б. Арсен'єва, Т. О. Брик, О. М. Зеленська // Навчально-виховний процес: методика, досвід, проблеми: науково-методичний збірник. – Х.: Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, 2014. – № 3–4. – С. 32–37.
10. Николаевська Р. М. Роль полікультурного освітнього полікультурного збагаченого середовища в формуванні творчої особистості / Р. М. Николаевська // [Електронний ресурс]: режим доступу: http://virkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp4/vyhovanna/nikolaevska.pdf
11. Калагін Ю. А. Гуманітаризація як напрямок вдосконалення військової освіти / Ю. А. Калагін // Навчально-виховний процес: методика, досвід, проблеми: науково-методичний збірник. – Х.:

Харківський університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, 2014. – № 3–4 (129–130). – С. 4–7.

12. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник / І. М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.

References:

1. Zelenska O. M. Formuvannya polikulturnoi kompetentnosti maybutnih oftseriv u protsesi navchannya u VNZ / O. M. Zelenska // *Pedagogika formuvannya tvorchoi osobistosti u vischii i zagalnoosvitniyi shkoliah* : zb. nauk. pr. – Zaporizhzhya : Klasichnyi privatnyi universitet, 2010. – Vip. 7. – S. 115–120.
2. Zhezhera E. A. Formirovanie sotsiokulturnoi kompetentnosti kursantiv vysshiih voenno-uchebnykh zavedeniy v protsesse izucheniya gumanitarnykh distsiplin: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.08 / Zhezhera Elena Anatolevna; [Mesto zaschityi: Yuzh.-gor. un-t]. – 20 s.
3. Freyd Z. Nedovolstvo kulturoy / Freyd Z. // *Psihoanaliz. Religiya. Kultura*. – M.: Renessans, 1992. – 296 s. – S. 65–134. – (<http://books.atheism.ru/philosophy/>).
4. Ogarev N. P. Zametki i nabroski / N. P. Ogarev // *Izbrannyye sotsialno-politicheskie i filosofskie proizvedeniya: V 2 t.* – M.: Nauka, 1956. – T. 2. – 682 s.
5. Solovev V. S. Nравstvennost i politika / V. S. Solovev // *Mir filosofii: kniga dlya chteniya. Ch. 2. Chelovek. Obschestvo. Kultura*. – M.: Politizdat, 1991. – 624 s.
6. Moslyashenko V. A. UkraYinska etnopedagogika: navch. poslb. – Sumi: VTD «Unversitetska kniga», 2008. – 174 s.
7. *Kultura spilkuvannya ta etiket kerivnika: navch. posibnik dlya studentiv vischiih navchalnih zakladiv* / V. G. Ribalka, L. M. Gaznyuk, V. O. Kopilov ta in. – Harkiv: «Fedorko», 2012. – 292 s.
8. Dzhurinskiy A. N. Razvitie obrazovaniya v sovremennom mire: uchebnoe posobie / A. N. Dzhurinskiy. – M.: VLADOS, 1999. – 200 s.
9. Arseneva N. B. Zasadi subektivno-diyal'nogo pidhodu u pidgotovtsi maybutnih viyskovih fahivtsiv do profesiynoi diyal'nosti v umovah polikulturnogo seredovischa / N. B. Arseneva, T. O. Brik, O. M. Zelenska // *Navchalno-vihovnyi protses: metodika, dosvid, problemi: naukovu-metodichnyi zbirnik*. – H.: Harkivskiy universitet Povitryanih Sil imeni Ivana Kozheduba, 2014. – № 3–4. – S. 32–37.
10. Nikolaevska R. M. Rol polikulturnogo osvitnogo polikulturnogo zbagachenogo seredovischa v formuvanni tvorchoi osobistosti / R. M. Nikolaevska // [Elektronniy resurs]: rezhim dostupu: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp4/vyhovanna/nikolaevska.pdf
11. Kalagin Yu. A. Gumanitarizatsiya yak napryamok vdoskonalennya viytsskovoi osviti / Yu. A. Kalagin // *Navchalno-vihovnyi protses: metodika, dosvid, problemi: naukovu-metodichnyi zbirnik*. – H.: Harkivskiy universitet Povitryanih Sil Imeni Ivana Kozheduba, 2014. – № 3–4 (129–130). – S. 4–7.
12. Dichkivska I. M. Innovatsiyini pedagogichni tehnologii: navchalniyi posibnik / I. M. Dichkivska. – K.: Akademvidav, 2004. – 352 s.

УДК 378.34

**ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ КОНЦЕРТНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ РОБОТИ
СТУДЕНТІВ-МУЗИКАНТІВ**

**доктор педагогічних наук, доцент Полубоярина І. І.,
кандидат мистецтвознавства, доцент, Присталов І. К.**

Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського, Україна, Харків

Простежено розвиток концертно-просвітницького руху у світовій та вітчизняній мистецькій практиці. Визначено особливості організації концертно-просвітницької роботи студентів-музикантів. Сформульовано основні завдання концертно-просвітницької діяльності. Виокремлено якості, які необхідні студенту-музиканту для організації та проведення просвітницьких заходів. Надано методичні поради щодо особливостей підготовки музично-просвітницького заходу студентами вищів. Визначено етапи підготовки заходу; мету, завдання та види тематичних концертів, а саме: монографічні концерти, тематичні концерти-лекції, концерти-лекції, концерти-зустрічі з композиторами та інші. Наведено приклад однієї з програм концертно-просвітницького заходу.

Ключові слова: музично-просвітницький захід, методичні поради, якості особистості, професійна підготовка.

Doctor of pedagogics, assistant professor, Poluboyarina I., PhD, assistant professor, Pristalov I. Features of the organization of concert and educational work of students-musicians / Kharkiv national University of art I. P. Kotlyarevsky, Ukraine, Kharkiv

In the present article the development of the concert-educational movement in the world and domestic art practice has been traced on the basis of the analysis of scientific literature. The main tasks

of the concert-educational activities have been presented. The qualities necessary to a student-musician to organize and conduct any educational event have been pointed out. The article presents methodological advice on peculiarities of preparing a musical-educational event by students from higher education institutions. The article defines the stages in preparing the event; its target, task and types of theme concerts: monographic concerts, theme concerts-lectures, concerts-lectures, concerts-meetings with composers etc. An example of one of the programs of a musical-educational event has been provided.

The key words: musical-educational event, methodological advice, quality of a personality, professional training.

Вступ. Думка про вплив високохудожньої музики на духовний розвиток особистості, про її величезний вплив на культурний і моральний дух нації завжди була основною в діяльності видатних музичних діячів Європи та всього світу. Нажаль, результатом ситуації, яка склалася на сьогоднішній час стало зниження загального культурного і морального рівня населення України. Зокрема викликає занепокоєння і той факт, що педагоги-музиканти часто, не ставлять перед собою завдань духовного та естетичного виховання студентів, а обмежують свою діяльність лише навчанням гри на інструментах та співу.

Слід також зазначити, що **аналіз останніх досліджень і публікацій** з проблеми здійснення концертно-музично-просвітницької роботи студентів-музикантів свідчить про те, що особливості підготовки просвітнього заходу розглядалися у роботах багатьох музикантів, науковців, педагогів. Зокрема просвітницька діяльність отримала обґрунтування в роботах О. А. Апраксіної, Л. Р. Арчажникової, Н. Л. Гродзенської, Д. Б. Кабалецького, Л. А. Рапацької, С. М. Шацької.

Такі видатні діячі культури та мистецтва як Б. В. Асаф'єв, В. О. Стасов, А. Б. Гольденвейзер, О. В. Луначарський, Г. Г. Нейгауз, С. В. Танєєв, брати Антон і Микола Рубінштейни, М. В. Юдіна неодноразово наголошували на значних можливостях музичного, зокрема концертного просвітництва для виховання високої культури та музичного смаку людини. Досвід зарубіжних колег Л. Бернштейна та П. Міхеля варті вивчення та застосування в музично-педагогічній практиці на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Тому вищі навчальні заклади культури та мистецтва можуть і повинні стати своєрідними музично-просвітницькими центрами районів, міст України. А силами студентів і викладачів можливо організувати концертно-просвітницьку діяльність та охопити нею як дитячу, так і дорослу частину населення держави.

Метою даної роботи є визначення особливостей організації концертно-просвітницької роботи студентів-музикантів вишів; вплив цієї роботи на формування фахової компетентності молодих музикантів.

Виклад основного матеріалу статті. У процесі професійної підготовки студентів музичних спеціальностей використовуються різні організаційні форми як аудиторної так і позааудиторної роботи. Зокрема лекції, лекції-дискусії, лекції-конференції, проблемні лекції, семінари-бесіди, семінари-диспути, практичні та семінарські заняття, семінари-дискусії, індивідуальні та індивідуально-групові заняття, педагогічна практика, імітаційні та рольові ігри, заняття з елементами тренінгу спілкування, акмеологічного та психофізіологічного тренінгів, творчі конкурси, фестивалі, олімпіади, викладання спецкурсу, майстер-класи, музично-просвітницькі заходи. У дидактиці "вони трактуються як способи управління пізнавальною діяльністю для розв'язання певних дидактичних задач" [1, с. 39].

Відзначимо, що позааудиторна робота відбувається не тільки через участь студентів у конкурсах, фестивалях, олімпіадах та майстер-класах, а й через організацію та проведення концертно-просвітницьких заходів. В процесі якої формується мотивація досягнення успіхів, навчальної діяльності, виконавські та музично-просвітницькі уміння, організаторські та комунікативні якості, розвивається артистизм, емоційна стійкість, музичний смак, музикальність, музичне мислення, уява та інші показники музичної обдарованості та фахової компетентності. Молоді обдаровані музиканти відчують свою значимість для суспільства, що є стимулом подальшої їхньої музично-творчої діяльності.

Історичний аналіз музичного просвітництва свідчить про те, що цей вид діяльності тісно пов'язано із музичною освітою. Видатні композитори та виконавці вважали просвітництво вищою формою музичної діяльності [2; 3; 4; 5; 6].

Так Б. В. Асаф'єв наголошував на тому, що найважливішою традицією музичної культури є радість, яку дарують композитори, виконавці людям під час зіткнення із музикою [2]. При цьому призначення музичного просвітництва полягає у реалізації пізнавальної, комунікативної, аксіологічної, естетичної та інших функцій музичного мистецтва.

Аналіз наукової музикознавчої літератури показав, що основними *завданнями* просвітництва є:

- залучення до кращих зразків світової музичної культури;
- розповсюдження знань про музику як виду художньої творчості, інтеграція усіх видів мистецтв.

Особливостями цього процесу є той факт, що музика оперує художніми образами і як наслідок цього сприяє духовному зростанню як виконавців та організаторів, так і слухачів. Проте, специфікою здійснення музично-просвітницької діяльності є спрямованість виконавців та слухачів на саморозвиток, самореалізацію, самоосвіту.

Активне включення музично обдарованих студентів вишів у проведення музично-просвітницьких заходів як однієї з організаційних форм позааудиторної роботи сприяє розвитку компонентів музичної обдарованості, а систематична участь у концертній діяльності формує їхню готовність та індивідуальний стиль.

Слід зазначити, що серед *якостей*, які необхідні студенту-музиканту для організації та проведення музично-просвітницьких заходів слід виокремити:

- усвідомлення значущості просвітництва для суспільства;
- потребу професійного саморозвитку;
- розвинутий інтелект для планування та здійснення заходів;
- комунікабельність та організованість, музичний смак;
- здатність популяризувати досягнення музичного мистецтва;
- застосовувати методи соціологічного дослідження з метою виявлення моральних переконань та смакових уподобань масової аудиторії;
- готувати та проводити публічні виступи в аудиторіях різного типу та інші.

У рамках даної роботи розглянемо більш детально методичні поради студентам-музикантам вишів щодо організації концертно-просвітницького заходу.

Підготовку до організації музично-просвітницького заходу слід почати з виявлення моральних переконань та смакових уподобань аудиторії, яка буде присутня на концерті; з проведення моніторингу попиту аудиторії на сучасні та класичні музичні твори. Від цього залежатиме тема заходу, вибір виконавців, вид заходу: тематичний концерт, цикл концертів.

Етапами підготовки музично-просвітницьких заходів визначено:

- вибір тематики заходу;
- вибір музичного матеріалу;
- складання сценарію;
- підготовка ведучого заходу.

Тематичний концерт дозволяє поєднати вирішення навчально-виховної діяльності спрямованої на розвиток музичної обдарованості з завданнями музично-просвітницької діяльності.

Метою проведення тематичних концертів є пробудження інтересу слухачів до музичної творчості, бажання її розуміти. Теми концертів варто орієнтувати на такі напрями музичного мистецтва як: фольклор, твори композиторів-класиків, сучасне естрадне, джазове мистецтво, духовна музика. Зокрема основним *завданням* проведення тематичних концертів є пізнання виконавців і слухачів з різноманітними формами, жанрами та стилями музичного мистецтва. Глибоке проникнення у зміст творів під час концерту також допомагає встановити зв'язок з іншими видами мистецтва.

Оформлення концертів, включення у сценарій літературних текстів, елементів театралізації сприяє більш глибокому розумінню й осягненню музичних творів, з іншого боку – дає можливість отримання естетичної насолоди публіці.

Рекомендуємо студентам готувати такі види тематичних концертів:

- монографічні концерти, присвячені творчості одного композитора повинні розкривати індивідуальність, своєрідність, відмінності стилю творця;
- тематичні концерти-лекції історичного плану, де розглядається певний стиль чи напрям музичного мистецтва; за допомогою міжпредметних зв'язків, інтеграції різних видів художньої творчості (зображувального мистецтва, театру, кіно, музики);
- концерти-лекції, присвячені сучасній класичній, джазовій, естрадній музиці, метою яких є розуміння класичного мистецтва через доступну за сприйняттям естрадну та джазову музику;
- концерти, присвячені ювілейним подіям;
- концерт, який поєднує музику попередніх століть із сучасною музикою, що сприяє діалектичному взаємозв'язку творів;
- концерти-зустрічі з композиторами та виконавцями, що дозволяють впливати постаті художника на безпосереднє сприйняття твору.

Слід наголосити, що метою проведення циклу концертів є: виховання вимогливих слухачів, здатних критично сприймати музичні твори, розбиратися у складних явищах художньої творчості.

Прикладом циклу концертів може стати цикл "Музичні династії Харкова", у рамках якого організовуються та проводяться концерти, присвячені творчості однієї музичної родини міста.

Цикл концертів для дітей спеціалізованої дитячої музичної школи-інтернату, метою яких є знайомство з різними жанрами, стилями інструментальної, вокальної, хорової музики; участь учнів школи у серії концертів. Для встановлення більш тісного контакту із публікою під час проведення всього циклу, рекомендуємо встановити одного ведучого-музикознавця таких концертів.

Основою успішної організації та проведення музично-просвітницьких концертів є:

- відбір виконавців та учасників концертів;
- відбір відповідного високо художнього музичного репертуару;
- поєднання сольних та ансамблевих форм музикування.

Підготовку концертно-просвітницьких заходів варто починати з підвищення виконавської майстерності студентів-учасників: проведення додаткових репетицій, аналізу виконавських інтерпретацій з метою глибоко розуміння стилю музики, яка виконується.

Тільки такий комплекс складових підготовчої роботи дозволяє досягти високої якості проведення музично-просвітницького заходу. Найголовнішим для організаторів заходів стає розуміння високої мети просвітництва, яка полягає у любові до музики, слухача, можливості впливу художньої творчості на духовний розвиток особистості.

У рамках цієї роботи приведемо приклад програми одного з музично-просвітницького заходу на тему: "Весняні співи Лесі Українки на Слобожанщині".

Мета заходу: виховати почуття любові до музичного та літературного мистецтва України; розвивати уміння музично-просвітницької діяльності; збагатити знання студентів про пісенну та інструментальну творчість українських композиторів-класиків та сучасних харківських композиторів; сприяти розвиткові компонентів музичної обдарованості студентів.

Програма цього заходу включила такі твори:

1. "Останній подих", музика Модеста Гаврилова на вірші Якова Полонського.
2. "Образи" цикл для скрипки та фортепіано у 3-х частинах музика Модеста Гаврилова.
3. Українська народна пісня "Там де ятрань круто в'ється" в обробці М. В. Лисенка.
4. Українська народна пісня "Казав мені батько" в обробці М. В. Лисенка.
5. Українська народна пісня "Підкручу я чорні вуса" в обробці В. М. Верменича.
6. "Не дивися на місяць весною", слова Лесі Українки, музика Т. І. Хмельницької.
7. Арія Наталки з опери М. В. Лисенка "Наталка Полтавка", текст І. П. Котляревського.
8. Українська народна пісня "Ніч яка місячна" в обробці М. В. Лисенка.
9. Українська народна пісня "Чорнії брови" в обробці М. В. Лисенка.
10. Українська народна пісня "Місяць на небі" в обробці М. В. Лисенка.
11. "Давня пісня", п'єса для скрипки та фортепіано, музика В. Теличко.

Висновки. Таким чином, в процесі організації концертно-просвітницького заходу у студентів-музикантів вищих навчальних закладів формується здатність і готовність до показу власної виконавської майстерності на різноманітних сценічних площадках; організовувати різні творчі музичні проекти, здійснювати зв'язки із засобами масової інформації, закладами мистецтва та культури, різними верстами населення з метою популяризації музичного мистецтва.

Література:

1. Лернер И. Я. *Философия дидактики и дидактика как философия* / И. Я. Лернер. – М., 1995. – 216 с.
2. Асафьев Б. В. *Музыкальная форма как процесс* / Б. В. Асафьев. – Л.: Музгиз, 1963. – 378 с.
3. Лихачев Б. Т. *Теория эстетического воспитания школьников: [учеб. пособ.]* / Борис Тимофеевич Лихачев. – М.: Просвещение, 1985. – 176 с.
4. Мельникова Л. Л. *Методика формирования профессиональной готовности преподавателя колледжа искусств к концертно-просветительской работе* / Л. Л. Мельникова. – М., 2005. – 138 с.
5. Нейгауз Г. Г. *Об искусстве фортепианной игры: записки педагога* / Генрих Густавович Нейгауз. – М.: Музыка, 1987. – 238, [2]с.
6. Чайковский М. *Жизнь П. И. Чайковского* / М. Чайковский. – М. Лейпциг, 1903. – 386 с.

References:

1. Lerner I. Ya. *Filosofiya didaktiki i didaktika kak filosofiya* / I. Ya. Lerner. – М., 1995. – 216 s.
2. Asafj'ev B.V. *Muzыkal'naja forma kak process* / B.V. Asafj'ev. – L.: Muzghyz, 1963. – 378 s.
3. Lykhachev B. T. *Teoryja estetycheskogho vospыtanyja shkoljnykov: [ucheb. posob.]* / Borys Tymofeevych Lykhachev. – М.: Prosveshhenye, 1985. – 176 s. 264 s.
4. Meljnykova L. L. *Metodyka formyvovanyja professyjnalnoj ghotovnosti prepodavatelja kolledzha yskusstv k koncertno-prosvetyteljskoj rabote* / L. L. Meljnykova. – М., 2005. – 138 s.

5. Nejghauz Gh. Gh. *Ob yskusstve fortepyannoj yghri : zapysky pedaghogha / Ghenrykh Ghustavovych Nejghauz. – M.: Muzika, 1987. –238, [2]s.*

6. Chajkovskij M. Zhyznj P. Y. *Chajkovskogho / M. Chajkovskij. – M. Lejpcygh, 1903. – 386 s.*

УДК: 811.111:792.028

NLP, SUGGESTOLOGY AND STAGE-ACTING IN TEACHING ENGLISH AS A SECOND/FOREIGN LANGUAGE

Doctor of Pedagogy, Tarnopolsky O. B.

Alfred Nobel University, Ukraine, Dnipropetrovsk

The article discusses the requirement to improve the system of preparing teachers of English as a second/foreign language by way of introducing the techniques of neuro-linguistic programming, suggestology and stage-acting into their training. The kinship of all the three types of those techniques is shown, and the necessity of training future language teachers in such techniques is proved by demonstrating their crucial role in establishing optimal teacher-student rapport which is the key to success in second/foreign language teaching/learning.

Key words: second/foreign language teacher training, NLP, suggestology, stage-acting, teacher-student rapport.

Introduction. Teacher-students communication in the classroom of English as a second/foreign language (ESL/EFL) may be considered in the light of a kind of *mutual facilitation contest* involving both parties: the teacher, on one hand, and every individual student, on the other. In this contest the teacher's aim is to *initiate* every individual student into learning, i.e., to lead him/her where he/she should be led – from some initial level of language proficiency and ESL/EFL communicative competence to the target level. The initial level can be none at all or more or less developed, but it is always lower than the target level – otherwise there is no point in teaching. The target level may be set in different ways – for instance, it may be imposed externally through curricula and syllabi that are obligatory both for the teacher and his/her students; it may be adopted on the basis of exact knowledge of most probable students' needs that are determined in some preliminary study of a definite group of prospective learners; finally, this level may be negotiated between the teacher and the students which is probably the best for optimum teacher-students co-operation in classroom communication.

In all these three cases (but especially in the first two when students do not directly participate in determining what level of target language mastery they are supposed to reach by the end of the course and how they should best reach it), the teacher's initiation of all the learners in a group into learning, presupposing some degree of authority over them, is necessary to allow facilitating the students' progress to the target level of proficiency. Facilitating means psychologically conditioning learners so as to get desirable attitudes, reactions, and responses to teacher's actions and ensuring their positive motivation in doing it, and not only leading the students along the shortest and easiest path to attaining the pre-set learning goals. Such facilitation takes place in any kind of communication that goes beyond indifferent and often meaningless exchanges of clichés of politeness since the speaker always attempts to facilitate for the listener the acceptance of desirable attitudes, feelings, emotions, and, in the end, getting a desirable response. The listener does the same when he/she in his/her turn becomes the speaker. Facilitating interlocutor's understanding and accepting the point of view suggested to him/her for attaining the goal of communication – it is what actually makes the heart of any communication process.

Students, as sensible human beings, do not object to teacher's initiating them into learning and facilitating it for them in classroom communication, despite the fact that this involves some degree of teacher's authority over them. They expect such authority from their teacher since, having come to be taught, they feel (though cannot always distinctly formulate it) that unavoidable. Certainly, there are extreme cases when one or two students in the classroom are in direct opposition to teacher's authority declining to admit it and be guided in any, however lenient, manner. Any teacher must have encountered such cases during his/her career and probably remembers how frustrating the experience was – and how disrupting for normal functioning of the group as a whole. Fortunately, such students' attitudes are comparatively rare because, when they happen, they require enormous amount of tact, wisdom and patience on the part of the teacher to bring the situation back to normal.

But even in a normal situation when students are quite ready to accept the authority of the teacher over themselves with initiation and facilitation ensuing from it, they do it only on certain conditions. It is not simply a question of authoritarian, despotic manner of teaching versus the democratic one. Any student feels more or less resentful of the authoritarian manner because such a manner always to a

greater or lesser degree encroaches on his/her personal integrity, independence, dignity etc. So, when teaching is authoritarian, teacher-students conflicts in classroom communication are inevitable as this communication is a kind of struggle – though both the conflict and the struggle are often hidden from view. But conflicts are quite possible even if the teaching manner is democratic. That is where the notion of contest comes in.

Students quite voluntarily (without any outer or inner conflict) agree to teacher's authority and his/her initiating them into learning for facilitating it only when this authority, as reflected in teacher's initiating and facilitating efforts, harmonises with their personalities. It means that every student wants the teacher to take full account of his/her individuality, positive and negative reactions, fears, phobias, anxieties, likes and dislikes, interests, attitudes, the manner of learning that this particular student consciously or unconsciously prefers due to the type of his/her intelligence [1] and his/her primary representational system [2, p. 31].

The part that a student plays in teacher-student intra-class interaction (communication) is not less bound with initiation and facilitation than that of the teacher. It is connected with (explicitly or implicitly, consciously or unconsciously) initiating the teacher into the student's world with the aim of demonstrating to him/her on what conditions the authority to initiate into learning and facilitate it may be granted. The overall purpose is convincing (making) the teacher accept these conditions, and pursuing that goal, a student devises means of facilitating teachers' understanding them, and student's own personality through them. So, every individual student in a group strives (most often unconsciously) to facilitate teacher's understanding of how he/she expects to be facilitated in learning in a way most suitable for himself/herself. Thus, the teaching/learning process (when the teacher really wants to teach and the student really wants to learn) turns into *mutual facilitation contest* where the teacher does his/her best for facilitating student's learning and the student attempts to facilitate teaching by way of giving overt or hidden signals of how this teaching should be adjusted most suitably to his/her particular personality. If students' expectations in this respect are deceived (they cannot achieve becoming adapted to the teacher and the teacher's manner becoming adapted to themselves), some kind of conflict may ensue though the teacher is not at all authoritarian, never treads on forbidden grounds, never bosses the students about, etc. But some students will feel frustrated all the same as the teacher is not in harmony with their inner selves.

So, it is a question of harmonising teacher's manner of teaching and student's expectations, needs and wishes (either conscious or, most subconscious) as to how he or she should be taught. Such harmonisation means nothing else but the optimum *rapport* between the teacher and every individual student in the group. Experienced and highly-qualified teachers always find their own ways of establishing this rapport. But the time has probably come to cease doing it by a trial-and-error method, to get tools for it that can be taught in ESL/EFL teacher-training programmes. It presupposes developing some algorithms, patterns of teacher's behaviour and reactions in his/her relationships with students facilitating establishing rapport (or even ensuring its establishment) in the majority of cases. Such algorithms and patterns are provided by *Neuro-Linguistic Programming (NLP)*, by Losanov's *Suggestology* and by *stage-acting techniques*. Discussing how such tools can be used in ESL/EFL teaching and learning process is the **goal** of this article.

NLP is known to be one of the most efficient instruments for establishing human rapport, in particular, in classroom relationships and communication, including those in the ESL/EFL classroom [2]. The purpose that this rapport should be used for by the teacher is instilling ideas, notions, ways of doing things and the necessity of doing them into the minds of his/her students. So, the teacher gets an opportunity of leading students in the desired direction. But it should be strongly emphasised that when a rapport is established, the ideas, notions, attitudes etc. are gently *instilled* or *insinuated*, i.e., *suggested*, not imposed or enforced. That may be considered as the most valuable aspect of rapport establishment and NLP as its tool; students stop feeling being manipulated and start feeling being facilitated – either because of accepting what is suggested as their own (in the best of cases) or, at least, because of becoming convinced that what is done is the best for them, and they themselves would have chosen this course of actions as the most sensible thing to do in the given circumstances.

Therefore, NLP may be considered as a way to facilitate suggesting things to students, and at this point comparison may be made with suggestology as Losanov understood it. In those works in English where Losanov's suggestology and suggestopedia are described [3; 4; 5] greater attention is usually paid to suggestopedia – the pedagogical aspect. Suggestology, the psychological and physiological basis of suggestopedia, is much less frequently discussed. So, to understand it better, it is worthwhile turning to the source of the whole Losanov's approach.

Losanov's suggestopedia is based on suggestology, the theory of subconscious psychic activity that is characterised by non-specific psychic reactivity. The latter can harmoniously override anti-suggestive barriers and create new suggestive frames (sets). For instance, on hearing a word, its meaning gets into the focus of consciousness where it is logically analysed. But human reactions to a word are not limited to its meaning. We react to all the set of non-specific stimuli accompanying this

word – gestures, facial expressions, intonation, situation and environment. According to Losanov, the number of such stimuli governing our every reaction is immeasurably great, and it is the perception, subconscious processing and subconscious adaptation of our behaviour to those non-specific stimuli having suggestive influence that constitute the non-specific psychic reactivity. Losanov also believed that art influences human emotions and reactions just through this channel of non-specific psychic reactivity arousing our feelings and encouraging us to act in a specific way not always clearly realising the reasons for our actions. So, suggestion always makes its way through non-specific psychic reactivity, and suggestology uses it for instilling new ideas, notions, patterns of behaviour, and finally, for opening up hidden resources of human mind.

But NLP functions in exactly the same manner [2]. It uses non-specific psychic reactivity for establishing a rapport between the teacher and every individual student – in this way removing students' anti-suggestive barriers and opening up their minds to teacher's suggestions (controlling student's reactions and behaviour to make them most beneficial for efficient teaching and learning). There is nothing surprising in the fact that suggestology and NLP are based on the same ideas and use practically one and the same methodology. They both originated from psychiatry, and it is from there that they were introduced into language teaching. That is why they have as their fundamentals identical psychiatric notions concerning human psychic functioning – those notions leading to identical conclusions. Therefore, NLP and suggestology in language teaching may be considered as very similar (and in some respects mutually complementary) tools, their specific aim being lowering students' anti-suggestive barriers (or the affective filter – c.f., [6]) for improving teacher-students classroom relationship, communication, and interaction with the view of perfecting and facilitating language learning/acquisition process. Both attain their goals through teacher's influencing students' non-specific psychic reactivity by employing non-specific factors in his/her classroom communication and behaviour (voice, intonations, using certain ways of expressing ideas and suggestions, creating propitious psychological environment in the classroom, etc. – see before).

But to make effective use of such non-specific factors, the teacher has to know as much as possible about his/her students and their probable reactions to what he/she says or does.

In fact, close observation of every student with the aim of getting insight into his/her inner self is the royal road to effective NLP/Suggestology practising in the classroom. But to be able to make such observations, a trainer needs a good working knowledge of psychology, while for putting the results of such observations into practice the techniques of both practical psychology and psychiatry are needed. Such NLP techniques as «sleight of mouth» or «meta-model» [2; 8] are psychiatric techniques broadly employed in psychoanalysis. Determining students unconscious patterns such as inclinations towards generalisation or, on the contrary, better grasping of details and examples, defining a particular student's type of intelligence and adapting teaching to it are clearly in the domain of practical psychology. Certainly, only knowledge of psychological and psychiatric observation techniques can provide the teacher with a reliable tool for getting truthful information about his/her students and making correct conclusions.

Therefore, to make NLP/Suggestology classroom practising possible and effective, ESL/EFL teacher-training programmes should provide future teachers not only with opportunities of understanding what NLP and Suggestology are and how they work. Some techniques of practical psychology and psychiatry should be mastered – those that make an integral part of NLP that in itself (together with suggestology) is nothing else but a branch of practical psychology and psychiatry.

Mastering such techniques is only the first, although the most important, prerequisite. The second prerequisite is mastering the stage-acting techniques. It has already been repeatedly said how great a role in NLP/Suggestology plays the teacher's voice and intonation, the way he/she walks, smiles, what his/her gestures are, etc. All these manifestations of teacher's personality are the primary factors of influencing students' non-specific psychic reactivity, i.e., the principal way to making the process of suggestion effective or ineffective. So, to make this process really effective and meeting the teaching goals, the teacher should be in full possession of his/her external personal manifestations including voice, postures, facial expressions and others. It all can be reduced to one thing. Suggestion to «pass through» needs to be as convincing as possible. It is achieved not only, and even not so much, verbally (through the meaning of what is said), but also by manner of speaking (how it is said) and the manner of behaviour when saying it (facial expressions, postures, gestures, gait etc.). It is just this «how» and not so much «what» that influences the non-specific psychic reactivity.

Here it must be emphasised that the ability to convince by the manner of speaking, standing, walking, smiling etc. is the domain of stage-acting techniques. The task of an actor or actress is to convince the audience of absolute truthfulness of those things, events, feeling, emotions, ideas that are shown, felt, spoken on the stage – to convince in such a way that an audience becomes not just sympathetic but *empathic*. All the good actors know how to do it by influencing the non-specific psychic reactivity of their audience. Sometimes by their gestures, voice modulations, manner of behaviour on the

stage they utterly change the sense and meaning of the words they pronounce – thus changing the whole meaning of the play as compared to what was «put into it» by the author.

Certainly, it is hardly possible (and necessary) to make a really good actor out of a teacher of English – though some highly qualified and experienced teachers often have skills allowing them to stage a performance in their classroom that can be compared to the performance of the very best of actors on the professional stage. But to be able to use NLP/Suggestology, and use them efficiently, any teacher should know at least some fundamentals of stage-acting techniques – what voice modulations are best in every particular case, how to use the body language, etc. to be absolutely convincing to students, to evoke their sympathies and even empathy, thus removing their anti-suggestive barriers (lowering the affective filter). It is quite clear that it is not the theoretical knowledge that is needed in this case but developing some practical skills of stage-acting.

Including fundamentals of stage-acting techniques into ESL/EFL teacher-training programmes as a prerequisite for mastering the ways of using NLP/Suggestology in classroom practice makes necessary the choice of some school of stage-acting as a basis. Probably, the system of Stanislavsky should be taken as such a basis because it emphasises just what is needed for effective NLP/Suggestology – the power of convincing, making the audience sympathise (and empathise), believe without the shadow of a doubt into actors' sincerity, share feeling and emotions they display on the stage.

However, one more thing is needed. It is teacher's self-control, meaning the control of one's own feelings, emotions, attitudes, moods etc. – and first of all the external manifestations of all these things in behaviour. The teacher is an ordinary human being who has his/her personal troubles, bad moments, may feel out-of-sorts, be angry or frustrated, have conscious or unconscious sympathy or antipathy to some of the students, etc. Experienced teachers know how to control these things so that they do not influence much the quality of their teaching, do not damage the teacher-student rapport and intra-class communication. For young beginners in teaching profession it is sometimes an insurmountable obstacle, and it becomes ten times more difficult to overcome it if a young teacher wants to start practising NLP/Suggestology. They require not simply sympathy but empathy with students, readiness to penetrate to the roots of their anxieties, fears, unconscious reactions, etc. How can it be done without an ability to exercise the strictest self-control if just before his/her classes the teacher has got some bad news and cannot stop thinking about it?

Only self-control, an ability to put one's own ego aside for the time being for the sake of empathising with the egos of one's students can help in this situation. But such ability should be trained together with other techniques relating to NLP/Suggestology. Here we go back again to the domain of psychology and psychiatry where the practice of training self-control techniques (for instance, relaxation techniques) is of quite a long standing. But stage-acting techniques could also be of great help. There are many well-known stories of famous actors who demonstrated absolutely brilliant performance on the stage at the time when great personal troubles or even tragedies had just befallen them.

Certainly, it would be expecting too much of a teacher to practise NLP/Suggestology in the classroom, and do it very well, knowing that something was really and seriously wrong in his/her personal life. But to provide teachers with techniques enabling them to cope with minor troubles so that they would not interfere with their normal performance in the classroom is a task that should be set before any efficient teacher-training programme. And solving this task will greatly contribute to teacher's effectively employing NLP/Suggestology for establishing rapport with his/her students.

Conclusion. Summarising everything said above, it may be said that to practise NLP and Suggestology is not so simple. The teacher should have a good working knowledge of this approach (as well as of other related approaches), master skills in some of psychological and psychiatric techniques, in some stage-acting techniques and techniques of self-control. Is it worthwhile? For sure, a teacher can do without NLP or Suggestology. As M. Rinvoluceri (8, p. 19) wrote, "NLP is one of many ways towards understanding people less stupidly." But there are other ways, and then, in practical teaching experience the teacher will inevitably deduce for himself/ herself many of NLP/Suggestology and stage-acting techniques without knowing that they are in fact just those kinds of techniques. But NLP/Suggestology and learning them deliberately together with stage-acting is probably the shortest cut, and the most efficient one at that, as it aids the teacher to be at his/her best in the classroom from the very beginning of professional career. Learning NLP, Suggestology and stage-acting can give at once what will otherwise come only after years of experience. That is why it is worthwhile including them into teacher-training programmes.

The **prospects** of further studies in this direction are developing the practical ways of effecting such an inclusion and harmonising it with the existing, more traditional, parts of the ESL/EFL teacher-training programmes.

References:

1. Gardner H. *Multiple intelligences: The theory in practice* / H. Gardner. – New York: Basic Books, 1993. – 304 p.
2. Revell J. *In your hands. NLP in ELT* / J. Revell, S. Norman. – London: Saffire Press, 1997. – 144 p.
3. Bancroft W. J. (1978). *The Losanov method and its American adaptations* / W. J. Bancroft. // *The Modern Language Journal*. – 1978. – 62. – P. 167-175.
4. Blair R. W. *Innovative approaches* / R.W. Blair. // *Teaching English as a second or foreign language*. Ed. by M. Celce-Murcia. – Boston (MA): Heinle and Heinle Publishers, 1991. – P. 23-45.
5. Larsen-Freeman D. *Techniques and principles in language teaching* / D. Larsen-Freeman. – New York, Oxford: Oxford University Press, 1986. – 142 p.
6. Krashen S. D. (1982). *Principles and practice in second language acquisition* / S. D. Krashen. – Oxford: Pergamon Press, 1982. – 202 p.
8. Rinvolutri M. *What is NLP? Answer one* / M. Rinvolutri. – *The Teacher Trainer*. – 1997. – 11. – P. 19-20.

УДК [373.3.016:811.111]:159.955(043.5)

МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК ЯК СЕНЗИТИВНИЙ ПЕРІОД ЩОДО РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Чапюк Ю. С.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна, Луцьк

У статті здійснено аналіз наукових позицій щодо дифініції поняття «сензитивність», розкрито особливості молодшого шкільного віку як сензитивного періоду щодо розвитку творчого мислення дітей. Акцентовується увага на розведенні понять «сензитивний вік» та «сензитивний період», висвітленні ключових ознак творчого мислення у молодших школярів.

Ключові слова: творче мислення, розвиток, особистість, сензитивність, молодший шкільний вік.

Chapiuk Yu. S. Elementary-school age as a sensitive period in relation to development of the creative thinking: theoretical aspects / Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine, Lutsk

Analysis of scientific position about the concept of "sensitivity" is conducted, the features of primary school age as a sensitive period for the development of creative thinking of children are found out in the article. The difference between concepts "sensitive age" and "sensitive period" is showed and key attributes of creative thinking in younger scholars are stressed.

Key words: creative thinking, development, personality, sensitivity, primary school age.

Вступ. Розвиток дитини – складний психофізіологічний процес, який відбувається відповідно з власними особливостями і законами. Видатний український психолог Г. Костюк писав, що хоча кожна особистість проходить закономірні стадії розвитку по-своєму «залежно від суспільних умов життя, але за всяких умов попередня стадія готує наступну, старий стан особистості перетворюється в новий, причому ці перетворення мають незворотний характер» [1, с. 379]. За дослідженнями Джеральда Ниренберга ми всі маємо досить чітке уявлення про те, як дитина змінюється фізично, як розвиваються її рухові навички в міру дорослішання. Та тільки в останні роки почали осмислювати розвиток розуму дитини. І в цьому, можливо, криється причина того, що ми маємо ще хибне уявлення про дієвість навичок творчого мислення [2, с. 20].

Аналіз досліджень (Р. Атаханова, В. Гагай, З. Калмикової, Л. Максимова, Н. Менчинської та ін.) засвідчує науковий інтерес до проблеми формування творчого мислення особистості. Зокрема, в Україні окремі її аспекти розроблялись в рамках психологічних та педагогічних розвідок Г. Баллом, А. Коваленко, Г. Костюком, С. Максименком, Л. Мойсеєнко, В. Моляком, Б. Якимчуком [3]. Дослідження особливостей розвитку дітей молодшого шкільного віку пов'язані з науковим доробком Н. Алексєєва, В. Біблера, Л. Венгера, Л. Виготського, І. Волкова, П. Гальперіна, Д. Ельконіна, С. Зенгіна, О. Запорожця, О. Леонтєєва, Т. Мартинова, В. Мухіної, Л. Обухової, А. Подольського та ін. Однак специфіка розвитку творчого мислення дітей молодшого шкільного віку загалом та його розвитку саме на уроках іноземної мови залишається недостатньо з'ясованою.

Мета та завдання статті: проаналізувати наукові позиції щодо дефініції поняття «сензитивність», особливостей молодшого шкільного віку як сензитивного періоду щодо розвитку творчого мислення дітей.

Виклад основного матеріалу статті. Творче мислення дитини починає розвиватися з того моменту, коли вона вперше запитує: «Чому...?», тоді, коли дитина перший раз задумується над

якоюсь, дріб'язковою проблемою. Адже, якщо розвивається будь-який тип мислення (наочно-дійове, образне та ін.), то формується і творчий інтелект. Хоча спочатку він є дещо примітивним, проте, як стверджує О. Мазуровська, ще в дошкільному віці закладаються основи для подальшого розвитку творчого інтелекту особистості. Мислення розвивається протягом усього життя людини в процесі його діяльності [4].

На думку Л. Венгер [5, с. 284], для ефективного розвитку творчого мислення молодших школярів необхідно обов'язково спиратися на вікові особливості психічних процесів дітей та їхні анатомо-фізіологічні особливості.

Молодший шкільний вік охоплює період життя дитини від 6-7 до 10-11 років. Молодший школяр – ще маленька людина, але вже дуже складна, зі своїм внутрішнім світом, зі своїми індивідуально-психологічними особливостями. Молодший шкільний вік називають вершиною дитинства. Дитина зберігає багато дитячих якостей – легковажність, наївність, погляд на дорослого знизу вгору. Та вже починає втрачати дитячу безпосередність у поведінці, у нього з'являється інша логіка мислення [6, с. 120].

Цей віковий період характеризується наявністю суттєвих зрушень у розвитку мислення дітей під впливом цілеспрямованого навчання, яке в початковій школі будується на основі характеристики предметів і явищ навколишнього світу. Особливістю дітей молодшого шкільного віку є пізнавальна активність. До моменту вступу до школи молодшому школяреві, крім пізнавальної активності, вже доступне розуміння загальних зв'язків, принципів і закономірностей, що лежать в основі наукового знання. Тому одним із основних завдань, які покликана вирішувати початкова школа для освіти учнів, є формування якомога повнішої картини світу, що досягається, зокрема, за допомогою логічного мислення, інструментом якого є розумові операції [7].

У дітей молодшого шкільного віку, як стверджує Л. Шимон, інтенсивно відбувається розвиток таких важливих для подальшого шкільного життя психічних процесів, як рефлексія, внутрішній план дій, довільна увага, пам'ять, уява, вміння спостерігати. Вік 6-10 років є найсприятливішим для розвитку цих психічних процесів [8, с. 164].

Отже, на сучасному етапі проблема розвитку творчого мислення молодших школярів набуває особливої актуальності, оскільки гуманістична тенденція в освіті детермінує необхідність упровадження нових підходів до процесу навчання й виховання учнів початкової школи з максимальним використанням творчого потенціалу і сензитивності молодшого шкільного віку. Відтак, цілком закономірно постає необхідність з'ясувати що таке сензитивність та сензитивний період.

Сензитивність (пізньолат. *sensitivus* – чутливий) – властивість темпераменту людини, яка визначається найменшою силою зовнішніх впливів, необхідних для виникнення психічної реакції. Характеризується підвищеною чутливістю людини до подій, які відбуваються з нею і навколо неї [9, с. 318].

Привертає увагу дослідження О. Кочерги [10], за яким сензитивність (латин. *sensibilis* – чутливий) визначається найменшою силою зовнішніх впливів, необхідною для виникнення психічної реакції людини, тобто визначає мінімальну силу подразника, що викликає у людини ледь помітне відчуття. Характеризується підвищеною чутливістю людини до подій, які відбуваються з нею і навколо неї.

Отже, «сензитивність» – міра чутливості до явищ дійсності, що стосуються особистості.

Зауважимо, у дитини виникають особливі періоди в розвитку, які провокують інтенсивну активність організму у визначеному напрямі. Такі тимчасові стани, які закінчуються здобуттям певного досвіду названо Марією Монтессорі, італійським педагогом (1870 – 1952), «сензитивними періодами».

Оскільки у дослідженні йдеться про молодший шкільний вік як сензитивний віковий період у розвитку творчого мислення дітей цілком правомірно постає необхідність уточнення понять «сензитивний вік» та «сензитивний період». За українським педагогічним словником С. Гончарена «сензитивний вік» – найсприятливіший вік для розвитку тих чи інших психічних функцій (сприймання, мовлення, пам'яті тощо), що визначають психічний розвиток дитини і мають вирішальне значення для її навчання та виховання [11, с. 300].

Концептуальні підходи щодо сензитивності у контексті дослідження сензитивних періодів подані у працях Л. Виготського, О. Запорожця, Н. Лейтеса, В. Чудновського [12, с. 407]. У сучасних виданнях «сензитивний період – період онтогенетичного розвитку, протягом якого організм має підвищену чутливість до певного роду впливів зовнішнього середовища і виявляється, як фізіологічно, так і психологічно, готовим до засвоєння нових форм поведінки і знань».

Термін «сензитивний період» використовується для позначення відрізка часу, в який певний набір стимулів надає більший вплив на розвиток функції, ніж до і після. Фактично сензитивний період є періодом підвищеної пластичності, під час якого структура і функція демонструють свою здатність до модифікаційної мінливості у відповідності зі специфікою зовнішніх умов [13].

За словником-довідником сензитивний період – період онтогенетичного розвитку, протягом якого організм особливо чутливий до певних впливів [14, с. 75]. Сензитивний період – це період підвищеної чутливості до тих чи інших впливів, до освоєння того чи іншого виду діяльності. Наприклад, у 2 – 3-річному віці в дітей інтенсивно розвивається усне мовлення. У 5 – 7 років формуються навички читання і наслідування. Якщо ці функції не розвивалися в зазначений період, то пізніше дитині вже дуже важко їх опанувати. Роль перших «поштовхів» у розвитку здібностей дуже велика. Вони завжди пов'язані з яскравими емоційними уявленнями [15, с. 97].

Отже, сензитивний період – це період підвищеної чутливості, найсприятливіший для розвитку тих чи інших психічних функцій (сприймання, мислення, мовлення, пам'яті тощо), що визначають психічний розвиток дитини і мають вирішальне значення для її навчання та виховання.

Нещодавно американські психологи, як зауважує І. Підласий, встановили, що вік від 6 до 12 років – це сензитивний період для розвитку навичок вирішення проблем. Упущений цей період – і людині важко опанувати прийомами творчого мислення на більш високому рівні [16, с. 72].

Ми погоджуємося з О. Кочергою, що маленька дитина дуже пластична, сенсильна, легко навчається. Вона багато може. Проте підвищення можливостей виховання вимагає суворого врахування вікових психофізіологічних особливостей дитини. Насамперед слід урахувати, що ми маємо справу з «підростаючим» дитячим мозком, дозрівання якого ще не завершилося, функціональні особливості якого ще не склалися і робота якого ще обмежена. Як не парадоксально звучить, але з огляду на передумови розвитку діти нібито більш обдаровані, ніж дорослі [10, с. 73].

На думку Н. Лейтеса молодший шкільний вік є сензитивним для формування мотивів учіння, розвитку стійких пізнавальних потреб і інтересів, продуктивних прийомів і навичок навчальної роботи, «вміння вчитися», для розвитку навичок самоконтролю, самоорганізації та саморегуляції, становлення адекватної самооцінки, розвитку критичності по відношенню до себе та оточуючих тощо [17, с. 216].

Л. Виготський наголошує, що центром свідомої діяльності є мислення молодшого школяра. Адаже саме мислення допомагає розвивати й інші пізнавальні процеси особистості. У зв'язку з розвитком мислення з'являється і рефлексія, аналіз, внутрішній план дій. У цей період на якісно новому рівні реалізується потенціал розвитку дитини як активного суб'єкта, що пізнає оточуючий світ і самого себе, набуває власного досвіду діяльності в цьому світі. Відтак, можна стверджувати, що молодший шкільний вік – важливий етап виховання творчого мислення дитини.

За висновками М. Алексеевої з урахуванням напрацювань А. Савенкової, Л. Євдокимової, М. Єрмолаєвої та ін., старший дошкільник і молодший школяр-першокласник у нормі мають низький рівень розвитку творчого мислення за всіма показниками. Високий рівень розвитку креативності та творчого мислення дітей цих вікових категорій характерний тільки для обдарованих дітей [18, с. 41].

Проте на думку В. Дружиніної та Н. Хазратової [19, с. 61] вік 3-5 років визначається як найбільш сензитивний для розвитку творчих здібностей, причому кожен рік є сензитивним для розвитку різних психічних властивостей. У 3 роки найбільш чутливою до змін є мотиваційно-особистісна сфера дитини, у 4 роки – мотиваційно-особистісна сфера та продуктивний показник креативності, у 6 років – тільки продуктивний показник креативності. «Спад творчих проявів до 6 років (при активізації розумової активності) є наслідком зменшення ролі неусвідомлюваного в регуляції поведінки і зростання критичності та розсудливості в свідомості дитини» [19].

Аналогічної позиції дотримуються Г. Сміт (G. Smith) та І. Карлсон (I. Carlsson), наголошуючи, що значне дозрівання мозкових структур відбувається в 5-6 років, коли і спостерігається максимальний рівень дивергентного мислення. Початок навчання в школі в 7-8 років веде до деякого зниження цього показника. Потім він зростає в початковій школі, досягаючи максимуму в 10-11 років, різко падає в 12 (4-й клас) практично до рівня 7-8 років і пізніше поступово наростає [20, с. 20].

Згідно із дослідженнями В. Іванової [21] щодо сензитивного періоду для розвитку творчого мислення дітей існують різні точки зору. Зокрема, Е. Торренс визначає креативність і вказує на можливість її вияву лише після 5 років. На його думку [22] креативність має пік у віці від 3,5 до 4,5 років, а також зростає в перші три роки навчання в школі, зменшується в наступні кілька років і потім одержує поштовх до розвитку. Другим сензитивним періодом у розвитку творчості є вік 12-13 років. Натомість Є. Корсунський вважає, що головна характеристика творчості – багата (яскрава) уява, яка разом із мовними здібностями, почуттям форми виявляється у літературно обдарованих п'ятирічних дітей [21, с. 22].

Ми погоджуємося із Т. Воробйовою [23, с. 27], що ключовими ознаками творчого мислення у молодшому шкільному віці є:

- уміння генерувати нові ідеї, знаходити альтернативні підходи та шляхи вирішення навчальних завдань;

- уміння вдосконалювати та втілювати власні ідеї;
- уміння долати психологічну інерцію мислення.

Розвивати творче мислення, відзначає О. Вяхирева, особливо актуально в молодшому шкільному віці, оскільки саме в початковій школі закладаються прийоми розумової діяльності та формуються мисленнєві дії [24].

Зауважимо, навчання – обов'язковий компонент, без якого розвиток загалом, а особливо розвиток мислення, неможливий. Із цього приводу Г. Костюк підкреслював: «Досягнення в розвитку мислення дітей залежить не просто від їхнього віку, а й від того, як організовується і спрямовується їхня навчальна діяльність у кожному віці» [25, с. 241]

Суттєвою нам видається думка А. Матюшкіна: виховувати творче мислення в процесі навчання означає забезпечити можливість творчого засвоєння знань у складних, проблемних ситуаціях, які характеризуються розкриттям все більш загальних закономірностей і більшими можливостями переходу від вже засвоєних до нових знань. Розвинути, виховати в дітей творче мислення – завдання кожного педагога, при цьому особливо вражаючим є досвід педагогів-новаторів. Вони, впроваджуючи нові, нестандартні методи навчання, роблять неймовірно – прищеплюють дітям жадобу знань, насаджують в них зернята творчості, а в результаті отримують розумних, талановитих учнів, які люблять навчатися, прагнуть нових знань, здібні до творчого мислення, творчої діяльності [26]. Адже творче мислення, загалом кажучи, означає пізнання чогось нового, а пізнання найінтенсивніше відбувається у школі.

О. Дусавицький писав, що мислення в молодшому шкільному віці є основним психічним новоутворенням, яке веде за собою розвиток всіх психічних процесів і особистості в цілому [27, с. 166].

Багато вчених (Дж. Гілфорд, З. Калмикова, Б. Олмо та ін.) стверджують, що творче мислення слід розвивати у дитини вже в початковій школі з допомогою методів, які спонукають учнів до активного творчого мислення, гнучкості суджень, швидкості й оригінальності відповідей. Творче мислення розвивається тільки в тому випадку, коли учні стикаються з навчальними труднощами, для вирішення яких немає готових зразків, а також продуктивність мислення залежить від створення оптимальної робочої атмосфери, творчого клімату [28, с. 1718].

Висновки. Отже, крізь призму викладеного не виникає сумнів, що молодший шкільний вік є найбільш сензитивним періодом для розвитку творчого мислення. Але у пошуках методів, засобів розвитку творчого потенціалу слід урахувати особливість психіки, своєрідність пізнавальної та емоційної сфер дітей цього віку, адже це суперчутливий процес, що залежить від багатьох складових (знання, якими дитина володіла раніше, мова, уява, фантазія та ін.). Зауважимо, ще з часів Аристотеля люди вивчали зв'язок між мовою і творчим мисленням, висуваючи численні різноманітні теорії, що намагалися пояснити цей феномен. Деякі сучасні вчені, порівнюючи поведінку дитини до освоєння мови (приблизно до середини другого року життя) і потім, дійшли висновку, що мова є прабатьком мислення [2, с. 116]. Власне, з цим ми і пов'язуємо перспективи подальших досліджень.

Література:

1. Костюк Г.С. *Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості.* – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
2. Ниренберг Дж. И. *Искусство творческого мышления: Пер. с англ.; Худ. обл. М. В. Драко.* – Мн.: ООО «Попурри», 1996. – 240 с.
3. Скалич Любов Йосипівна. *Діагностика та формування творчого математичного мислення молодших школярів : дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка.* — К., 2007. — 184арк. — *Бібліогр.: арк. 161-175.*
4. Мазуровська О. В. *Розвиток творчого мислення учнів. Методичний посібник / О. В. Мазуровська.* - Вінниця : ММК, 2016. 38 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://dorobok.edu.vn.ua/article/view/1575>.
5. Венгер Л. А. *Восприятие и обучение.* — М.: Просвещение, 1969. — 368 с.
6. Кулагіна І. Ю. *Вікова психологія (Розвиток дитини від народження до 17 років): Навчальний посібник. 4-е вид.* – М.: Изд-во Ун-та Російської академії освіти, 1998. – 175 с.
7. *StartPedagogika Особливості логічного мислення дітей на етапі молодшого шкільного віку [Електронний ресурс].* – Режим доступу <http://www.startpedagogika.com/sotems-605-1.html>.
8. Шимон Л. П. *Розвиток критичного мислення учнів початкових класів / Л. П. Шимон.* // *Вісник Житомирського державного університету.* – 2009. – № 44. – С. 164–167.
9. *Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов.* – К.: «Академвидав», 2006. – 424 с.
10. Кочерга О. В. *Сензитивність як психофізіологічний стан / О. В. Кочерга.* // *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка: зб. наук. пр. / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка.* – 2012. – № 17. – С. 71–74.

11. Гончаренко Семен Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
12. Пастух Л. В. Основні підходи до проблеми сензитивності особистості практичних психологів закладів освіти / Л. В. Пастух. // Актуальні проблеми психології. – Том 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – Вип. 37-Збірник наукових праць / За ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К. - Алчевськ: ЛАДО, 2013. – С. 405–409.
13. Т. Д. Марцинковская, Т. М. Марютина, Т. Г. Стефаненко та ін. Психологія розвитку: підручник для студ. вищ. психол. навч. закладів / за ред. Т. Д. Марцинковський. - 3-е изд., Стер. - М.: Видавничий центр «Академія», 2007. – 528 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу <http://ibib.ltd.ua/kriticheskie-senzitivnyie-periodyi-34099.html>
14. Ложкін Г. В. Психологія: терміни, поняття, визначення: словник-довідник / Георгій Володимирович Ложкін, Ігор Ярославович Коцан, Валерій Анатолійович Бараннік, Василь Васильович Подляшаник; за заг. ред. Г. В. Ложкіна. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 188 с.
15. Савельєва В.С. Психологія управління: Навчальний посібник. – К.: ВД «Професіонал», 2005. – 320 с.
16. Підласий І. П. Педагогіка початкової школи: підручник [Електронний ресурс] / Іван Павлович Підласий. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://ibib.ltd.ua/neravnomernost-razvitiya-26112.html>.
17. Іванова В. Діагностика розвитку творчого мислення у дошкільному та молодшому шкільному віці / В. Іванова // Наука і освіта: наук.-практ. журн. Півд. наук. Центру АПН України. – 2010. – № 2. – С. 213 – 218.
18. Алексеева М. Ю. Развитие творческого мышления младших школьников средствами арт-терапии (на материале обучения иностранному языку): дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Алексеева Майя Юрьевна – Курск, 2007. – 240 с.
19. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин – М.: Лантерна вита, 1995. – 150 с.
20. Николаева Е. И. Психология детского творчества / Е. И. Николаева. – СПб.: Питер, 2010. – 2-е изд. – 232 с.
21. Іванова В. В. Особливості розвитку творчого мислення у перехідний період від дошкільного до молодшого шкільного віку: дис. канд. псих. наук: 19.00.07 / Іванова Вікторія Вікторівна – Київ, 2011. – 219 с.
22. Eysenck H. Genius: The Natural History of Creativity. - Cambridge, UK: Cambridge University Press. – 1995. – P. 98-126.
23. Воробйова Т. В. Формування креативних здібностей молодших школярів у процесі розв'язання навчальних завдань : дис. канд. пед. наук : 13.00.09 / Воробйова Тетяна В'ячеславівна – Луцьк, 2014. – 244 с.
24. Вяхирева Е. А. Развитие творческого мышления младших школьников / Под ред. члена-корреспондента РАО, доктора педагогических наук, профессора Вяткина Л. Г.: Монография. Балашов: Издатель Николаев, 2000. – 116 с.
25. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
26. Шляхи та проблеми розвитку творчого мислення [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=649223>.
27. Дусаविцкий А. К. Дважды два = икс? / А. К. Дусаविцкий. – М.: Знание, 1985. – 208 с. – (Наука и прогресс).
28. Васильева Е. А. Теоретические аспекты развития творческого мышления в младшем школьном возрасте // Молодой ученый. — 2015. — № 11. – С. 1717-1719.

References:

1. Kostjuk Gh.S. Navchaljno-vykhovnyj proces i psykhičniy rozvytok osobystosti. – K.: Rad. shkola, 1989. – 608 s.
2. Nirenberg Dzh. I. Iskusstvo tvorcheskogo myshleniya: Per. s angl.; Khud. obl. M. V. Drako. – Mn.: ООО «Popurri», 1996. – 240 s.
3. Skalych Ljubov Josypivna. Diagnostyka ta formuvannja tvorchoho matematychnogho myslennja molodshykh shkoljariv: dys... kand. psykhol. nauk: 19.00.07 / Kyjivskij nacionalnij un-t im. Tarasa Shevchenka. — K., 2007. — 184ark. — Bibliogr.: ark. 161-175.
4. Mazurovsjka O. V. Rozvytok tvorchoho myslennja uchniv. Metodyčniy posibnyk / O. V. Mazurovsjka. - Vinnycja: MMK, 2016. 38 s. [Elektronnyj resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <http://dorobok.edu.vn.ua/article/view/1575>.
5. Venger L. A. Vospriyatіe і obuchenіe. — M.: Prosveshchenіe, 1969. — 368 s.
6. Kulaghina I. Ju. Vikova psykholohija (Rozvytok dytyny vid narodzhennja do 17 rokiv): Navchaljnyj posibnyk. 4-e vyd. – M.: Yzd-vo Un-ta Rosijskoj akademiji osvity, 1998. – 175 s.

7. StartPedagogika Osoblyvosti loghichnogo myslennja ditej na etapi molodshogo shkilnogo viku [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu <http://www.startpedagogika.com/sotems-605-1.html>.
8. Shymon L. P. Rozvytok krytychnogo myslennja uchniv pochatkovykh klasiv / L. P. Shymon. // Visnyk Zhytomyrskogo derzhavnogo universytetu. – 2009. – № 44. – S. 164–167.
9. Psykholohichna encyklopedija / Avtor-uporjadnyk O. M. Stepanov. – K.: «Akademvydav», 2006. – 424 s.
10. Kochergha O. V. Senzytyvnistj jak psykhofiziolohichnyj stan / O. V. Kochergha. // Pedagoghichna osvita: Teorija i praktyka. Psykholohija. Pedagoghika : zb. nauk. pr. / Kyjiv. un-t im. B. Ghrinchenka. – 2012. – № 17. – S. 71–74.
11. Ghoncharenko Semen Ukrajinskyj pedagoghichnyj slovnyk. – Kyjiv: Lybidj, 1997. – 376 s.
12. Pastukh L. V. Osnovni pidkhody do problemy senzytyvnosti osobystosti praktychnykh psykhologhiv zakladiv osvity / L. V. Pastukh. // Aktualni problemy psykhologhiji. – Tom 1: Orghanizacija psykhologhija. Ekonomichna psykhologhija. Socialna psykhologhija. – Vyp. 37-Zbirnyk naukovykh pracj / Za red. S. D. Maksymenka, L. M. Karamushky. – K. - Alchevsjk: LADO, 2013. – S. 405–409.
13. T. D. Marcynkovskaja, T. M. Marjutyna, T. Gh. Stefanenko ta in. Psykholohija rozvytku: pidruchnyk dlja stud. vyssh. psykol. navch. zakladiv / za red. T. D. Marcynkovs'kij. - 3-e yzd., Ster. - M.: Vydavnychyj centr «Akademija», 2007. – 528 s. [Elektronnyj resurs] – Rezhym dostupu do resursu <http://ibib.ltd.ua/krytycheskie-senzitivnyie-periody-34099.html>
14. Lozhkin Gh. V. Psykholohija: terminy, ponjattja, vyznachennja : slovnyk-dovidnyk / Gheorghij Volodymyrovych Lozhkin, Ighor Jaroslovovych Kocan, Valerij Anatolijovych Barannik, Vasylj Vasyljovych Podljashanyk ; za zagh. red. Gh. V. Lozhkina. – Lucjk: Volyn. nac. un-t im. Lesi Ukrajinky, 2011. – 188 s.
15. Saveljeva V.S. Psykholohija upravlinnja: Navchaljnyj posibnyk. – K.: VD «Profesional», 2005. – 320 s.
16. Pidlasyj I. P. Pedagoghika pochatkovoji shkoly: pidruchnyk [Elektronnyj resurs] / Ivan Pavlovych Pidlasyj. – 2010. – Rezhym dostupu do resursu: <http://ibib.ltd.ua/neravnomernost-razvitiya-26112.html>.
17. Ivanova V. Diaghnostyka rozvytku tvorchoho myslennja u doshkilnomu ta molodshomu shkilnomu vici / V. Ivanova // Nauka i osvita : nauk.-prakt. zhurn. Pivd. nauk. Centru APN Ukrajiny. – 2010. – № 2. – S. 213 – 218.
18. Alekseeva M. Yu. Razvitie tvorcheskogo myshleniya mladshikh shkolnikov sredstvami art-terapii (na materiale obuchenija inostrannomu yazyku): dis. kand. ped. nauk: 13.00.01 / Alekseeva Mayya Yurevna – Kursk, 2007. – 240 s.
19. Druzhynyn V. N. Psykholohija obshhykh sposobnostej / V. N. Druzhynyn – M.: Lanterna vyta, 1995. – 150 s.
20. Nikolaeva Ye. I. Psikhologiya detskogo tvorchestva / Ye. I. Nikolaeva. – SPb.: Piter, 2010. – 2-e izd. – 232 s.
21. Ivanova V. V. Osoblyvosti rozvytku tvorchoho myslennja u perekhidnyj period vid doshkilnogo do molodshogo shkilnogo viku: dys. kand. psykh. nauk: 19.00.07 / Ivanova Viktorija Viktorivna – Kyjiv, 2011. – 219 s.
22. Eysenck H. Genius: The Natural History of Creativity. - Cambridge, UK: Cambridge University Press. – 1995. – P. 98-126.
23. Vorobjova T. V. Formuvannja kreatyvnykh zdibnostej molodshykh shkoljariv u procesi rozv'jazannja navchaljnykh zavdanj: dys. kand. ped. nauk: 13.00.09 / Vorobjova Tetjana V'jacheslavivna – Lucjk, 2014. – 244 s.
24. Vyakhireva Ye. A. Razvitie tvorcheskogo myshleniya mlad shikhshkolnikov / Pod red. chlena-korrespondenta RAO, doktora pedagogicheskikh nauk, professora Vyatkina L. G.: Monografiya. Balashov: Izdatel Nikolaev, 2000. – 116 s.
25. Kostjuk Gh. S. Navchaljno-vykhovnyj proces i psykhichnyj rozvytok osobystosti. – K.: Rad. shkola, 1989. – 608 s.
26. Shljakhy ta problemy rozvytku tvorchoho myslennja [Elektronnyj resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=649223>.
27. Dusavitskiy A. K. Dvazhdy dva = iks? / A. K. Dusavitskiy. – M.: Znanie, 1985. – 208 s. – (Nauka i progress).
28. Vasileva Ye. A. Teoreticheskie aspekty razvitiya tvorcheskogo myshleniya v mladshem shkolnom vozraste // Molodoy uchenyy. — 2015. — № 11. — S. 1717-1719.

УДК 37.01.17

ЦІЛІСНІСТЬ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ПЕРЕДУМОВА ЯКОСТІ ОСВІТИ

**доктор педагогічних наук, Чернуха Н. М.,
кандидат педагогічних наук, доцент, Бахов І. С.**

Міжрегіональна Академія управління персоналом, Україна, Київ

У статті розглянуто питання цілісності сучасного освітнього простору. Мета статті полягає у характеристиці цілісності освіти як передумови інтеграції особистості у сучасне середовище. На основі аналізу теоретичних джерел акцентовано основну увагу на інтеграційних процесах в освіті як пріоритетному вектору її модернізації та євроінтеграції. Підкреслюється, що особистість виступає основним суб'єктом успішної самореалізації через програму навчання протягом життя. Зроблено висновок, що цілісність сучасного освітнього простору, освітнього процесу у сучасних закладах освіти є пріоритетною складовою якості сучасної освіти, зорієнтованої перш за все, на ринок праці, освітніх послуг.

Ключові слова: освітній процес; цілісність; інтеграція; модернізація; євроінтеграція.

Doctor of Science in Pedagogy, Chernukha N. M., PhD in Pedagogy, Bakhov I. S. Integrity of modern educational environment as a prerequisite for quality education / Interregional Academy of Personnel Management, Ukraine, Kyiv

The article deals with the integrity of the modern educational space. The purpose of the article is to present characteristics of the integrity of education as a prerequisite for the integration of the individual in a modern social environment. Based on the analysis of theoretical sources accent is focused on the integration processes in education as a priority vector of its modernization and European integration. It is emphasized that personality is the main subject of the successful self-realization through lifelong learning program. It is concluded that the integrity of modern educational space, educational process in modern educational institutions is a priority component of modern quality education oriented primarily to the labor market, education.

Key words: educational process; integrity; integration; modernization, European integration.

Вступ. Трансформація освітнього середовища в Україні спрямована, перш за все, на перетворення освіти на систему, здатну до оперативних векторних змін, саморегуляції, відповідно до викликів сучасного соціуму.

Освітній сектор в умовах сьогодення стрімко перетворюється на інноваційне середовище, яке продукує індивідів, здатних здобувати знання протягом життя, успішно застосовувати їх у практичній діяльності; свідомих, суспільно активних громадян, конкурентоспроможних на вітчизняному, європейському і світовому ринках праці. Освіта безумовно стає гарантією забезпечення високих соціальних стандартів суспільного життя.

Мета статті. Визначити умови реалізації якості освітнього процесу, спрямованого на формування життє-зорієнтованої особистості, здатної само реалізовуватися у складних умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Реалізація зазначених для сучасної освіти завдань здійснюється різними векторами: через розмаїття освітніх інституцій; форм, методів освітнього процесу; запровадження ефективного менеджменту тощо. Об'єднуючим феноменом вищезазначеного є цілісність освітнього процесу, зокрема, інтеграційні процеси у сучасному освітньому просторі.

Якість освітнього процесу забезпечується за умови, коли він реалізується у контексті цілісного простору. Освіта, орієнтована на формування спеціаліста не просто знаючого, а компетентного, здатного до навчання впродовж життя, і формування ним власної траєкторії професійного становлення - це сучасна освіта.

Суттєвим фактором сучасної освіти є наявність цілісного освітнього простору, що реалізується на цільовому, змістовому, процесуальному рівнях. За наявності такого простору студент не прилаштовується під кожного викладача, особливості, а інколи і забаганки сформованого ним на занятті простору, нівелюючи своє «Я», а сповна реалізує себе. Простір освітнього закладу є успішним, якщо він є цілісним і гуманітарно-спрямованим. Основними суб'єктами його формування виступають викладачі і студенти, що працюють як «команда», системне утворення, об'єднане одними цілями, спільними загальними стандартами освітньої діяльності. Ефективність формування такого простору безпосередньо залежить від рівня сформованості освітнього простору у закладах. Саме на рівні освітнього закладу відбувається трансформація загальних державних стандартів у конкретний заклад, органи управління забезпечують оптимізацію даного процесу, максимально враховуючи особливості конкретного освітнього закладу [1].

Відповідно до викликів сучасного соціуму освітні заклади стають реальними співтворцями цілісного простору, а не просто «реалізаторами» заданих стандартів або запропонованої концепції освітньої діяльності. Варто зазначити, саме на рівні конкретного регіону відбувається об'єднання наукового потенціалу і його спрямування на вирішення конкретних практико значущих завдань. Система в системі (простір в просторі), починаючи від мікропростору на рівні роботи викладача, факультету, ВНЗ, регіону – до простору державного, європейського [2].

Інтеграція у європейський освітній простір передбачає збереження національної, регіональної ідентичності, забезпечення науково обґрунтованого, логічно спроектованого переходу до заданих стандартів, з максимальною орієнтацією на особливості і реальний рівень освіти, що сформувалась в Україні. Незаперечним є те, що інтеграція в європейський освітній простір має передбачати необхідність якісного формування освіти у державі. Сьогодні складним і нерідко проблематичним є процес переходу на нову формулу освітньої діяльності: сучасний педагог залишатись індиферентним або ігнорувати перехід на нові освітні стандарти не може; наукові напрацювання, не можуть бути механічно перенесені в практику сучасної освітньої діяльності. Продуктивна педагогічна діяльність творча за своєю суттю, вона неодмінно формується на основі «Я-концепції» і будь-які нововведення будуть мати позитивний ефект, якщо вони будуть «адаптовані» до сформованого досвіду професійної діяльності [3]. Будь-які нововведення, що диктуються «зверху», неодмінно вступають у конфлікт з реальним досвідом педагога або пригнічують особистісний компонент його діяльності, або визначаються як недієздатні і практично ігноруються. Є лише один спосіб зняття такого рівня конфліктної ситуації: поставити педагога в позицію реального суб'єкта реформування власної концепції, технології професійної діяльності в контексті нових освітніх стандартів. А таку роботу можна віднести до рангу повноцінної наукової діяльності, предметом якої виступає власна діяльність у комплексі всіх її складових: цілі, принципи, зміст, технології, діагностика, аналізування продуктивності і т. д. На основі загальної логіки у кожного викладача має бути сформована своя програма перехідного періоду, так само як і своя програма підвищення рівня власної компетентності (відповідно до стартового рівня та особистісного потенціалу), забезпечення конкурентно спроможності на ринку освітніх послуг. В такий спосіб, безвідносно до фаху, кожен педагог набуває реальну компетентність і долучається до наукового пошуку в галузі освітньої діяльності (педагогічного процесу) [1].

Перехід до якісно нового цілісного освітнього процесу включає ряд пріоритетних функцій.

– Вибудовується відповідна вертикаль наукової діяльності: від базових академічних інститутів, що розробляють фундаментальні проблеми освіти до наукових інститутів та освітніх центрів, що акумулюють найвищий потенціал відповідного регіону, до центрів наукової діяльності, зосереджених в навчальних закладах різних рівнів. У цій схемі уже закладений механізм трансформації високої теорії на рівень практичної діяльності з максимальним врахуванням її рівня та особливостей здійснення у кожному регіоні, навчальному закладі.

– Викладач відчуває себе суб'єктом реформування освіти, оскільки реально долучається через наукові центри на рівні навчальних закладів до процесу осмислення нових освітніх стандартів та проектування технології їх реалізації в практиці професійної діяльності. Педагогічній практиці отримують не просто визначені освітні стандарти та технологічні схеми їх реалізації, а долучаються до процесу їх визначення, неодмінно набуваючи відповідну теоретичну компетентність щодо конкретної проблеми.

– Посилюється процес взаємодії різних гілок та рівнів наукової діяльності, оскільки всі вони об'єднуються навколо спільної програми переходу на стандарти інноваційної освіти, з'являється багато проблем, що стосуються неузгодженостей, браку відповідної інформації і загалом питань, що виникають в практичній діяльності і потребують відповідних трактувань, роз'яснень і, відповідно, додаткових досліджень. В ситуації, коли проблеми не можна вирішити на регіональному рівні, запити поступають до академічних інститутів. Така співпраця потрібна не лише навчальним закладам, а і академічним науково-дослідним інститутам, для того, щоб максимально орієнтуватись на фундаментальні проблеми масової освітньої практики, відповідно цілеспрямовуючи вектор пріоритетних наукових пошуків. За таких умов кожний навчальний заклад буде реально відчувати значущість науки, її функції в удосконаленні освітньої системи.

– Всі, без винятку, викладачі, вчителі, студенти стають дослідниками, долучаються до наукової діяльності. Ця проблема є особливо актуальною, оскільки саме дослідницька робота має найвищий потенціал професійного зросту і переважна більшість викладачів її реалізують лише на етапі написання дисертацій, а далі просто експлуатують сформовані компетенції. Що ж стосується викладачів, що активно займаються науковою діяльністю за відповідним фахом, вони, як правило, характеризуються високим рівнем сформованості педагогічної діяльності, відкриті до інновацій, мають власну програму професійного розвитку. Саме дослідницький потенціал особистості

викладача обумовлює потребу у русі та розвитку за різними векторами, здатність до само творення, формування власних позицій у професійній діяльності [3].

Зазначене інтенсифікує процес наукової, а значить і професійної взаємодії педагогів, що обумовлюється безпосередньо потребами діяльності, а професійне спілкування є потужним фактором формування цілісного освітнього простору в навчальному закладі, налагодження узгодженої взаємодії всіх викладачів як суб'єктів системи, забезпечення цілеспрямованості їх спільної діяльності та поступу до нових стандартів якісної освіти.

Отже, основи формування цілісного освітнього простору задаються на всіх рівнях. Системотвірним елементом виступає наукова діяльність (як базовий механізм оптимізації освітньої діяльності), яка не лише має зазначений вище потенціал інтеграції всіх складових простору, а і теоретично обґрунтовує сам процес сходження до нової освіти, долучаючи всіх суб'єктів педагогічної діяльності до наукового пошуку, формуючи науково вивірені програми модернізації професійної діяльності як на рівні навчального закладу, так і кожного викладача, зокрема [4].

Цілком доведеним і науково обґрунтованим є факт, що одним з найбільш суттєвих недоліків, що обумовлюють низьку продуктивність традиційної освітньої системи, є дезінтеграція її елементів. Процес дезінтеграції можна прослідкувати як по горизонталі, що відображає основні принципи формування змістових модулів навчальних курсів, так і по вертикалі, що фіксує зв'язок елементів системи професійної підготовки спеціаліста, зокрема, навчальних дисциплін і їх орієнтованість на логіку професійного становлення майбутнього фахівця в рамках вищої освіти.

Професійна підготовка спеціаліста буде продуктивною лише за умови, коли вона буде сформована як реальна система, всі компоненти якої будуть максимально інтегровані в єдине ціле і орієнтовані на реалізацію базових професійно значущих цілей. Кожен навчальний предмет має формувати свою змістову та процесуальну основу з урахуванням фахової спеціалізації професійного навчання [5]. Інтеграція має здійснюватись як на змістовому, так і процесуально-діяльнісному полі, і в її основі повинна бути висока виховна мета - формувати особистість студента, здатного до самореалізації у процесі професійного становлення [6]. Інтеграційні процеси, спрямовані на формування цілісного освітнього простору реалізуються на 2-х рівнях: інтеграція змісту навчальних дисциплін, що здійснюється перш за все за цільовим спрямуванням (формування образу майбутньої професії та ставлення до неї); формування професійного світогляду та мислення, власної методики та стилю професійної діяльності; інтеграція в процесуальному аспекті, що передбачає формування єдиної для всіх навчальних дисциплін концепції освітньої діяльності. Навчання трактується як цілісний простір, що функціонує за єдиними законами, з дотриманням єдиних визначених для всіх принципів. Вони диктуються не кожним викладачем, в залежності від його характеру та уподобань, а логікою навчального процесу та базовими критеріями його продуктивності [7].

Значущим показником цілісності освітнього простору є психологічна атмосфера навчального заняття. Її ознаки: інтенсивна, напружена, інтелектуальна робота студентів; узгоджена взаємодія, творча співпраця; коректність в міжособистісних стосунках, педагогічний такт, взаємоповага; відчуття психологічного комфорту, свободи, захищеності кожного учасника педагогічного процесу.

Смислова, змістова, методична побудова цілісного освітнього процесу системи професійної підготовки педагога може бути здійснена на основі принципів: принцип інтеграції всіх суб'єктів професійної підготовки спеціаліста (навчання, виховна діяльність, практика, самостійна робота, наукова робота) і підпорядкування їх основним стратегічним цілям формування особистості спеціаліста та його професійної діяльності; принцип поетапної реалізації підготовки спеціаліста через виділення системоутворюючих блоків професійно значущих знань, вмінь, особистісних якостей і структурування їх на основі логіки формування професійної діяльності; принцип забезпечення суб'єктивності позиції студента в структурі його професійного становлення на основі: а) максимального усвідомлення студентом сутності процесу його професійного становлення: змісту, логіки, реального бачення кінцевих результатів підготовки, що в повній мірі визначають рівень компетентності спеціаліста в його майбутній професійній діяльності; б) активізації процесів професійного та особистісного самопізнання, самовизначення, саморозвитку, формування самостійної пізнавальної діяльності [8]. Зауважимо, пріоритетним є принцип інтеграції всіх навчальних дисциплін, що вивчаються студентом і формування цілісного навчального простору, підпорядкованого комплексу професійно значущих цілей і означеного чіткою логікою процесу оволодіння професією.

Зазначене стосується зв'язків в рамках циклів навчальних дисциплін та їх загальної орієнтованості на кінцеві професійно значущі цілі освітньої системи. На думку Огневюка В.О., особистісна орієнтованість освітнього процесу в ВНЗ передбачає індивідуальну траєкторію руху кожного студента на шляху до досягнення проміжних та кінцевих цілей професійної підготовки [9]. Це може бути можливим лише за умови, коли студент зможе сформувати свою стратегію

освітньої діяльності, що акумулює в собі процеси цілеутворення, самопізнання та самовизначення, вибору методів, форм, а також режиму роботи, оптимальних для нього, орієнтованих на його особистісний потенціал. Звісно, це є масштабні реформації, що передбачають перехід на нову освітню формулу, за якою студент з позиції виконавця, що працює за єдиною, спільною для всіх навчальною програмою, переходить на позицію активного суб'єкта, творця індивідуальної програми з домінантою елементу професійного саморозвитку. Найбільшу цінність зазначеного вбачаємо у тому, що у такий спосіб формується індивідуальний стиль майбутньої діяльності, що виступає абсолютною ознакою професіоналізму будь-якого спрямування; формуються механізми саморегуляції навчальної діяльності, що здатні забезпечити неперервність подальшого процесу професійного становлення, саморозвитку у всіх значущих для педагога аспектах [10]. Важливо визначити інтегруючі блоки, що в найбільшій мірі відображають сутність професії і можуть творити реально діючу систему, тобто, займати статус системоутворюючих; ключові компетенції, як основу забезпечення адекватної цільової спрямованості системи професійної освіти спеціаліста.

Відтак, орієнтація на компетентність і якість докорінно змінює суть системи освіти, і зокрема, професійної освіти, проектуючи принципово інший кінцевий її результат, практично зорієнтований якісний вимір.

Висновки. Таким чином, цілісність у сучасному освітньому просторі, цілісність освітнього процесу у сучасних закладах освіти є пріоритетною складовою якості сучасної освіти, зорієнтованої перш за все, на ринок праці, освітніх послуг, та успішну професійну і життєву самореалізацію сучасної особистості.

Література:

1. Франчук Т. Й. Цілісний освітній простір: педагогічні основи його формування: монографія / Т. Й. Франчук; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. – Кам'янець-Поділ., 2009. – 244 с.
2. Журавський В. С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / В. С. Журавський // Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Ін-т вищої освіти АПН України. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2003. – 416 с.
3. Бех І. Д. Життя особистості у духовному діапазоні / І. Д. Бех // Рідна школа. – К.: 2009. – № 11. – С. 7–17.
4. Навроцький О. І. Вища школа України в умовах трансформації суспільства. – Х.: Основа, 2000. – 240 с.
5. Вакарчук І. Вища освіта України – європейський вимір: стан, проблеми, перспективи / І. Вакарчук // Вища школа. – 2008. – № 3. – С. 3–18.
6. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
7. Філософсько-методологічні засади підвищення якості вищої освіти України : європейський вимір / авт. кол.: В. Андрущенко (керівник), М. Бойченко, Л. Горбунова, І. Надольний та ін. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 220 с.
8. Сисоєва С. О. Сфера освіти як об'єкт дослідження / С. О. Сисоєва // Освітологія. Польсько-Український журнал. – 2012. – ч. І. – С. 22–25
9. Огнев'юк В. О. Філософія та її місце в обробці наукових досліджень феномену освіти / В. О. Огнев'юк // Освітологія. Польсько-український журнал. – 2012. – ч. І. – С. 69–75.
10. Ніколаєнко С. М. Про стан і перспективи розвитку вищої освіти в Україні. Парламентські слухання про вищу освіту // Педагогіка толерантності. – 2004. – № 2 – 3. – С. 104–116.

References:

1. Franchuk T. Y. Tsilisnyy osvithniy prostir : pedahohichni osnovy yoho formuvannya: monohrafiya / T. Y. Franchuk; Kam"yanets'-Podil. nats. un-t im. I. Ohiyenka. – Kam"yanets'-Podil., 2009. – 244 s.
2. Zhuravs'kyu V. S. Vyshcha osvita yak faktor derzhavotvorennya i kul'tury v Ukrayini / V. S. Zhuravs'kyu // In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny, In-t vyshchoyi osvity APN Ukrayiny. – K.: Vyd. dim «In Yure», 2003. – 416 s.
3. Bekh I. D. Zhyttya osobystosti u dukhovnomu diapazoni / I. D. Bekh // Ridna shkola. – K.: 2009. – № 11. – S. 7–17.
4. Navrots'kyu O. I. Vyshcha shkola Ukrayiny v umovakh transforma-tsiyi suspil'stva. – X.: Osnova, 2000. – 240 s.
5. Vakarchuk I. Vyshcha osvita Ukrayiny – yevropeys'kyu vymir: stan, problemy, perspektyvy / I. Vakarchuk // Vyshcha shkola. – 2008. – № 3. – S. 3–18.
6. Kremen' V. H. Osvita i nauka Ukrayiny: shlyakhy modernizatsiyi (Fakty, rozdumy, perspektyvy). – K.: Hramota, 2003. – 216 s.
7. Filosofov'ko-metodolohichni zasady pidvyshchennya yakosti vyshchoyi osvity Ukrayiny : yevropeys'kyu vymir / avt. kol.: V. Andrushchenko (kerivnyk), M. Boychenko, L. Horbunova, I. Nadol'nyy ta in. – K.: Pedahohichna dumka, 2012. – 220 s.

8. Sysoyeva S. O. Sfera osvity yak ob'yeht doslidzhennya / S. O. Sysoyeva // Osvitolohiya. Pol's'ko-Ukrayins'kyi zhurnal. – 2012. – ch. I. – S. 22–25
9. Ohnev'yuk V. O. Filosofiya ta yiyi mistse v obrobtsti naukovykh doslidzhen' fenomenu osvity / V. O. Onev'yuk // Osvitolohiya. Pol's'ko-ukrayins'kyi zhurnal. – 2012. – ch. I. – S. 69–75.
10. Nikolayenko S. M. Pro stan i perspektyvy rozvytku vyshchoyi osvity v Ukraini. Parlament-s'ki slukhannya pro vyshchu osvitu // Pedahohika tolerantnosti. – 2004. – № 2–3. – S. 104–116.

V. PSYCHOLOGICAL SCIENCES

УДК 159.923:159.942.5

СТРУКТУРНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПЕРЕХОД ОТ РЕГУЛЯЦИИ К САМОРЕГУЛЯЦИИ ПСИХИЧЕСКИХ СОСТОЯНИЙ ЛИЧНОСТИ ЭМОЦИОГЕННЫМИ СПОСОБАМИ

доктор психологических наук, профессор, Волженцева И. В.

«Макеевский экономико-гуманитарный институт», Украина, Краматорск

Предложена полифункциональная регуляция психических состояний студентов пассивно и активно реагирующих на стресс в эмоционально-окрашенный период учебной деятельности. Подчеркнуто важность перехода испытуемых от внешней регуляции к саморегуляции. Представлен процесс структурно-психологического перехода от регуляции психических состояний эмоциогенными способами к саморегуляции. Охарактеризовано сущность и влияние деструктивных психических состояний на продуктивность умственной деятельности в рамках рассматриваемого исследования. Предложена и раскрыта схема процесса структурно-психологического перехода от регуляции психических состояний эмоциогенными способами к саморегуляции. Уточнен понятийный аппарат, раскрыто сущность и структуризация психологического явления - эмоциональное самочувствие.

Ключевые слова: инновационная технология, полифункциональная регуляция, деструктивные состояния, интероцептивные и экстероцептивные ощущения, эмоциональный мозг, лимбическая система, гипоталамус, эмоциональное самочувствие.

Dr. of psihological Sciences, professor, Volzhentseva I. V. Structurally-psychological transition from regulation to the self-regulation of person' mental states by emotion-genic means / PVZU "Economic-humanitarian institute of Makeevka", Ukraine, Kramatorsk

Polyfunctional regulation of students mental conditions are offered passively and actively reacting to stress in the emotionally-painted period of educational activity. The importance of transition tested from external regulation to self-regulation is emphasized. The process of structurally-psychological transition from mental states regulation by emotion-genic means to self-regulation is given. Essence and influence of destructive mental states for efficiency of intellectual activity within considered research is characterized. Process scheme of structurally-psychological transition from mental station regulation by emotion-genic means to self-regulation is offered and revealed. Conceptual device is specified, the essence and structurization of psychological phenomenon- emotion-genic self-regulation is revealed.

Key words: technology innovation, polyfunctional regulation, destructive states, interoceptive and exteroceptive senses, emotional brain, the limbic system, hypothalamus, emotional self-regulation.

Введение. Проблема регуляции психических состояний личности относится к числу фундаментальных проблем современной психологии. Это связано с тем, что при взаимодействии с окружающим миром личность оказывается перед ситуацией выбора различных способов реализации своей активности в зависимости от поставленной цели, индивидуальных особенностей и условий окружающей ее действительности, особенностей взаимодействующих с ней людей. В сложных социальных, экономических, политических условиях забота о регуляции психических состояний определяется необходимостью способствовать становлению такой психологической модели, которая будет помогать личности адаптироваться в социуме, способствовать повышению ее работоспособности и эффективности деятельности.

Анализ исследований и публикаций. Проблема регуляции психических состояний изучалась в нескольких направлениях: в контексте регуляции психической деятельности (П. К. Анохин, Л. С. Выготский, О. А. Конопкин, А. Н. Леонтьев, Б. Ф. Ломов, С. Л. Рубинштейн и др.); регуляции психических состояний личности (Г. Д. Горбунов, Л. Г. Дикая, Э. И. Киршбаум, А. С.

Кузнецова, А. Б. Леонова, А. О. Прохоров, В. А. Семиченко, Ю. Е. Сосновикова); эмоциональной регуляции (У. Джеймс, А. В. Запорожец, Т. С. Кириленко, Э. И. Киришбаум, А. Б. Леонова, А. Е. Ольшанникова, О. А. Орищенко, Т. Рибо, О. П. Санникова, В. А. Семиченко, П. М. Якобсон и др.).

Несмотря на большое количество работ по данной проблематике, еще недостаточно изучены факторы, влияющие на регуляцию психических состояний, не определена индивидуальная чувствительность личности к их воздействию. Отсутствуют теоретико-экспериментальные данные об эффективности применения комплексных способов воздействия в рамках регуляции и перехода к саморегуляции для усиления эффекта на уровне состояний и их динамики.

Целью данной статьи является теоретическое и экспериментальное обоснование комплексного воздействия, то есть полифункциональной регуляции психических состояний личности эмоциогенными способами. Задачами данной статьи является раскрытие структурно-функционального перехода от регуляции к саморегуляции психических состояний студентов в эмоционально-окрашенный период учебной деятельности; представление сущности инновационной технологии полифункциональной регуляции психических состояний студентов эмоциогенными способами.

Изложение основного материала. Разнообразие используемых средств психологической регуляции состояний обуславливает необходимость задаваться вопросом об исследовании комплексного влияния разных функций на психические состояния человека, то есть полифункциональную регуляцию, когда осуществляется одновременное влияние на разные анализаторы, на разных уровнях сознания, задействуя разные системы организма. Теоретический анализ научной литературы, эмпирические факты пилотажных, констатирующего и формирующего исследований, результаты анкетирования (потребности молодежи) показали, что больше всего вызывают эмоциональные реакции, осуществляют эффективное влияние на личность группы звуковых и цветовых эмоциогенных способов.

Нами предложена и внедрена полифункциональная регуляция психических состояний студентов, включающая звукоцветовую регуляцию, представленную комбинированными блоками перцептивной психотерапии: блока звукотерапии (музыка, биозвуки и бинауральные звуки) и блока цветотерапии (цвета (хроматические и ахроматические), объекты (природные и созданные человеком), графические способы (четкое и расплывчатое изображение), полимодальным образованием и результатом интеграции которых является структурное единое образование, обуславливающее регуляцию состояний, что подтверждено экспериментальным исследованием [5].

В рамках нашего исследования, полифункциональная регуляция - это потенциальная возможность выполнения нескольких функций одними и теми же способами, а также потенциальная возможность по-разному влиять на процедуру регуляции, множественность влияний, которые могут быть реализованы на индивидуальном, личностном и субъектном уровнях, учитывая скорость изменения психических и вегетативных процессов, степень инертности психоэмоциональных состояний, проявление индивидуально-личностных характеристик, изменение эмоционального фона для своевременного поддержания и усиления положительного или же устранения отрицательного, вредного для жизнедеятельности человека психического состояния.

Касательно эффективности влияния полифункциональной регуляции с помощью звукоцветотерапии, необходимо подчеркнуть важность перехода испытуемых от внешней регуляции к саморегуляции, так как по мере прохождения коррекционной программы студенты обеих групп, пассивно или активно реагирующие на стресс, освоили техники эффективного контроля своих психологических и вегетативных реакций на стресс.

Рассматривая комплексно процесс структурно-психологического перехода от регуляции психических состояний эмоциогенными способами к саморегуляции, необходимо отметить, что звукоцветовая регуляция направлена на оптимизацию психических состояний, имеющих деструктивный характер, вызванный эмоционально-окрашенным периодом учебной деятельности на эмоционально-волевом, физиологическом, когнитивном и конативном уровнях, подключая эмоциональную, вегетативную, активационную и мотивационную регуляторные системы, вызывает *экстероцептивные ощущения*, которые обеспечивают получение сигналов из внешнего мира, в контексте нашего исследования, звукоцветовое воздействие, и доводят информацию до слухового и зрительного анализаторов (см. рис. 1).

Деструктивные психические состояния в нашем исследовании – это состояния (тревога, страх, стресс, агрессия и др. отрицательные состояния, окрашивающие психическую жизнь человека на протяжении длительного времени), оказывающие разрушительное влияние на продуктивность деятельности (совладание с напряженной, трудной ситуацией), и выражают значимость условий затрудняющих ее осуществление. Наличие деструктивных психических

Рис. 1. Схема структурно-психологического перехода от регуляции психических состояний личности эмоциогенными способами к саморегуляции

состояний меняет тонус пара – и симпатического отделов вегетативной нервной системы, что вызывает выраженные изменения в интероцептивных (органических) ощущениях, которые вторично влияют на состояние психики, восприятие самочувствия.

Задействованные рецепторы, приняв раздражение звукоцветового влияния и частично переработав информацию, по афферентным путям передают ее в *кору головного мозга* – основу высшей психической деятельности и регулятора всех функций организма, а затем по проводящим путям из височной и затылочной коры головного мозга импульсы поступают в *эмоциональный мозг (лимбическая система и гипоталамус)* (см. рис. 1). Лимбическая система – образования конечного мозга, которые включают: обонятельный мозг, тело, гиппокамп, поясную извилину и область перегородки. Лимбическая система участвует в поддержании постоянства внутренней среды организма, регуляции вегетативных функций, формировании эмоций и мотиваций, имеет широкую связь со всеми областями головного мозга, гипоталамусом и ретикулярной формацией, отвечающих за ту или иную информацию, активизирует рецепторы наименее осознаваемых форм ощущений, сохраняющих близость с эмоциональным состоянием и, как корковое представительство интерорецепторов, реализует получение сигналов в *интероцептивных (органических) ощущениях*. Проводящие пути (нервные чувствительные волокна) обеспечивают контакты височной и затылочной коры головного мозга (больших полушарий) с другими отделами ЦНС, включая эмоциональный мозг, создающий основу для сознательного поведения, *эмоционального самочувствия* человека, включая интеллектуальное, которое связано с динамикой мыслительного процесса: напряженное в эмоционально-окрашенный период учебной деятельности до регуляции и оптимальное после, обуславливающее способность рационально мыслить, разумно действовать, адаптироваться к окружающей среде и хорошо справляться с жизненными ситуациями.

В психологической науке эмоциональное самочувствие еще не являлось предметом специального анализа, поэтому уточним понятийный аппарат и раскроем сущность этого психологического явления.

Под *эмоциональным самочувствием* мы подразумеваем целостное состояние личности, вызванное интероцептивными (органическими) ощущениями, возникшими вследствие воздействия на органы чувств эмоциогенных средств (звукоцветовых раздражителей), субъективное ощущение психологической и физиологической комфортности переживаемых эмоций, самооценка настроения, самочувствия, оптимальное отношение к периодам различной эмоциональной окрашенности, влияющих на выполнение когнитивных и моторных актов работоспособности, обуславливающих продуктивность умственной деятельности. Структуризацию данной психологической системы можно представить в виде логической цепочки: *звукоцветовое воздействие* (пусковой механизм) - *переживание* (промежуточное звено – интероцептивные ощущения) - *эмоциональное самочувствие* (целостное состояние личности) – *продуктивность деятельности* (выполнение когнитивных и моторных актов).

Так, звукоцветовые программные комплексы, касательно дифференцированного влияния на пассивно и активно реагирующих на стресс, представленные по типу активизация и релаксация, оказывают регулирующее воздействие на процессы пара – и симпатической нервной системы, которые, в свою очередь обеспечивают оптимальные психические состояния, повышение умственной работоспособности (уровня памяти, скорости мышления, увеличения объема и концентрации внимания), изменения в регуляторных системах на эмоционально-волевом, физиологическом, когнитивном и конативном уровнях, подтверждают эффективность звукоцветового влияния и свидетельствуют о переходе испытуемых от внешней регуляции к *саморегуляции*, так как по мере прохождения коррекционной программы студенты обеих групп освоили техники эффективного контроля своих психологических и вегетативных реакций на стресс и на каждой последующей стадии снижалась в среднем по группам выраженность негативных реакций на эмоционально-окрашенный период, напряженный период учебной деятельности, включающий проверку знаний в форме итоговой аттестации, модульных контролей, зачета, экзамена и др.

Выводы. Таким образом, полученные объективные и субъективные результаты исследования, совокупность, симптомокомплекс психических, психофизиологических, поведенческих функций и качеств, характеристик изменений состояний, соблюдение временных особенностей, специфики влияния компонентов предложенных звукоцветовых программ, предпочтений респондентов, полное погружение в регулирующий комплекс, основные семь *критериев* описания эмоциогенных средств регуляции - 4 объективных и 3 субъективных [5], а также структурно-психологический переход от регуляции психических состояний к саморегуляции - обеспечили максимальную эффективность влияния звукоцветовой регуляции и подтвердили возможность полифункциональной регуляции и саморегуляции психических состояний студентов эмоциогенными способами в период повышенного нервно-эмоционального напряжения. А значит, предложенные способы регуляции являются эмоциогенными, так как оцениваются человеком

как значимые, как способные изменить состояние респондента, учитывая структуру полифункционального эмоционального воздействия и предложенные характеристики на субъектном, индивидуальном и личностном уровнях [3], которые лаконично сочетаются, комбинируются во взаимосвязи уровней проявления, изменений психических состояний в эмоционально – волевым, физиологическом, когнитивном и конативном аспектах с критериями оценивания и предложенными нами структурой полифункционального эмоционального воздействия [5] и общей комплексно-структурной системой генезиса полифункциональной регуляции психических состояний [2]. Полифункциональное эмоциональное воздействие можно представить в виде логической цепочки: *звукоцветовая регуляции* (эмоциогенные способы) – *психические состояния* (сумма полученных функций, качеств, характеристик) – *эффективность влияния* (оптимизация работоспособности, деятельности, уровня активности, поведения студентов в учебной деятельности), что позволяет рассмотреть регулирующий эмоциональный эффект в протекании всех психических процессов и раскрыть сущность феномена эмоционального реагирования в контексте рекомендательной экстраполяции, чему и будет посвящено дальнейшее исследование.

Литература:

1. Волженцева И. В. Генезис полифункциональной регуляции психических состояний личности эмоциогенными способами: дисс. ... д-ра психол. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология, история психологии» / Волженцева Ирина Викторовна; Одес. нац. ун-т им. И. И. Мечникова. – Одесса, 2013. – 535с.
2. Волженцева I. V. Комплексно-структурний аналіз психічних станів студентів у контексті генезису поліфункціональної регуляції / I. V. Волженцева // Педагогіка і психологія професійної освіти: науково- методичний журнал. – Львів. — 2013. — № 6. — С. 137-144.
3. Волженцева И. В. Концептуальный подход к структуре полифункционального эмоционального воздействия / И. В. Волженцева // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського: зб. наук. праць. – Одеса: ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2011. - №7-8. – С.68 – 76.
4. Волженцева И. В. Методологические и теоретико-эмпирические исследования полифункциональной регуляции психических состояний личности эмоциогенными способами: монография / И. В. Волженцева // Макеевский экономико-гуманитарный институт. – Макеевка: МЭГИ, Донецк: Донбасс, 2012. – 536 с.
5. Волженцева И. В. Полифункциональная регуляция психических состояний студентов эмоциогенными способами / И. В. Волженцева // Общество Науки и Творчества. Международный научный журнал «Science Time» / Под общ. Ред. С. В. Кузьмина. – Казань. – 2014. - №10 (10). – С. 89 – 97.

References:

1. Volzhentseva I. V. Genezis polifunksionalnoy regulatsii psichicheskikh sostoyaniy lichnosti emotsiogennymi sposobami (Multifunctional regulation genesis of person's mental conditions by emotional genic means: diss. psych. science doctor: specialty 19.00.01 "Common psychology, history of psychology" / Volzhentseva Irina Viktorovna; Odessa National Univ. Mechnikova name. – Odessa, 2013 535p.
2. Volzhentseva I. V. Kompleksno-strukturniy analiz psichichnix staniv studentov u kontekste genezisu polifunksionalnoi regulatsii / I. V. Volzhentseva // Pedagogika I psihologiya profesiynoyi osviti: naukovometodichniy zhurnal. – Lviv. 2013— № 6. — S. 137-144.
3. Volzhentseva I. V. Konseptualniy podhod k structure polifunksionalnogo emotsionalnogo vozdeystviya / I. V. Volzhentseva // Naukoviy visnik Pivdennoukrainskogo natsionalnogo pedagogichnogo universitatu im. K. D. Ushinskogo: zb. Nauk. prats. – Odesa: PNPu im. K. D. Ushinskogo, 2011. - №7-8. – S.68 – 76.
4. Volzhentseva I. V. Metodologicheskie I teoretiko-empiricheskie issledovaniya polifunksionalnoy regulatsii psichicheskikh sostoyaniy lichnosti emotsiogennimi sposobami: monografiya / I. V. Volzhentseva // Makeevskiy ekonomiko-gumanitarniy institute. – Makeevka: MEGI, Donetsk: Donbass, 2012. – 536 s.
5. Volzhentseva I. V. Polifunksionalnaya regulatsiya psichicheskikh sostoyaniy studentov emotsiogennimi sposobami / I. V. Volzhentseva // Obchestvo Nauki I Tvorchestva. Mezhdunarodniy nauchniy zhurnal "«Science Time»" / Pod obshch. Red. S. V. Kuzmina. –Kazan. - 2014. - №10 (10). – S. 89 – 97.

УДК 159.9: 355.588.2

**ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА З КОМБАТАНТАМИ З ВІДДАЛЕНИМИ НАСЛІДКАМИ
СТРЕСОГЕННИХ ВПЛИВІВ**

кандидат психологічних наук, доцент, Попелюшко Р. П.

Хмельницький національний університет, Україна, Хмельницький

Метою даної статті було здійснення теоретико-практичного аналізу основ діяльності психолога з комбатантами з віддаленими наслідками стресогенних впливів. Також було зазначено, що діяльність психолога з комбатантами повинна здійснюватися в таких напрямках, як: організаційна робота, психопрофілактика, психодіагностика, психологічне консультування, психокорекція, психотерапія, робота з сім'ями комбатантів.

Розглянуто основи процесу надання психологічної допомоги, яка реалізується через трирівневу систему психологічної реабілітації та реадaptaції і при вмілому, ефективному і комплексному їх застосуванні будуть сформовані передумови істотного зниження рівня психологічної травматизації комбатантів.

Ключові слова: психологічна допомога, психологічна реабілітація, комбатант, травматична подія, бойова травма.

Ph.D in Psychology, Associate prof., Popeliushko R. P. Basics of activity psychologist at combatant with long-term consequences of stress impact / Khmelnytsky National University, Ukraine, Khmelnytsky

The aim of this article was to conduct the analysis of the theoretical and practical bases of psychologist with by combatant's remote consequences of stress influences. Also described that the activities of psychologist by combatants should be implemented in such areas as: organizational work, psychological prophylaxis, psychological diagnostics, psychological counseling, correction, psychotherapy, work with families of combatants.

Considered the basics of the process provide psychological assistance, which is implemented through three levels of psychological rehabilitation and reintegration and at skilful, efficient and integrated their application will be formed preconditions for a substantial reduction in of psychological trauma of combatants.

Key words: psychological assistance, psychological rehabilitation, combatant, traumatic event, combat trauma.

Загальна постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку української держави, яка потерпає від військового конфлікту на сході країни, актуальним є питання, побудова ефективної системи психофізіологічної реабілітації комбатантів. Бойові дії накладають помітний відбиток на перебіг психічної діяльності і поведінку військовослужбовців. А бойовий стрес, зігравши свою позитивну роль у збереженні цілісності організму та особистості комбатанта в екстремальних умовах, виступає причиною подальшої дезадаптації учасників бойових подій. Стресові адаптативні трансформації за межами життєво небезпечної ситуації виявляються негативними, дезадаптивними і утворюють осьову симптоматику бойових стресових розладів.

Тому, розробка і удосконалення різноманітних методів та методик роботи, по подоланню віддалених наслідків стресогенних впливів у комбатантів, під час проведення реабілітаційних заходів, є актуальними для сучасної української психологічної науки та практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою, що пов'язана із наданням психологічної допомоги комбатантам, займалися як зарубіжні, радянські так і українські вчені, а саме: Агаєв Н. А., Алещенко В. І., Боченков А. А., Караяні О. Г., Максименко С. Д., Місюра В. Ф., Новиков В. С., Потапчук Є. М., Сафін О. Д., Феденко Н. Ф., Хміляр О. Ф., Б. Грін, А. Кардинер, Дж. Келлі, Б. Колодзін, Дж. Ротор.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття. На даний час існуючі теоретичні та практичні дослідження з даної теми, але все ж залишається недостатньо вирішеним питання, удосконалення професійної діяльності психологів при наданні психологічної допомоги комбатантам з віддаленими наслідками стресогенних впливів.

Формулювання мети статті та завдання. Метою даної статті є здійснення теоретико-практичного аналізу основ діяльності психолога з комбатантами з віддаленими наслідками стресогенних впливів.

Виклад основного матеріалу статті. Військово-травматичний стрес є одним з різновидів посттравматичного стресового розладу. Він виникає в комбатантів, тобто є захворюванням військовослужбовців. Виникнення посттравматичного стресового розладу у комбатанта виявляється в наступних обставинах:

1. Стрімка зміна умов цивільного життя на бойову обстановку, до якої доводиться дуже швидко адаптуватися. Це робить практично постійним перебування в стані небезпеки, руйнування, загибелі побратимів. Деякі дослідники позначають терміном «військово-травматичний стрес» реакції, що виникають саме в цей період.

2. Швидка зміна бойової ситуації на мирну, до якої колишньому комбатанту знову доводиться адаптуватися. В цей період дезадаптації комбатанта, як правило, досить тривалі, але все ж мають тимчасовий характер, і носять назву власне посттравматичного стресового розладу [1].

В цілому ряді досліджень констатується, що посттравматичні стресові розлади у комбатантів становлять від 10 до 50% усіх медичних наслідків бойових подій.

Російський науковець Якушин Н. В. зазначав, що травматичний стрес, який виник під час військових дій, є одним з головних внутрішніх бар'єрів на шляху адаптації до мирного життя. Травматичний досвід, відображений у психіці комбатанта, тримає його у стані внутрішньої війни [2].

У своїх дослідженнях стресу і стресових реакцій Аракелов Г. Г. відзначав, що для більш пізньої фази стресу, коли організм перебуває на межі норми і патології, виникають такі системи його ознак:

1. Психологічні - зниження самооцінки, рівня соціальної адаптованості та фрустраційної толерантності.

2. Фізіологічні - переважання тону симпатичної нервової системи над парасимпатичної, зміна гемодинаміки.

3. Клінічні - особистісна та реактивна тривожність, зниження емоційної стабільності.

4. Ендокринні - підвищення активності симпатико-адреналінової та гіпоталамо-гіпофізарної наднирникових систем.

5. Метаболічні - підвищення в крові транспортних форм жиру, зсув ліпопротеїдного спектру в сторону атерогених фракцій [2].

Наявність у комбатанта посттравматичного стресового розладу викликає ці ознаки при найменшому нагадуванні про бойовий досвід. Таким чином, посттравматичний стресовий розлад - це постійно «прихований» стрес, здатний відродитися у будь-яку хвилину.

При роботі з комбатантами, проявляється ще одна суттєва сторона проблеми: зміна життєвої перспективи у людини, яка пережила психотравматичну ситуацію. Минуле комбатанта розкладається на час «до» і «після» бойової травми, майбутнього начебто немає, або воно «мляве» - бажання, цілі, плани - все, що рухало людину в звичайному житті, паралізовано. Цей стан позначається, як почуття вкороченої життєвої перспективи, і включено до переліку діагностичних симптомів ПТСР в Американський діагностичний стандарт. У комбатантів, спостерігається яскраво виражене відчуття вкороченої життєвої перспективи і небажання будувати які б то не було плани на майбутнє.

Також у комбатантів виникає особливий вид стресу, який дослідники назвали «інформаційним». Дія цього стресу розтягнута в часі і має перспективу. Виявляється він у постійних наполегливих думках «Навіщо це було?», «Що зі мною відбулося?», «Як з цим жити далі?». Під впливом травматичної ситуації, у комбатантів порушується процес сприйняття безперервності життя, і руйнуються індивідуальні пояснювальні схеми, які до травматичної події робили суб'єктивний світ зрозумілим і передбачуваним. У випадку, коли схеми порушені, людина не може передбачити майбутнє і будувати плани, оскільки їй просто нема на що спиратися [3]. Дослідження Місько О. О. і Тарабріної Н. В. свідчать про те, що особи з посттравматичним стресовим синдромом живуть вкороченою «ближньою» перспективою, тобто, не планують подій свого життя і здогадуються лише про те, що будуть робити сьогодні ввечері і не далі. Крім того, життєва перспектива стає «песимістичною» - комбатанти не відчують себе господарями свого життя [3].

Тривалий вплив, психотравмуючих ситуацій, пов'язаних із загрозою життю комбатанта, призводить до таких особистісних змін, коли загострюються одні властивості особистості, і нівелюються інші. Можуть виникнути і невластиві комбатанту риси.

В учасників бойових дій більш серйозно страждає емоційний компонент побудови майбутнього, ніж когнітивний. На первинний стрес, отриманий під час бойових дій, накладається вторинний, що виник при поверненні додому. Це стає внутрішньою основою для психічної та соціальної дезадаптації комбатанта в суспільстві.

Російська дослідниця Ахмедова Х. Б. відзначає, що ознаки посттравматичних стресових розладів можуть розглядатися в якості основи, на якій формуються особистісні зміни різних рівнів. Необхідно зауважити, що ПТСР є формою порушення психологічного здоров'я особистості комбатанта, що безпосередньо пов'язане з наявністю патологічних змін особистості. Уявлення про критерії психологічного здоров'я, на цей момент досить устоялися, для того щоб кваліфікувати ПТСР як його порушення. Вітчизняне поняття «психологічне здоров'я»

сформувалося під впливом поглядів А. Маслоу і передбачає, по-перше, прагнення людей бути «всім, чим вони можуть», розвивати весь свій потенціал через само актуалізацію. І друга складова психологічного здоров'я, передбачає прагнення до гуманістичних цінностей [2].

Більшість комбатантів позбавлені можливості реалізувати те головне, що вони винесли зі свого бойового досвіду - цінності, де на першому місці стояли життя людини і бойові побратими [3]. Психологічний нездоров'я, з цієї точки зору, виражається в тому, що колишній учасник бойових дій не може знайти свого місця у мирному житті, позбавлений можливості «стати всім, чим він може». Безсумнівно, головним наслідком для особи з ПТСР стає деформація самооцінки: часто вона стає неадекватно заниженою, або компенсаторно завищеною. Зміна самооцінки надзвичайно важко коректується, так як відноситься до ядра особистості, і самооцінка є важливим регулятором її поведінки [5].

Також необхідно відзначити, що в житті рідко бувають події, які можна трактувати як однозначно гарні, або однозначно погані. Бойовий досвід та його наслідки у вигляді ПТСР, дуже багато комбатантів трактують як позитивний життєвий досвід. Травматичний вплив в ряді випадків сприяє особистісному зростанню та підвищенню самоповаги, активізуючи процес переоцінки цінностей і формування нових пріоритетів. Це дозволяє особистості в посттравматичному періоді стати навіть більш активним суб'єктом життя, ніж до травматичних подій [3]. Ті комбатанти, які вважають участь у бойових діях яскравою сторінкою свого життя, включають її в свій досвід, осмислюючи його, дотримуються думки, що вони стали сильнішими, у них з'явилося більше можливостей, їм легше долати життєві труднощі.

При проведенні психологами реадaptaції чи реабілітації комбатантів, з віддаленими наслідками стресогенних впливів, вони стикаються з тим, що практично всі комбатанти відчувають тимчасову дезадаптацію в мирних умовах. Успішне подолання негативних наслідків переживання травматичних подій залежить від рівня активності комбатанта та його здатності до реалізації оптимальних стратегій виходу з кризової ситуації.

Психологи проводять реабілітаційну роботу, як у районі бойових дій, так і в мирних умовах, органічно включаючи свою діяльність в трирівневу систему реабілітації. На технологічному та методичному рівнях при роботі в різних умовах є суттєві відмінності: в бойовій обстановці психологічна реабілітація тісним чином пов'язана з психологічною допомогою і підтримкою, а в мирній ситуації – психологічна реабілітація здійснюється в комплексі з медичними заходами, повноцінним відпочинком, включає роботу з сім'єю комбатанта, діяльність з відновлення соціального статусу і, безсумнівно, проводиться на основі гарної матеріально-технічної бази. Але в будь-яких умовах реабілітаційна діяльність психолога повинна здійснюватися в наступних напрямках:

1) організаційна робота, що включає в себе всі рівні планування діяльності психолога, а також підготовчу і безпосередню роботу по всіх видах і напрямках професійної діяльності;

2) психопрофілактика - діяльність щодо запобігання небажаних проявів у психіці комбатанта;

3) психодіагностика, як діяльність психолога з виявлення психологічних характеристик комбатантів, військових колективів і різних сторін військової служби;

4) психологічне консультування - діяльність психолога, що носить рекомендаційний характер, базується на спільному виявленні причин та недоліків існуючих станів; консультування здійснюється у формі планомірного прийому комбатантів та членів їх сімей;

5) психокорекція, організація якої дозволяє цілеспрямовано впливати на особистість і психіку комбатанта, з метою зміни, зміцнення або формування необхідних якостей;

6) психотерапевтичний вплив забезпечує цілеспрямовану зміну необхідних якостей і властивостей комбатанта, в інтересах військової служби, здійснений у вербальному і невербальному впливі на емоційно-вольову, інтелектуальну, мотиваційну сферу особистості комбатанта, а також у створенні комфортних умов проходження військової служби;

7) робота з сім'ями комбатантів [3].

Робота психолога з реадaptaції та реабілітації комбатантів проводиться в індивідуальних і групових формах. Обов'язковими для використання є бесіди з учасниками бойових дій, консультації з питань психологічного стану, тренінгові форми роботи, освітянсько-профілактичні лекції.

Одним з головних завдань діяльності психолога при наданні психологічної допомоги комбатантам, з віддаленими наслідками стресогенних впливів є виявлення в осіб, схильних до психотравматизації. Експрес-методикою, що дозволяє виявляти осіб, які потребують підтримки, може служити класифікаційна сітка, запропонована Олександровським Ю. А. Відповідно до неї до непатологічних (фізіологічних) невротичних явищ належать реакції на бойовий стрес (адаптаційні реакції). Вони виявляються у підвищеній емоційній напруженості і психомоторних змінах, викликаних страхом (безліч недоцільних, безладних рухів; ступорне завмирання; уривчаста незв'язна мова). Патологічні реакції проявляються у симптомах астеничного, депресивного,

істеричного та інших синдромів [1]. Основним показником того, що рівень травматизації не зачіпає психіку комбатанта, є збереження ним достатньо критичної оцінки того, що відбувається і здатності до цілеспрямованої діяльності. На даному етапі повинен включатися механізм реабілітації комбатанта, що виражається в ґрунтовній психологічній підтримці.

Психологічна підтримка, що здійснюється психологами в бойовій обстановці виражається в двох формах: комунікативній та організаційно-діяльній. Комунікативні способи поділяються на вербальні, візуальні, тактильні і так далі. Організаційно-діяльні способи, що не входять до компетенції психологів, зводяться до чіткого управління діями підлеглих, перестановці військовослужбовців, попередження контактів комбатантів з деморалізованими особами [5].

Експрес-методи саморегуляції в бойових умовах є важливими корекційними засобами, що застосовуються психологами на першому етапі реабілітації. Дуже часто виникає необхідність на тлі нормалізації стану (головним чином, за рахунок заспокоєння, розслаблення) активізувати протікання відновлюваних процесів, посилити мобілізацію ресурсів, тим самим створюючи передумови для формування іншого типу станів - станів високої працездатності. Існують різні методи та модифікації методик саморегуляції, що ґрунтуються, в основному, на тілесно-орієнтованому напрямку психотерапії. До них, перш за все, слід віднести техніки активної нервово-м'язової релаксації, метод аутогенного тренування, прийоми самогіпнозу, ідеомоторні тренування, тощо [5].

Позитивний психологічний ефект, на комбатантів з віддаленими наслідками стресогенних впливів, дають масаж і самомасаж, до яких учасник бойових дій може вдаватися для відновлення і зміцнення нормального стану в будь-якій обстановці і на будь-якому етапі реабілітації. Найбільш поширеними прийомами є стародавні види масажної техніки, до яких відносяться: погладження, пощипування, тиск, обертання, постукування та вібрація [1]. При цьому психологу не потрібно заміняти собою масажиста: досить навчити комбатантів найпростішим прийомам масажу. У процесі комплексної реабілітації на її другому і третьому етапах масаж повинен здійснювати професійний масажист.

В тих випадках, коли психіка комбатантів зазнала бойового стресу і їх реакції по Олександровському Ю. А. можна кваліфікувати як психогенні, потрібне здійснення повномасштабних заходів по психологічній реабілітації. Приводом для цього служать різні симптоми, що супроводжуються втратою критичності і можливості цілеспрямованих дій. Основними завданнями психологічної реабілітації в цьому випадку є: діагностика психічного розладу, евакуація комбатантів, яким потрібна госпіталізація для відновлення психічного здоров'я, відновлення порушених психічних функцій, корекція самосвідомості, надання допомоги у підготовці до хірургічних операцій, в купірування больових відчуттів у поранених тощо.

Методами діагностики комбатантів є візуальна діагностика та психодіагностична бесіда. Після евакуації комбатантів із психотравмуючої ситуації, з ними можуть проводитися додаткові заходи з використанням різних тестових методик. До таких методик можна віднести методику FPI, що дозволяє вивчити рівень невротизації, спонтанної агресивності, дратівливості, товариськості та іншого, а також виділити групи ризику, орієнтуючись на критерії: порушення поведінки, порушення емоційної сфери, високий ризик можливості суїцидальної поведінки. Ці критерії дозволяють виділити групу комбатантів, що потребують поглибленої діагностики та проведенні корекційної роботи [1].

Під час діяльності психолога з комбатантами, з віддаленими наслідками стресогенних впливів, найбільш широкое застосування знаходять такі способи психологічної реабілітації, як: фізіологічні (глибокий сон, якісна їжа, відпочинок тощо); психотерапевтичні (раціональна психотерапія, музико-, бібліо-, імаго-, арт-терапія та ін.); аутогенні (аутотренінг, саморегуляція, медитація); медикаментозні та організаційні.

Реабілітаційна робота психолога з комбатантами на другому і третьому етапах проходить в мирних умовах і в комплексі з медичною та соціальною реабілітацією. У центрах реабілітації комбатантів, з віддаленими наслідками стресогенних впливів, необхідно створити систему комплексної реабілітації, яка б включала в себе:

- 1) психологічний блок;
- 2) медичний (психотерапевтичний, неврологічний, кардіологічний і т.д.) блок;
- 3) блок соціальної реабілітації.

Психологічну роботу з комбатантами необхідно проводити в умовах цілодобового стаціонару і / або амбулаторно (протягом 24 днів). Психологу необхідно забезпечити систему заходів, спрямованих на психологічну реабілітацію комбатантів таких центрів. Ця система реабілітації повинна включати в себе:

1. Первинне психодіагностичне обстеження і передтестова консультація. Основним завданням цього етапу є визначення психоемоційного стану та індивідуально-психологічних особливостей комбатантів з віддаленими наслідками стресогенних впливів. Якщо потрібно, то

необхідно провести додаткову діагностику, яка доповнюється іншими методиками у відповідності з цілями кожного конкретного обстеження.

2. Індивідуальна програма психологічної реабілітації комбатанта складається на основі аналізу отриманих в ході діагностики даних з метою найбільш ефективної реалізації реабілітаційного потенціалу комбатанта, з урахуванням його індивідуальних особистісних особливостей та запиту.

3. Виконання заходів, передбачених індивідуальною програмою психологічної реабілітації комбатанта [1].

Психокорекційна робота з комбатантами будується і проводиться згідно з діагностичними дослідженнями. У психокорекційній роботі психолога можна виділити кілька напрямків: корекція індивідуальних психологічних властивостей особистості, розвиток вищих психічних функцій і здібностей, формування навичок саморегуляції а також особистісний ріст і розвиток комунікативних здібностей.

Американський психолог Б. Колодзін, виходячи з своїх наукових досліджень та практичної діяльності з комбатантами, пропонує практичні рекомендації психологам, що працюють з комбатантами та їм самим, що ґрунтуються на таких принципах, як:

1) істинне зцілення приходить тоді, коли комбатант віддає належне всьому, що дізнався на своєму життєвому шляху і використовує ці знання;

2) справжнє фізичне і душевне здоров'я комбатанта полягає не в тому, щоб він відповідав чийсь нормам і стандартам, а в тому, щоб він прийшов до згоди з самим собою і реальними фактами свого життя;

3) вказуючи на приховані форми конфлікту, що виник, комбатанти можуть багато чому навчити людство. Знайшовши свій шлях проти конфлікту і страху, як у своїй душі, так і навколо себе, комбатант відчує, що його життя наповнилося змістом;

4) повага створює сприятливий клімат для світу, а неповага створює сприятливий клімат для війни [2].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Отже, підсумовуючи вище зазначене, необхідно зауважити, що психологічна реабілітація і реадaptaція служать, перш за все, відновленню психологічного ресурсу комбатанта та протидіють ПТСР. Діяльність психолога з комбатантами являє собою безперервний процес (починаючи в зоні бойових дій і продовжуючи у мирній обстановці) здійснення психологічної підтримки учасників бойових дій та проведення психологічної реабілітації з особами, що зазнали травмуючого впливу стресогенних факторів бою.

Перспективу подальших наукових досліджень ми вбачаємо у дослідженні особливостей ефективного використання психологами форм, методів і засобів психологічної допомоги комбатантам з віддаленими наслідками стресогенних впливів. При вмілому, ефективному і комплексному їх застосуванні будуть сформовані передумови істотного зниження рівня психологічної травматизації комбатантів.

Література:

1. *Программа коррекционной работы с дезадаптированными военнослужащими / авторы-сост. Серов А. С., Жуков А. Н., Скоробогач Л. В., – Ростов-на-Дону, 2003. – 218 с.*
2. *Попов В. Е. Психологическая реабилитация военнослужащих после экстремальных воздействий (На материале землетрясения в Ленинке, международного конфликта в Фергане и боевых действий в Афганистане): дисс. канд. психол. наук: 19.00.05 / В. Е. Попов. – М.: Гуманитарная академия вооруж. сил, 1992. – 214 с.*
3. *Караяни А. Г. Прикладная военная психология / А. Г. Караяни, И. В. Сыромятников. – СПб.: "Питер", 2006. – 480 с.*
4. *Пономаренко Н. О. Проблеми реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України після виконання місії у складі миротворчого контингенту / Н. О. Пономаренко // *Військова медицина України. – 2004. – № 1-2. – С. 110-114.**
5. *Психологічне супроводження військовослужбовців в діяльності за екстремальних умов: методичні рекомендації / Воронова В. І., Шевченко В. Є., Коршевнюк Д. О., Байбаєв Д. С., Кравченко Б. В., Галкін С. А., Малько І. В. / під ред. Ложкіна Г. В. – К.: Національний університет фізичного виховання і спорту України, 2003. – 145 с.*

References:

1. *Prohramma korrektsyonnoi raboty s dezadaptirovannymy voennosluzhyshchymy / avtory-sost. Serov A. S., Zhukov A. N., Skorobogach L. V., – Rostov-na-Donu, 2003. – 218 s.*
2. *Popov V. E. Psikhologicheskaya reabilytatsiya voennosluzhashchikh posle ekstremalnykh vozdeystviy (Na materyale zemletriaseniya v Lenynakane, mezhnatsyonalnogo konflykta v Ferhane y boevykh deistviy v Afhanystane): dyss. kand. psykhol. nauk: 19.00.05 / V. E. Popov. – M.: Humanyarnaia akademyia vooruzh. syl, 1992. – 214 s.*

3. Karaiany A. H. *Prykladnaia voennaia psykholohyia* / A. H. Karaiany, Y. V. Syromiatnykov. – SPb.: "Pyter", 2006. – 480 s.
4. Ponomarenko N. O. *Problemy reabilitatsii viiskovosluzhbovtiv Zbroinykh Syl Ukrainy pislia vykonannya misii u skladi myrotvorchoho kontynhentu* / N. O. Ponomarenko // *Viiskova medytsyna Ukrainy*. – 2004. – № 1-2. – S. 110-114.
5. *Psykholohichne suprovodzhennia viiskovosluzhbovtiv v diialnosti za ekstremalnykh umov: metodychni rekomendatsii* / Voronova V. I., Shevchenko V. Ye., Korshevniuk D. O., Baibaiev D. S., Kravchenko B. V., Halkin S. A., Malko I. V. / *pid red. Lozhkina H. V.* – K.: *Natsionalnyi universytet fizychnoho vykhovannia i sportu Ukrainy*, 2003. – 145 s.

VI. TECHNICAL SCIENCES

УДК: 631.356:631.361

ВДОСКОНАЛЕННЯ ОЧИСНИХ СИСТЕМ ВОРОХУ КОРЕНЕПЛОДІВ ЦИКОРІЮ

доктор технічних наук, професор, Барановський В. М.

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, Україна, Тернопіль

Потапенко М. В.

Відокремлений підрозділ Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут», Україна, Бережани

Наведено аналіз конструктивних особливостей і технологічних процесів функціонування шнекових робочих органів, призначених для відокремлення домішок від коренеплодів цикорію. На основі ідентифікації структурних моделей гвинтових робочих органів розроблено класифікацію шнекових очисників за встановленими критеріями систематизації. Проаналізовано характерні конструктивно-технологічні недоліки основних існуючих типів комбінованих очисних систем вороху коренеплодів. Обґрунтовано основні тенденції розвитку гвинтових механізмів і напрямки вдосконалення комбінованих очисних систем вороху коренеплодів цикорію з використанням шнекових очисників.

Ключові слова: ворох коренеплодів, шнекові робочі органи, класифікація, комбіновані очисники, очисні вальці, круглий переріз, очисні пружні елементи.

Dr., Prof., ¹Baranovsky V. M., ²Potapenko M. V. Improvement of purifying systems of the pile of roots of chicory/ ¹Ternopol Ivan Puluj National Technical University, Ukraine, Ternopil. ² Separated subdivision of National University of life and environmental Sciences of Ukraine "Berezhany agrotechnical Institute", Ukraine, Berezhany

Is given the analysis of the design features and technological process of operating of the screw working bodies which is intended for separation of impurities from roots of chicory. On the basis of identification of structural models of screw working bodies is made the classification of screw cleaners by accepted the criteria of the systematization. The typical constructive-technological disadvantages of the main existing types of combined purifying systems are analyzed. The major trends of development of screw mechanisms and directions of improvement of combined sewage systems of the pile roots of chicory with using of screw cleaners are proved.

Key words: the pile of roots, screw working bodies, classification, combined cleaners, cleaning roller, round section, cleaning elastic elements.

Вступ. Підвищення технологічного рівня сучасних коренезбиральних машин, критеріями оцінки якого є співвідношення втрат, забрудненості та пошкоджень коренеплодів цикорію до їх зібраної маси, залишається науково-актуальною проблемою у плані подальшого розвитку вітчизняної техніки для збирання коренеплодів.

Аналіз еволюції розвитку конструктивно-компонувальних і технологічних схем коренезбиральної техніки свідчить, що на сучасному етапі для їх збирання все більше застосовуються потужні самохідні бункерні комбайни, якими щорічно збирається до 70 % світових площ посівів [1, с. 51].

Подальше поглиблення та розвиток загальної концепції раціональних обрисів сучасних машин можливе на основі аналізу світового досвіду поетапного удосконалення процесу збирання коренеплодів, або на основі більш детального аналізу функціонування робочих органів основних транспортно-технологічних систем для викопування та очищення коренеплодів.

Ефективність збирання коренеплодів у значній мірі залежить від конструктивно-компонувальної схеми та якості роботи очисників вороху, які повинні відокремити із складу викопаного вороху не менше 92 % домішок за вихідними вимогами до коренезбиральних машин, дотримуючись при цьому допустимих значень втрат і пошкодження коренеплодів [2, с. 243–244].

Значне варіювання умов роботи коренезбиральних машин і недостатнє пристосування існуючих конструкцій викопувальних і особливо очисних робочих органів до цих змін умов роботи не дозволяють отримувати стійких агротехнічних показників, особливо за сухого і вологого ґрунту, забур'яненості поля тощо. При збільшенні вологості ґрунту до 22-28 % якість роботи машин погіршується в 2-6 рази, а на сухих твердих ґрунтах спостерігається значне (до 20-40 %) забруднення вороху коренеплодів грудками землі [3, с. 299–300]. Тому під час збирання коренеплодів цикорію в таких умовах, виникає потреба в ручному очищенні вороху коренеплодів.

Незважаючи на доволі складні транспортно-технологічні системи робочих органів для очищення вороху коренеплодів, після очищення енергоємними багатоступеневими системами очищення викопаного вороху від домішок з полів вивозиться кількість родючого ґрунту, яка еквівалентна 10...15 см орного шару на площі збирання рівній 100 га, незважаючи при цьому, що загальна протяжність очисних поверхонь сягає 8...10 м [4, с. 32–33].

Відомі результати наукових досліджень, які наведено в працях [5, 54-65; 6, с. 8–12; 7, с. 13–19 та ін.], як правило характеризують тільки основні принципи функціонування очисних робочих органів без критеріального аналізу загальних аспектів та шляхів підвищення їх показників якості роботи та коренезбиральних машин загалом. Дані дослідження є подальшим розвитком технологічних засад функціонування транспортно-технологічних систем очисних робочих органів коренезбиральних машин.

Формулювання мети статті та завдань. Метою досліджень є підвищення показників якості роботи коренезбиральних машин шляхом інтенсифікації процесу відокремлення домішок від коренеплодів.

Значна кількість ґрунтових і рослинних домішок (вільного та налиплого на поверхні тіл коренеплодів ґрунту, бур'янів, залишків гички на головках коренеплодів), що викопуються робочими органами копачів та подаються на наступні транспортно-очисні системи коренезбиральної машини є основною причиною вимушеного застосування енерго- і металомістких очисників вороху, що вказує на головний резерв удосконалення збиральних машин – інтенсифікацію процесу відокремлення від коренеплодів цикорію ґрунтових і рослинних домішок за рахунок застосування активних комбінованих очисників.

В основу вирішення наукової проблеми покращення агротехнологічних показників якості роботи коренезбиральних машин покладено гіпотезу про можливість підвищення ступеня відокремлення домішок від коренеплодів цикорію шляхом розробки та обґрунтування параметрів і режимів роботи комбінованих очисних систем, побудованих на основі розробки та дослідження шнекових очисних робочих органів.

Виклад основного матеріалу статті. Різноманітність конструктивних схем очисних робочих органів коренезбиральних машин в прямій залежності пов'язана, як із технологічними процесами збирання, так і з конструктивно-технологічними вимогами до якості відокремлення домішок від коренеплодів.

Процес сепарації вороху повинен забезпечити якомога повніше відділення вільного та налиплого на коренеплодах ґрунту, вільних рослинних домішок і залишків гички на їх головках при допустимих пошкодженнях бур'яків, що висуває особливі вимоги до очисних робочих органів.

Відокремлення ґрунтових і рослинних домішок від коренеплодів залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів: від механічного складу ґрунту, його вологості та щільності; від конструкції та геометричних і кінематичних параметрів робочих органів очисників; наявності бур'янів, урожайності коренеплодів і т.п.

Відомо багато варіантів очисників вороху коренеплодів, які відрізняються один від одного не тільки конструктивним оформленням, але й технологічним принципом роботи. Це пов'язано, як із закономірним розвитком конструкцій, так і з різноманітністю ґрунтово-кліматичних умов роботи збиральних машин, конкуренцією виробників продукції тощо.

Велика кількість створених конструкцій шнекових очисних робочих органів (рис. 1) коренезбиральних машин потребує диференційованого підходу при виборі, розрахунку, проектуванні, дослідженні та впровадженні нових розробок у виробництво. Тому класифікований підхід з урахуванням особливостей очисних робочих органів, схем їх компоновок і способів функціонування, забезпечить можливість проведення ідентифікації необхідної конструктивно-технологічної схеми комбінованих очисних систем для конкретних умов експлуатації.

Шнекові очисники коренезбиральних машин працюють за принципом розділення домішок і коренеплодів “розмір”. Вони можуть встановлюватися, як безпосередньо за копачами коренезбиральної машини, так і в середині її технологічної схеми залежно від їх призначення.

За формою вала шнека розрізняють очисники круглого та еліпсного перерізу. Очищення вороху відбувається за рахунок підкидання коренеплодів і домішок, зскрібання частинок ґрунту витками шнеків і відокремлення зв'язаної гички та просіювання вільних домішок у зазор між валами шнеків. З метою забезпечення кращої сепарації сипучого ґрунту та вільних рослинних домішок вали шнеків обертаються з різними кутівими швидкостями.

Поперечні шнекові очисники (рис. 2а, б, в), як правило, застосовуються в багаторядних коренезбиральних машинах. Їх особливістю є те, що шнеки обертаються в одному напрямку, а спіральні витки шнеків виготовляються з різним напрямком навивання. Шнеки, які розташовані біля копача (рис. 2б), забезпечують розведення вороху до периферії валів, а задній блок шнеків

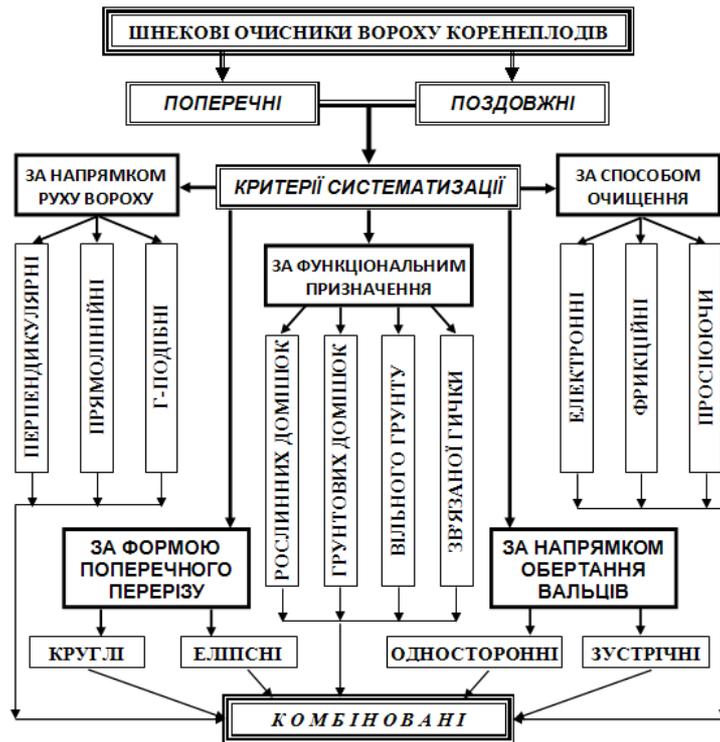

Рис. 1. Класифікація шнекових очисників вороху коренеплодів

зводить потік коренеплодів в зону вивантаження. Шнекові очисники, що мають Г-подібний вихід в середній частині шнеків забезпечують звуження потоку в процесі його передачі на наступні робочі органи (рис. 2в).

Повздовжні шнекові очисники (рис. 2г, д, ж), які характеризуються протилежним напрямком навивання та зустрічним напрямком обертання спіральних витків шнека, виконують одночасно дві технологічні операції – відокремлення домішок зі складу вороху та транспортування (переміщення) коренеплодів в напрямку осі обертання валів шнеків.

Робочі органи такого типу в основному виконують транспортувальні функції з невеликим очисним ефектом і, як правило, застосовуються замість стрічкових елеваторів, або пруткових транспортерів. Конструктивна складність розташування підшипникових опор таких робочих органів і, як наслідок, виникнення “мертвих зон” на шляху транспортування вороху обмежило широке застосування повздовжніх шнекових очисників в коренезбиральних машинах.

Основна маса сипкого ґрунту та вільних рослинних домішок під час обробки вороху коренеплодів на шнекових очисниках просіюється в зазори між валами шнеків у їх передній частині, а далі за рахунок взаємодії з спіральними витками з поверхні тіла коренеплодів частково зскрібається налиплий ґрунт, який також просіюється.

Основними недоліками шнекових очисників є залипання шнеків ґрунтом у вологих ґрунтово-кліматичних умовах їх роботи, що значно знижує показники якості процесу відокремлення домішок від коренеплоді, а також значні пошкодження коренеплодів під час безпосередньої взаємодії з витком шнека, ймовірність чого збільшується в процесі збирання коренеплодів на твердих ґрунтах

(вологість < 12%). З підвищенням вологості до 28% очисники втрачають працездатність [3, с. 298; 10, с. 3–4].

Дослідженню параметрів шнекових очисників круглого та еліптичного перерізу присвячені праці Погорілого Л.В., Рогатинського Р.М., Гевка Р.Б., Паньків М.Р., Гандзюка М.О., Влас Н.Є., Виговського А.Ю., Труханської О.О., Дубчак Н.А., Рамша В.Ю. та ін. Авторами на основі аналізу характеру руху коренеплідів у технологічному руслі побудовано математичні моделі коефіцієнтів динамічності процесу очищення, які характеризують безпосередньо взаємодію коренеплідів між

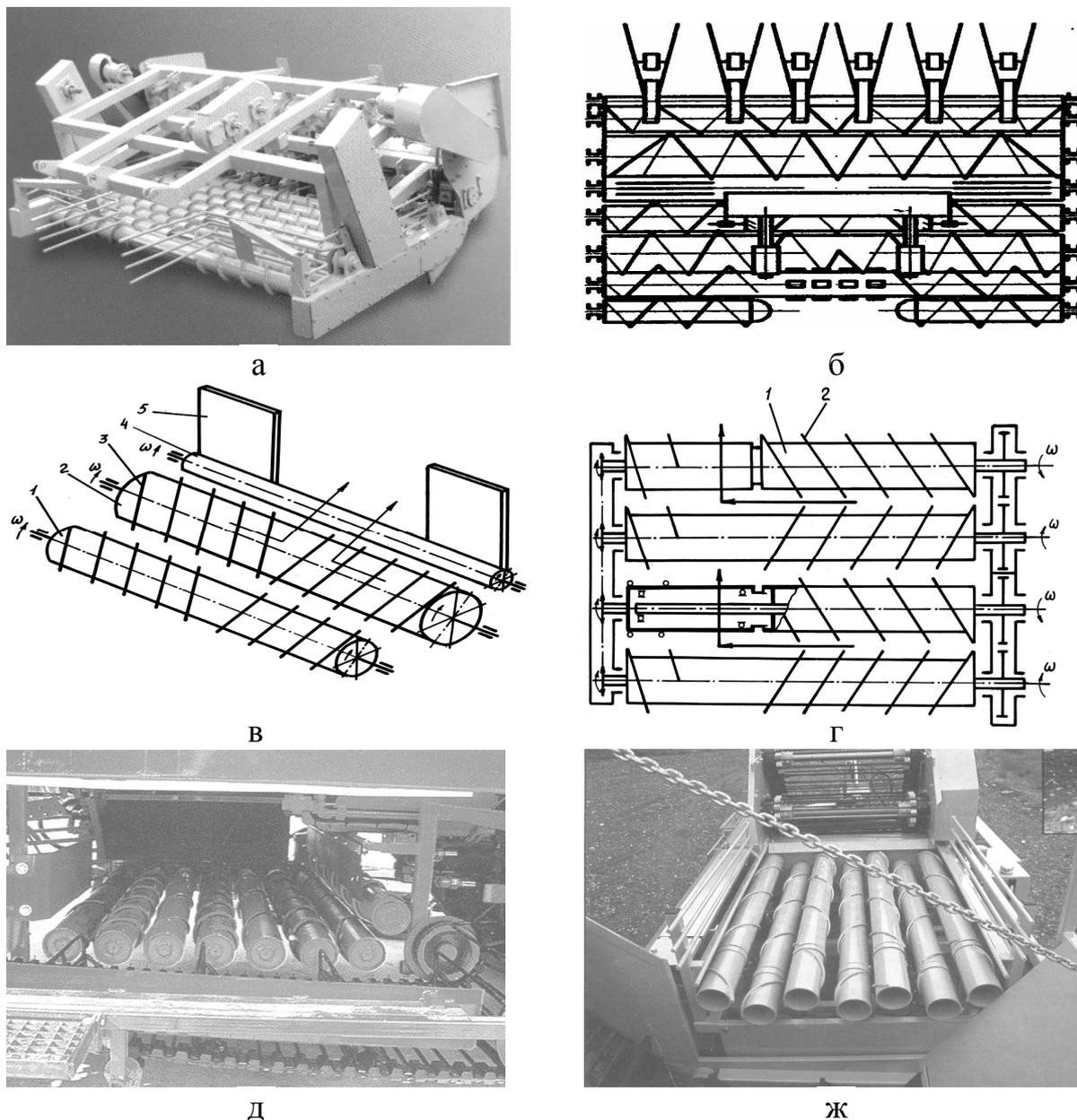

Рис. 2. Загальний вигляд (а, д, ж) і конструктивна схема (б, в, г) шнекових очисників: а, б, в – поперечний; г, д, ж – поздовжній

собою та з шнековими робочими органами і, в кінцевому випадку, ступінь очищення вороху залежно від співвідношення конструктивно-кінематичних і динамічних параметрів робочих органів.

На основі використання взаємозв'язку між коефіцієнтом динамічності та ступенем очищення коренеплідів Рогатинським Р.М. [8, с. 105] було розроблено методику визначення ефективності

шнекових очисників:

$$W = 100 \left(\frac{K_{\delta}^{\bar{o}}}{K_{\delta}^m + C} \right) n, \quad (1)$$

де W – ступінь очищення коренеплодів; $K_{\delta}^{\bar{o}}$, K_{δ}^m – відповідно коефіцієнти динамічності базового і модернізованого очисників; $n = 0,95 \dots 1,0$; $1,3$ і $C = 0,09$; $0,03$ – коефіцієнти, які розраховані на основі експериментальних залежностей для еліпсних і роторних очисників.

Ним встановлено, що за значення коефіцієнта динамічності очищення вороху $0,5 \dots 0,8$, раціональними конструктивно-кінематичними параметрами процесу сепарації вороху еліпсними очисниками є кутова швидкість обертання еліпсних шнеків $15 \dots 30$ рад/с [8, с. 106–107].

Погорілий Л.В. [1, с.188] обґрунтував, що теоретичний аналіз робочих органів, які переробляють вхідний потік вороху у кількості $g_m(+)$, необхідно представляти у вигляді моделі, яку побудовано на основі поняття “вхід-вихід” системи та рівнянь матеріального балансу. При цьому вхідна кількість вороху $g_m(+)$ лінійно залежить від швидкості руху та рядності коренезбиральної машини, або кількості рядків коренеплодів, які викопуються копаками. Вихідна кількість вороху $g_o(-)$ для кожного j -го очисника в середньому задовольняє умові балансу з врахуванням відділення маси домішок g_{om}^j , а сумарна ступінь сепарації ε вороху коренеплодів описується загальним універсальним виразом залежно від довжини L , або розмірів очисника, тобто

$$\bar{g}_o^j(t) = \bar{g}_m(t) - \bar{g}_{om}^j(t); \quad \varepsilon = \bar{g}_m / \bar{g}_o = 1 - \sum_{j=1}^n \varepsilon_i = \frac{n}{1} - Ae^{kL}, \quad (2)$$

де A , k – дослідні коефіцієнти, які залежать від фізичного стану ґрунту і рослинних домішок, урожайності коренеплодів тощо.

Гевко Р.Б. [5, с. 65–78] зробив висновок, що підвищення інтенсивності просіювання домішок вороху відбувається шляхом надання коренеплодам відповідного діапазону зміни кутової швидкості їх обертання та зміни їх прискорень. Складено систему рівнянь руху системи, яка дозволяє оцінити глибину пошкоджень тіла коренеплоду для загального випадку ударної взаємодії коренеплоду з робочим органом, який зв'язаний пружною ланкою з масою його приводу, при цьому закономірність, що описує вміст ґрунту на коренеплодах Δm_o змінюється у часі за експоненціальним законом, або

$$\begin{cases} m_1 \bar{Y}_1 + mq \cos \gamma + P = 0; \\ m_2 \bar{Y}_2 + P + C(Y_{20} Y_2) = 0 \end{cases}; \quad \Delta m(t) = \Delta m_o e^{\lambda(t, t_o)}, \quad (3)$$

де Δm_o – маса ґрунту у початковий момент переміщення коренеплодів по робочих органах очисника, кг; λ – стаціонарна випадкова функція інтенсивності очищення.

Для регулювання ступеня агресивної дії очисних поверхонь на коренеплоди та інтенсифікації процесу відокремлення складових компонентів домішок запропоновано застосовувати комбіновані очисні системи, які представляють собою поєднані комбінації елеваторних і шнекових очисних робочих органів (рис. 3) та застосовуються залежно від конкретних функцій очисних пристроїв, умов роботи тощо.

Підвищення технологічної ефективності роботи очисних систем вороху коренеплодів шляхом збільшення активності їх робочих поверхонь було досягнуто за рахунок розмежування одного суцільного потоку коренеплодів і домішок на два взаємно перпендикулярні потоки, яке реалізовано на основі застосування комбінованих очисників вороху. Базовими елементами очисників є подавальний прутковий транспортер 1 (рис. 3а) та встановлений із зазором над прутками 2 транспортера і перпендикулярно напрямку його швидкості руху робочої гілки V_{mp} відвідного шнека 3. На трубі 4 шнека по гвинтовій лінії закріплено спіральні витки 5, між якими змонтовано очисні пружні елементи 6, які набрані із пучків ворсу 7. Напрямок навивання гвинтової лінії спіральних витків і очисних пружних елементів зустрічний. За шнеком, в сторону вихідного кінця транспортера змонтовано пару приводних циліндричних відминальних вальців 8 (рис. 3б), які встановлені один над одним і над транспортером. Відминальні вальці встановлені на шарнірно закріплених верхньому 9 та нижньому 10 важелях. Поворот нижнього важеля обмежений встановленими упорами 11, а верхній відминальний валець за рахунок пружини 12 виконаний

підпружиненим відносно нижнього відминального вальця.

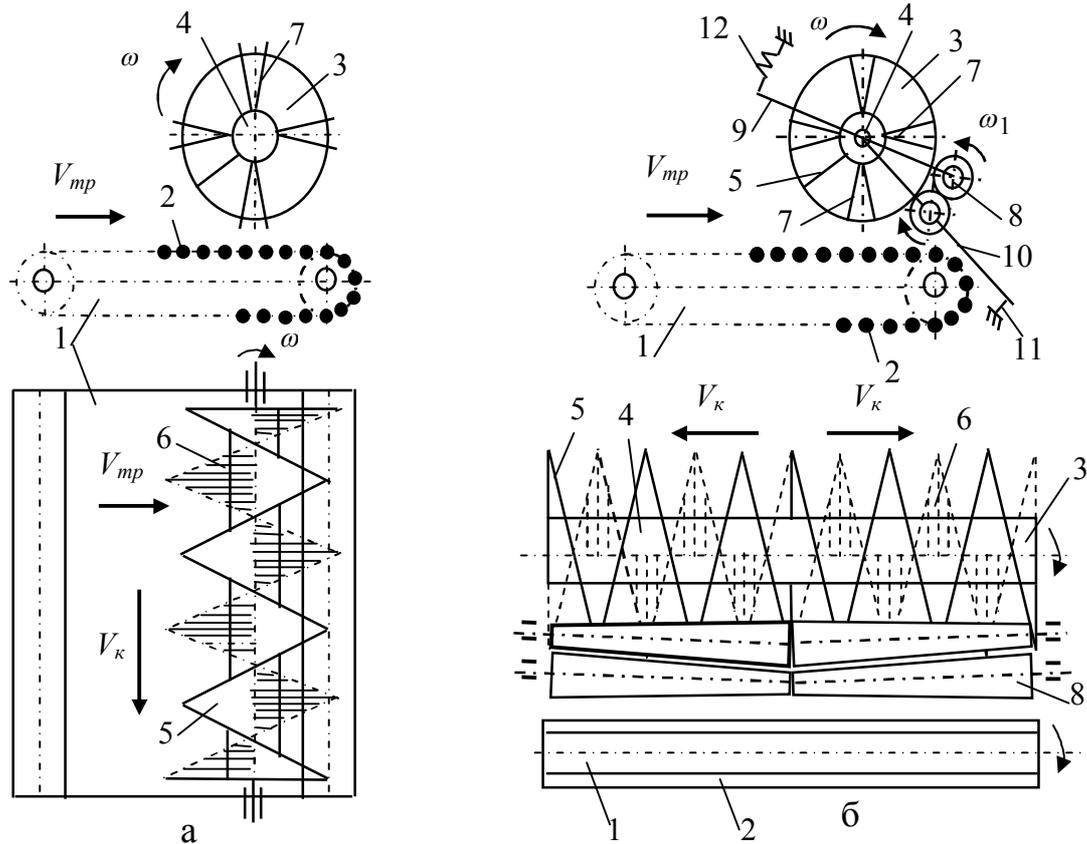

Рис. 3. Конструктивна схема комбінованого очисника

Основним недоліком роботи таких очисних систем є незадовільне очищення налиплого ґрунту на поверхні тіла коренеплодів у зв'язку з конструктивною неможливістю ступеневого регулювання необхідної кутової швидкості очисних елементів, яка була б відмінною від кутової швидкості шнека та за якої б забезпечувалося повне відокремлення налиплого ґрунту.

Для подальшого підвищення ступеня очищення коренеплодів від домішок шляхом надання коренеплодам знакоперемінного вертикального осцилюючого руху ряд авторів запропонували виконувати шнекові очисні вали еліптичними та ексцентричними. Комбіновані очисники (рис. 4а, б) є поєднанням елеватора 1 і очисної гірки 2 з пальчиковою поверхнею 3. У нижній частині очисної гірки розміщено повздовжній шнековий очисник 6, осі обертання шнеків знаходяться на нижній вітці еліпса, які утворюють жолоб робочого русла. Шнеки виконані з круглим перерізом на відміну від двох пар еліптичних шнеків 1, 2 (рис. 4в, г).

Паньків М.Р. [9, с. 74–75] одержано залежність відносної швидкості контакту і швидкості нормального зближення коренеплоду з рифом еліпсного вальця від кутових параметрів точки контакту і кутової швидкості вальця:

$$\begin{aligned} \bar{V}_e = & \{V_\kappa \cos \gamma + [(R_2 - r \cos \varphi_e) \sin \psi_e - r \sin \alpha \sin \varphi_e \cos \psi_e] \omega_e\} \bar{i} - \\ & - \{V_\kappa \sin \gamma - [(R_2 - r \cos \varphi_e) \cos \psi_e + r \sin \alpha \sin \varphi_e \sin \psi_e] \omega_e\} \bar{k}. \end{aligned} \quad ; (4)$$

Встановлено, що зміна відносних швидкостей переміщення коренеплодів має синусоїдальний характер і збільшується зі збільшенням кутових параметрів – максимальне значення V_e (за модулем) досягається при кутових параметрах близьких до 90° і, як правило, не перевищує 2,0 м/с [9, с. 82–83].

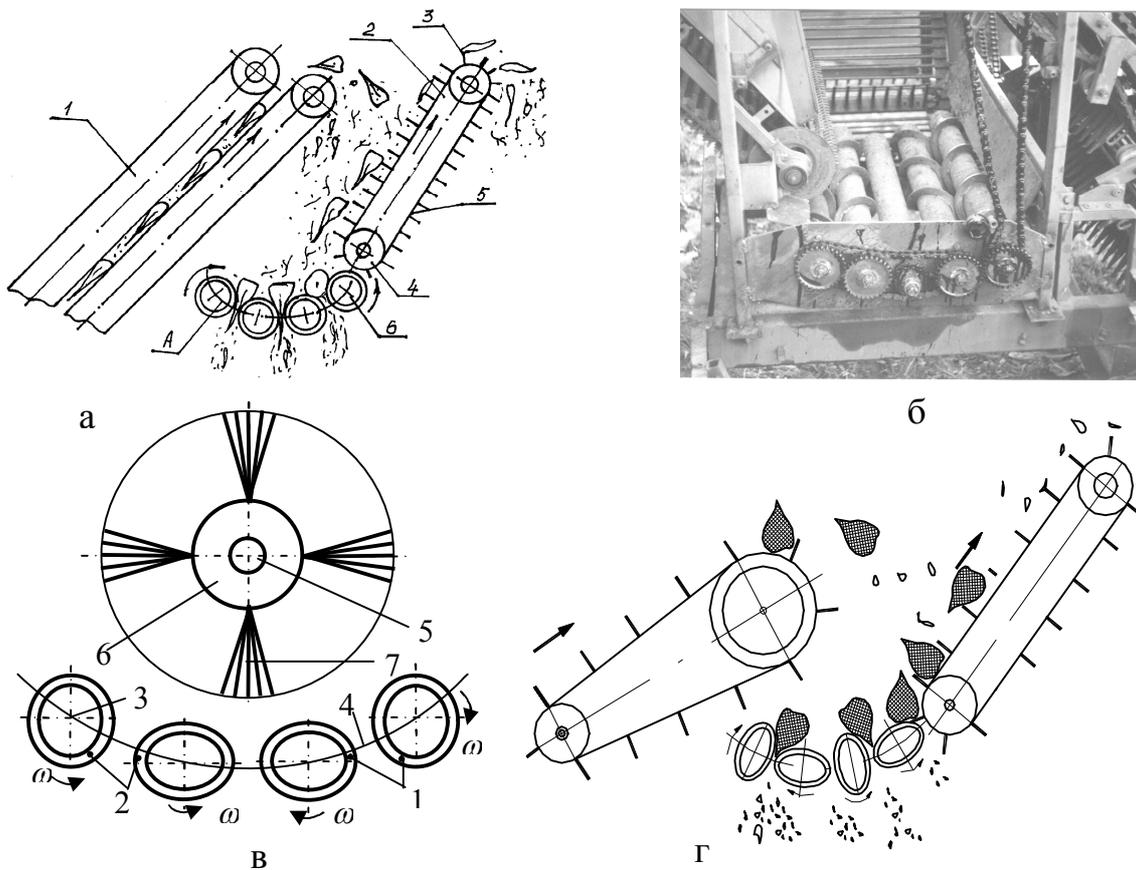

Рис. 4. Схеми (а, в, г) та загальний вигляд (б) комбінованих очисників: а, б – із шнеками круглого перерізу; в, г – із еліптичними шнеками

Запропоновані комбіновані очисники, через їх конструктивні недосконалості мають той же самий недолік, який присутній очисникам, що наведено на рис 3. Але конструктивно-технологічні переваги цих очисних систем, або простота конструкції та значний ресурс роботи шнека, задовільні показники якості роботи у важких ґрунтово-кліматичних умовах збирання, є передумовою подальшого удосконалення конструктивно-технологічних ознак функціонування даних очисників.

Для усунення наведених недоліків нами запропоновано комбіновану очисну систему, конструктивну схему якої наведено на рис. 5.

Очисник коренеплодів складається з правої 1 та лівої 2 системи шнеків 3 круглого перерізу. Осі 4 обертання шнеків знаходяться на нижній вітці 5 еліпса, при цьому розташовані шнеки утворюють жолоб робочого русла. Над жолобом робочого русла встановлено горизонтальний гвинт 6. Гвинт виконано у вигляді пустотілого гвинтового циліндра, змонтованого консольно на опорах 7. Витками 8 гвинта є навита по гвинтовій лінії труба 9, яку закріплено збоку опор на фланці 10. У порожнині гвинта розміщено горизонтальний очисний вал 13. На трубі 14 очисного вала закріплено пружні очисні елементи 15. Очисний вал змонтовано консольно на опорах 16, які розміщено з протилежного боку консольних опор 7 гвинта. Гвинт 6 за допомогою веденої зірочки 11 приводу 12 обертається назустріч руху надходження вороху коренеплодів з кутовою швидкістю $\omega_{зб}$. Очисний вал 13 за допомогою веденої зірочки 17 приводу 18 обертається назустріч руху гвинта 6 з кутовою швидкістю $\omega_{о.е}$. За рахунок виконання окремих приводів 12 і 18, відповідно, гвинта 6 і очисного вала 13 можна незалежно один від одного регулювати значення кутових швидкостей обертання $\omega_{зб}$ гвинта 6 і $\omega_{о.е}$ очисного вала 13, що значно підвищує очисний ефект відокремлення налиплого ґрунту на поверхні тіла коренеплодів.

Ворох коренеплодів надходить на праву 1 та ліву 2 системи шнеків 3, заповнюючи простір

жолоба робочого русла очисника. При цьому домішки проходять в зазор між робочою поверхнею шнеків і нижнім торцем очисних пружних елементів 15, а коренеплоди надходять на шнеки. Одночасно спіральні витки шнеків і витки 8 гвинта 6, взаємодіючи з коренеплодами, пересувають їх в одну сторону, тобто знімають їх з правої та лівої систем шнеків. Рухаючись вздовж жолоба робочого русла, тобто осей 4 обертання шнеків 3, ворох коренеплодів інтенсивно очищується від домішок шляхом їх просіювання через зазори між валами шнеків 3. Грудки землі руйнуються і вся сипуча земля і рослинні домішки просіюються через зазори між валами шнеків 3. Крім того пружні очисні елементи 15 приводного очисного вала 13 взаємодіють на тіло коренеплодів, очищаючи при цьому їх поверхню від налиплого ґрунту. Очищені коренеплоди спіральними витками 4 шнеків 3 і витками 8 приводного гвинта 6 подаються далі.

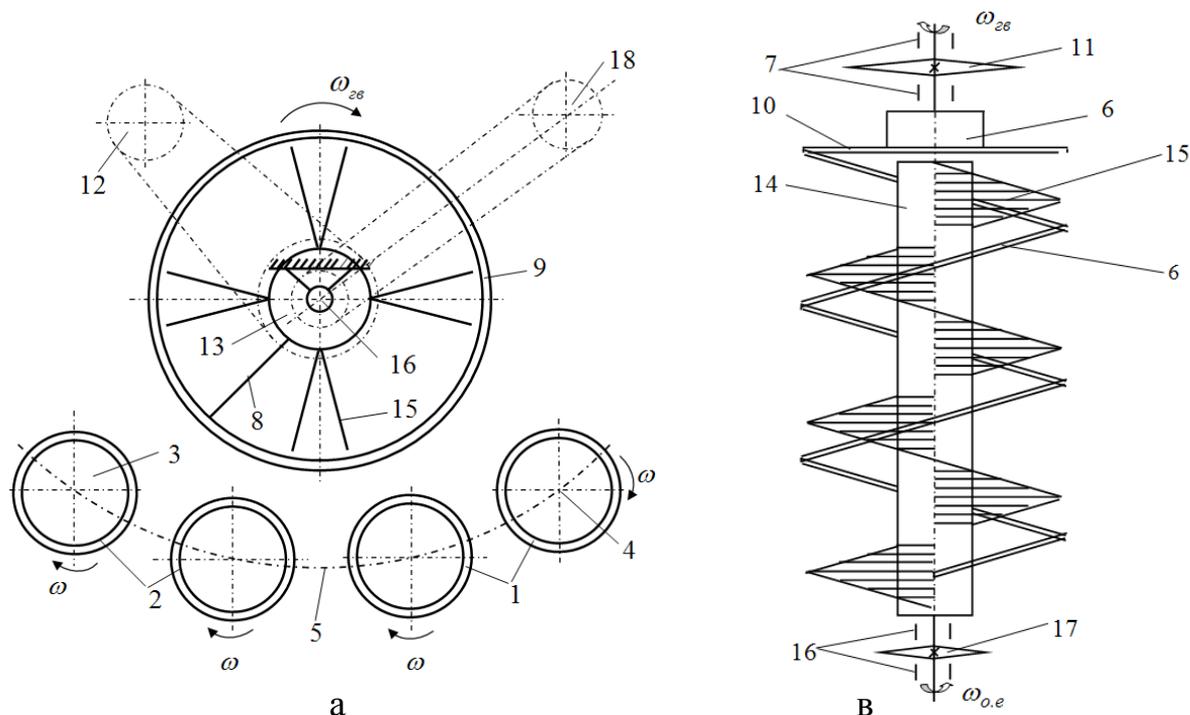

Рис. 5. Схема комбінованої очисної системи:

а – вигляд спереду; в – схема шнека

Висновки. Із проведеного аналізу очисних робочих органів встановлено, що проблема додаткової сепарації домішок за рахунок інтенсифікації дії на ворох структурних елементів очисника є актуальною. Тому, перспективним напрямком є вдосконалення комбінованих очисних робочих органів, які забезпечать ефективне одночасне відокремлення від коренеплодів вільного та налиплого ґрунту, рослинних решток при їх мінімальних пошкодженнях.

Література:

1. Погорелый Л. В. Свеклоуборочные машины: история, конструкция, теория, прогноз / Л. В. Погорелый, М. В. Татьяна. – К. : Феникс, 2004. – 232 с.
2. Дубровин В. Идентификация процесса разработки адаптированной корнеуборочной машины / Валерий Дубровин, Геннадий Голуб, Виктор Барановский, Виктор Теслюк // MOTROL. Commission of motorization and energetics in agriculture. An international journal on operation of farm and agri-food industry machinery. – Lublin-Rzeszow, 2013. – Vol. 15. – № 3. – С. 243–255.
3. Рамш В. Ю. Анализ тенденций развития рабочих органов для сепарации вороху коренеплодов / В. Ю. Рамш, В. М. Барановський, М. Р. Паньків [та ін.] // Наукові нотатки. – Луцьк : ЛНТУ, 2011. – Вип. 31. – С. 298–305.
4. Барановський В. М. Напрямки вдосконалення сепаруючих робочих органів коренезбиральних машин / В. М. Барановський, В. Б. Онищенко, В. О. Соломка [та ін.] // 36. наук. праць НАУ „Механізація сільськогосподарського виробництва”. Том XII. – Київ: НАУ, 2002. – С. 31–42.
5. Гевко Р. Б. Викоупувально-очисні пристрої бурякозбиральних машин: конструювання і розрахунок / Р. Б. Гевко. – Тернопіль, 1997. – 120 с.
6. Погорілий М. Законності розвитку бурякозбиральної техніки та обґрунтування раціональних обрисів вітчизняних машин / Максим Погорілий // Техніка АПК. – 1999. – № 3. – С. 8–12.

7. Булгаков В. М. Теория свеклоуборочных машин : монография / В. М. Булгаков, М. И. Черновол, Н. А. Свирень. – Кировоград : "КОД", 2009. – 256 с.
8. Розатинський Р. М. Моделювання процесів взаємодії шнекових робочих органів із коренеплодами / Р. М. Розатинський // Вісник Національного аграрного університету. – К. : НАУ, 1997. – Т. 1. – С. 103–108.
9. Паньків М. Р. Обґрунтування конструктивно-технологічних параметрів гвинтово-еліпсного очисника коренезбиральних машин: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук: спец. 05.05.11 «Машини і засоби механізації сільськогосподарського виробництва» / М. П. Паньків. – Тернопіль, 2003. – 19 с.

References:

1. Pogorelyy L. V. Sveklouborochnye mashyny: istoriya, konstruktsiya, teoriya, prognoz/ L. V. Pogorelyy, M. V. Tatyanko. – K.: Feniks, 2004. – 232 s.
2. Dubrovin V. Identifikatsiya protsessa razrabotki adaptirovannoy korneuborochnoy mashyny / Valeriy Dubrovin, Gennadiy Golub, Viktor Baranovskiy, Viktor Teslyuk // MOTROL. Commission of motorization and energetics in agriculture. An international journal on operation of farm and agri-food industry machinery. – Lublin-Rzeszow, 2013. – Vol. 15. – № 3. – С. 243–255.
3. Ramsh V. Yu. Analiz tendentsii rozvytku robochykh orhaniv dlia separatsii vorokhu koreneplodiv / V. Yu. Ramsh, V. M. Baranovskiy, M. R. Pankiv [ta in.] // Naukovi notatky. – Lutsk : LNTU, 2011. – Vyp. 31. – S. 298–305.
4. Baranovskiy V. M. Napriamky vdoskonalennia separuiuchykh robochykh orhaniv korenezbyralnykh mashyn / V. M. Baranovskiy, V. B. Onyshchenko, V. O. Solomka [ta in.] // Zb. nauk. prats NAU „Mekhanizatsiia silskohospodarskoho vyrobnytstva”. Tom XII. – Kyiv: NAU, 2002. – S. 31–42.
5. Hevko R. B. Vykopovalno-ochysni prystroi buriakozbyralnykh mashyn: konstruiuvannia i rozrakhunok / R. B. Hevko. – Ternopil, 1997. – 120 s.
6. Pohorilyi M. Zakonomirnosti rozvytku buriakozbyralnoi tekhniki ta obhruntuvannia ratsionalnykh obrysiv vitchyznianiykh mashyn / Maksym Pohorilyi // Tekhnika APK. – 1999. – № 3. – S. 8–12.
7. Bulgakov V. M. Teoriya sveklouborochnykh mashin : monografiya / V. M. Bulgakov, M. I. Chernovol, N. A. Sviren. – Kirovograd : "KOD", 2009. – 256 s.
8. Rohatynskiy R. M. Modeliuvannia protsesiv vzaiemodii shnekovykh robochykh orhaniv iz korenebulboplodamy / R. M. Rohatynskiy // Visnyk Natsionalnoho ahrarnoho universytetu. – K. : NAU, 1997. – Т. 1. – С. 103–108.
9. Pankiv M. R. Obgruntuvannia konstruktyvno-tekhnolohichnykh parametriv hvyntovo-elipsnoho ochysnyka korenezbyralnykh mashyn: avto-ref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. tekhn. nauk: spets. 05.05.11 «Mashyny i zasoby mekhanizatsii silskohospodarskoho vyrobnytstva» / M. P. Pankiv. – Ternopil, 2003. – 19 с.

УДК: 631.356.24

**АНАЛІЗ КОНСТРУКТИВНО-ТЕХНОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОПАЧІВ
КОРЕНЕПЛОДІВ**

доктор технічних наук, професор Барановський В. М., Скальський О. Ю.

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, Україна, Тернопіль

Наведено аналіз конструктивних особливостей і технологічних процесів функціонування робочих органів, призначених для викопування коренеплодів цикорію. На основі ідентифікації структурних моделей викопувальних робочих органів розроблено класифікацію копачів коренеплодів за прийнятими критеріями систематизації. Проаналізовано характерні конструктивно-технологічні недоліки основних існуючих типів викопувальних робочих органів. Обґрунтовано основні тенденції розвитку дискових копачів і напрямки вдосконалення комбінованих викопувальних систем коренеплодів цикорію з використанням сферичного диска.

Ключові слова: коренеплоди, викопувальні робочі органи, класифікація, комбіновані копачі, сферичний диск, розхлювач, очисний вал.

Dr., Prof., Baranovsky V. M., Skalsky O. Ju. The analysis of constructive-technological aspects the function of root crops diggers/ Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ukraine, Ternopil.

Is given the analysis of the design features and technological process of operating of the screw working bodies which is intended for separation of impurities from roots of chicory. Based on the identification of structural models of digging up working bodies is made the classification of root digger by accepted criteria for systematization. The characteristic constructive-technological disadvantages of the main existing types of digging up working bodies are analyzed. The major trends of development of the disk root diggers and directions of improvement of combined systems of digging up roots of chicory

with using of spherical disk are proved.

Keywords: root crops, digging up working bodies, classification, combined diggers, spherical disk, ripper, cleaning shaft.

Вступ. Головним критерієм подальшої інтенсифікації сучасного розвитку сільськогосподарського виробництва є матеріально-технічна база механізації всіх виробничих процесів на основі впровадження ресурсозберігаючих технологій збирання сільськогосподарських культур. Однією з основних ознак, яка характеризує прогресивну технологію, є значне зменшення енергетичних ресурсів, які властиві технологічній операції викопування коренеплодів.

Основними конструктивно-технологічними критеріями, які обумовлюють незадовільну експлуатаційно-технологічну ефективність використання існуючих коренезбиральних машин, є роздільне (окреме) виконання двох суміжних технологічних операцій – видалення залишків гички з головок коренеплодів і їх наступне викопування. Це призводить до додаткових витрат матеріальних і енергетичних ресурсів [1, с. 68-69].

Технологічна ефективність викопування коренеплодів цикорію у значній мірі залежить від конструктивно-компонувальної схеми та якості роботи копачів, при цьому втрати коренеплодів не повинні бути більше 2,5%, дотримуючись при цьому допустимих значень пошкодження коренеплодів і залишків гички, відповідно, не більше 15% і 4% за вихідними вимогами до коренезбиральних машин [2, с. 244-245].

Але недостатнє пристосування відомих конструкцій копачів до значного варіювання умов роботи коренезбиральних машин [3, с. 96-100] не забезпечує встановлених агротехнічних показників в екстремальних умовах збирання – втрати коренеплодів збільшуються в 1,5...2,0 рази за рахунок зламу підземної (хвостової) частини коренеплодів цикорію, а пошкодження коренеплодів зростають до 20...30% [4, с. 14].

Тому, підвищення технологічного рівня копачів, або зменшення відношення втрат і пошкоджень коренеплодів до їх зібраної маси, залишається науково-актуальною проблемою у плані подальшого розвитку техніки.

Розвиток концепції та алгоритму побудови раціональних обрисів сучасних машин можливий на основі подальшого поетапного аналізу світового досвіду удосконалення процесу збирання коренеплодів, або на основі поглибленої ідентифікації функціонування робочих органів транспортно-технологічних систем для викопування коренеплодів.

Відомі результати наукових досліджень, які наведено в працях [5, 14-25; 6, с. 188-192; 7, с. 357-360 та ін.], як правило характеризують тільки загальні аспекти функціонування викопувальних робочих органів без акцентованого аналізу напрямків підвищення технологічної ефективності їх роботи.

Формулювання мети статті та завдань. Метою досліджень є підвищення показників якості роботи коренезбиральних машин шляхом інтенсифікації процесу викопування коренеплодів.

Вирішення наукової проблеми підвищення агротехнічних показників якості і технологічних показників роботи коренезбиральних машин, або зниження ступеня втрат і пошкодження коренеплодів цикорію можливе за рахунок розробки та обґрунтування параметрів і режимів функціонування викопувальних робочих органів, які забезпечують одночасне викопування та видалення залишків гички з головок коренеплодів у складі комбінованого копача. Дані дослідження є подальшим розвитком технологічних засад функціонування транспортно-технологічних систем викопувальних робочих органів коренезбиральних машин.

Виклад основного матеріалу статті. Технічний прогрес початку ХХІ ст. зумовив подальший розвиток сільськогосподарського машинобудування – у серійне виробництво впроваджуються нові вискоєфективні коренезбиральні комплекси, побудовані на основі оригінальних технологічно-компонувальних схем і конструктивних рішень робочих органів.

Технологічний процес збирання коренеплодів цикорію регламентується в основному агротехнічними характеристиками врожаю, конструкцією робочих органів і компонентними схемами транспортно-технологічних систем машин. Перший етап розробки коренезбиральної техніки повинен базуватися на проведенні систематизації існуючих машин для збирання коренеплодів з їх подальшою таксономією за визначеними критеріями класифікації, що дозволить провести ідентифікацію конструктивних схем машин і технологічних процесів збирання коренеплодів.

За функціональним призначенням (виконанням технологічних операцій збирання) коренезбиральна техніка (рис. 1) поділяється на гичкозбиральні машини (модулі), очисники головок коренеплодів від залишків гички, коренезбиральні машини, навантажувачі коренеплодів.

Рис. 1. Класифікація коренезбиральної техніки

Механізовані технології збирання коренеплодів поєднують складні виробничі та технологічні операції – збирання гички і коренеплодів за різними технологічними схемами: зрізування основного масиву гички коренеплодів; видалення залишків гички з головок коренеплодів; викопування коренеплодів з одночасним подальшим очищенням вороху від домішок або укладання їх у валок з подальшим підбиранням і очищенням; завантаження і транспортування коренеплодів і гички.

Принципи еволюції технічних засобів, призначених для збирання коренеплодів, тісно пов'язані з основними загальними тенденціями розвитку технологій та способів їх збирання, а також удосконаленням окремих основних технологічних операцій (рис. 2). Серед них особлива роль належить таким операціям, як збирання основного масиву гички та дообрізування її залишків на головках коренеплодів, викопування коренеплодів, очищення викопаного вороху коренеплодів від домішок, завантаження очищених коренеплодів у транспортний засіб, або бункер збиральної машини, формування великих польових кагатів із наступним їх завантаженням у транспортний засіб.

Основою для подальшого формування наукового світогляду розробників робочих органів

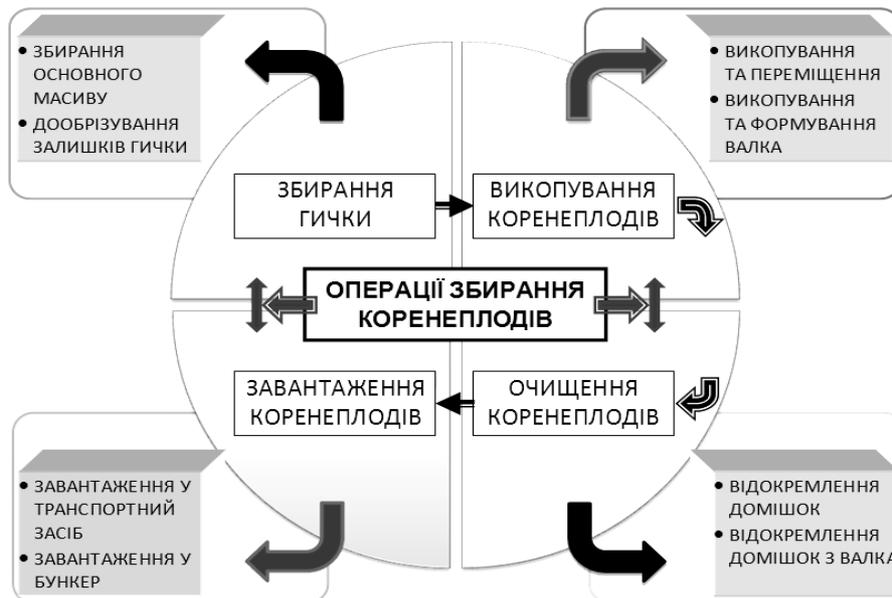

Рис. 2. Технологічні операції збирання коренеплодів

для викопування коренеплодів цикорію, тобто подальшого розвитку загальної концепції процесу викопування коренеплодів, повинна бути гіпотеза про можливість одночасного суміщення операцій дообрізування залишків гички та викопування коренеплодів комбінованими копачами.

Копачі є одними з базових структур транспортно-технологічних систем сучасних коренезбиральних машин, оскільки від якості їх технологічного процесу роботи залежать, у кінцевому випадку, ефективність застосування конструктивно-компонувальної схеми всього коренезбирального комплексу та показники якості збирання коренеплодів. Механіко-технологічний принцип роботи копачів полягає в руйнуванні зв'язків коренеплодів із ґрунтом і створенні витягувального зусилля для наступного переміщення їх по поверхні робочого органу та передачі викопаних коренеплодів на подальші системи машини.

Як правило, робочі органи копачів підрізають шар ґрунту разом із коренеплодами лезом клина, або своєю робочою поверхнею на глибині підкопування та переміщують викопаний ворох по руслі копача в зону очисників для подальшого відокремлення ґрунтових і рослинних домішок від коренеплодів. При цьому робочі органи копачів повинні забезпечувати достатнє порушення зв'язків коренеплодів із ґрунтом, необхідну повноту їх викопування при задовільних показниках пошкоджень і мінімізації подачі вільного та налиплого ґрунту на очисні системи.

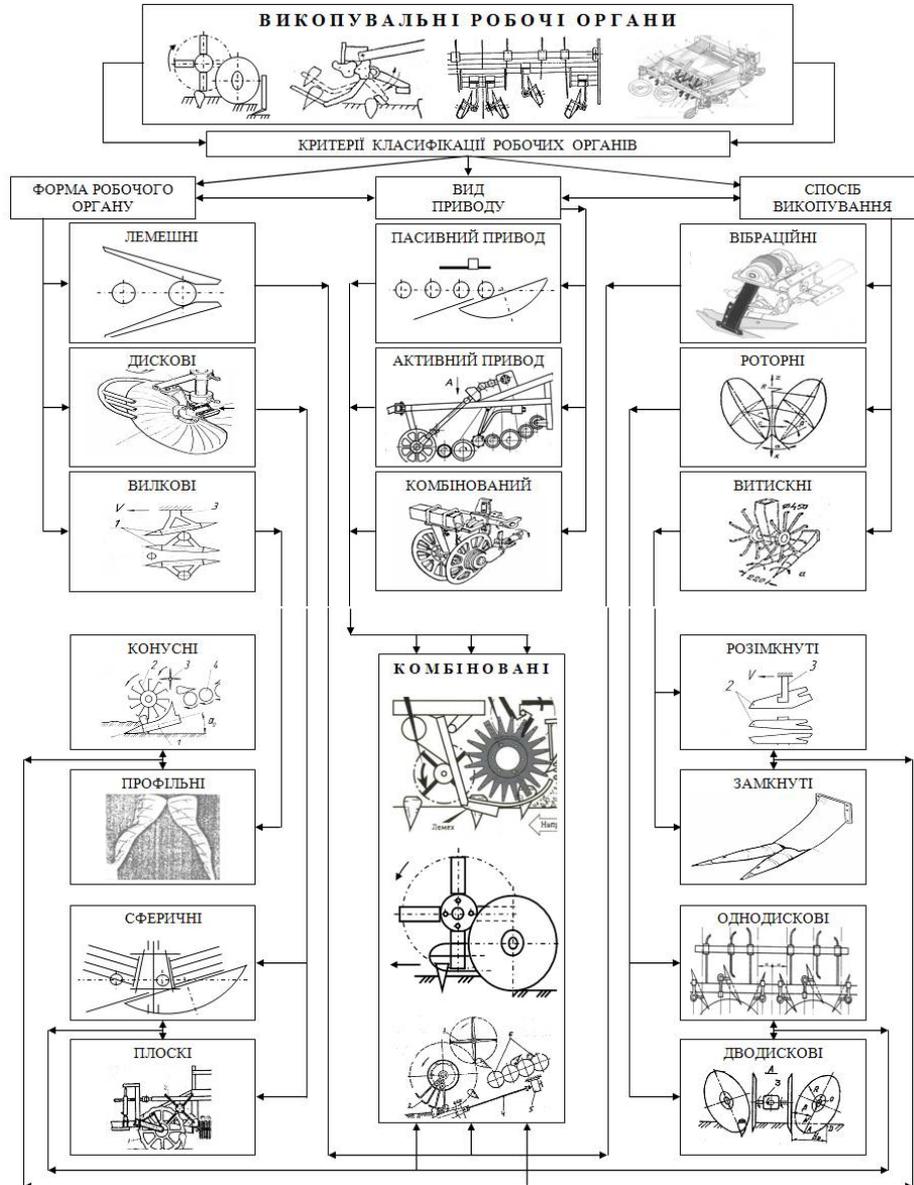

Рис. 3. Класифікація копачів коренеплодів

Ці показники визначають технологічну ефективність роботи копачів, яка, окрім вказаних чинників, регламентується також застосованою конструктивно-компонувальною схемою копача, вибором їх регульованих параметрів і режимів функціонування робочих органів копача та коренезбиральної машини загалом, агрофізичними параметрами насаджень коренеплодів, ґрунтово-кліматичними умовами збирання тощо.

Відомо багато варіантів копачів коренеплодів (рис. 3), які відрізняються один від одного не тільки конструктивним оформленням, але й технологічним принципом роботи. Це пов'язано, як із закономірним розвитком конструкцій, так і з різноманітністю ґрунтово-кліматичних умов викопування коренеплодів і агробіологічними властивостями та характеристиками насаджень коренеплодів.

Загальні принципові недоліки роботи існуючих і технічно реалізованих типів копачів (лемішних, вилкових, дводискових, вібраційних), якими в основному обладнують навісні, причіпні

та самохідні коренезбиральні машини наступні: відносно значна секундна подача вільного та налиплого на поверхні тіла коренеплодів ґрунту (7...10 кг/с), залишків гички на головках коренеплодів (від 0,5 до 1,5 кг/с) із одного погонного метра рядка за робочої швидкості руху машини 1,6 м/с, при цьому до 70 % від загальної кількості складає маса вільного та налиплого ґрунту, до 10 % – залишків гички на головках коренеплодів, що призвело до збільшення протяжності та конструктивної складності очисних систем [8, с. 38–39]. При цьому дводискові копачі мають один суттєвий недолік – заземляють незруйновані грудки та подають їх на наступні системи машини, чим значно знижують, встановлені агротехнічними вимогами, показники якості роботи.

Крім того, аналіз конструктивно-технологічних процесів роботи машин показав, що об'єктивною причиною технологічної недосконалості існуючих копачів є те, що в них конструктивно та технологічно якісно неможливо одночасно поєднати під час збирання дві технологічні операції в одну – викопування та очищення коренеплодів із одночасним видаленням залишків гички на їх головках.

Із всієї різноманітності копачів, однодискові сферичні, або так звані «євродиск» (рис. 4а), мають просту конструкцію, є найменш метало- та енергомісткими порівняно з іншими типами копачів, мають широкий спектр застосування для викопування коренеплодів при задовільних показниках якості їх роботи. Вісь обертання 2 сферичного диска 1 копача утворює кут атаки α в горизонтальній площині відносно осі рядка коренеплодів.

Суттєві недоліки їх роботи, які полягають у незадовільному заглибленні робочої кромки диска в ґрунт при пониженой вологості ґрунту, відсутності, одночасного з викопуванням коренеплодів видалення залишків гички на їх головках, можуть прогнозовано усуватися подальшим конструктивно-технологічним удосконаленням даного типу копача.

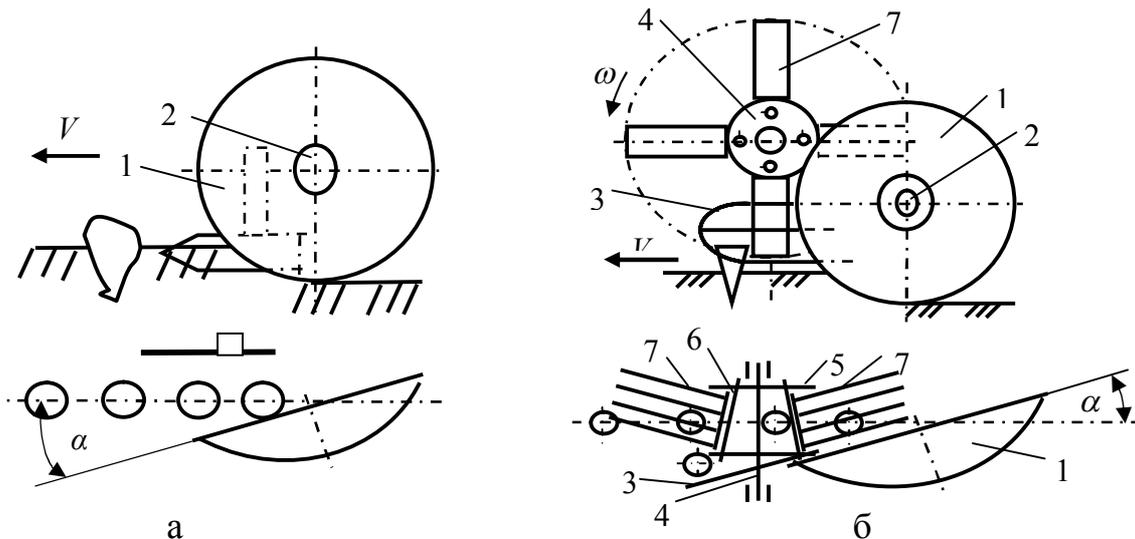

Рис. 4. Схеми однодискових копачів:

а – однодискового копача; б – комбінованого

Підвищення технологічних показників і показників якості роботи існуючих копачів коренеплодів, а в загальному – всієї коренезбиральної машини, вирішується застосуванням базового варіанту комбінованого копача (рис. 4б), або додатковим установленням у передній зоні роботи сферичного диска 1 корененапрямяча 3 та горизонтального очисного вала 4, на якому радіально закріплено фланці 5. Між фланцями по їх колу послідовно встановлено паралельні осі 6, які повернуті відносно осі очисного вала під гострим кутом. На паралельних осях шарнірно закріплені секції плоскі пружні лопаті 7. Під час руху копача, корененапрямяч зміщує, попередньо вибиті під час зрізування гички робочими органами гичкозбиральної машини коренеплоди із рядка до його центру, а сферичний диск викопує коренеплоди. Одночасно з викопуванням коренеплодів сферичним диском, за рахунок обертання очисного вала, плоскі пружні лопаті контактують з головками коренеплодів, очищуючи їх головки від залишків гички на них за рахунок їх контактної взаємодії з залишками гички. Поворот паралельних осей на гострий кут відносно осі очисного вала дозволяє плоским пружним лопатям наносити удари по головкам коренеплодів збоку рядка, що покращує очищення різновисоких коренеплодів, при цьому високий коренеплід не прикриває низький коренеплід від косої удару. Крім того плоскі пружні лопаті також взаємодіють ще із

грудками ґрунту, при цьому відбувається руйнування грудок ґрунту та проштовхування викопаного бороху коренеплодів на наступні системи машини, що підвищує її технологічні можливості.

Під час викопування коренеплодів в умовах сухого твердого ґрунту відбувається пошкодження хвостової частини коренеплодів внаслідок їх злому за рахунок недостатньої вертикальної сили виштовхування коренеплодів, що призводить до їх значних втрат. Для усунення злому хвостової частини коренеплодів або їх втрат, сферичний диск 1 (рис. 5а) встановлюють під гострим кутом φ , а фланці 5 – під кутом δ до вертикальної площини, при цьому вісь 6, яка займає на фланці крайнє нижнє положення, утворює з площиною, яка проходить через лезо сферичного диска кут ε , рівний або близький 90° . Односторонній сферичний диск викопує коренеплоди шляхом підймання їх вгору за рахунок виникаючої при цьому додаткової проєкції бокової сили виштовхування, яка спрямована на вертикальну площину. У момент удару плоских пружних лопатей по головці коренеплоду відбувається їх поворот навколо своїх осей і в площині удару за рахунок встановлення фланців під кутом φ до вертикалі та повернутими осями на кут відносно осі вала. Тому що осі в нижньому положенні перпендикулярні площині, яка проходить через лезо сферичного диска, або нахилені до неї під кутом, близьким до прямого, то плоскі пружні лопаті в нижньому положенні паралельні цій площині та не контактують з поверхнею сферичного диска, що знижує їх зношення [10, с. 1–4].

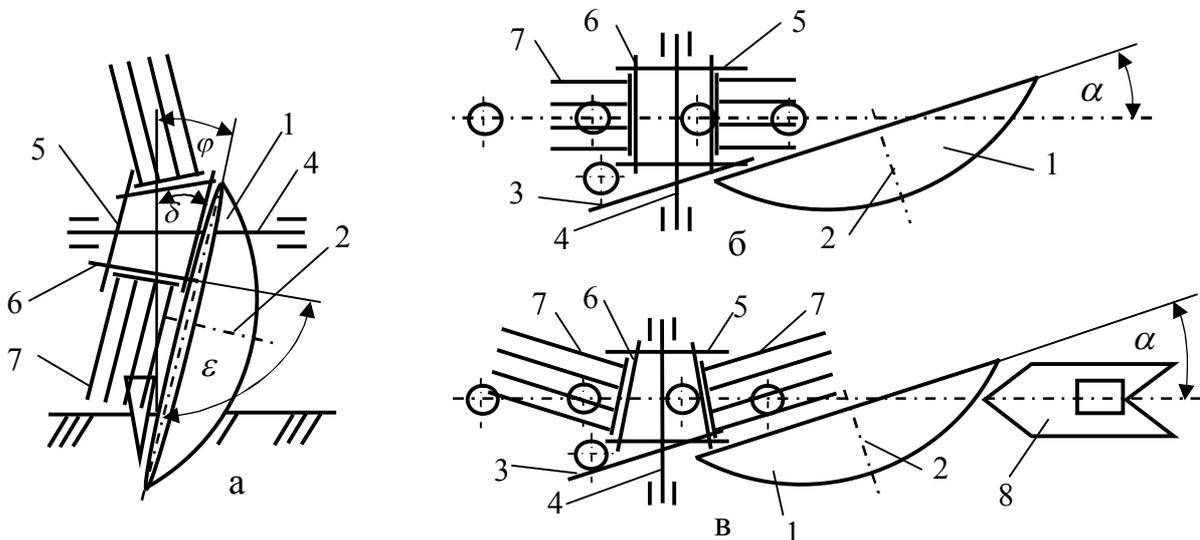

Рис 5. Схеми комбінованих копачів

Для підвищення ступеня відокремлення залишків гички з головок коренеплодів та ступеня руйнування грудок ґрунту, за рахунок збільшення сили контактної взаємодії (сили прямого центрального удару) плоских пружних лопатей по головці коренеплодів і грудкам ґрунту, паралельні осі 6 (рис. 5б), які розміщено на фланцях 5 горизонтального очисного вала 4 та на яких закріплено плоскі пружні лопаті 7, встановлюють паралельно осі обертання очисного вала. Одночасно з викопуванням коренеплодів, за рахунок обертання очисного вала, плоскі пружні лопаті взаємодіють з головками коренеплодів і грудками ґрунту, при цьому відбувається прямий удар плоских пружних лопатей із наступним видаленням залишків гички з головок коренеплодів і руйнуванням грудок ґрунту [11, с. 1–4].

Для викопування коренеплодів, які глибоко залягають відносно поверхні ґрунту застосовують розрихлювачі 8, встановлені позаду ходу сферичного диска 1 (рис. 5в), які можуть бути виконані у вигляді культиваторної лапи або долота. У процесі роботи розрихлювач попередньо підкопує коренеплоди, при цьому порушуються зв'язки коренеплодів з ґрунтом, тобто відбувається попереднє кришення пласта ґрунту. Коренеплоди, зв'язок яких з ґрунтом порушується, далі легко викопуються із розкришеного ґрунту сферичним диском і зміщуються ним у напрямку площини, яка проходить через лезо сферичного диска. При цьому маємо можливість вглиблювати диск до раціональної глибини з таким розрахунком, щоб не втрачати коренеплоди та подавити на очисники машини мінімум ґрунту та рослинних домішок [12, с. 1–4].

Проте механізоване збирання коренеплодів цикорію такими копачами також призводить до значних втрат коренів цикорію (до 45...60 %) внаслідок злому підземної хвостової частини за рахунок неналежної глибини ходу робочих органів, що суттєво знижує рентабельність умов господарювання [13, с. 339–340].

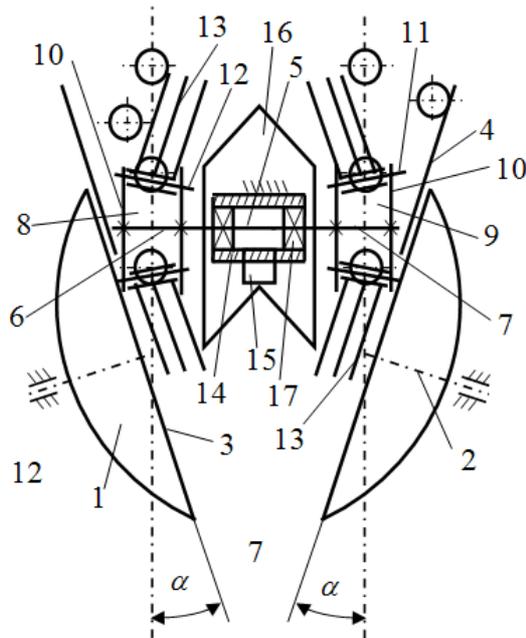

Рис. 6. Конструктивна схема комбінованого копача

Розробка та обґрунтування параметрів робочих органів для викопування коренеплодів цикорію за їх мінімальними втратами призведе до зростання економічних та техніко-експлуатаційних показників і значного підвищення ефективності виробництва продукції в цілому.

Для підвищення ефективності викопування коренеплодів цикорію нами запропоновано удосконалений комбінований копач, конструктивна схема якого наведена на рис. 6.

Комбінований копач складається із встановлених під кутом α до осі рядка коренеплодів двох сферичних дисків 1, які вільно посаджено на своїх осях обертання 2. У передній зоні робочої кромки 3 кожного з двох сферичних дисків встановлено корененапрямок 4. Над двома сферичними дисками, перпендикулярно рядку коренеплодів, або напрямку робочої швидкості руху V_k копача встановлено приводний горизонтальний вал 5. На торцевих краях 6 і 7 вала закріплено окремі барабани 8 і 9, які виконано у вигляді встановлених на валу 5 радіальних фланців 10. Між фланцями кожного з барабанів по їх твірним послідовно та паралельно закріплено осі 11, 12, на яких розміщено плоскі пружні елементи 13. Осі повернуті відносно осі вала під гострим кутом. Спереду зони робочих кромок сферичних дисків і між ними горизонтально встановлено пустотілу трубу 14, на якій закріплено стояк 15. На стояку змонтовано розрихлюючий пристрій 16, який розміщено у міжрядді коренеплодів. В середині пустотілої труби встановлено підшипники 17, на які посаджено горизонтальний приводний вал. Глибина ходу розрихлюючого пристрою більше глибини ходу сферичних дисків. Напрямок обертання горизонтального приводного вала однаковий з напрямком руху комбінованого копача коренеплодів цикорію.

Комбінований копач коренеплодів цикорію працює наступним чином.

Під час руху комбінованого копача, розрихлюючий пристрій 16 руйнує зв'язки коренеплодів цикорію з ґрунтом на глибині їх залягання, тобто розрихлює ґрунтове середовище та частково підкопує коренеплоди. При цьому одночасно з підкопуванням коренеплодів розрихлювачем відбуваються дві суміжні операції – кінцеве викопування коренеплодів цикорію сферичними дисками 1 та очищення головок коренеплодів від залишків гички з двох суміжних рядків коренеплодів за рахунок обертання барабанів 8 і 9 вала 5, або взаємодії пружних елементів 13 з головками коренеплодів. Корененапрямок 4 зміщує вибиті попередньо із рядка коренеплоди цикорію до його центра, а сферичні диски 1 підбирають вибиті з ґрунту коренеплоди. Крім того плоскі пружні елементи 13 також руйнують грудки землі та одночасно проштовхують ворох, який знаходиться у просторі сферичних дисків 1, прискорюючи його подачу на наступні технологічні системи коренезбиральної машини.

Таким чином, застосування розрихлювача дозволяє підвищити технологічну надійність процесу викопування коренеплодів, що призводить до зменшення зламу підземної хвостової частини коренеплодів, або зменшення пошкодження та втрат коренеплодів.

Висновки. Із проведеного аналізу викопувальних робочих органів встановлено, що проблема додаткового розрихлення пласта ґрунту перед коренеплодами цикорію під час їх викопування однодисковими копачами, є актуальною. Тому, перспективним напрямком є

вдосконалення комбінованих копачів, які забезпечать ефективне одночасне викопування та відокремлення від коренеплодів залишків гички, вільного та налиплого ґрунту, рослинних решток при їх мінімальних пошкодженнях.

Література:

1. Барановський В. М. Основні етапи та загальні принципи сучасних тенденцій розвитку коренезбиральних машин / В. М. Барановський // Науковий журнал. Вісник ТДТУ, Тернопіль, 2006. – Том 11, № 2. – С. 67–75.
2. Дубровин В. Идентификация процесса разработки адаптированной корнеуборочной машины/ Валерий Дубровин, Геннадий Голуб, Виктор Барановский, Виктор Теслюк // MOTROL. Commission of motorization and energetics in agriculture. An international journal on operation of farm and agrifood industry machinery. – Lublin-Rzeszow, 2013. – Vol. 15. – № 3. – С. 243–255.
3. Погорельий Л. В. Свеклоуборочные машины: история, конструкция, теория, прогноз / Л. В. Погорельий, М. В. Татьяна. – К. : Феникс, 2004. – 232 с.
4. Борисюк В. О. Методика визначення глибини ходу викопувальних робочих органів для збирання цикорію / В. О. Борисюк, М. М. Зуєв, М. Я. Гументик // Цукрові буряки. – 2003. – № 4. – С. 14.
5. Гевко Р. Б. Викопувально-очисні пристрої бурякозбиральних машин. / Р. Б. Гевко. – Тернопіль: Поліграфіст, 1997. – 120 с.
6. Погорілий М. Л. Аналіз напрямків розвитку та ефективності сучасних бурякозбиральних машин / М. Л. Погорілий // Удосконалення системи машин та випробувань сільськогосподарської техніки: Зб. наук. робіт. – Дослідницьке: УкрЦВТ, 1993. – С. 186–198.
7. Гевко Р. Б. Оптимізація конструктивних параметрів дискових копачів / Р. Б. Гевко // Науковий вісник НАУ. – Вип. 9. –К.: НАУ, 1997. – С. 356–365.
8. Барановський В. М. Основи розробки адаптованих транспортно-технологічних систем коренезбиральних машин: монографія / В. М. Барановський, М. І. Підгурський, М. Р. Паньків, В. В. Теслюк, В. Б. Онищенко. – Тернопіль: ТНТУ, 2014. – 351 с.
9. Пат. № 19526 Україна. МПК А01D 25/04. Пристрій для викопування коренеплодів / Барановський В. М., Підгурський М. І., Паньків М. Р., Герасимчук Г. А.; заявник і власник Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя. – № u200607381; заявл. 03.07.2006; опубл. 15.12.2006. Бюл. № 12.
10. Пат. № 44747 Україна. МПК А01D 25/04. Пристрій для викопування коренеплодів / Паньків М. Р., Герасимчук Г. А. Барановський В. М., Рамш В. Ю.; заявник і власник Тернопільський державний технічний університет ім. І. Пулюя. – № u200905065; заявл. 22.05.2009; опубл. 12.10.2009. Бюл. № 19.
11. Пат. № 62598 Україна. МПК А01D 25/04. Пристрій для викопування коренеплодів / Барановський В. М., Підгурський М. І., Паньків М. Р., Герасимчук Г. А.; заявник і власник Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя. – № u201014901; заявл. 10.12.2010; опубл. 12.09.2011. Бюл. № 17.
13. Гументик М. Я. Особливості цикорію кореневого і агротехніка його вирощування / М. Я. Гументик // Зб. наук. праць ІЦБ УААН. – К., 2003. – С. 339–341.

References:

1. Baranovskyj V. M. The main stages and general principles of current trends of root crop machinery / V.M. Baranovskyj // Scientific magazine. Visnyk TNTU, Ternopil, 2006 –b.11 №2 - p.67-75.
2. Dubrovyn V. Identification of process developing adaptivity root crop machine./ Valerij Dubrovyn, Gennadij Golub, Viktor Baranovskyj, Viktor Teslyk // MOTROL. Commission of motorization and energetics in agriculture. An international journal on operation of farm and agri-food industry machinery. – Lublin-Rzeszow, 2013. – Vol. 15. – № 3. – С. 243–255.
3. Pogorelyj L. V. Beet harvesting machines: history, construction, theory, forecast/ L. V. Pogorelyj, M. V. Tatianko.-K: Fenix,2004.-232p.
4. Borysuk V. O. Борисюк В. О. Method of determining the depth of the course excavating working parts of collecting chicory/ V. O. Borysuk, M. M. Zuev, M. Ya. Humentyk// Sugar beets. – 2003. – № 4. – P. 14.
5. Hevko R. B. Гевко Р. Б. excavating devices of the beet harvesting machine/ R. B. Hevko. - Ternopil: Poligrafist , 1997. – 120 p.
6. Pogorelyj M. L. Analyse Погорілий М. Л. Analysis of trends and effectiveness of modern beet harvesting machine/ M. L. Pogorelyj//Improving machine system and testing the agricultural machinery: с. s. works. – Research: UkrCVT, 1993. – P. 186–198.
7. Hevko R.B. Optimization of design parameters disk diggers/ R.B.Hevko// Scientific magazineNAU. – ed. 9. –К.: NAU, 1997. – P. 356–365.
8. Baranovskyj V.M. Through the development of adapted transport and technological systems root crop machinery: monograph/ V. M. Baranovskyj, M. I. Pidhurskyj, M. R. Pan`kiv, V. V. Tesluk, V. B. Onyshchenko. – Ternopil: TNTU, 2014. – 351 p.
9. Pat. № 19526 Ukraine. МПК А01D 25/04. Device for the root excavate/ Baranovskyj V.M. , Pithurskyj

- M. I., Pan`kiv M. R., Herasymchuk H. A.; the applicant and owner I.Puluj TNTU. – № u200607381; applic.. 03.07.2006; publ.. 15.12.2006. tick. № 12.
10. Pat. № 44747 Ukraine. MPK A01D 25/04. Device for the root excavate / Pan`kiv M. R., Herasymchuk H. A. Baranovskyj V. M., Ramsh V. U.; applicant and owner I.Puluj TNTU. – № u200905065; applic. 22.05.2009; publ. 12.10.2009. tick. № 19.
11. Pat. № 62598 Ukraine. MPK A01D 25/04. Device for the root excavate/ Baranovskyj V. M., Pidhurskyj M. I., Pan`kiv M. R., Herasymchuk H. A.; applicate and owner I. Puluj TNTU. – № u201014901; applic. 10.12.2010; publ. 12.09.2011. tick. № 17.
13. Humentyk M. Ya. Features chicory root cultivation and agricultural technology / M. Ya. Humentyk// coll. scient. works ICB UAAH. – K., 2003. – P. 339–341.

УДК: 631.356.22

РОЗРАХУНКОВА ПРОДУКТИВНІСТЬ ШНЕКОВОГО КОНВЕЄРА ГИЧКОЗБИРАЛЬНОГО МОДУЛЯ

кандидат технічних наук, доцент, **Онищенко В. Б., Сторожук І. М.**

Національний університет біоресурсів і природокористування України, Україна, Київ

Наведено результати теоретичного аналізу процесу транспортування зрізаної гички кормових буряків шнековим конвеєром гичкозбирального модуля. На основі забезпечення технологічності роботи гичкозбирального модуля розроблено математичну модель, яка характеризує взаємозв'язок розрахункової продуктивності шнекового конвеєра та секундної подачі подрібнених рослинних решток роторним гичкорізом. Визначено межі зміни кутової швидкості гвинтового конвеєра з умови забезпечення продуктивності гичкозбирального модуля.

Ключові слова: гичка, гичкозбиральний модуль, роторний гичкоріз, шнековий конвеєр, секундна подача, продуктивність, математична модель.

PhD in Technical Science, Onishenko V. B., Storozhuk I. M. The estimated performance of screw conveyor of module for harvesting of root crop tops/ National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Ukraine, Kiev.

The results of theoretical analysis of the process of transporting of cut tops of fodder beet by screw conveyor of module for harvesting tops are provided. Mathematical model based on ensure the manufacturability of work of module for harvesting tops are given. This model characterizes the relationship of estimated performance of screw conveyor and filing (in seconds) of cut tops by rotary haulm cutter. Limits of changes of the angular velocity of screw conveyor by condition of maintenance of productivity of the module for harvesting tops are identified.

Keywords: tops of root crops, module for harvesting tops, rotary haulm cutter, screw conveyor, feeding in seconds, productivity, mathematical model.

Вступ. На сучасному етапі розвитку коренезбиральної техніки гичку коренеплодів, як цукрових і кормових буряків, так і коренеплодів цикорію збирають двостадійним способом. На першій стадії виконують такі технологічні операції (рис. 1): зрізування основного масиву гички роторним гичкорізом з одночасним переміщенням подрібненої гички до шнекового конвеєра; транспортування подрібненої гички шнековим конвеєром; вивантаження гички шнеком і її укладання у валок на зібране поле, або розкидання по полю роторним гичкометальником.

На другій стадії дообрізають залишки гички з головок коренеплодів дообрізниками, які виконані по типу «пасивний копір-пасивний ніж».

Реалізація двостадійного способу збирання гички виконується робочими органами гичкозбирального модуля у складі коренезбиральної машини і, як правило, відбувається за однофазного способу збирання коренеплодів [1, с. 69].

Для підвищення агротехнічних показників якості роботи однофазних машин, які призначені для збирання кормових буряків, нами на основі винаходів було розроблено удосконалений гичкозбиральний модуль [2, с. 1–4; 3, с. 1–4]. Удосконалення конструкції гичкозбирального модуля полягає в наступному: шнековий конвеєр виконано з перемінним кроком, а пасивний

пластинчатий копір дообрізника встановлено на демпферному пристрої.

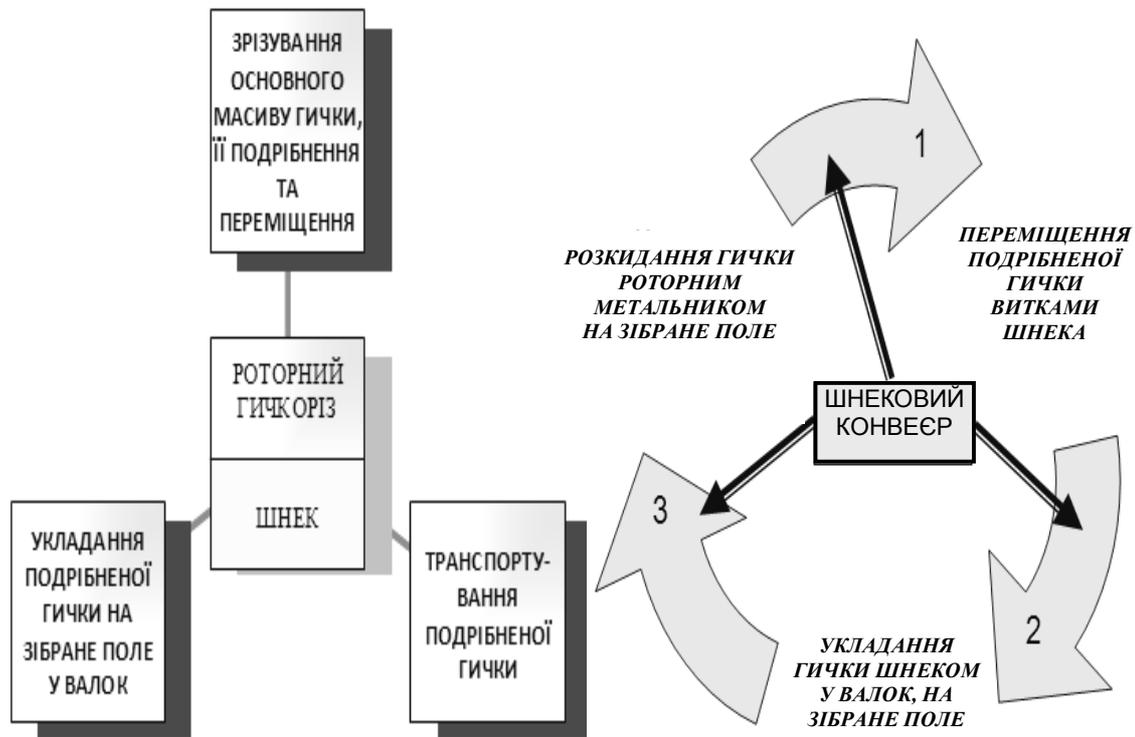

Рис. 1. Технологічні операції збирання основного масиву гички

Основні конструктивно-кінематичні параметри шнекового конвеєра та їх взаємозв'язок регламентований критеріями значень основних показників технологічно-експлуатаційної стабільності його роботи [4, с. 35–41]. При цьому пріоритетним показником є технологічна пропускна здатність шнекового конвеєра, яка визначає не тільки його необхідну розрахункову продуктивність, але і, в кінцевому випадку, продуктивність коренезбиральної машини загалом.

Аналіз результатів відомих праць [4, с. 342–351; 5, с. 223–224; 6, с. 186–197] показав, що одержані результати дослідження продуктивності шнекових конвеєрів описують тільки загальні аспекти транспортування матеріалів і не враховують агротехнологічні умови роботи гичкозбиральних модулів – урожайність гички, швидкість руху модуля, або коренезбиральної машини тощо. Окрім того запропонована конструкція гичкозбирального модуля має власні відмінні властивості, що і зумовило проведення даних досліджень.

Формулювання мети статті та завдань. Метою досліджень є підвищення технологічної ефективності роботи гичкозбиральних модулів шляхом обґрунтування конструктивно-кінематичних параметрів і режимів роботи шнекових конвеєрів. Дані дослідження є подальшим розвитком технологічних засад функціонування шнекових механізмів.

Виклад основного матеріалу статті. Перший етап розробки модулів для збирання гички повинен базуватися на проведенні систематизації існуючих машин за визначеними критеріями класифікації, що дозволить провести ідентифікацію конструктивних схем і технологічних процесів збирання гички.

За основу побудови класифікації гичкозбиральних машин (рис. 3) взято чотири головні критерії систематизації – спосіб агрегування, функціональне призначення, спосіб збирання та форма гичкоріза.

За функціональним призначенням розрізняють такі типи машин: які збирають гичку на корм для подальшого згодовування худобі або силосування (машини, які завантажують зібрану гичку у транспортні засоби, що рухаються поруч з нею); які укладають (вивантажують) зрізану гичку на зібране поле у суцільний валок; які розкидають зрізану та подрібнену гичку на зібране поле.

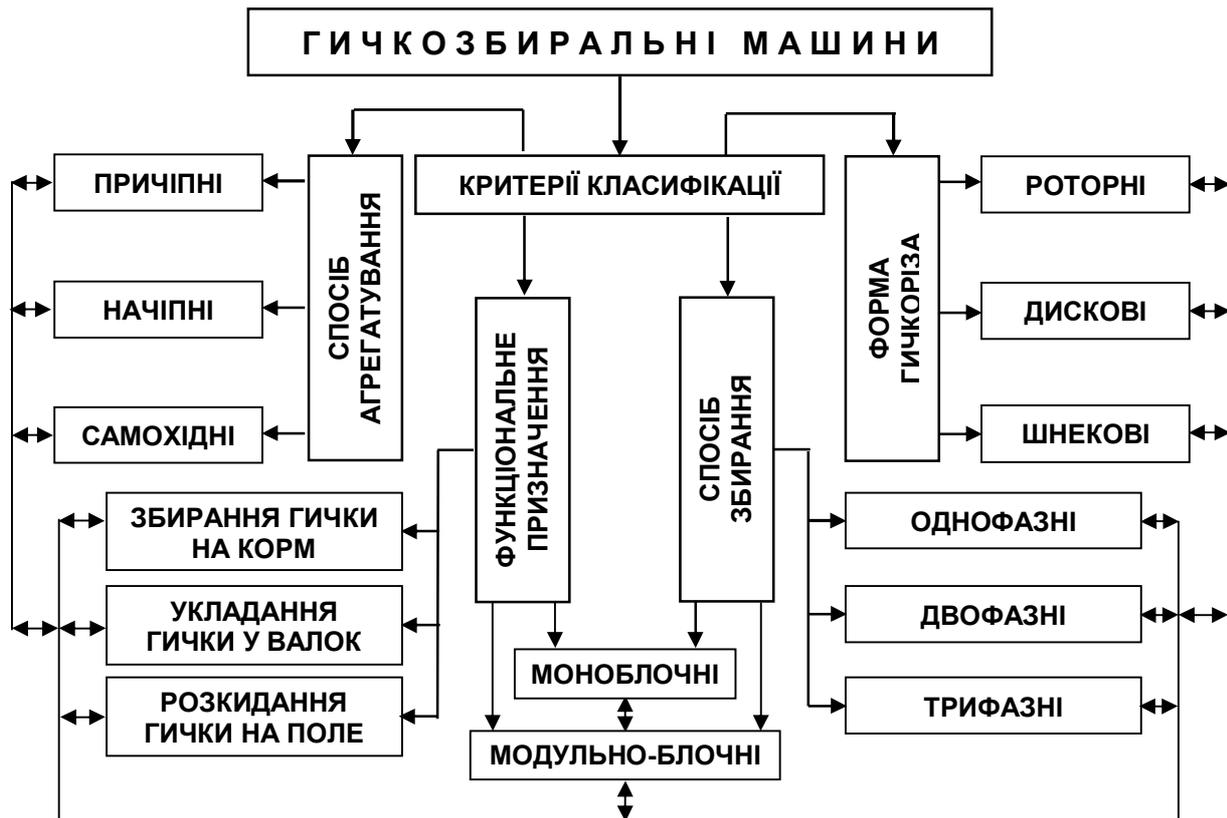

Рис. 3. Класифікація гичкозбиральних машин

За формою гичкоріза (формою робочих органів, які зрізують гичку) розрізняють роторні машини (горизонтальний роторний гичкоріз), дискові машини (дисковий вертикальний або похилий гичкоріз), шнекові машини (шнековий вертикальний гичкоріз).

Обґрунтування параметрів транспортно-технологічних систем, які мають робочі органи гвинтових механізмів доцільно проводити шляхом розробки математичної моделі технологічного процесу транспортування зрізаної та подрібненої гички коренеплодів кормових буряків і бур'янів шнековим конвеєром з метою отримання аналітичних закономірностей процесу його функціонування, або дослідження зміни продуктивності шнека залежно від основних конструктивно-кінематичних параметрів процесу.

З метою формалізації процесу транспортування подрібненої гички коренеплодів і для подальшого обґрунтування параметрів шнекового конвеєра розглянемо схему для розрахунку продуктивності роботи шнекового конвеєра (рис. 4), яка поєднує в собі функціональну схему технологічного процесу роботи (рис. 4а) та конструктивну схему шнекового конвеєра, рис. 4б.

Обґрунтування параметрів шнекового конвеєра 6 (рис. 4) проведемо на основі аналізу переміщення технологічної маси поверхнею основного елемента конструкції шнекового конвеєра (у подальшому – шнека), тобто витка 7 у жолобі 8 робочого русла.

Взаємозв'язок між конструктивними та кінематичними параметрами шнека та загальною кількістю матеріалу, який необхідно транспортувати без порушення технологічного процесу роботи модуля, встановимо на основі аналізу пропускної здатності або розрахункової продуктивності Q_k шнека.

Під час переміщення гичкозбирального модуля вздовж рядків коренеплодів з поступальною швидкістю руху V_M і обертання барабана 4 роторного гичкоріза 3 з кутовою швидкістю ω_k , гичкозрізувальні ножі 5 зрізують основний масив гички та бур'янів (рослинні рештки) і подають їх по траєкторії напрямлення кожуха 9 так, щоб вона попадала в жолоб 8, або на шнековий конвеєр 6, діаметр якого становить D . При цьому секундна подача зрізаних і подрібнених та доставлених до жолоба рослинних решток становить W_z . Спіральні витки 7 шнекового конвеєра, які розміщено на барабані 10, діаметр якого позначимо через d , транспортують зрізані та подрібнені рослинні рештки вздовж осі обертання шнекового конвеєра в сторону його вихідної частини 11, де рослинні рештки після сходу з останнього спірального напірного витка, крок якого

становить T_k укладаються у валок на зібране поле.

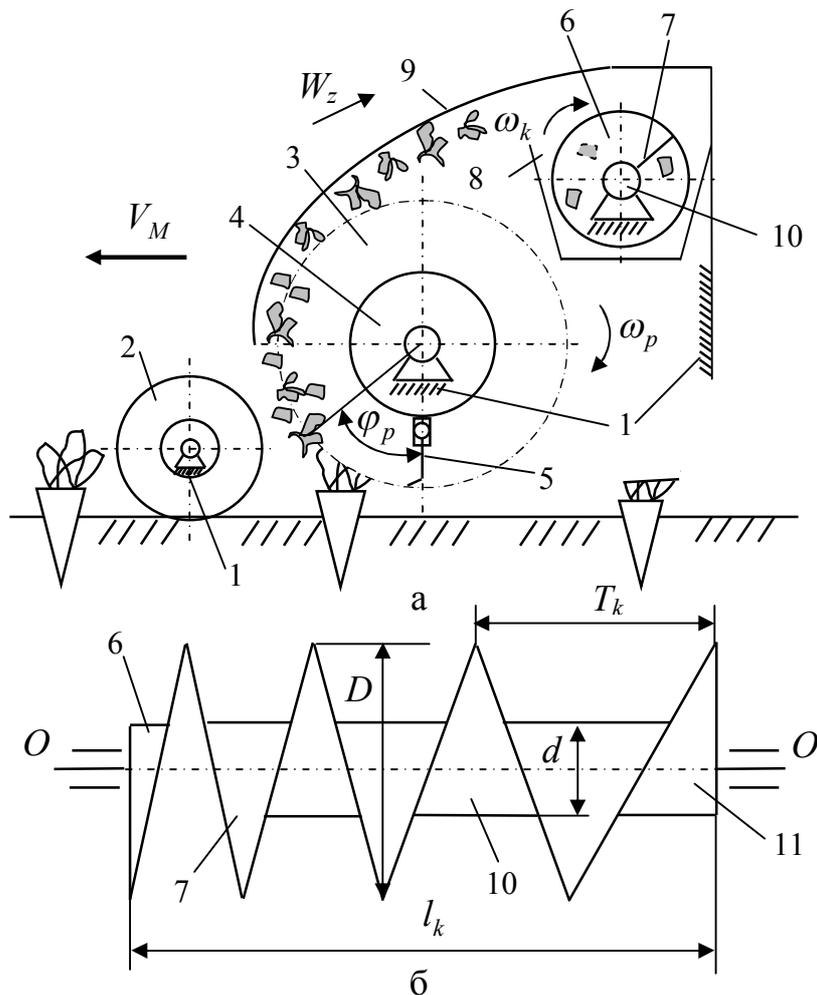

Рис. 4. Схема для розрахунку продуктивності роботи шнекового конвеєра: а – схема процесу роботи; б – схема шнекового конвеєра; 1 – рама; 2 – колесо опорне; 3 – роторний гичкоріз; 4, 10 – барабан; 5 – ніж; 6 – шнековий конвеєр; 7 – виток; 8 – жолоб; 9 – кожух; 11 – вихідна частина шнека

Раціональне функціонування гичкозбирального модуля можливе за умови забезпечення безперебійного транспортування всієї кількості подрібнених рослинних решток, які надходять від роторного гичкоріза в жолоб, тобто забезпечення транспортування рослинних решток на всій довжині шнекового конвеєра l_k без «звантаження».

При цьому проміжок часу транспортування рослинних решток від вхідної та вихідної частини шнекового конвеєра позначимо через t .

Тоді раціональне функціонування гичкозбирального модуля, або забезпечення необхідної розрахункової продуктивності роботи Q_k шнекового конвеєра можливе за умови

$$W_z(t) \leq Q_k(t), \quad (1)$$

де W_z – секундна подача подрібнених рослинних решток, кг/с; Q_k – пропускна здатність або продуктивність шнекового конвеєра, кг/с.

Теоретична подача рослинних решток $W_z(t)$ за проміжок часу t складається з сумарної подачі суми подрібненої гички з кожного рядка та суми подач подрібнених бур'янів з кожного рядка та кожного міжряддя

$$W_z(t) = \sum_{i=1}^N W_{g_i}(t) + \sum_{i=1}^N W_{b_i}(t), \quad i = 1, 2, \dots, N. \quad (2)$$

де $\sum_{i=1}^N W_{g_i}(t)$ – сумарна подача зрізаної гички з N рядків коренеплодів за час t , кг/с; $\sum_{i=1}^N W_{b_i}(t)$ – сумарна подача бур'янів з N рядків коренеплодів за час t , кг/с.

Подача подрібненої гички з кожного одного i –го рядка коренеплодів $W_{g_i}(t)$ і подача подрібнених бур'янів $W_{b_i}(t)$ з кожного одного i –го рядка коренеплодів і одного i –го міжряддя за проміжок часу t буде залежати від урожайності гички кормових буряків, швидкості руху гичкозбирального модуля, забур'яненості поля, при цьому:

$$W_{g_i}(t) = \frac{dS_n}{dt} U_{g_i} b_k t; \quad W_{b_i}(t) = \frac{dS_n}{dt} M_{b_i} b_k t, \quad (3)$$

де S_n – шлях, який пройде модуль за час t , м; b – ширина міжряддя, м; U_{g_i} – урожайність гички з i –го рядка коренеплодів, кг/м²; M_{b_i} – питома маса бур'янів з i –го міжряддя коренеплодів, кг/м².

Тоді можна записати, що сума подач подрібненої гички з кожного рядка $\sum_{i=1}^N W_{g_i}(t)$ та сума подач подрібнених бур'янів з кожного рядка та кожного міжряддя $\sum_{i=1}^N W_{b_i}(t)$, відповідно визначаються за формулою

$$\sum_{i=1}^N W_{g_i}(t) = \frac{dS_n}{dt} b_k t (U_{1g} + U_{2g} + \dots + U_{Ng}); \quad (4)$$

$$\sum_{i=1}^N W_{b_i}(t) = \frac{dS_n}{dt} b_k t (M_{1b} + M_{2b} + \dots + M_{Nb}), \quad (5)$$

де $U_{1g}, U_{2g}, \dots, U_{Ng}$ – урожайність гички з 1-го, 2-го, ..., N -го рядка коренеплодів, кг/м²; $M_{1b}, M_{2b}, \dots, M_{Nb}$ – питома маса бур'янів з 1-го, 2-го, ..., N -го рядка та міжряддя коренеплодів, кг/м².

За ознакою наявності втрат гички та бур'янів під час їх зрізування та подрібнення гичкозрізувальними ножами роторного гичкоріза і передачі подрібнених гички та бур'янів по траєкторії направленої руху до жолоба, або транспортування її до шнека, реальна теоретична подача рослинних решток $W_z(t)$ за проміжок часу t з врахуванням (2)-(5) буде визначатися

$$W_z(t) = \frac{dS_n}{dt} b_k t [(k_{1U} U_{1g} + k_{2U} U_{2g} + \dots + k_{NU} U_{Ng}) + (k_{1M} M_{1b} + k_{2M} M_{2b} + \dots + k_{NM} M_{Nb})], \quad (6)$$

де $k_{1U}, k_{2U}, \dots, k_{NU}$ – коефіцієнт втрат гички з 1-го, 2-го, ..., N -го рядка коренеплодів; $k_{1M}, k_{2M}, \dots, k_{NM}$ – коефіцієнт втрат бур'янів з 1-го, 2-го, ..., N -го рядка та міжряддя коренеплодів.

Для спрощення задачі приймаємо припущення, або формалізуємо процес за якого:

- урожайність гички кожного i -го рядка коренеплодів U_{g_i} і коефіцієнт втрат гички з кожного i -го рядка коренеплодів k_{iU} , відповідно, рівні або дорівнюють один одному, тобто $U_{1g} = U_{2g} = \dots = U_{Ng} = U_g, k_{1U} = k_{2U} = \dots = k_{NU} = k_U$;

- питома маса бур'янів і коефіцієнт втрат бур'янів з 1-го, 2-го, ..., N -го рядка та міжряддя коренеплодів M_{b_i} і k_{iM} , відповідно, рівні або дорівнюють один одному, тобто $M_{1b} = M_{2b} = \dots = M_{Nb} = M_b, k_{1M} = k_{2M} = \dots = k_{NM} = k_M$.

Тоді реальна розрахункова подача рослинних решток $W_z(t)$ роторним гичкорізом в жолоб робочого русла шнекового конвеєра за проміжок часу t з врахуванням (6) буде

$$W_z(t) = \frac{dS_n}{dt} b_k t N_p (k_U U_g + k_M M_b), \quad (7)$$

де N_p – кількість рядків, які збираються одночасно, шт.; k_U – коефіцієнт втрат гички коренеплодів; U_g – урожайність гички коренеплодів, кг/м²; k_M – коефіцієнт втрат бур'янів; M_b – питома маса бур'янів, кг/м².

Тоді умову раціонального функціонування гичкозбирального модуля, або транспортування кількості рослинних решток, які транспортуються шнековим конвеєром без її «звантаження» за проміжок часу t (або забезпечення необхідної розрахункової продуктивності шнекового конвеєра у першому наближенні) з врахуванням (1) можна записати у вигляді

$$Q_k(t) \geq \frac{dS_n}{dt} b_k t N_p (k_U U_g + k_M M_b). \quad (8)$$

З іншого погляду, продуктивність шнекового конвеєра Q_k згідно з [7, с. 398] визначимо за загальною формулою, яка характеризує продуктивність машин неперервної дії

$$Q_k = F_v \rho_v \psi_n V_c, \quad (9)$$

де F_v – площа поперечного перерізу потоку вантажу, м²; ρ_v – об'ємна маса вантажу, або подрібнених рослинних решток, кг/м³; ψ_n – коефіцієнта заповнення об'єму робочого русла жолоба; V_c – середня швидкість переміщення (транспортування) рослинних решток в напрямку вихідної частини шнекового конвеєра, м/с.

У нашому випадку, середню швидкість V_c осьового переміщення подрібнених рослинних решток витками шнекового конвеєра визначимо через поправочний коефіцієнт ковзання k_v матеріалу по робочих поверхнях, який враховує зниження середньої швидкості V_c відносно теоретичної швидкості осьового переміщення витків шнека V_m вздовж осі обертання OO .

Унаслідок цього відбувається зменшення продуктивності шнекового конвеєра за рахунок наявного тертя ковзання частинок сипкого матеріалу по поверхні елементів його конструкції, при цьому

$$V_c = V_m k_v = \frac{T' \omega_k}{2\pi} k_v = \frac{T' k_v}{2\pi} \frac{d\varphi_k}{dt}, \quad (10)$$

де ω_k – кутова швидкість шнекового конвеєра, рад/с; φ_k – кут повороту шнекового конвеєра, рад.; k_v – коефіцієнт ковзання.

Коефіцієнт ковзання k_v залежить від багатьох факторів, основними із яких є кут підйому гвинтової лінії α навивання витків на барабан шнекового конвеєра, коефіцієнт ущільнення подрібнених рослинних решток витками шнекового конвеєра, діаметр шнека тощо та визначається за формулою

$$k_v = k_\alpha k_y, \quad (11)$$

де k_α , k_y – відповідно, коефіцієнт, який показують ступінь впливу кута підйому гвинтової лінії α по середньому радіусу останнього витка шнекового конвеєра та коефіцієнт ущільнення подрібнених рослинних решток витками шнекового конвеєра.

Складова T' рівняння (10) визначається як різниця кроку останнього витка T_k шнекового конвеєра та товщини витка δ_v , тобто

$$T' = T_k - \delta_v = \pi D \operatorname{tg} \alpha - \delta_v = \pi D \operatorname{tg}(0,5\pi - \alpha_k) - \delta_v, \quad (12)$$

де D – діаметр гвинтового конвеєра, м; $\alpha = 0,5\pi - \alpha_k$ – кут підйому гвинтової лінії останнього напірного витка шнекового конвеєра, град.; де α_k – кут тертя ковзання матеріалу (подрібнених рослинних решток) по гвинтовій поверхні витка шнекового конвеєра, град.; δ_v – товщина останнього витка шнекового конвеєра, м.

Тоді підставивши значення k_v і T' з (11) і (12) в рівняння (10) одержимо залежність для визначення середньої швидкості транспортування рослинних решток V_c в напрямку вихідної частини шнекового конвеєра

$$V_c = \frac{D \operatorname{tg}(0,5\pi - \alpha_k) - \delta_v}{2} k_\alpha k_y \frac{d\varphi_k}{dt}. \quad (13)$$

Числове значення коефіцієнта заповнення об'єму робочого русла жолоба ψ_n , яке характеризує кількісне заповнення корисного об'єму робочого простору жолоба подрібненими рослинними рештками, є одним із складових показників (поряд із діаметром, кутовою швидкістю шнека, кроком витків шнека), від якого в значній мірі залежить продуктивність гвинтових механізмів і транспортерів [8, с. 108].

Коефіцієнт заповнення об'єму робочого русла жолоба ψ_n буде залежати від багатьох об'єктивних і суб'єктивних причин: від конструкції шнека та жолоба, урожайності гички, швидкості руху гичкозбирального модуля, об'єму, який займає шнековий конвеєр в об'ємі простору жолоба робочого русла тощо.

Для визначення дійсного значення коефіцієнта заповнення об'єму робочого русла жолоба ψ_n , введемо поправочний коефіцієнт k_z , який враховує ту частину об'єму, що займає шнековий конвеєр в об'ємі простору жолоба робочого русла.

Для цього розглянемо схему до визначення коефіцієнта ψ_n , яку наведено на рис. 5. При цьому поправочний коефіцієнт k_z сформулюємо як відношення об'єму русла робочого простору

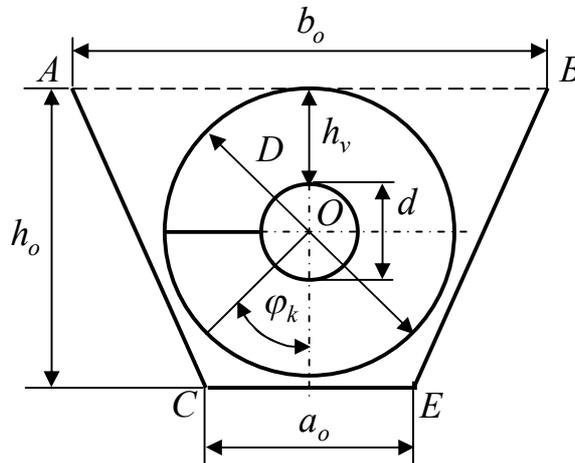

Рис. 5. Схема до визначення коефіцієнта ψ_n

жолоба до об'єму, який займає шнековий конвеєр, або

$$k_z = V_p / V_k; V_k = V_v + V_b, \text{ або } k_z = \frac{V_p}{V_v + V_b}, \quad (14)$$

де V_p – об'єм русла робочого простору жолоба, м^3 ; V_k – об'єм шнекового конвеєра, м^3 ; V_v – об'єм, що займають витки шнекового конвеєра, м^3 ; V_b – об'єм барабана шнекового конвеєра, м^3 .

При цьому складові залежності (14) визначаються

$$V_p = F_o h_p; V_v = V'_v z_k; V_b = 0,25\pi d^2 l_k, \quad (15)$$

де $F_o = 0,5h_o(a_o + b_o)$ – площа основи жолоба, тобто призми, м^2 ; a_o , b_o – довжини основ трапеції $ABCE$, м; h_o – висота трапеції, м; h_p – висота призми, яку приймаємо рівною довжині шнекового конвеєра l_k з конструктивних міркувань, тобто $h_p = l_k$, м; $V'_v = F'_n L_z$ – об'єм, що займають витки одного заходу шнека (м^3), при цьому $F'_n = \delta_v h_v$ – площа поперечного перерізу лопаті витка шнекового конвеєра (м^2), де L_z – довжина гвинтової лінії по середньому діаметру шнекового конвеєра (м), $h_v = 0,5(D - d)$ – висота лопаті витка шнекового конвеєра, м; z_k – кількість заходів шнекового конвеєра, шт.

Враховуючи (12) довжина гвинтової лінії L_z по середньому діаметру шнекового конвеєра визначається за формулою

$$L_z = \frac{\pi l_k (D + d)}{2T_k} \cos \arctg \frac{2T}{D + d} = \frac{0,5\pi l_n (D + d)}{D \operatorname{tg}(0,5\pi - \alpha_k)} \cos \arctg \frac{2\pi D \operatorname{tg}(0,5\pi - \alpha_k)}{D + d}. \quad (16)$$

Тоді об'єм, що займають витки шнекового конвеєра в об'ємі русла робочого простору жолоба визначається

$$V_v = F_n L_z z_k = \frac{\pi \delta_k l_k z_k (D^2 - d^2)}{4 D \operatorname{tg}(0,5\pi - \alpha_k)} \cos \operatorname{arctg} \frac{2\pi D \operatorname{tg}(0,5\pi - \alpha_k)}{D + d}. \quad (17)$$

Загальний об'єм шнекового конвеєра згідно з (14), (15) і (17) буде

$$V_k = \frac{\pi l_k}{4} \left(d^2 + \frac{\delta_k z_k (D^2 - d^2)}{D \operatorname{tg}(0,5\pi - \alpha_k)} \cos \operatorname{arctg} \frac{2\pi D \operatorname{tg}(0,5\pi - \alpha_k)}{D + d} \right). \quad (18)$$

Якщо прийняти, що $h_o \cong D$, тоді об'єм русла робочого простору жолоба згідно з (13) становить

$$V_p = 0,5 D l_k (a_o + b_o). \quad (19)$$

Після визначення значення коефіцієнта k_z згідно з (14), (18), (19) було одержано залежність дійсного значення коефіцієнта заповнення об'єму робочого русла жолоба $\psi_n = \psi'_n k_z$, де ψ'_n – загальний коефіцієнт заповнення об'єму робочого русла жолоба

$$\psi_n = \frac{2\psi'_n D^2 (a_o + b_o) \operatorname{tg}(0,5\pi - \alpha_k)}{\pi d^2 D \operatorname{tg}(0,5\pi - \alpha_k) + \delta_k z_k \left(1 - \frac{d^2}{D^2} \right) \cos \operatorname{arctg} \frac{2\pi D \operatorname{tg}(0,5\pi - \alpha_k)}{D + d}}. \quad (20)$$

Площа поперечного перерізу потоку вантажу F_v буде дорівнювати площі основи жолоба, або площі поперечного перерізу призми або площі основи призми, тобто площі трапеції $ABCE$. При цьому враховуючи прийняту умову, що $h_o \cong D$, маємо

$$F_v = F_o = 0,5 D (a_o + b_o). \quad (21)$$

Підставивши значення F_v з (21), ψ_n з (20), V_c з (13) у рівняння (9) одержимо та враховуючи те, що $d\varphi_k / dt = \omega_k = \pi n_k / 30$, де n_k – частота обертання шнекового конвеєра (об/хв), одержано кінцеву залежність для визначення необхідної розрахункової продуктивності Q_k (кг/с) шнекового конвеєра у другому наближенні

$$Q_k = \frac{\pi D^2 n_k (a_o + b_o)^2 \psi'_n \rho_v k_a k_y (D \operatorname{tg}(0,5\pi - \alpha_k) - \delta_v)}{60 \left[\pi d^2 + \frac{\delta_k z_k}{\operatorname{tg}(0,5\pi - \alpha_k)} \left(1 - \frac{d^2}{D^2} \right) \cos \operatorname{arctg} \frac{2\pi D \operatorname{tg}(0,5\pi - \alpha_k)}{D + d} \right]}, \quad (22)$$

Тоді умову забезпечення технологічності роботи гичкозбирального модуля згідно з (1), (8) можна записати в наступному вигляді

$$60 \left[\pi d^2 + \frac{\delta_k z_k}{\operatorname{tg}(0,5\pi - \alpha_k)} \left(1 - \frac{d^2}{D^2} \right) \cos \operatorname{arctg} \frac{2\pi D \operatorname{tg} \alpha}{D + d} \right] \geq V_M b_k N_p (k_U U_g + k_M M_b). \quad (23)$$

Нерівність (23) є математичною моделлю, яка характеризує взаємозв'язок розрахункової продуктивності шнекового конвеєра Q_k та секундної подачі W_z зрізаних та подрібнених роторним гичкорізом рослинних решток.

Висновки. Розроблена математична модель (23) може бути використана для подальшого обґрунтування конструктивно-кінематичних параметрів шнекового конвеєра та режимів роботи гичкозбирального модуля.

Література:

1. Барановський В. М. Основні етапи та загальні принципи сучасних тенденцій розвитку коренезбиральних машин / В. М. Барановський // Науковий журнал. Вісник ТДТУ, Тернопіль, 2006. – Том 11, № 2. – С. 67–75.
2. Пат. № 101470 Україна. МПК А01D 23/02. Гичкозбиральна машина / Сторожук І. М., Барановський В. М., Теслюк В. В., Онищенко В. Б., Паньків М. Р.; заявник і власник Національний університет біоресурсів і природокористування України. – № u201503283; заявл. 07.04.2015; опубл. 10.09.2015. Бюл. № 17.
3. Пат. № 102327 Україна. МПК А01D 23/02. Гичкозбиральна машина / Сторожук І. М., Барановський В. М., Теслюк В. В., Онищенко В. Б., Паньків М. Р.; заявник і власник Національний університет біоресурсів і природокористування України. – № u201503891; заявл. 23.04.2015; опубл. 26.10.2015. Бюл. № 20.
4. Григорьев. А. М. Винтовые конвейеры. / А. М. Григорьев. – М.: Машиностроение. – 1981. – 635 с.
5. Булгаков В. М. Розрахунок основних параметрів технологічного процесу збирання буряків / В. М. Булгаков, М. К. Лінник, О. П. Гурченко // Механізація сільськогосподарського виробництва. – К., 1999. – Т. VI. – С. 220–225.
6. Механізми з гвинтовими пристроями / Б. М. Гевко, М. Г. Данильченко., Р. М. Рогатинський [та ін.]. – Львів: Світ, 1992. – 380 с.
7. Теория, конструкция и расчет сельхозмашин / Босой Е. С., Верняев О. В., Смирнов А. С. [и др.]. – М.: Машиностроение, 1978. – 567 с.
8. Барановський В. М. Методологічні та конструктивно-технологічні аспекти розробки адаптованих коренезбиральних машин / В. М. Барановський, М. І. Підгурський, М. Р. Паньків // Науковий журнал. Вісник ТНТУ. – Тернопіль, 2014. – Т. 2 (74). – С. 106–113.

References:

1. Baranovskiy V. M. Osnovni etapy ta zagaljni pryncypy suchasnykh tendencij rozvytku korenezbyralnykh mashyn / V. M. Baranovskiy // Naukovyj zhurnal. Visnyk TDTU, Ternopilj, 2006. – Tom 11, № 2. – S. 67–75.
2. Patent № 101470 Ukrajinna. MPK A01D 23/02. Ghychkozbyraljna mashyna / Storozhuk I. M., Baranovskiy V. M., Tesljuk V. V., Onyshhenko V. B., Panjkiv M. R.; zajavnyk i vlasnyk Nacionaljnyj universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannja Ukrajinny. – № u201503283; zajavl. 07.04.2015; opubl. 10.09.2015. Bjul. № 17.
3. Patent № 102327 Ukrajinna. MPK A01D 23/02. Ghychkozbyraljna mashyna / Storozhuk I. M., Baranovskiy V. M., Tesljuk V. V., Onyshhenko V. B., Panjkiv M. R.; zajavnyk i vlasnyk Nacionaljnyj universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannja Ukrajinny. – № u201503891; zajavl. 23.04.2015; opubl. 26.10.2015. Bjul. № 20.
4. Ghryghorj'ev. A. M. Vyntovye konvej'ery. / A. M. Ghryghorj'ev. – M.: Mashynostroenye. – 1981. – 635 s.
5. Bulghakov V. M. Rozrakhunok osnovnykh parametriv tekhnologhichnogho procesu zbyrannja burjakiv / V. M. Bulghakov, M. K. Linnyk, O. P. Ghurchenko // Mekhanizacija siljskoghospodarsjkogho vyrobnyctva. – K., 1999. – T. VI. – S. 220–225.
6. Mekhanizmy z ghvyntovymy prystrojamy / B.M. Ghevko, M.Gh Danyljchenko., R. M. Roghatynskij [ta in.]. – Ljviv: Svit, 1992. – 380 s.
7. Teoryja, konstrukcyja y raschet seljkhoz mashyn / Bosoj E. S., Vernjaev O. V., Smyrnov A. S. [y dr.]. – M.: Mashynostroenye, 1978. – 567 s.

8. Baranovs'kyj V. M. Metodologichni ta konstruktyvno-tekhnologichni aspekty rozrobky adaptovanykh korenezbyraljnykh mashyn / V. M. Baranovs'kyj, M. I. Pidghurs'kyj, M. R. Panjkiv // Naukovyj zhurnal. Visnyk TNTU. – Ternopilj, 2014. – T. 2 (74). – S. 106–113.

CONTENTS

I. ECONOMIC SCIENCES

PROVISION OF PRODUCTION CAPACITY OF SUGAR PLANTS OF THE VINNYTSIA REGION Zharun O., Sokoliuk S., Tkachuk S.	2
THE INFORMATION NEEDS OF THE SUBJECTS OF THE MARKETING ENVIRONMENT PhD in Economic, Associate Professor, Deyneha O. V.	7
DEVELOPMENT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS IN AGRICULTURE IN THE CONTEXT OF FOOD SECURITY PhD in Economic, Kosach I., PhD in Economic, Kholyavko N.	12
INVESTMENT IN HUMAN CAPITAL AS THE FACTOR OF DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ECONOMY IN UKRAINE PhD in Economic, Ovcharenko L. V., PhD in Economics, Ozhelevskaya T. S.	17
ADAPTATION OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE SPHERE OF STATE REGULATION OF EMPLOYMENT OF THE POPULATION TO THE REALITIES FROM UKRAINE PhD in Economics Sciences, Associate Professor, Kholodnytska A. V., Boyarchyk L. V.	21

II. POLITICAL AND LEGAL SCIENCES

THE MEANING OF STATUS IN THE MODERN ENVIRONMENT OF MASS COMMUNICATION PhD in Philosophy, Sanakuiev M. G.	28
THE MECHANISM OF FORMING THE CRIMINAL SUBCULTURE OF YOUTH IN SOCIAL NETWORKS Garkusha Y. O.	31
THE RESPONSIBILITY OF THE PARTIES FOR BREACH OF CONTRACT OF CARRIAGE OF GOODS BY ROAD PhD in Law, Lukina I. M., Ilnytsky A. A.	35

III. HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL SCIENCES

THE FEATURES OF EDUCATIONAL DEVELOPMENT OF THE POLISH POPULATION IN THE SOUTH OF UKRAINE IN 1920S. Tretyakova O.	40
THE AXIOLOGICAL ASPECT OF UKRAINIAN EDUCATION PhD, Professor, Olena Andriyenko	45
CHRISTIAN SACRED ART AS A DETERMINANT OF SPIRITUAL CONSONANT OF A BELIEVER PhD, Associate Professor, Leshchenko A. M.	49
PERSONAL CONSCIOUSNESS UNDER THE INFLUENCE OF SOCIAL MYTHS: THE PHILOSOPHICAL ASPECT Lustin Yu. M.	54

CORDOS-MEDIATION IN SOLVING OF MODERN EDUCATION CONTRADICTIONS Doctor of Philosophy, Skotna N. V., Doctor of Psychology, Konovalchuk V. I.	58
EDUCATION AND SCIENTIFIC RATIONALITY IN MODERN SOCIETY: THE AXIOLOGICAL DIMENSION PhD of Philosophical Sciences, Associate Professor, Stasenko S. O.	64
IV. PEDAGOGICAL SCIENCES	
MULTIMEDIA TECHNOLOGY IN TEACHING MATHEMATICS PUPILS 1 – 4 CLASSES Doctor of pedagogical sciences, Vlasenko K., Borysenko M.	67
RATIONALS INTERNATIONALISATION OF HIGHER EDUCATION IN FOREIGN SCOLARS’ STUDIES PhD, Associate Professor, Senior Researcher, Debych M. A., PhD, Associate Professor, Senior Researcher, Sikorska I. M.	72
IMPLEMENTATION OF PROBLEM-BASED LEARNING IN TUTORIALS AT HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION PhD in Pedagogic, Dmitrenko N. Y.	77
FORMATION OF COMPETENCE ON LIFE SAFETY IN THE TRAINING OF POWER ENGINEERS PhD in Pedagogic, Professor, Kobylansky A., PhD in Pedagogic, Dembitskaya S.	82
HIGH SCHOOL TEACHER’S PERSONALITY IN THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF EDUCATION PhD in Pedagogic, Kozhevnikova I. I.	87
THE IDEA OF «QUESTIONS» CONSCIOUS IN THE ASPECT OF TEACHING IN COMPREHENSIVE SCHOOLS PhD., Lymareva Y. N., Senior Lecturer, Beloshapka A. Y., Physics teacher Voinov O. L.	92
FORMATION OF METHODOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF FOREIGN LANGUAGES: THE PERSONALITY-ACTIVITY APPROACH Doctor of Pedagogical Sciences, senior lecturer, Mayer N. V.	95
AN ENRICHING EXPERIENCE OF CREATIVE PEDAGOGICAL ACTIVITY AS MEANS OF ENHANCING PROFESSIONAL MOBILITY OF STUDENTS Doctor of Pedagogic Sciences, Professor, Prima R.	100
ASPECTS OF MULTICULTURAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN HIGHER MILITARY INSTITUTIONS PhD, Assistant Professor, Marchenko O.	104
FEATURES OF THE ORGANIZATION OF CONCERT AND EDUCATIONAL WORK OF STUDENTS-MUSICIANS Doctor of Pedagogical Science, Assistant Professor, Poluboyarina I., PhD, Assistant Professor, Pristalov I.	110
NLP, SUGGESTOLOGY AND STAGE-ACTING IN TEACHING ENGLISH AS A SECOND/FOREIGN LANGUAGE Doctor of Pedagogy, Tarnopolsky O. B.	114

ELEMENTARY-SCHOOL AGE AS A SENSITIVE PERIOD IN RELATION TO DEVELOPMENT OF THE CREATIVE THINKING: THEORETICAL ASPECTS 118
Chapiuk Iu. S.

INTEGRITY OF MODERN EDUCATIONAL ENVIRONMENT AS A PREREQUISITE FOR QUALITY EDUCATION 124
Doctor of Science in Pedagogy, Chernukha N. M., PhD in Pedagogy, Bakhov I. S.

V. PSYCHOLOGICAL SCIENCES

STRUCTURALLY-PSYCHOLOGICAL TRANSITION FROM REGULATION TO THE SELF-REGULATION OF PERSON' MENTAL STATES BY EMOTION-GENIC MEANS 128
Doctor of Psychological Sciences, Professor, Volzhentseva I. V.

BASICS OF ACTIVITY PSYCHOLOGIST AT COMBATANT WITH LONG-TERM CONSEQUENCES OF STRESS IMPACT 133
PhD in Psychology, Associate professor, Popeliushko R. P.

VI. TECHNICAL SCIENCES

IMPROVEMENT OF PURIFYING SYSTEMS OF THE PILE OF ROOTS OF CHICORY 138
Doctor of Technical Sciences, Professor, Baranovsky V. M., Potapenko M. V.

THE ANALYSIS OF CONSTRUCTIVE-TECHNOLOGICAL ASPECTS THE FUNCTION OF ROOT CROPS DIGGERS 146
Doctor of Technical Sciences, Professor, Baranovsky V. M., Skalsky O. Ju.

THE ESTIMATED PERFORMANCE OF SCREW CONVEYOR OF MODULE FOR HARVESTING OF ROOT CROP TOPS 154
Doctor of Technical Sciences, Onishenko V. B., Storozhuk I. M.